

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR.

LESTER F. WARD
A HALADÁS LELKI TÉNYEZŐI.

1908.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

A
HALADÁS LELKI
TÉNYEZŐI.

ÍRTA

LESTER F. WARD

FORDÍTOTTA

DR. DIENES VALÉRIA

1908.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV: VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

A társas erők természete és irányításuk módja. – A jelen munka e két elvnek tárgyalására szolgál. – A tárgy kétoldalúsága pszichológiai szempontból. – Az elme szóba rendesen csak az értelmet foglalják s az érzelmekről nem vesznek tudomást. – Szubjektív és objektív pszichológia. – Logikátlan osztályozások. – Az oksági tényezőt nem veszik figyelembe. – Az objektív pszichológia gyakorlati oldaláról sem tudnak. – Egy még föl nem fedezett képesség. – Új pszichológia. – A kifejtendő tételek.

I. RÉSZ.

Szubjektív tényezők.

I. FEJEZET.

A filozófia nemei.

Kozmológia és pszichológia. – Legfőbb kozmológiák. – A metafizikai gondolkodás. – Kétszeres átalakulás a filozófiában. – Az újabb pszichológia, mint a szociológia alapja.

II. FEJEZET.

Az elme kettős természete.

Legelőször a legnehezebb problémákhoz nyúltak. – A gondolkodás törvényeit előbb tanulmányozták, mint az érzékekét. – Akarat és lélek. – Episztemológia. – Descartes, Berkeley, Hume, Locke. – Az elme kanti felosztása érzékekre és értelemre. – Reid és Stewart. – Összefüggések az elme tartományai között.

III. FEJEZET.

A pszichológiai folyamat.

Közömbös érzet. – Észrevétel. – Szubjektív és objektív pszichológia. – Az ujjak hegyének alkalmassága az észrevételre. – A tapintás

II

érzéke jobban alkalmazkodott az objektív megfigyelésre, mint a többi. – A szaglás és ízlés kiváltképpen szubjektív. – Prof. Clarke elmélete a szagokról. – A hallás érzéke. – A látás érzéke. – Az érzékek anyagi közegei.

IV. FEJEZET.

Szubjektív pszichológia.

Érzetekkel s ezek összetételeivel foglalkozik. – Intenzív érzetek. – Fájdalom és élvezet-érzések. – Hallási és látási érzetek. – Az indulati érzék. – Külső és belső érzetek. – A dúcrendszer az indulatok székhelye. – Az érzet és az érzelem nem azonos.

V. FEJEZET.

Objektív pszichológia.

Az észrevételekkel és feldolgoásaikkal foglalkozik. – Az észrevételek besorozása. – Az észrevételek feldolgozása. – Fogalom. – Ítélet. – A platói idea. – Általánosítás. – Esz. – Emlékezet és képzelet. – A teremtő képesség. – Az elsőrendű értelmi folyamat, a belátás.

VI. FEJEZET.

A. törekvő képesség.

Az idegrendszer mozgató készüléke. – Csak intenzív érzetekre válaszol. – Reflex cselekvés. – Az érző-, mozgatókészülék. – A dúcrendszerrel. – Az idegrendszer összetett egység. – Felső és alárendelt középpontok. – Hogyan függenek össze. – Az ideo-motor készülék. – Észszerű cselekvések. – Olykor mért hibásak. – Akarat. – Szellemi fizika. – Egy közönséges tévedés.

VII. FEJEZET.

Az élvezet és fájdalom eredete és működése.

A tudomány feladata száműzni a titokzatosságot. – A baj eredete. – Az élvezet titokzatosabb, mint a fájdalom. – Egyik sem szükségszerű. – A halál nem szükségszerű. – Az élvezet és fájdalom a lét föltételei. – Az elsőrendű érzetek intenzívek. – Az érzelmi érzék figyelmeztető. – A fájdalom véd. – Az élvezet célja. Az élvezet és fájdalom nem ellentétek. – Mindeniknek külön idegkészüléke van. – Mindkettő pozitív. – A természet egyikkel sem törődik. – Az élvezet élelet, a fájdalom halált jelent. – Az aszketizmus csalfá okoskodása.

III

VIII. FEJEZET.

A lélek természete.

Okok a lélek szó megtartására. – Halhatatlanság. – Mindég élvezetre- és fájdalomra képesnek gondolták. – Értelme: az együttünkben *gondolt* érzések. – Teljes meghatározása. – Mért nem tanulmányozták a filozófusok kritikailag? – Az érzelmek lefokozására irányuló hajlam. – A filozófia az észről a lélek felé tart. – A lélek születése. – Fejlődése a geológiai időkben. – A lélek a társadalom nagy átalakító tényezője.

IX. FEJEZET.

A vágy filozófiája.

A mozgások megszorításai. – A vágy emlékezetet tételez föl. – Az ember vágyak színjátéka. – A szót eredeti értelmében használjuk. – A vágy különféle megnyilatkozásai. – Szükség. – Szerelem. – Magasabb vágyak. – Különféle érzelmek. – Törekvés. – A vágy a fájdalomnak egy formája. – A szerelem fájdalom. – A vágy mindig kielégítést keres. – A kielégítés befejezi. – Következmények. – A vágyak minden cselekvés főforrásai. – Ezek az elme erői. – Fizika és pszihika. – A pszihikai erő a mindenség erőinek egyik formája. – Mennyiben különbözik a vágy más fájdalomtól. – Prezentatív és reprezentatív élvezetek. – Az élvezet a vágy kielégítése. A vágy olyan, mint a viszketés. – A vágy kielégítésének következményei. – A pesszimizmus. – Érveiket meg kell válaszolni.

X. FEJEZET.

Az akarat Schopenhauer értelmezésében.

Schopenhauernek két filozófiai eretneksége. – Két alapelvéből ezek nem következnek. – Pesszimizmusa. – Akarat-értelmezése. – Egyjelentésű a vágygyal. – Sokféle formái. – Az észnél magasabbrendű. – Elsőrendű, az értelem másodrendű. – Schopenhauer a pszichológiában forradalmat okozott.

XI. FEJEZET.

A pesszimizmus megcáfolása.

A pesszimizmus tagadja az élvezeteket. – A kielégítés értelme. – A valódi kérdés. – A válasz. – Az optimista káprázat. – Ennek biológiai értelme. – A bizonyíték szükségessége. – A prezentatív élvezet bizonyítéka. – A reprezentatív élvezet bizonyítéka. – Folytonosak-e vagy ismétlődők az érzetek? – Példák. – Az élvezet objektív valóság. – Az optimizmus. – A pesszimizták álláspontja. – A pesszimizmus

IV

szerencsétlen társadalmi állapotok eredménye. – Helyesbítője nem a pesszimizmus, hanem a meliorizmus.

XII. FEJEZET.

A boldogság.

A boldogság és az élvezet alapján véve egy és ugyanaz. – Meghatározás. – Egyezség. – Mért van a különböző betegségeknek különböző hatása? – Az alsóbb ganglion-középpontok kapcsolata a felső eszmélettel. – A megelégedettség más, mint a boldogság. – Szabadulás a fájdalomtól. – Kielégítetlen vágyak. – A vágy kielégítése. – Magasabb szellemi szükségletek. – A legnagyobb boldogság problémája.

XIII. FEJEZET.

Érzés, működés és cselekvés.

Érzés. – Működés. – Biológiai hasznosság. – A tökéletesség, mint cél. – A fejlődés, mint cél. – Szerves anyag termelése, mint cél. – Az érzés és működés különböző. – Igazi viszonyuk. – A pszikologiai szempont más, mint a fiziológiád. – A működés a természet célja, az érzés a teremtmény célja. – A természet és az élet küzdelme egymással. – A tettek színjátéka. – Az ember célja a boldogság. – Cselekvés. – A társadalom ennek egyetlen hasznélvezője. – A hármasság.

XIV. FEJEZET.

Az átalakító tevékenység.

A szerves fejlődés. – Egy elhanyagolt fázisa. – Rendes és rendkívüli hatók a fejlődésben. – Az utóbbiak jellemvonásai. – Megjelenésük ideje. – Az idegalkattól függenek. – Teremtmények, melyekben működnek. – Azonos a lélekkel. – Szubjektív fejlődés. – A rovarok hatása a növényekre. – A magvas virágok eredete. – Gyümölcsök. – Szexuális átalakulások. – A nő felsőbbsege. – A hím felsőbbsege anomália. – Az alsóbb teremtmények ízlése. – Mint az emberé. A fejlett agy másodrendű szexuális vonás. – Az értelem aránylag késői termék. – Az emberi cselekvés teremtette átalakulások.

XV. FEJEZET.

Az elme dinamikája.

Minden igazi tudományban van dinamikus ható. – A metafizika nem tudomány, mert abból hiányzik. – A természet szíve. – A teremtmény fejé. – Az érzés az elmei erő. – Az érzés méltósága. – Az asz szony értéke. – A vágy igazi természeti erő. – A mozgás newtoni tör-

vényeit követi. – A fizikai erőkhöz hasonló. – A szerelem és a mágnes.
– Elektromosság. – Ily analógiák nem közvetlen bizonyítékok.

XVI. FEJEZET.

Társas cselekvés.

Miből kellene állni a történelemnek? – Társa« cselekvés. – A szociológia pszichológiai alapja. – Az ember fizikai tökéletlensége. – Az emberalkotta nagy változások. – Ezekre a természetben nincs szándék. – Ezek alkotják az anyagi civilizációt. – Nem szükségképpen progresszívak. – A társadalom még nem eszmél a maga céljáról. – Individualizmus. – A társas újíttók föllépésének okai. – Az individualisták érvei. – A társas alkalmazkodás hiányai. – Az individualizmus képtelenségei. – A társas újítás állandó szükségesség.

XVII. FEJEZET.

Társas súrlódás.

Az etika szűk tartománya. – A magatartás, (viselkedés) más, mint a cselekvés. – Az erkölcsi tanácsokban nincs semmi haladás. – Az etikának nincs tudományos alapja. – Herbert Spencer etikai rendszere. – A tanácsok ismétlésével eltompított erkölcsi érzék. – Jobb volna az etikát történetileg tanítani. – Az erkölcsi jellemet a tanítás nem javítja. – Demoralizálja a tanítót. – Az önzés belőle hajt ki. – Az erkölcsi állapot a társas fejlődés terméke. – Az erkölcsi törvénykönyv önmagát kényszeríti ki. – Erkölcstelenség az énnel szemben. – Jótékonyág. – Tudományos ellenvetés a jótékonyággal szemben. – Borraivalók. – Alamizsna-osztogatás. – Az etika felületes tárgyalása. – Az etika és a szociológia álláspontja ellentétes. – Az etikai fokozat átmeneti. – Az erkölcsös cselekedetek szükségességének megszüntetése. – Az igazi erkölcsi haladás oka. – Pozitív erkölcsi haladás. – Az etika tudománya maga alatt vágja a fát. – A társas energia felszabadulása. – A baj relatív volta. – Nincs lényegesen rossz. – A vágyak, mint a többi természeti erők csak irányításra szorulnak, hogy hasznosakká legyenek.

XVIII. FEJEZET.

A társas erők.

A dinamikai szociológia egyik elsőrendű tanítása. – Minden fontos igazság nagyon egyszerű. – Az elmélet alapjai megerősítésre szorulnak. – A vágy filozófiája. – Alapvető elvek. – Az elme tudománya. – A szociológia a pszichológián s nem közvetlenül a biológián alapul. – A „dinamikai” szónak ereje. – Használata más tudományokban. – A

VI

dinamikai elv a szubjektív pszichológiában rejtőzik. – Társas dinamika.
– Az elv előzményei. – Általános elismerése. – A nagy igazságok lassú
lassú haladása.

XIX. FEJEZET.

Összefoglalás.

Az elme kettős természete. Az érzetek osztályozása. – Észrevétel. – Fogalom. – Ítélet. – Más képességek. – Szubjektív pszichológia.
– Az indulat-érzék. – Élvezet és fájdalom. – Vágy. – Az átalakító tényező, a lélek. – A legfőbb eredmények. – A három cél. – Szellemi fizika vagy pszihika, – Társas átalakítások. – A három cél az emberre alkalmazva. – Társas fizika.

II. RÉSZ.

Objektív tényezők.

XX. FEJEZET.

A kihagyott tényező.

Belátás. – Emberi tulajdonság. – A kihagyás következményei.
– Az ember nem áll teljesen a biológiai törvény hatása alatt. – Koszmikus korok. – Az elme kora. – Emberi lény kritériuma. – A progresszív képesség. – Az elismert képességek nem célszerűek.

XXI. FEJEZET

A belátás.

Régi szónak új alkalmazása. – A haszon elve. – A törekvés közvetlen módszere. – E módszer tökéletlensége. – A természet gyakorlati fogásai. – A pszichikai fejlődés lassú. – Kezdő lépések. – A vágy kielégítésének akadályai. – Az állandó tevékenység haszna. – Irányító agy-központok. – A kémlelés fokozata. – Kísérletek a békával. – Kezdődő belátás. – A teljes belátás fokozata. – A pszichikai fejlődés nem párhuzamos a biológiaival. – Különböző állatokban. – Az értelem gyakorlati tulajdonságai. – Végső elemzés. – Pszichikai vonzás. – A viszonyok észrevétele. – Anschauung. – Az indulati érzék eredete. – Az új belátás a kezdődő értelem.

XXII. FEJEZET.

Belátó észrevétel.

Az értelem az akarat segítségével fejlődött. – A ravaszság az eredeti formája. – Gyakorlati jellege. – A viszonyok észrevétele. –

VII

Példái az állatok között. – Hogyan jelenik meg a reprodukív folyamatban. – Az agy, mint másodrendű szexuális vonás. – Gyakorlása a nőstényekben. – Az anyai ösztön befolyása. – Szinlézés. – Állati fűrfang. – Példák. – A ravaszág színónimái. – Közvetettség a vezető gondolat. – Megnyilatkozásai az emberben.

XXIII. FEJEZET.

Belátó ész.

Éles elme és tapintat. – Az előrelátás befolyása. – A tulajdon eredete. – Az emberi küzdelem a létért. – Az intézmények befolyása. – Szerzőképesség. – Üzlet. – A vágy céljainak szaporodása. – Az emberi természetnek általános nem-ismerése. – A beszéd és hallgatás művészete. – Nem azonos az értelmességgel. – Nagyravágyás és sikere. – Politikai cselszövések és demagógia. – Diplomácia. – Stratégia. – Mindezen típusok egysége. – Az észnek egy neme.

XXIV. FEJEZET.

A rászédés elve.

A siker kulcsa. – Bizonyítékok az etimológiából. – Rászédés az állatok közt. – Az emberek közt. – Az optimizmus segíti. – Rettegés a szegénységtől. – A vágyak elrejtése. – Az érzelmek titkolása. – Hajlam a gyöngye elhanyagolására s az erős támogatására. – Jólét az érték kritériuma. – A társas élet kedvez a titkolódzásnak. – A jellem jobban mutatkozik a házonkívüli életben, nehézségek között stb. – A rászédés formái. – A társas élődíség. – Ez a biológiai törvény terméke. – A legalkalmasabbnak fenmaradása.

XXV. FEJEZET.

Belátó ítélet.

Mennyiben különbözik a belátás többi formáitól? – Az igazság észrevétele. – Nem okoskodás-forma. – A logikusok tévedése. – Whately. – Carpenter. – A belátó ítéletek pszichológiai egysége. – Elsősorban az önfentartásra szolgálnak. – A jövőre vonatkozik. Józan ész. – Közönséges belátás.

XXVI. FEJEZET

Nőnemű belátás.

Az embert megelőző időkben ered. – Gyakorlati haszna. – A természetes kiválasztás termeli. – Védő tulajdonság. – Rendszeres óvatosság. – Tapasztaláson alapul. – A maradásra vezet. – Az asszonyok, mint újítók. – Ez nem összeférhetetlen. – Az újítások, melyekért asszonyok küzdenek. – Pozitív vagy aktív, negatív vagy

sága. – Az e tényen alapuló közgazdaság. – Az alapvető gazdasági tévedés. – A kihagyott pszichikai tényező. – A gazdaság két faja. – Állati gazdaság. – A természet föltételezett gazdálkodása. – Hamis felfogás a tökéletes alkalmazkodásról. – Az alkalmazkodás oka. – Az alkalmazkodás eszközei nem gazdaságosak. – A természet pazarlása. – Huxley. – Darwin. – Példák. Prof. Youmans felfogása. – Herbert Spenceré. – Asa Gray-é. – A természet módszerével elért haladás. – Nem észszerű. – A biológiai gazdaság törvénye. – A bizonyosság fontossága. – A kettős formula. – A természet gyakorlati és pazarló. – A természet botlásai és sikerei. – Párhuzamok a fizikai világban. – A szabálytalanságok túlzása. – Kihalt és pusztuló típusok. – A genetikus haladás jellege. – A természet utánozza az észszerű módszert. – A két módszer szembeállítás. – Minden állat fegyverei szervezeties. – Az észszerű módszer az egyetlen gazdaságos. – További ellentétek. – A környezet átalakítja az állatot, az ember átalakítja a környezetet. – Az utóbbi folyamat gazdasága magasabb rendű. – Az idő-gazdaság. – Energia-gazdaság. – Az ember a mesterségetől függ. – A munka és termelés értelme. – A civilizáció. – A pszichológiai törvény a biológiaiainak fordítottja. – A biológiai törvény. – A szerves környezet. – Verseny. – Nem biztosítja a legalkalmasabbnak ienmaradását. – Ezt az állatszeliidítés bizonyítja. – Ezt az igazságot hamar észreveszik. – Az emberi haladás a versengő harc eredménye. – A siker csak részleges. – Az értelem maga is biológiai termék. A versenyt az ész módosítja. – A verseny a társadalomban ideiglenes. – Hajlam a szervezkedésre. – Tőke és munka. – Verseny a szervezetek között. – Trösztek. – Monopóliumok. – A pazarlást a szervezkedés akadályozza. – Agresszív verseny. – Prof. Patten magyarázata. – Mutatja az elme elemeit. – Az agresszív versenyre vezető befolyások. – Agresszív verseny, mint az üzleti élesemé jelensége. – Rászedéssel jár. – A társadalom nem észszerű. – Pszichológiailag igen alsórendű szervezetnek felel meg. – Az agresszív és szabad verseny összehasonlítása. – A gondolkodás pesszimista irányzatának oka. – A verseny más, mint a szabad egyéni tevékenység. – Az utóbbit rendeletek bitosítják. – Példa. – A verseny és szövethkezés bajainak orvoslása. – A gazdaság pszichológiai alapja. – Az uralkodó közgazdaság tudomány. – Axiómái kérdések. – Gazdasági paradoxok. – A közgazdaság mai rendszere csak észszel nem bíró állatokra alkalmazható. – Az ész eljövetele a biológiai törvény helyébe tette a pszichológiai törvényt.

XXXIV. FEJEZET.

Meliorizmus.

Pszichikai tényezők és progresszív tulajdonságok. – Akarat és értelem. – Az uralkodó optimista magatartás. – Az elégedetlenséget

nem tartják észszerűnek. – Kormányforma. – A kormányzás eredete. – Nem a kormány az egyetlen emberi intézmény. – A kormány biztosította jótétemények. – Mi a mesterséges? – Laissez faire. – A mesterséges fölülte áll a természetesnek. – A javítás szelleme. – A civilizáció és haladás nem szükségképpen szinonimák. – A haladás meghatározása. – Egyenlőtlen eloszlás. – A probléma. – A társas cselekvés szüksége. – Társas sűrűlódás. – A társas anakronizmus. – Az „emberi természetből kovácsolt érvek. – Az emberi természet lényegében nem rossz. – Hogyan lehetne a kapzsiságot elnyomni. – Ez társadalmi és nem etikai kérdés.

XXXV. FEJEZET.

A társas eszmélet.

Az eszmélet szó kétértelműsége. – Társas egységek. Részleges vagy nem teljes társas halmazok. – Egyetemes vagy teljes társas halmazok. – Közös céljuk. – Hatalmuk. – Kormány. – A mizarkisták iskolája. – Ki tartozik a kormányhoz? – A kormány a társas eszmélet szerve. – Analóg az alsóbb ganglionokkal. – Az eszmélet az érzés tudása. – További analógiák. – A társas szervezet teória a dolognak csupán pszihikai oldalára alkalmazható.

XXXVI. FEJEZET.

A társas akarat.

Az egyéni akarat. – Minden kormány reprezentatív. – A homogén nép fontossága. – A kormány botlásai. – Okaik. – Analógia az egyénben. – Minden botlás tudatlanságból származik. – A kormány a törekvés közvetlen módszerét alkalmazza. – A kormány működései. – Szűkítőiü felfogás az uralkodó. – A mai kormányok érzékenysége a társas akarral szemben. – A kormány hatalma nem a tagok beleegyezéséből, hanem kifejezett akaratából származik.

XXXVII. FEJEZET.

A társas értelem.

A két alapvető igazság. – A kollektív értelem korai megnyilatkozásai. – Találékonyosság a törvényalkotásban. – Nincsenek természeti rossz hajlamok. – A vágyak változhatnak. – Nevelés. – A boldogság szervezése. – Törvényhozási újítás. – A mozgalom már megkezdődött. – A bizottság, mint tudományos testület. – Közigazgatás. – A törvényt értéke. – A statisztikai módszer. – Nem kell forradalom. – Visszatekintés.

XXXVIII. FEJEZET.

Szociokrácia.

Társas tudomány és társas művészet. – A társas eszmélet gyenge integráltsága. – A társas haladás kezdő eszközei. – Jelen és múlt kormányok. – Kormányformák. – A neveik nem mutatják igazi jellemüket. – A kormányzás a szerzés egy módja. – A kormány félelme. – Az önző szellem nem változott. – A demokrácia gyengeségéből húzott haszon. – Fiziokrácia. – Plutokrácia. – Látszó érvei. – Közgazdaság. – A plutokrata uralom. – A bérek vastörvénye. – A bekövetkező bajok. – A plutokrácia kedvez a mizarkiónak. – A pszihikai szempont. – A kormány elmulasztja a védelmet. – A plutokrácia hatalma. – Zsarolásai. – Az orvoslás. – Szociokrácia. – A társadalom, mint egyén. – Fokozatos átmenet a demokráciáról a szociokráciára. – A többség elve. – Párt-kormány. – A pártok nem szükségesek. – A nemzet ügye. – A pártosság bajai. – Példa-problémák. – Posta-telegráf. – Monopólium árak. – Nem kívánjuk az emberi természet megváltozását. – Ideális rendszerek. – A közlekedő változás jelei. – Az ipari párt. – Társas bajok megszüntetése. – A társas egyéni cselekvés. – Természetes monopólium. – A tudományos módszer. – Állami iparágak. – Társas kísérletek. – A problémák megállapítása. – A társas működések bővítése.

A szerzők névsora és munkáik elme, melyeket idéztünk vagy melyekre utaltunk, magyarázó jegyzetekkel.

(A vastagon nyomtatott számok a jelen mű lapszámaint jelentik.)

Nem tartottam kívánatosnak teljesebben megadni az úgysis nagyszámú idézetek forrásait, mint a mennyire a világosságnak rovására nem esik. A következő névsor bővebb felvilágosítással szolgál. A szövegben említett lapszámok az itt mondott kiadásokra vonatkoznak.

ABOUT, EDMOND

ABC du Travailleur. Második kiadás, Paris 1869. 8°. Idézve a 236., 245., 256. oldalon.

ADDISON, JOSEPH

Cato. – The Works of the Right Honorable Joseph Addison a New Edition with Notes By Richard Hurd, D. D., Lord Bishop of Worcester; six volumes. Bohn's Standard Library, Addison's Works. I. London: George Bell & Sons, York Street 1881. Cato 162–226. A 189. oldalon idézett hires sor: Cato Act. IV. Science I. 212.

ALLEN, GRANT

The Origin of Fruits. Cornhill Magazine XXXVIII. köt. 1878. aug. 174–188. Idézve a 264. oldalon.

ARGENSON, MARC PIERRE, MARQUIS D. See Daire, Dupont de Nemours.

BACON, FRANCIS, LORD.

Novum Organum. The Works of Francis Bacon, Baron of Verulam, Viscount of St. Albans and Lord High Chancellor of England. Collected and Edited by James Spedding, N. A. of Trinity College, Cambridge; Robert Leslie Ellis, M. A., Late Fellow of Trinity College, Cambridge; and Douglas Denon Heath, Barrister-at-Law, Late Fellow of

Trinity College, Cambridge, I. Newyork: Published by Hurd & Houghton, Cambridge: Revirside Press. 1869.
Idézve a 202., 209. oldalon.

BECCARIA, CESARE.

Opère. Miláno: Dalla Societa tipogr. dei Classici Italiani, 1821.
A 296. oldalon idézett maxima ily eimü értekezésben fordul elő:
Dei Delitti e delle Pene. Ez külön megjelent Parisban 1829-ben.
Lásd 2. old.

BENTHAM, JEREMY.

The Works of Jeremy Bentham, Published under the superintendence of his executor, John Bowring. Edinburgh: William Tait; Simpkin, Marshall & Co. London 1844.
Idézve a 296. oldalon.

BOURDILLON, FRANOIS W.

Light. Harper's Cyclopedia of British and American Poetry. Edited by Epes Sargent. New York: Harper & Brothers, Franklin Square, 1881. 938. old.
Idézve az 55. oldalon.

BROOKS, W. K.

The condition of Women from a Zoological Point of View. Popular Science Monthly. Newyork XV. köt. 1879. jun. 145-155. old. 1875. Jul. 347-356 old.
Idézve 182., 187. lapon.

BUTTIKOFER, J.

Reisebilder (His Liberia. Resultate geographischer, naturwissenschaftlicher und ethnographischer Untersuchungen während der Jahre 1879-1882. és 1886-1887. Leiden, E. J. Brill. 1890. 2. köt. 8. Idézve: 271. és 272. oldalakon.

BYRON, GEORGE GORDON, LORD.

The Poetical Works of Lord Byron, Wm. W. Swayne, Brooklyn and New York.

A 75. oldalon idézett sor a fenti kiadásban a 60. oldalon van s az 560. oldalon az 1851-ben megjelent londoni kiadásban. Az előző elé tett mottó a Childe Harold zárándoklásából való IV. ének 185. vers. A Byrontól származó többi mottók a 177. és 228. oldalon megfelelő útbaigazítással el vannak már látva.

BAIRNES, J. E.

Mr Spencer on Social Evolution Fortnightly Review. XXIII. köt. (New Series XVII.) London 1875. Jan. 63-82. old.
Idézve: a 306. oldalon.

CARLYLE, THOMAS.

Varnhagen van Ense's Memoirs. London and Westminster Review. XXXII. köt. London, 1839. (December, 1838 to April. 1839.) 60–84. oldal.

Thomas Carlyle's Collected Works, Library Edition 30 kötetben. X. kötet; Critical and Miscellaneous Essays V. kötet, 287–322.

A 220. oldalon idézett hely az előbbi kötetnek 73-ik, az utóbbinak 309-edik oldalán van.

CARPENTER, WILLIAM, B.

Principles of Mental Physiology with their Applications to the Training and the Discipline of the Mind and the Study of its Morbid Conditions. New York, D. Appleton & Co. 1878.

Idézve: 21., 25., 184.

CLARKE, F. W.

An Attempt at a Theory of Odor. Rövid kivonatát lásd a Bulletin of the Philosophical Society of Washington VIII. kötetében, Washington, Smithsonian Institution, 1886. 27. old. (Smithsonian Miscellaneous Collections, No. 636. XXXIII. köt. III. czikk.)

Ezt a rendkívül tartalmas munkát sohasem közzölték egészében, mert, mint a szerzőtől értesülök, alig több, mint elmélet, melyet azonban ő végeredményben igazolni remél. A mit Prof. Clarke felfogásáról tudok, azt tehát főleg onnan tudom, hogy a művet felolvasni halottam, s tőle magától privát beszélgetéseinkben. Lásd: 28. lap.

COKE, SIR EDWARD.

The Reports of Sir Edward Coke. Knt, tizenhárom részben. Új kiadás jegyzetekkel és utalásokkal s a főfogalmak kivonataival John Henry Thomastól és John Farquar Frasertől. Hat kötetben. London: Joseph Battenworth & Son and J. Cooke Dublin 1826.

Idézve: 291. lapon.

COMTE, AUGUSTE.

Cours de Philosophie Positive. Harmadik kiadás, E. Littré előszavával. Paris J. B. Baillière et Fils, 1869. Hat kötet. 8°.

Idézve: I. 1., 48., 202., 206., 256. oldalakon.

CROSS, J. W.

George Eliot's Life as related in her Letters and Journals, arranged and edited by her Husband. J. W. Cross. Három kötet. William Blackwood & Sons, Edinburgh and London. 1884.

Idézve: 295–296. oldalon.

DA IRE, EUGENE.

Collection d'Economistes. Új kiadás. Paris 1844. Első kötet,

Oeuvres de Turgot. Második kötet Physiocrates (Quesnay, Dupont de Nemours etc.) Harmadik kötet, Turgot.

Ez a mű az első források egyike, melyekből a francia közgazdászokról értesülhetünk, kiknek szétszórt iratait ma nehéz megszerezni. Marquis d'Argenson és mások aforizmáit itt eredetük történetével együtt fölhaláljuk. Lásd alább Dupont de Nemours, Quesnay, Turgot.

DARWIN, CHARLES.

Journal of Researches into the Natural History and Geology of the Countries visited during the Voyage of H. M. S. Beagle round the World under the Command of Capt. Fitz Roy, R. U. Új kiadás. New-York: D. Appleton & Co. 1871.

Idézve: 263–264. lapon.

Autobiography; being Chapter II. of. the Life and Letters of Charles Darwin, edited by his son Francis Darwin. Két kötet. New-York: D. Appleton & Co. 1888. 8°.

Utalás rá a 294. oldalon.

DIOGENES LAERTIUS.

Zeno. Diogenes Laertius de Clarorum Philosophorum Vitis, Dogmatibus et Apophthymatibus Libri decern. Ex Italicis Codicibus primum exensuit C. Gabr. Cobet. Graece et Latine cum indicibus. Parisiis Editore Ambrosio Firmin Didot, Institutii Franciáe Typographo. 1850. Zeno XII. köt. 159., 193. old.

A 158. oldalon idézett sorok a XII. kötetben a 177. oldalon fordulnak elő. A megfelelő latin szöveg így hangzik: Primam animantis appetitionem haue esse dicunt, se ipsum tviendi atque servandi.

DISRAELI, BENJAMIN, EARL OF BEACONSFIELD.

Coningsby, or the New Generation. Új kiadás. New York. George Routledge & Sons.

Idézve a 75. lapon.

DU BARTAS.

Divine Weclces and Workes. Withe a Compleate Collection of all the other most delight-full Workes. Translated and written by the famous Philomusus, Josvah Sylvester. London: printed by Robert Young with Additions, 1641. – The First Weeke: Or Birth of the World. Of the Noble Learned and Divine W. Salistius, Lord of Bartas 1650.

Idézve a 254. oldalon. Az 1605-iki kiadásnak 184-ik oldalán fordul elő s az 1641-ikinek 46-ik oldalán. Az eredeti franciát. (Guillaume de Salluste, Seigneur du Bartas) nem láttam.

DU BOIS-REYMOND, EMIL.

Culturgeschichte und Naturwissenschaft. Előadás 1877. márc.

24-ikén a kölni tudományos előadások egyesületében. Második változatlan lenyomat. Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1878. Idézve: 143. oldalon.

DUPONT DE NEMOURS, PIERRE SAMUEL.

Abrégé des Principes de l'Economie Politique 1772. E munka meg van Daire's Collection d'Economistes-ban, vol. II. Physiocrates, Dupont de Nemours. A 257. lapon lévő idézet e. kötet 374-ik lapján van. Ugyané munka harmadik kötetében van egy érdekes „*Préambule*” Turgot „Eloge de M. de Gournay”-hoz, Duponttól, melyben van Marquis d'Argenson híres mondása: „*Pas trop gouverner*”, és Gournay történelmi nevezetességűvé vált mondása: „*Laissez faire et laisser passer.*”
Lásd alább Quesnay alatt.

ECKERMANN, JOHANN PETER.

Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, 1823-1832. Második kiadás Leipzig: 1837. 3 kötet.

A 73. lapon idézett sorok az 1824. jan. 27-ikén tartott beszélgetésből valók.

GEORGE ELIOT.

Lásd Cross« J. W.

A 295. lapon idézett szavak megtalálhatók a James Sully-hez in levelében, mely 1877. jan. 10-ikén kelt. Élete, stb. III. kötet 267. lap,

GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON.

Lásd Eckermann. Johann Peter.

GOLDSMITH, OLIVER.

The Vicar of Wakefield. A Tale supposed to written bu himself. Salisbury: Printed by B. Collins, for F. Newberg, in Pater-Noster-Row, London 1766. Két kötet, 12°. – *The Works of Oliver Goldsmith.* Edited by Peter Cunningham. Négy kötetben. I. kötet, Boston: Little, Brown and Co., 1854., 292–468. lapok.

A 62. lapon ez utolsó kiadás van idézve. Az eredeti 1766-iki kiadást a kiadó idézi, a leirt eim-lap a 292-ik lapon van.

GOURNAY, JEAN CLAUDE MARIE VINCENT, 8FJGNEUR DE.

Lásd Daire alatt Dupont de Nemours, és Turgot.

GRAY, ASA.

Danciniana: Essays and Reviews pertaining to Darioinism. New York: D. Appleton and Co., 1877.

Lásd a 265. és 266. oldalakat.

HAECKEL, ERNST.

Die heutige EnttccicJcelung sichre im Verhältnisse zur Gesamt-

Wissenschaft. Vortrag in der ersten öffentlichen Sitzung der fünfzigsten Versammlung Deutscher Naturforscher and Aerzte zu München am 18. September 1877. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagshandlung (E. Koch). 1877. 24. S. 8°.
Idézve az 55. lapon.

HAMILTON, SIR WILLIAMS.

Lectures on Methaphysics and Logic. Edited by H. L. Mansel and John Veitch. Edinburgh és London, 1859.

Idézve a 30. lapon. A 228. lapon használt mottó ellentétbe van téve e kiadás I. kötetének címlapjával. Vajjon a nyelv teljesen az övé-vagy előbbi írótól vette, nem tudtam biztosan megállapítani.

HARTLEY, DAVID.

Observations on- Man, his Frame, his Duty, and his Expectations. In two parts: to which are now first added Prayers and Religions Meditations. To the first part are prefixed a Sketch of the Life and Character, and a Portrait of the Author. Ötödik kiadás. Printed by Richard Crutfrwell, St. James's Street, Bath; and sold by Wilkie and Robinson, Pater-Noster-Row, London 1810. 8°.

Idézve a 31. és 36. lapon. Hartley-nak a pszichológia jelen állására nézve oly jósszerű első állítása, mely ezen kiadás I. kötetének 7-ik oldalán van, a következő:

„Az agy, a gerincagy s a belőlük kiágazó idegek fehér, velős anyaga az érzés és a mozgás közvetlen eszköze.”

HARTMANN, EDUARD VON.

Philosophie des Unbewussten. Zehnte erweiterte Auflage in drei Theilen. Eduard von Hartmann's Ausgewählte Werke. Zweite wohlfeile Ausgabe. Bände VII., VIII., IX. Leipzig: Verlag von Wilhelm Friedrich, K. R. Hofbuchhaendler, 1890.

Lásd a 75., 79. és 307. oldalakat.

HERODOTUS.

Olio. – Harper's Greek and Latin Texts. Herodotus. Recensuit Josephus Williams Blakesley, S. T. B. Coll. SS. Trin. apud. Cantabr. quondam Socius. New York: Harper and Brothers, Franklin Square, 1861. I. kötet 1–107. lapok.

Idézve a 326. oldalon. Az idézet Solon Croesus-hoz intézett beszédének egy része. Ezen kiadásban a beszéd idéző jelek közé van téve, mintha magának Solonnak szavai volnának.

HUMBOLDT, ALEXANDER.

Memoiren Alexander von Humbold's. Két kötet. Leipzig: Verlag von Ernst Schäfer. 1861.

Idézve a 74. lapon. E szavakat Mainländer Philosophie der Erlösung, 209-ik lapjáról másoltam (lásd alább Mainländer), a hol Humbolt's „Memoiren”-re van hivatkozva, közelebbi jelzés nélkül és nagy nehézségekbe került, míg valódiságát be tudtam bizonyítani. Több német tanulóknak megmutattam, de egyik sem ismert ily című munkát. Nagyobb részök kételkedett valódiságában, sőt egy egész határozottan koholmánynak mondta. Végre irtam Dr. Eduard von Hartmann-nak, ki a leginkább jártas ily dolgokban. Készséges felelete, melyet épen a nyomdábaadás előtti estén kaptam, megadta a kívánt felvilágosítást, mint az fentebb közzé tétetett.

E három szakasz, mint Hartmann gondosan megjelölte, az I. kötet 365., 366. és 367-ik oldalain van és továbbá figyelmeztetett az I. kötet 306–309. és a II. kötet 141. lapjára, melyek hasonló fontossággal bírnak.

HUTCHESON, FRANCIS.

An inquiry into the Origin of our Ideas of Beauty and Virtue. In two Treatises. Ötödik javított kiadás.

A második értekezés alcíme: Concerning Moral Good and Evil. A 296. lapon lévő idézet ebből való.

HUXLEY, THOMAS H.

Administrative Nihilism. An Address to the Members of the Midland Institute, October 9. 1871. In: More Criticisms of Darwin and Administrative Nihilism, by. T. H. Huxley. New York: D. Appleton and Co., 57–85. lapok.

A 306–307. lapon idézett sorok ez essay-gyűjtemény 71. és 72-ik lapján találhatók.

The Herring: A Lecture delivered at the National Fisheries Exhibition, Norwich, April 21., 1881. Nature, XXII. kötet, Április 28. 1881., 682-ik lap.

Idézve a 263. lapon.

JAMES, EDMOND J.

The Railway Question. The Report of the Committee on Transportation of the American Economic Association. With the Paper read at the Boston Meeting, May 21–25., 1887. on „The Agitation for Federal Regulation of Raiways.” Az American Economic Association közleményei, II. kötet, 3-ik szám, Julius 1877.

Idézve a 281. lapon.

KANT, IMMANUEL.

Kritik der reinen Vernunft. Herausgegeben von Gr. Hartenstein. Leipzig: Leopold Voss. 1868.

Idézve a 21., 24. és 81. lapokon.

KING, CLARENCE.

Catastrophism and Evolution: An Address delivered at the Sheffield Scientific School at Yale College, New Haven, June 26., 1877. The American Naturalist XI. kötet, Boston: H. O. Houghton and Co. New York: Hurd and Houghton. The Riverside Press, Cambridge, 1877. August, 1877. 449-470. lapok.

King szóhasználata „az idomítható fennmaradása”, mely a 275-ik lapon említik a „Naturalist” e kötetének 469-ik lapján található.

LA ROCHEFOUCAULD, FRANCOIS.

Reflexions on sentences et maximes. Edition publié par L. Aimé-Martin, Paris, 1822.

Idézve a 168. és 176. lapon. A maximák minden kiadásban meg vannak számozva, de a számozás mindegyikben más. Például, Aimé-Martin a 11-ik laphoz irt jegyzetben megállapítja, hogy a harmadik mottó, melyet én XXIV. fejezet (176. lap) elébe helyeztem a negyedik kiadásban (melyet én nem láttam) 179-ik számú maxima és hogy később La Rochefoucauld azon rövidebb formába öntötte, mely közvetlenül megelőzi a 176-ik lapon és az egész sorozat fölébe tette szám nélkül, epigramszerűen, nyilvánvalóan egész filozófiája alapeszméjével szánva.

Lásd továbbá Pope alatt.

LE CONTE, JOSEPH.

Scientific Relation of Sociology to Biology. Popular Science Monthly, XIV. kötet, New York, February, 1879. 325–336. és 425–434. lapok. Külön lapszámozva újra lenyomva, 1–21. lap.

Idézve a 256., 329. lapokon.

Relation of Biology to Sociology. The Berkeleyan, XXIII. kötet, Berkeley, Cal., May, 1887. 123-ik lap. Külön lapszámozva, újra lenyomva 1–8. lap.

Idézve a 234. és 306. lapokon.

LUCRETIUS.

De Rerum Natura. – Harper's Greek and Latin Texts. T. Lucreti Cari de Rerum Natura. Libri sex. Recognovit Hugo A. I. Munro, M. A. New York: Harper and Brothers, Franklin Square, 1861.

Idézve a 62. lapon,

LYMAN, D., JUN.

The Moral Sayings of Publius Syrus, a Roman Slave. Latinból.

Cleveland: L. E. Barnard and Co., 1856. 8°. 88. lap.

Lásd 172. lapot és alább Publius Syrus.

MACAULAY, THOMAS BABINGTON, LORD.

History of England. The Works of Lord Macaulay complete. Edi-

ted by his sister Lady Trevelyan. Nyolc kötetben. London: Longmans, Green and Co., 1866.
Idézve a 296–297. lapokon.

MAINLAENDER, PHILIP.

Die Philosophie der Erlösung. Második kiadás, Berlin: Verlag von Theodor Hofmann, 1879.
Idézve a 70. oldalon.

MALTHUS, T. B.

An Essay on the Principle of Population, or a View of its Past and Present Effects on Human Happiness, with an Inquiry into our Prospects respecting the Future Removal or Mitigation of the Evils which it occasions. Hetedik kiadás. Reeves and Turner, London, 1872.
Idézve 259. oldalon.

MAUDSLEY, HENRY.

Sex in Mind and in Education. Fortnightly Review, London XXI. kötet (New Series, XV. kötet), April 1. 1874. 466–483. lapon.
Idézve a 127. lapon.

MILL, JOHN STUART.

On Liberty. Boston: Ticknor and Fields, 1863.
Idézve a 344–345. oldalon.

The Subjection of Warnen. Harmadik kiadás. London: Longmans and Co., 1870.
Idézve a 187. lapon.

Chapters on Socialism. Fortnightly Review, XXXI. kötet (New Series XXV. kötet), 1879. 217-237., 373-382., 513-530. lapok (lásd 226-ik lapot).
Idézve a 168. lapon.

MONTAIGNE, MICHEL EYQUEM DE.

De la Physionomie. Collection de Moralistes Français. Essais de Montaigne, publiés par Amaury Duval. VI. kötet. Paris, 1822. 1–66. l.
Idézve a VII. oldalon.

MORE, SIR THOMAS.

Utópia. Translated into English by Ralph Robinson, 1556. Edited by Edward Arber. English Reprints. London: Murray and Son, No. 14. abound with Latimer's Sermons, No. 13), 1869.
Idézve a 168. és 329–330. lapokon.

NEWBERRY, I. S.

The Cretaceous Flora of North America. Transactions of the New York Academy of Sciences, V. kötet, 1886. Február. 133-137. lap.

The Flora of the Amboy Clays. Bulletin of the Torrey Botanical Club, XIII. kötet, 1886. Március, 33-37. lapok. Lásd a 94-95. lapokat.

NICHOLS, HEBBERT.

The Origin of Pleasure and Pain. The Philosophical Review, I. kötet. Boston: Sinn and Co., July 1892.. 403-432. lapok; September, 1892. 518-534. lapok. Lásd a 17., 32., 150. lapokon.

PASCAL, BLAISE.

Pensées, Fragments et Lettres, publiés pour la première fois conformément aux manuscrits originaux en grande partie inédits, par M. Prosper Faugère. Paris: Andrieux, Editeur, Rue Sainte-Anne, 11., 1844. Két kötet. 8°. Idézve a 18., 60., 73., 256., 319. lapokon.

PATTEN, SIMON N.

The Principles of Rational Taxations Published by the Philadelphia Social Science Association. Read at a Meeting of the Association, November 21. 1889. 25. lap. 8°. Idézve egészen a 281. s következő lapokon.

The Theory of Dynamic Economics. Publications of the University of Pennsylvania. Political Economy and Public Law Series, III. kötet, 2-ik szám. Philadelphia, 1892. 153. lap. 8°. Lásd a 131. oldal.

PLINIUS (az ifjabb).

Epistolae. C. Plinii Caecilii Secundi Epistolae et Panegyricus. Londini: ex officina Jacobi and Richardi Tonson, and Johannis Watts, 1741.

Az idézet a 61-ik lapon, a tizenötödik levélből való, második könyv, e kiadás 44-ik lapján.

PLUTARCH.

De Fortuna. – Plutarchi Chaeronensis Omnium quae Exstant Operum. Tomus secundus, continens Moralia, Gulielmo Xylandro interprete Francofurti: In Officina Danielis ac Danidis Aubriorum et Clementis Schleichii, 1620.

Idézve a 208. lapon. Ezen kiadás görögje kettős betűkben van nyomtatva, melyet Dr. Wm. Owen (of Lafayette College) volt oly szives kiírni számomra az idézett lapra nézve. Az idézet latin fordítása, mely a párhuzamos oszlopban van, így hangzik: Atqui nemo terram aqua madefaciens discedit ultro et fortunae opera lateres inde exituros censens.

POPE, ALEXANDER.

Essay on Man. The Works of Alexander Pope. Új kiadás. Including several hundred unpublished lettres and other new materials. Collected in part by the late Rt. Hon. John Wilson Croker, with introductions and notes. By. Whitwell Elwin. II. köt. Poems. London: John Murray, Abbe-marle Street, 1871.

Idézve a 113. és 143. lapon. A 113. lapon idézett sorok nincsenek benne ezen kiadásban, mint a legtöbben, magában a szövegben, hanem a kiadó jegyzetében, a ki szerint az a „kézirat 216-ik sora után következik”. Megelőzi négy más sor, melyek segítségével könnyebben megérthetjük a gondolat fejlődését a költő elméjében. Ezek a sorok a következők:

„To strangle in its birth each rising crime
Requires but little, – just to think in time.
In evry vice, at first, in some degree
We see some virtue, or we think to see,
Our vices thus,” stb.

A kiadó hozzátézi: „Az utolsó két sornak van egy más változata is”:

Thus spite of all the Frenchman's witty lies
Most vices are but virtues in disguise”.

Megjegyzendő, hogy Pope abból az igazságból indul ki, hogy nincsen önmagában rossz tulajdonság vagyis, hogy a rossz viszonylagos; míg La Rochefoucauld abból, hogy az értelmi működés lényeges tulajdonsága az ámitás, vagyis a csalódás alapelvéből. E kettő nem áll ellentétben egymással, nemcsak szellemességek, hanem alapvető igazságok, noha oly rejtettek s nehezen hozzáférhetők, hogy az idézett írók egyike sem látta összes vonatkozásaikban; és Pope oly kevésbé ragadta meg értelmét, hogy később nem tudta visszahozni öntudatába s kitorlölte.

POWELL, I. W.

Mythologie Philosophy. Address of Vice-President, Section B. Natural History, American Association for the Advancement of Science, 28 th Meeting, held at Saratoga Springs, N. I., August, 1879. Proceedings, vol. XXVIII. Salem, 1880. 251-278. lapok.

Idézve a 228. lapon.

PUBLIUS SYRUS.

Collection des Auteurs Latins, avec la Traduction en Français; publiée sous la Direction de M. Nisard, d l'Académie Française, Inspecteur Général de l'Enseignement Supérieur. Vol. IX: Oeuvres Complètes d'Horace, de Juvénal, de Perse, de Sulpicia, de Turnus, de Catulle, de Propertius, de Gallus et Maximien, de Tibulle de Phédre et de Syrus. Paris: chez Firmin Didot Frères, Fils et Cie, Libraires Imprimeurs de l'Institut de France, rue Jacob, 56. 1869. Publius Syrus a 759-819. lapokon.

Idézve a 172. lapon. Angol fordítását lásd feljebb Lynian, D. Jun. alatt. A maximák Nisard gyűjteményében nincsenek számozva, hanem Lyman ugyanazon rendet követte és az ő 314-ik számú maximája a 807-ik lapon a 939-ik pedig a 808-ik lapon van. A megfelelő francia fordítás így hangzik:

914. – Qu'un fou se taise, il passera pour un sage.

939. – Le silence tient lieu de sagesse au fou.

QUESNAY, FRANCOIS.

Maximes Générales du Gouvernement Economique d'un Royaume Agricole. In: Physiocratie, ou Constitution Naturelle du Gouvernement le plus avantageux au Genre Humain. Recueil publié par Du Pont, des Sociétés Royales d'Agriculture de Soissons et d'Orléans, et Correspondant de la Société d'Emulation de Londres. A Leyde, et se trouve a Paris, chez Merlin, rue de la Harpe, 1868. Első kötet 105–122. lapok.

Idézve a 257. lapon.

REID, THOMAS.

Inquiry into the Human Mind, on the Principles of Common Sense. The Works of Thomas Reid, etc., with account of his life and Writings. By Dugald Stewart. With notes, by the American Editors. In four volumes. Vol. I. Charlestown, printed and published by Samuel Etheridge, Jun., 1813. 165-444. lapok.

Lásd a 186. oldal.

RICARDO, DAVID.

Principles of Political Economy and Taxation. Edited by E. C. K. Gönner, London, 1891.

Idézve 258. lapon.

SCHELLING, FRIEDRICII WILHELM JOSEPH VON.

Saemtliche Werke. Tizennégy kötetben, 8°. Kiadja Karl Friedrich August Schelling. Stuttgart und Augsburg: I. G. Cotta'scher Verlag, 1856–1861.

Idézve a 69. lapon.

SCHOPENHAUER, ARTHUR,

Die Welt als Wille und Vorstellung. Dritte verbesserte und beträchtlich vermehrte Auflage. Leipzig: F. A. Brockhaus. 1859. két kötet. 8°.

E munkában meggyőzően ki vannak mutatva az érzelmek, melyekről világosan elismeri, hogy mozgató hatók és az értelem közötti viszonyok. Ez szerintem korszakot jelez a filozófiában s ezért másoltam belőle és tettem feltűnően Schopenhauer vezérgondolatait az olvasó elébe különböző mottókban a fejezetek élére.

Ueber den Willen in der Natur. Eine Erörterung der Bestäti-

gungen, welche die Philosophie des Verfassers, seit ihrem Auftreten, durch die empirischen Wissenschaften erhalten hat. Negyedik kiadás. Kiadja Julius Frauenstädt. Leipzig: F. A. Brockhaus. 1878. Idézve a 144. lapon.

SMITH, ADAM.

And Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Edited by James E. Thorold Rogers. Oxford, at the Clarendon Press, 1869. két kötet 8°.

Idézve a 257. lapon.

SOLON lásd Herodotus.

SOPHOCLE 8.

Trachiniae. – Sophocles quae exstant Omnia cum Veterum Grammaticorum Scholiis. Superstites Tragoedias VII. Ad optimorum exemplarium fidem recensuit, versioné et notis illustravit, deperditarum fragmenta collegit Rich. Franc. Phil. Brunck, regiae inscriptionum et humamorum literarum Academiae Socius. – Accedunt excerpta ex varietate lectionis, quam continet editio Caroli Gottl. Augusti Erfurdt; Demetrii Trichinii scholia metrica; notae ineditae Caroli Burneii; et Godfr. Henr. Schaeferi annotatio integra. Londini: excudebat A. I. Valpy, A. M. Sumtibus Ricardi Priestly, 1824. Tomus I. 305–381. lapok.

Idézve a 326. lapon. E lap nyitja meg a Trachiniae-t. Az Oxford fordítás így hangzik: There is an ancient saying, renowned among men, that you cannot fully judge of the life of mortals, whether it has been good or bad to an individual before his death (Van egy régi mondás, hires az emberek között, hogy nem lehet biztosan ítélni a halandók életéről, váljon jó volt e vagy rossz, mielőtt meg nem halt). The Tragedies of Sophocles in English Prose. Oxford Translation, London, 1863. 203. 1.

SPENCER, HERBERT.

Social Statics: or The Conditions Essential to Human Happiness specified and the First of them developed. London: John Chapman, 142 Strand. 1851.

Idézve a 244. oldalon.

Social Statics: abridged and revised; together with: The Man versus the State. New York: D. Appleton and Co. 1892.

Lásd a 259., 262., 265. lapokon.

Mr. Martineau on Evolution. Popular Science Monthly, Vol. I. New York, July, 1872. a 313–323. lapok.

Idézve a 243–244. lapon.

The Study of Sociology, New York: D. Appleton and Co. 1880.

Idézve a 126., 189. lapokon.

The Man versus the State: Containing „The New Toryism”, „The Coming Slavery”, „The Sins of Legislators”, and „The Great Political

Superstition". Keprinted from The Contemporary Review, with a Postscript. London: Williams and Norgate, 1884.

Egybekötte a Social Statics-val, megrövidítve és javítva (lásd fentebb két címmel), úgy látszik teljesen változatlan, kivéve egy rövid jegyzetet, mely újonnan adatott hozzá. E cikksorozat Spencer leghevesebb harca az ellen, a mit ő kora szocialisztikus tendenciájának néz és laisses faire vagy az individualizmus védelme. Idézve 259. lapon.

First Principles of a New System of Philosophy (A System of Synthetic Philosophy, vol I.). New York: D. Appleton and Co., 1874. Idézve a 100. lapon.

The Principles of Psychology, in two volumes (A System of Synthetic Philosophy, vols IV., V.). New York: D. Appleton and Co., 1873. Idézve a 25., 48., 61., 81. lapokon.

The Data of Ethics: Being Part I. of the Principles of Ethics, vol. I. (lásd alább). New York: D. Appleton and Co. 1879. Idézve a 25–26., 113., 117. lapokon.

Justice: Being Part IV. of The Principles of Ethics, or the first Part of Vol. II. (lásd alább). Lásd a 258. oldalt.

The Principles of Ethics, két kötetben (A System of Synthetic Philosophy, vols. IX., X.). New York: D. Appleton and Co., Vol. I. 1892, vol. II. 1893.

Idézve a 176., 209–210., 254., 300. lapokon. A két utolsó idézet tulajdonképen a Data of Ethicsbe tartozik, de abban az utolsó fejezetben van, mely nem jelent meg az 1879-iki kiadásban és a teljes kiadásban látott először napvilágot. Az index sok más helyre fogja még utasítani az olvasót, a hol Spencer nézetei vannak bírálva.

SPINOZA, BENEDICT.

Ethica. Benedicti de Spinoza Opera quotquot reperta sunt. Recognoverunt I. Van Vloten et I. P. N. Land. Volumen prius Hagae Comitum, apud Martinum Nyhoff. 1882. *Ethica Ordinae Geometrico demonstrata*, a 37–278. lapok.

A 41., 54., 60. és 159. lapokon levő idézetek a fentebbi kiadás 419., 219., 203. és 204. lapjain találhatóak.

STANLEY, HIRAM.

On primitive Consciousness. The Philosophical Review, vol. I. Boston: Ginn and Co., July 1892. a 433–442. lapok. Idézve a 31., 48–49., 150. lapok.

On the Introspective Study of Feeling. Science, vol. XX. New York, October 7. 1892. 203–205. lapok. Idézve az 58. oldalon.

SULLY, JAMES.

Pessimism: A History and a Criticism, London: Henry S. King and Co., 1877.

Idézve a 296. lapon. A „meliorism” szó valószínűleg ezen a lapon nyomatik le először, bár George Eliot 1877. Jan. 19-iki leveléből véte-tett, melynek másolatát Cross adja a „George Riot's Life”-ban, a III. kötet, 267-ik lapján s melyet én is idézek a 296. lapon.

TAYLOR, SIR HENRY.

Philip Van Artevelde. A Dramatic Komance. Két részben. Worka of Sir Henry Taylor. London: Henry S. King and Co. 1877. Első kötet: Philip Van Artevelde.

A verspár a 219. lap jegyzetében e kötet 29-ik lapján van.

TAYLOR, JEREMY.

Deus Justificatifs; or a Vindication of the Divine Attributes, in the Question of Original Sin: against the Presbyterian Avay of understanding it. In a letter to a Person of Quality. – The Whole Works of the Eight Rev. Jeremy Taylor. D. D. Lord Bishop of Down, Connor, and Dromore: With a Life of the Author, and a critical examination of his writings, by the Right Rev. Reginald Heber, D. D. Late Lord Bishop of Calcutta. London, 1828. Tizennégy kötetben. IX. kötet, 309–364. lapok.

Idézve a 74-75. lapon.

TURGOT, ANNE ROBERT JAQUES.

Oevres de Mr. Turgot, Ministre d'Etat, précédées et accompagnées de Mémoires et de Notes sur sa Vie, son Administration et ses Ouvrages. Paris: De l'Imprimerie de Delance. 1808.

A III. kötet (321–375. lapok) tartalmazza az „Eloge de M. de Gournay”-t. A 370-ik lapon van egy szakasz, melyben céloz arra, hogy a *laissez faire* kifejezés, közgazdasági értelemben használva, melyet általánosan de Gournay-nek tulajdonítanak, s mely rendszeren a *laisser passer* kifejezéssel együtt használtatik, már régebben is meg lehetett valamely formában, minthogy úgylátszik, hogy e kifejezéseket összekapcsolja azzal, a miről azt mondja: „le mot de M. Gendre à M. Colbert, *laissons-nous faire*”. Ugyanazon kötetben (309–320. lapok) egy másik cikkben, melynek címe: *Sur les Economistes*, ezt mondja Turgo de Gournay-ról (311. lap): „Il en conclut qu'il ne fallait jamais rançonner ni réglementer le commerce. I. en tira cet axiome: *Laissez faire et laisser passer*”.

Lásd a 257. oldalt.

VOLTAIRE, FRANCOIS MARIE AROUET DE.

Le Chapon et la Poularde. Dialogue XIV. – Oeuvres complètes de Voltaire (hetven kötetben). Paris: De l'Imprimerie de la Société

Littéraire Typographique, 1784-1789. Tome trente-sixième. Dialogues et Entretiens Philosophiques, 95-101. lapok.

Idéze a 171. lapon. Az idézet Voltaire munkái e kiadásában a XXXVI. kötet 100-ik oldalán megtalálható és „Chapon” alkalmazza aaz emberekre „ces monstres nos térenels ennemis”, a kiknek sokféle áhatatlansága és képmutatása tárgyalás alatt volt.

E mondást: a nyelvünk arra való, hogy eltitkoljuk gondolatainkat, rendesen Talleyrand-nak tulajdonítják; de minthogy ő 1754-ben született s e dialog 1766-ban íratott, meg kellett előznie őt. Különben a *The Bee*-ben, 1759. október 20-ikán Goldsmith ezeket írta: „The true use of speech is not so much to express our wants as to conceal them” (a beszéd igazi haszna nem annyira kifejezni, mint inkább elrejtteni szükségleteinket); és Robert South (1676.) egyik beszédében ezt olvasuk: „Speech was given to the ordinary sort of men whereby to communicate their mind; but to wise men whereby to conceal it” (a közönséges embereknek arra való a beszéd, hogy általa közöljék gondolataikat, a bölcseneknek, hogy elrejsék).

WARD, LESTER F.

The Local Distribution of Plants and the Theory of Adaptation, Popular Science Monthly, Vol. IX. New York, October, 1876. 676-684. 1.

Idéze a 277. lapon.

The relation between Insects and Plants and the Consensus in Animal and Vegetable Life. The American Entomologist, vol. III. (New Series, vol. I.), New York, March, 1880. 63-67. lapok; April, 1880. 87-91. lapok.

Lásd az 59. oldalt.

Politico-Social Functions. Penn Monthly, Vol. XII. Philadelphia, May, 1881. 321-336. lapok.

Idéze a 327. lapon.

What Mr. Ward was ready to say. – Herbert Spencer on the Americans and the Americans on Herbert Spencer. Being a full report of his Interview, and of the Proceedings at the Farewell Banquet of November 9. 1882. New York. D. Appleton and Co., 1883. 76-79. lapok.

Idéze a 328. lapon.

Dynamic Sociology or Applied Social Science, as based upon Statical Sociology and the Less Complex Sciences. New York: D. Appleton and Co., 1883. két kötet. 8°.

Majdnem minden fejezet és rész élén idéztetik, és azt a bölcséleti rendszert tartalmazza, melynek némely hiányosságát a jelen munka pótolni s néhány alkalmazását bemutatni akarja.

Prof. Sumner's „Social Classes”. Man, Vol. IV. New York, March I. 1884. A review of Prof. Sumner's book in a rather sarcastic vein, published anonymously.

Idézve a 109–110. oldalon.

Broadening the Way to Success. The Forum, Vol. II. New York, December 1886. 340–350. lapok.

Lásd a 277. oldalt.

False Notions of Government. The Forum, Vol. III. New-York, June 1887. 364–372. lapok.

Idézve a 343. lapon.

What Shall the Public Schools Teach The Forum, Vol. V. New-York, July 1888. 574–583. lapok.

Idézve a 208–209. lapon.

Our Better Halves. The Forum, Vol. VI. New York, November 1888. 266–275. lapok.

A női fensőbbiség (*female superiority*) elve vagy is az a törvény, hogy biológiai szempontból nézve a női nem az elsődleges nem s a férfi csak másodlagos vagy járulékos, e cikkben volt először közölve. Egy félig-meddig tréfás, ebédutáni megjegyzésből eredt a Six-o'clock Club-ban a Willard's Hotel-ben, Washington, 1888. április 26. E megjegyzést közölte röviden a *St. Louis Globe*, de gondatlanságból vagy más-hogyan Prof. C. V. Riley-nek tulajdonította. Én csak a *Household Companion* (Boston, Junius, 1888.) másolatában láttam e cikket. De hogy méltányosak legyünk Prof. Riley iránt, meg kell mondanunk, hogy elismeri a tévedést s egyáltalában nem tart igényt az eszme kitalálásának elsőbbségére és elismeri, hogy ez elvet az entomologia sok ténye támogatja. Ez elv e munka XIV. fejezetében tárgyalatik, a 96. és 97. lapokon.

Genius and Woman's Intuition. The Forum, vol. IX. New-York, Junius 1890. a 401-408. lapok.

Az előbb említett cikkekre válaszolt Mr. Grant Allen ugyanazon újság májusi számában, 1889-ik évfolyamban, melyre viszont-felelet ez a cikk. Néhány része, kevés változással fel van használva a XXVI. fejezetben, a 188–189. lapokon.

Some Social and Economic Paradoxes. The American Anthropologist, Vol. II. Washington, April, 1889. 119-132. lapig.

Lásd a 292. oldalt.

The Course of Biologic Evolution. Annual Address of the President of the Biological Society of Washington, delivered January 25. 1890. Proceedings, Vol. V. 23-55. lapok. Különlenyomatban 1-33. 1.

Lásd az 55., 59. oldalakat.

Neo-Darwinism. and Neo-Lamarckism. Annual Address of the President of the Biological Society of Washington, delivered January 24. 1891. Proceeding, vol. VI. Washington 1891. 11-71. lapok.

Lásd a 234. oldalt.

The Transmission of Culture. The Forum, Vol. XI. New-York, May, 1891. 312–319. lapok.

Lásd a 227-228. és a 234. oldalakat.

Weismann's New Essays. Public Opinion, vol. XIII. Washington and New York, September 10. 1892. 559. lap.
Lásd a 234. oldalt.

The Psychologic Basis of Social Economics. Address of the Vice-President of Section I. Economic Science and Statistics, of the American Association for the Advancement of Science, delivered at Rochester, N. I. August 17. 1892. Proceedings, vol. XLI. Salem, 1892. 301-321. lapok.

Lásd a 270. lapot. Egy kevéssel tovább vitele ugyanezen cím alatt közöltetett az *Annals of the American Academy of Political and Social Science*-ben, III. kötet, Philadelphia, 1893. Január, 464-482. lapok. Az Akadémia közleményei, 77. szám.

WEISMANN, AUGUST.

Essays upon Heredity and Kindred Biological Problems. Egyedül jogosított angol fordítás. I. kötet, kiadja Edward B. Poulton, Selmar Schönland és Arthur E. Shipley. Oxford, at the Clarendon Press, 1889. II. kötet, kiadja Edward B. Poulton és Arthur E. Shipley, Oxford, 1892.

The Germ-Plasm, a Theory of Heredity. Angolra fordította W. Newton Parker és Harriet Schönfeldt, huszonnégy képpel. New-York, Charles Scribner's Sons 1893.

A Weismann nézeteire való számos vonatkozásokra nézve lásd a 37., 50., 53., 96., 234., 235., 262. lapokat.

WHATELY, RICHARD.

Elements of Logic, reprinted from the Ninth (Octavo) Edition. Louisville, Ky: Moston and Griswold, 1854.
Idézve a 184. lapon.

YOU MANS, E. h.

The Centennial Anniversary of the Discovery of Oxygen. Popular Science Monthly, V. kötet, New-York, August, 1874. 493-497. lapok.
Idézve a 264. lapon.

A filozófiai tanulmányok legfontosabbja az, hogy belássuk, minő helyet tölt be a lélek a természet rendjében... A fejlődésnek igazi sorrendje a nem lelkiektől a lelkiek felé s a kevésbé lelkiektől a jobban lelkiek felé tart, nem pedig, mint közönségesen fölteszik, e tulajdonság legmagasabb megnyilatkozásaitól a legalacsonyabb felé. Ez a nagy pszihikai ellentmondás a filozófia gyökerébe vág és mindenkor mérgezője volt. – *Dynamic Sociology* II. 76.

* * *

A dinamikai szociológia igazi szelleme azt kívánja, hogy az egymást követő társas állapotokat előzőjük szükség-szerű eredményének s követőjük nélkülözhetetlen okozójának tekintsük. Leibnitz ragyogó axiómája szerint: *A jelen méhében hordozza a jövőt.* – Auguste Comte: *Philosophie Positive* IV. 263.

* * *

EIŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Gyakran nehezebb az igazságot megismertetni, mint fölfedezni. –
Jean Lamarck: Philosophie Zoologique II köt. 411. old.

E munka első kiadásának 1893-ban történt megjelenése óta három újabb munkám jelent meg, ezek: *Outlines of Sociology* (1898.), *Pure Sociology* (1903.) és *Applied Sociology* (1906.), melyek a gondolatok ugyanazon köréhez tartoznak. A *Dynamic Sociology* második kiadásának előszavában (1897.), mikor a szociológiának az első kiadás (1883) óta tett óriási haladását végigtekinttem, ezeket mondtam:

„A tudományos pszichológia története némileg hasonlít a szociológia történetéhez s pszichológiai készültségem fogyatékos volta okozta, hogy e tudománynak a szociológiában alapvető szerepét eddig nem értékeltem eléggé”. „Ezt a hibát akartam jóvátenni 1893-ban „*The Psychic Factors of Civilization*” címen közzétett munkámban. Kérem tehát azokat, kik ezt a művemet pszichológiai szempontból hiányosnak találják, olvassák el ama későbbi munkámat, mielőtt ebből a szempontból pálcát törnének fölöttem.”

Bár a pszichológiának 1893. óta megtett haladása más utakat követett, mint a jelen munka s bár azóta fölmerült annak kérdése is, hogy mit nevezünk „a társas pszichológia” tudományának, mindezek a kérdések teljesen függetlenek attól a problémától, mely az elmének a civilizációban érvényesülő hatásaival foglalkozik, pedig ebben a tárgyban nem

történt haladás, mi túllépte volna e munkámnak eredményeit. Átdolgozásra tehát nincs szükség, csupán annak tulajdonítok fontosságot, hogy megvilágítsam, mily viszonyban áll említett későbbi műveimhez, különösen azért, mert azok a művek szándékosan kerülnek az ebben kimondott alapelvek részletes tárgyalását. A mennyiben azok pszichológiai kérdésekkel foglalkoznak, vagy elfogadják alapvetésül az ebben megállapított elveket, vagy újakat neveznek meg és fejtenek ki. Az *Outlines of Sociology*-ban ezeket az elveket alapkövetelmények (*postulates*) gyanánt használom az V. és a VII. fejezetben, azonban jelentékenyen tovább viszem őket a VIII. fejezetben. A *Pure Sociology* és az *Applied Sociology* lapjain ezek alkotják a szociológia teljes rendszerének szilárd alapját, azonban természetes, hogy a rendszer kidolgozásában sokat kellett szélesítenem és kiterjesztenem ama pszichológiai fogalmakból, melyek a spontán társas fejlődésnek és tudatos társas javulásnak alapjai.

E munkát tehát úgy kell tekintenünk, mint szerzőjének második lépését a társas filozófia rendszerének kifejtésében, mit minden jelentékenyebb átdolgozás, vagy tárgyi változtatás kimozdítana a rendszerben elfoglalt természetes helyzetéből, s megfosztaná történeti értékétől, mit a mostani alakjában megad neki az, hogy a rendszer s az azt megalkotó elme fejlődésének egyik természetes fázisát tünteti fel.

Washington, 1906. február 20.

L. F. W.

ELŐSZÓ.

Amit irtam, megírtam – bár
értékesebb volna. Byron.

Idegen virágokat kötöztem össze,
és csak a fonalat adtam hozzá
a magaméból. Montaigne: De la
Physionomie. 47.

Ebben a könyvben az elmének okáról és hasznáról akartam beszélni. Ez a kettő egy dolog, mert az elmének haszna egyszersmind oka is.

Tíz esztendeje annak, hogy a társas tudomány rendszerén, mit *Dynamic Sociology*-nak neveztem, megtettem a befejező vonásokat, s azóta – ha tollam nem is – de elmém két irányban dolgozott szakadatlanul, mely irányokba e rendszer fölismert tökéletlenségei kényszerítettek. Egyrészt arra ösztökéltek, hogy az épületet magasabbra emeljem, másrészt arra, hogy az alapvetést mélyebbre ássam. Az előbbi irányba nemcsak a saját belső érzékem hajtott, hanem ugyanily erővel unszoltak erre azok, kik kötelességemnek tartották, hogy a dinamikai szociológia elveit korunk élő eseményeire is alkalmazzam, s kik jobbnak tartották, ha ezt olyan valaki hajtja végre, kinek amaz elvek birtokában vannak, mint valaki más, ki sohasem érezte meg amaz elvek teljes jelentőségét.

A másik irányzat, az alapozás mélyítése és erősítése, teljesen belső kényszerből fakadt. Erre fordítottam erőmet, részben azért, mert ez a kényszer sokkal erősebb volt, részben azért, mert átláttam, hogy tulajdonképen ez az én fel-

adatom; a másik a társas gazdaság tudományának ama gyakorlott művelőire tartozik, kik most oly növekedő számban tanulnak és tanítanak az induktív módszer segítségével.

Ennek a munkának azt a feladatot szántam, hogy pontosan meghatározza, mily szerepet játszik az elme a társas jelenségekben. Előbbi munkám előszavában öt messze kiható elvet soroltam fel, melyekre addig nem fordítottak különös figyelmet. Ezek közül három az elme birodalmába tartozik. Minthogy – a mennyire tudom – még mindég egyedül vagyok, ki ezen elvek valóságát és fontosságát hangsúlyozza, jsmételni fogom őket. Ez elvek a következők:

„2. A társas erők elmélete s az alapvető ellentét, mi *érzés (feeling)* és működés (*function*) között megállapítható.

3. Az igazi társas erők s az értelem vezető befolyásának ellentétes volta, mely értelmi befolyás a törekvés (*conation*) közvetett módszerének alkalmazásában s a művészetek és dinamikai tevékenység feltalálásaiban ölt alakot.

4. A mesterséges vagy teleológiai folyamatok felsőbb-sége a természetes vagy genetikus folyamatokkal szemben.”

Elismertem már akkor és ugyanazon előszóban ki is jelentettem, hogy ez elvek legtöbbszörének, vagy mindenikének már megvoltak az előre vetett árnyékai, de ennek a munkának olvasói látni fogják azt is, hogy mindaz, mit akkor kimondottam, szintén csak előre vetett árnyéka volt annak a teljes igazságnak, melyet ebben a műben próbáltam kifejteni. Azonban talán nem kell mondanom, hogy e munkám több, mint az 1883-ban homályosan jelzett s itt-ott tisztán kifejtett fogalmak kiterjesztése; fogalmakat fűztem a régiekhez s a kezemben levő adatok segítségével olyasmit alkottam belőlük, mit túlzás nélkül nevezhetek különálló rendszernek, mely azonban szorosan a másikkal kapcsolódik és egyenesen abból származik.

Lehetővé akartam tenni az olvasó számára azt, hogy felismerje s esetleg eredetükig kövesse a két rendszert egymáshoz fűző, mélyebben eredő szálakat, másrészt jelezni akartam, hogy a mostaniak vezető gondolatai mily mérték-

ben érvényesültek a régi rendszerben; ez a két szándék vezetett arra, hogy az egyes fejezetek és részek elé írtam a *Dynamic Sociology* ama kitételeit, melyek a következőkben, ha nem is mint középponti, de mint bizonyos mértékben, odatartozó gondolatok érvényesülnek. Egy-két esetben e kitételeket emiittett művem óta megjelent több-kevésbé népszerű dolgozataimból vettem. Amannak azonban oly fejezetek, melyek gondolkodásomnak annyira újabb eredetű termékei, hogy korábbi műveimben azoknak kifejezésére nem találók.

Ezekkel a *kitételekkel*, a bennem alakuló általános rendszer fejlődését akartam jelezni s ezen úgyszólván történeti adatokkal segíteni az olvasónak, hogy közös utón haladhasson velem. E mellett azonban nem pusztán a mű szépítése céljából, hanem azért is, hogy meggyőző erejét növeljem, a fejezetek elé mások gondolataiból vett jelikeket is tettem, melyek a következőkben tárgyalandó elvekhez tartalmilag hasonlóak és azok előpostáinak látszanak. Minden korok költőinek, prófétáinak és bölcseinek e szavai mutatják, hogy alig van gondolat vagy igazság, mi valamely formában még ne jutott volna kifejezésre s nincs rendszer, mi többre vállalkozhatnék, mint már kimondott gondolatok szervezésére s az értelmi világban szerteszóródott fénysugaraknak egységes fókuszba terelésére. Az ily nagy gondolatok ritkák, az oly életbevágóan fontos igazságok nehezen találunk kifejezést s egy-egy megkapó fogalmazásuk talán jobban meglep, mint tényleges fölfedezésük; mindez bőségesen igazolja azt, hogy mennyire szükséges volna őket összegyűjteni, logikailag rendezni s egyesített tartalmukat a kor gondolkodására és tetteire vonatkoztatva megérteni. Ezért kíséreltem meg azt, hogy e művet egyetlen agy termékénél többé, a maga körében a világ bölcseségének testté vált részévé tegyem. A kik akarják, tekintsék úgy, mint a gondolkodás virágainak gyűjteményét, melyekhez én nem adtam egyebet, mint az őket egybefűző logika fonalát.

Washington, 1903. június 18.

L. F. W.

BEVEZETÉS.

A törvények, melyeknek megállapítása adja a jelenségek egyes országainak az igazi tudomány jellemvonásait, ama jelenségországban uralkodó bizonyos erők működésétől függenek, melyek alapul szolgálnak, vagy anyagot adnak amaz okokra, melyeknek hatásai a jelenségek. – *Dynamic Sociology* I. 458-459.

* * *

Bár a dolog természeténél fogva a társas szervezet statikai fogalmának kell az egész szociológia első észszerű alapjául szolgálnia, mégis kénytelenek vagyunk elismerni nemcsak azt, hogy a dinamikai szociológia, főleg napjainkban, e tudománynak legérdekesebb része, de mindennekfölött tisztán tudományos szempontból azt is, hogy egyedül ez adja új tudományunknak a legelhatározóbb filozófiai jelleget azzal, hogy közvetlenül uralomra juttatja benne azt a fogatnat, a mely a tulaj donképeni szociológiát az egyszerű biológiától megkülönbözteti, t. i. a folytonos haladásnak, helyesebben az emberiség fokozatos fejlődésének fogalmát. – Auguste Comte: *Philosophie Positive IV.* 262.

* * *

A Kant előtti filozófusok kevés kivétellel visszas oldalról nyúltak ismereteink keletkezésének magyarázatához. Az úgynevezett lélek volt a kiindulópontjuk, oly lény, melynek belső természete és sajátos működése a gondolkodás, még pedig az absztrakt, és pusztá fogalmakkal élő gondolkodás, mely fogalmak annál szorosabb tulajdonai, minél kevesebb

bennük a szemléleti elem. – Schopenhauer: *Welt als Wills und Vorstellung* IL 312–SIS.

* * *

A *Dynamic Sociology* lapjain 1883-ban közzétett kisebb elméletek sok helyen találtak helyeslésre és szolgáltak alapul azóta további szociológiai és gazdasági vitákban; azonban feltűnő és meglepő dolog az, hogy a két leginkább alapvető és legfontosabb gondolatnak, melyek egyike a társas erők természetére, másik irányításukra vonatkozik, a mennyire én tudom, teljes elhanyagoltatás lett a sorsa. Ez a tény magában is elégséges annak megokolására, hogy most újabb kísérletet tesztek e két fontos meggondolásnak felújítására. Ha nem lehet kimutatni, hogy a társadalomban igazi természeti erők működnek, akkor le kell mondanunk arról, hogy társadalomtudományt teremtsünk. Föltéve, hogy erre mégis igényt tartunk, ha nem lehet kimutatnunk, hogy a társas jelenségek törvényeik ismerete alapján ép úgy irányíthatók, mint a fizikaiak, akkor fel kell hagynunk azzal a reménnyel, hogy az ember társas föltételein úgy javíthassunk, mint a hogyan a fizikai föltételeken javítanunk sikerült. Tehát mindaz, mi a szociológiában lényegesen dinamikus, akár az erőhatás szó szerinti értelmében, akár abban a szabadabb értelemben, mi ezzel a szóval mozgásra, haladásra utal, – mindaz közvetlenül ehj^ez a két gondolathoz fűződik s ezekkel együtt válik bizonyossá, vagy szenved megcáfoltatást.

Ennek a munkának az a célja, hogy ezt a két fogalmat kidolgozza s rámutasson tudományos alapjaikra. Elég különbözök arra, hogy külön foglalkozzunk velük abban a logikai rendben, melyben említettük őket. Ennek következtében a munka két részre oszlik, az egyik a társadalom erőivel foglalkozik, a másik pedig azzal, hogyan lehetséges ez erőket irányítani.

Ha szigorúbban meggondoljuk a dolgot, átlátjuk azt is, hogy e felosztást a problémának belső természete is igazolja. Ugyanakkor az is be fog bizonyulni, hogy a tárgyalandó két kérdés belsőleg nem oly különböző, hogy ugyanahhoz a tudo-

mányághoz ne tartozhatnék. Rövid vizsgálatuk szembeszökővé fogja tenni azt a tényt, hogy akár az egyikkel, akár a másikkal foglalkozunk, pszihikai jelenségekről van szó, azonban ugyanakkor azt is belátjuk, hogy az első gondolat a lelki jelenségek más osztályára utal, mint a második. Tehát egy kétoldalú lelki probléma áll előttünk s nem kell meglepődnünk azon, hogy a szociológia egészében véve közvetlenül a pszichológián alapul. A tudományok rangsorában ez az ő természetes alapköve. Még az állatok társas tevékenységei is pszihikai képességeikből fakadnak, ez ép oly igaz a hangyákról és a ménekről, mint a farkasokról és a bivalyokról. Tehát az emberi társadalom, mint a fejlődésnek legmagasabb terméke, természeténél fogva a lelkieken alapul, melyek az anyagnak legmagasabbrendű megnyilatkozásai.

Ez igazság elfogadtatásának főnehézsége onnan ered, hogy az elméről alkotott népszerű fogalmak nagyon homályosak. Annak idején majd kimutatjuk, hogyan eshetett meg az, hogy az *elme (mind)* szóba legtöbbször csak az *értelem* gondolták bele. Az érzelmeket és indulatokat egyszerűen kizárták s majd meg kell magyaráznunk, hogy igazi tudományos értelemben az *elme* szó födi mindazokat a jelenségeket, melyeket az egyszerű élet jelenségek fölé sorozunk.

Első feladatunk lesz tehát annak kimutatása, hogy az elmének e kevésbé tanulmányozott és tökéletlenül megértett elemei alkotják a társas erők alapépítményét. Okát kell adnunk annak, hogy az elmének ezt az érző képességét vagy tartományát a gondolkodó képességgel szemben szubjektívnek nevezik, ezt pedig amazzal szemben objektívnek. Az elmének ez a két nagy szakasza vagy tartománya szolgál alapul arra, hogy a pszichológia tudománya két természetes ágra oszoljék, a *szubjektív* és az *objektív pszichológiára*. Ezt a két tudományágat lehet elkülönítve tárgyalni, de nem lehet egymástól függetlenül tárgyalni. Egyazon éremnek két oldalához hasonló a viszonyuk, s így mindenik oldal ugyanannyi tanulmányt igényel, mintha nem volna a másikkal párosítva.

A pszichológiának ez a felosztása oly egyszerű és termé-

szetes, hogy azon kell csudálkoznunk, mért nem használták mindég. Annyira nem használták, hogy Kant volt az első filozófus, a ki tisztán megfogalmazta, de ő is azonnal félretette s az objektív ágat tekintette a filozófia egészének. A legtöbb, régebbi és újabb pszichológiai író ugyanígy elhanyagolja a szubjektív ágat, vagy legfeljebb csak *igen* magas és összetett jelenségeiben, például az akaratban vagy a *törekvő (conativ)* képességben ismeri el, melyeket azonban nem elemez s nem vezet vissza egyszerűbb jelenségekben, föllelhető forrásaikra. Még egy oly igazán logikus író is, mint Alexander Bain, kinek gondolkodására két könyvének címe is utal: „*The Senses and the Intellect*” és „*The Emotions and the Will*”, melyek ily sorrendben is jelentek meg, – még ez az író sem alkalmazza ezt a most felhozott egyszerű osztályozást, hanem az érzékeket az értelem közvetlen bevezetésére használja s azután úgy beszél az érzelmekről, mintha ezek kimeritnék mindazt, mit érzésnek nevezünk.

Végre úgy látszik, hogy senki sem látta meg az elme szubjektív jelenségeiben a nagy oksági tényezőt, az emberi tevékenységek mozgató erejét, a társas jelenségek tudományos tárgyalásának alapját, s ezt elmondhatjuk mindazokról, akik a társas tudományokkal foglalkoznak, mindazokról, kik a szellemi tudományok bármelyik tartományában dolgoznak.

Második feladatunk lesz annak kijelölése, hogyan teherelhetők a társas erők az értelem irányító keze alá. Ebben a munkában alaposan hátra vagyunk az objektív pszichológia kijárt utjain. Ezen a téren szárnyaltak legmagasabbra az elmúlt korok nagy gondolkodóinak lángelméi. Annyi bölcsnek munkájából bizonyára sokat kellett volna tanulnunk. De mihelyt megközelítjük a kérdést, be kell látnunk, hogy a gyakorlati részét valamennyien érintetlenül hagyták. Az értelem, okoskodás és gondolkodás nagy birodalmában, mi annyit elnyelt a fajta energiájából, azt találjuk, hogy felkutatásának gyakorlati értékét teljesen szem elől tévesztették s a tudás bősége, a behatolás mélysége oly problémák felé fordult, melyeknek a szociológiában nincs értéke, s melyeket

lehetetlen felhasználni bármily, a fajta jólétére célzó gondolatrendszerben. Valóban meglepő, hogy az elmének minden képességét fölfedezték, elemezték és kimerítően leírták, csak egyet hagytak ki, egyet nem vettek észre, azt, a mely az emberi haladás érdekében szakadatlanul munkálkodott. Az úgynevezett értelmi képességeket fölöslegesen szaporították anyag a metafizikai kutatások számára, de az elsőrendű, az eredeti képességet, mi az értelmet minden mástól megkülönbözteti s mely az embert a vadak fölé emelte, ezt az egyet sehol sem találjuk ama képességek körülményes felsorolásaiban.

Második problémánk tehát, az objektív pszichológiának, mint a szociológia irányító elemének problémája, épen olyan új és megoldatlan, mint az első s nemcsak új szociológia, hanem új pszichológiának megteremtése előtt állunk.

A következőkben tehát két tételt fogunk megállapítani:

1. A pszichológia szubjektív jelenségei, egyszóval az érzések, miket együttesükben emberi léleknek (*soul*) nevezünk, alkotják a társadalom dinamikus elemeit, vagyis a társas erőket.

2. Az objektív pszichológiának, melybe a tulajdonképeni értelem vagy belátó (*intuitiv*) képesség tartozik, – eredeti vagy elsőrendű jellemvonásai alkotják a társadalom irányító elemét s a társas erők kormányzásának egyetlen eszközét.

I. RÉSZ.

SZUBJEKTÍV TÉNYEZŐK.

Képzeld el a mindennemű és formájú élő és tevékeny lények miriádjaival benépesített világot. Az élők mind érintkeznek környezetükkel s a szakadatlanul változó világ minden viszontagságainak martalékai. Ha nem éreznének, nem lehetne sejtésük, mely tudatja a veszélyt s a szervezetüket pusztító hatásoknak gyakran kiteve, lassankint megsemmisülnének az őket körülvevő ellenséges elemekkel szemben. Ily körülmények között kipusztulásuk csak idő kérdése volna és minden élet eltűnnék a földgolyóról. De tegyük fel, hogy némelyek bizonyos mértékben, hajlandók a fájdalomra. Ezek a lények ennek arányában kerülnek a szervezetük elpusztítására irányuló hatásokat, mert ilyenek volnának a föltevés szerint azok is, melyek nekik fájdalmat okoznának. Az így alakult lények tehát a fájdalomra való érzékenységük arányában tovább maradnának fenn. S így a most már tisztán átlátott „természetes kiválasztás” törvényének hatása alatt az érző lények szaporodnának, az érzéketlenek kivesznének s ugyanoly világot kapnánk, a minőben ténylegesen élünk. – *Dynamic Sociology* II. 114–115.

* * *

A legtöbb mai pszichológiai kézikönyv az elmét „értelmi érző és akaró” tehetségre osztja fel; azt mondják, hogy ez a léleknek három iránya s hogy az érzések a szellemi tartalmak *qualiá*-i s azoktól elválaszthatlanok. Én nem helyeslem ezt a felfogást és remélem, hogy elvetését megokolom azzal, hogy a szellemi jelenségeket biológiai eredetükkel és neurológiai fejlődésükkel kapcsolatban fogom tárgyalni. Dr. Herbert Nichols: *Philosophical Review* 1892. jul. (1. köt. 404.)

I. FEJEZET.

A FILOZÓFIA NEMEI.

„Az ember a természetben a leggyöngébb nádszál, de gondolkodó nádszál”. – Pascal: *Pensées* II. 84.

Mindaz, mit a legújabb időkig a filozófia neve alatt emlegettek s mi, ha feledésbe nem ment, most számtalan különböző gondolkodásághoz sorozódik, két fócim alá foglalható s ezek: kozmológia és pszichológia. Mihelyt az ember absztrakt kérdésekről kezdett gondolkozni, első érdeklődése annak felkutatására irányult, hogy maga *honnan* ered és *micsoda*, vagyis tanulmányozni kezdte a világot, melyből származnia kellett és tanulmányozni kezdte önmagát. A világot tanulmányozva, nem közvetlen környezetére irányította figyelmét, hanem az összes világokra, a nagy világra, a világegyetemre. Önmagát tanulmányozva, nem a fizikai ember érdekelte, mely érzékei előtt állott, hanem annak immateriális része, elméje. Az elme tanulmányozása, mely eleinte az isteninek és emberinek zűzavara volt, mely azonban később mind szűkebb körre szorítkozott s végre határozottan az agyhoz és idegrendszerhez fűződött, ma pszichológia néven ismeretes.

India, Kína, Asszíria, Perzsia, Egyiptom, Fönícia és Palesztina szent könyveiben ránk maradt nagy teológiai kozmológiák után megjelennek a görögök észszerűbb kozmológiái Thales, Pythagoras, Anaximander, Democritos, a stoikusok és Aristoteles ajkán, s e kozmológiák további termékei az alexandriai iskolában, Lucretiussal Rómában, Szt. Ágos-

tonnai a kereszténységben jelennek meg. Folytatják a skolaszták s az újabbak közül Bacon, Hobbes, Descartes és Spinoza racionalistább gondolatai, melyek tetőpontjukat érik el Kopernikus, Kepler, Galilei, Leibnitz és Newton fölfedezéseiben.

Az emberi elme kutatására irányuló törekvésekről elmondhatjuk, hogy sokkal későbbben kezdődtek és kizárólagosabb sajátjai maradtak az európai nagy értelmes fajtáknak. Sokrates és Plato első szavai után a pszichológia kezdeteit Aristoteles öntötte határozott formába, ki ugyanúgy különböztette meg a fizikát a metafizikától, mint mi az imént a kozmológiát a pszichológiától. A középkorban a metafizika a tudományok legfontosabbja, vezetője és Aquinói Tamás, Duns Scotus s más dialektikusok kezében a skolaszta finomságok legmagasabb fokára emelkedik. Az emberi elme komolyabb tanulmányozásának megkezdői Descartes, Spinoza és Locke, folytatója Berkeley és betetőzői a skót és német iskolák, élükön Reid, Hume, Stewart, Brown, Hamilton Skóciában és Kant, Fichte, Hegel Németországban.

Ezekben, a teljesség minden igénye nélkül, csak vázlatos körvonalakban akartam rámutatni az emberi gondolkodásnak két nagy áramlatára, mely a kezdetektől a tudomány korszakáig vezet.

A filozófiának mindkét ága gyökeres, úgyszólván teljes átalakuláson ment át az utolsó száz év alatt. Ezt elsősorban a tudományos korszak beköszöntésének kell tulajdonítanunk, mely korszakban a makrokozmosz és mikrokozmosz tanulmányozói nemcsak egy óriásilag megnövekedett tudásanyaggal kerültek szembe, hanem ezenkívül egy majdnem teljesen új okoskodásmóddal, az induktív vagy tudományos módszerrel kellett megismerkedniök. Ezekhez még egy harmadik ok is adódik, mely talán mindkettőnél hatalmasabb. A kutatás szellemében állt be változás. Eddig elegendőnek tartották azt, hogy a szóbanforgó ítélet bizonyítása kellő logikai formában jusson kifejezésre az aristotelesi *dictum de omni et nullo* értelmében s az előzmények igaz vagy hamis voltát alig vonták kétségbe; most azonban nem az okoskodásfolyamat hí-

bátlansága, hanem az ítéletnek objektív igazsága vált a valódi céllá, melyért az értelem dolgozott.

A kozmológiai filozófia ezekből folyó átalakulása a világ eredetére s alkatára vonatkozó pusztá spekulációk és ötletes elméletek helyébe azokat az ismeretes igazságokat s a belőlük vont jogos következtetéseket tette, melyek ma a tudományok filozófiáját alkotják.

A pszichológiai filozófia átalakulása, mely szintén a tények felhalmozódásának s a tudományos módszer ős szellem fokozatos diadalrajutásának eredménye volt, kétoldalú jelenség. A kozmológiával párhuzamos, természetes haladás a pszichológiának amaz új tudományában tetőzött, mit tudományos intézeteinkben gyakran fiziológiai vagy kísérleti pszichológia és pszikofizika néven tanítanak s mely az elme jelenségeit a tudományos megfigyelés és kísérletezés révén tanulmányozza. Kétségtelen, hogy ez ama tudomány fejlődésének helyes útja, mely az elmét a testhez való viszonyában tárgyalja s bár fiatal, de nagyon fontos eredményeket ígér.

De a kísérleti pszichológia nem tette fölöslegessé az elme tanulmányozását tágabb és szigorúbban filozófiai értelemben, s a tanulmányok ezen ága a tudományos szellem életetadó befolyása alatt újabb átalakulást nemzett a pszichológiában, mely már érzeteti erejét s még merészebb jövőt ígér, mint a kísérleti tanulmányok. Ezt a lelkes törekvést jobban meg fogjuk érteni, ha belátjuk, hogy ebben az ígértben nem kevesebb foglaltatik, mint a szociológia igazi tudományának pszichológiai alapon történő fölépítése, mely a tudomány minden szempontjában párhuzamos, sőt azonos a tudományok rangsorának kevésbé összetett tagjaival. A pszichológia haladásának erre az ágára akarom fordítani figyelmünket; az elme tanulmányozásának ez az átalakulása adott okot e munkám megírására s nyújt reményt a társas tudományok jövőjére.

II. FEJEZET.

AZ ELME KETTŐS TERMÉSZETE.

E megkülönböztetés közvetlenül a szubjektum és objektum különbségéből fakad. Az érzékiség az elme szubjektív oldala, az értelem az objektív oldala. – *Dynamic Sociology* I. 381.

* * *

Bevezetésül csak annyit tartok szükségesnek, hogy az emberi megismerésnek kettős törzse van, melyek talán közös, de ismeretlen gyökérből erednek, e kettős törzs az érzékiség és az értelem, melyek elsője *megadja* a tárgyakat, másodikik *gondolkozik* róluk. – Kant. *Kritik der reinen Vernunft*, 5-52.

* * *

A megismerés két forrásból fakad, melyek elsője a képzetek befogadására való (a benyomások receptivitása), a másik pedig az a képességünk, melylyel ama képzetek révén egy tárgyat felismerünk (a fogalmak spontaneitása); amaz megadja a tárgyakat, emezzel a tárgyakról mint ama képzetrel viszonyban levő dolgokról *gondolkoznak*. Kant. Ugyanott 81.

* * *

Az objektív valóságok létét nem értelmi tény dönti el; a logikai folyamatok szigorú alkalmazása inkább megingatja,

mint megerősíti a külső világba vetett hitünket; de elménk, melyet az anyag tulajdonságai előbb szubjektíve érintenek, fokozatosan tanulja meg, hogyan értelmezze és rakja össze eszméletünkre gyakorolt benyomásokat s így származtatja le belőlük az objektumnak többé-kevésbé határozott fogalmát. W. B. Carpenter: *Mental Physiology* 177-78.

* * *

Már egészen közönségesé vált az a megjegyzés, hogy az emberi elme első gondolataival a legnehezebb problémák felé fordult. Tekintsünk vissza arra, hogyan kezdték az első filozófusok önmagukat, mint környezetüktől különböző valamit, tanulmányozni. Nem a testük tanulmányozásához fogtak, nem is állatok testére irányult figyelmük, melyek pedig hozzájuk hasonló alkatúak voltak. Az elme tanulmányozásával kezdték, a legtitokzatosabb s megfoghatatlanabb tárggyal, ami csak lehetséges. És ebben is ahelyett, hogy először az ízlés, szaglás, tapintás, hallás és látás megismerésére törekedtek volna, mi aránylag még egyszerű, egyenesen a gondolkodói megismerő-képesség bonyodalmaiba, és szövvényeibe merültek. Plató az ideák elméletének kidolgozására szentelte életét, Aristoteles a szillogisztikus okoskodás törvényeit állapította meg s az őket követő filozófusok Kantig alig tettek mást, mint ismételték és utánozták e régi mesterek tanításait és módszereit s elméleteiket elfinomított gondolatösvényekké alakították. Ezekbe hosszú vitákat keverték az isteni s az emberi akarat természetéről, mit „szabad”-nak tartottak s valami teljesen *sui generis* dolog gyanánt kezeltek. Ez elméletek során pazarul értekeztek a „lélek”-ről, (*soul*) mint különálló és halhatatlansággal megáldott valamiről. Így ez ontológiai felfogásban az értelem, az akarat, a lélek a világ-egyetem után a filozófia legfontosabb tárgyává alakult. Az újabb idők kritikai elemzése kimutatták, hogy e kutatók mindenike óriási, tényei és jelenségei összetettek, szövvényesek, története és keletkezése a szerves fejlődés útvesztőjében messze vezet vissza, a lelki képesség első derengéséig.

Ez a sok gondolkodás az elméről, melyen állandóan

az értelmet értették, mert sem az akaratot, sem a lelket nem tartották igazán az elméhez tartozónak, főleg arra a körre szorítkozott, melyet most episztemológiának neveznek, vagyis arra a kérdésre, vajjon van-e hát valóságos külső világ vagy csak szellemi működések szubjektív áramlatában élünk. Descartes azt gondolta, hogy ő legalább saját létéről bizonyos, mert gondolkodik, Berkeley, Hume és még sok tudós nem léphetett át ezen a korláton. Locke értékes munkát végzett azzal, hogy kimutatta, miszerint ideáinkat az érzékek révén nyerjük s Kant *ezt az* igazságot tovább vitte azzal, hogy az elme kettős természetét megpillantotta s érzékiségre és értelemre osztotta. Találónan jellemezte e kettősséget majd mint az emberi értelemnek két törzsét, majd mint az elme két forrását, de mint látni fogjuk, az elsőnek más semmi hasznát nem vette, mint azt, hogy azon át jut az elmébe a gondolkodás anyaga, vagy a mint ő kifejezi, az érzékek *adják meg* a tárgyat s az értelem gondolkodik róla.

A skót iskolához tartozó Reid és Stewart még tisztábban kimutatták, hogy az értelem az érzékektől, mint az ideák első forrásától függ s ma azt mondhatjuk, hogy ezt a filozófia elfogadta. Az értelem sokféleképpen összetett s az érzékektől származó észrevételekből táplálkozik; de ezentúl e viszony magyarázatának kiegészítésére vagy az akarral, a lélekkel való összekötésére alig tettek egyetlen lépést. Ha az indulatokról beszélnek, ez minden eddigi pszichológiai igazságtól függetlenül történik s ha a törekvő (*conativ*) erőkről beszélnek, akkor oly különálló tehetséget értenek, melynek semmi előzményét, sem kapcsolatát nem találják a pszichikai jelenségek rendszerének többi ágaiban.

Ennek a munkának egyik főcélja kimutatni azt, hogy mindeme jelenségek természetes kapcsolatban vannak.

III. FEJEZET.

A PSZIKOLÓGIAI FOLYAMAT.

Elméneknek két oldala van, színe és visszája. Amaz az érzéklettel kezdődik s az érzelemmel végződik; emez az észrevétellel kezdődik s az okoskodással végződik. Amaz az érzések világa, *emez* az értelemé. Mindenkor nagy volt a hajlandóság arra, hogy az elme e kettős birodalmának elsőjét elhanyagolják, mely pedig lényegesen előbbrevaló a másikkal; vagy ha egyáltalán elismerték és munkába vették, akkor kezükben egy megfoghatatlan valamivé foszlott széjjel, amit akaratnak neveztek s melynek meghatározásában meg nem egyezett kettő sem s melyet megérteni nem sikerült egynek sem a filozófusok közül; ezalatt az értelemnek dicsőítését aránytalanul túlságba vitték s azt a benyomást keltették, hogy az elme pusztán értelemből és akaratból áll. *Dynamic Sociology* II. 123.

* * *

Íme a fokozatuk. A minőség általában képzet (*repraesentatio*.) Alatta áll a tudatos képzet (*perceptio*). Oly képzet, mely tárgyára, mint állapotváltozásra vonatkozik, érzet (*sensatio*); az objektív percepció az ismeret (*cognitio*). Ez ismét közkép vagy fogalom (*intuitus vei conceptus*). Amaz mindig közvetlenül a tárgyára vonatkozik és partikuláris; ez csak közvetve vonatkozik tárgyára olyan jegyek közvetítésével, melyek több dologban közösek lehetnek. Kant: *Kritik der reinen Vernunft* 261.

* * *

Ha valamely külső tárgyra vonatkozó emberi tudás (s így a külső világról szóló tudásunk) alapjául vesszük *először*: a szubjektív érzetet, mit a *külső* tárgy jelenléte okoz; *másodszor* annak elismerését, hogy ez érzék oka *külső*; és *harmadszor* e tárgy tulajdonságainak alapján, *fogalom* keletkezését, – akkor legelőször azt kell felkutatnunk, hogy miként keletkeznek az ilyen elemi fogalmak vagy ismeretek, (melyek később a tárgy összetett ideájává alakulnak). W. B. Carpenter: *Mental Physiology* 184.

Minden érzetet, mit meg akarunk ismerni, észre kell vennünk; s így az érzet bizonyos tekintetben az észrevétel. Minden észrevétel érzetek összetétele s így ebben a tekintetben érzéki. Az érzetek elsőrendű és felbonthatlan eszméleti (*conscious*) tények; ellenben az észrevételek másodrendű, felbontható állapotok, melyekben egyik elsőrendű állapot a másikba megy át. Minthogy az elsőrendű állapotok egynemű volta nem fér össze a változással, tehát a változásokra vonatkozó eszméletünk (*consciousness*) ellentétben áll amaz állapotokra vonatkozó eszméletünkkel, melyek közt e változások lefolynak. Így az érzet és észrevétel, bár sikertelenül, de folytonosan hajlandó egymás kizárására. Az eszmélet csakis e folytonos összeütközés következtében maradhat fenn. Herbert Spencer; *Principles of Psychology* I. 475.

* * *

Ez elemek közül az első, mi eredetileg valami izgatás, egyszerű érzetté válik; azután összetett érzetté; azután részben prezentatív, részben reprezentatív képzetek csoportjává, melyek kezdetleges indulatot (*emotion*) alkotnak; azután kizárólagosan reprezentatív képzetek csoportjává, melyek valódi indulatot alkotnak; azután ily csoportok csoportjává, melyek összetett indulatot alkotnak; s néha még bonyolultabb indulattá, melyet az ily összetett indulatok elvontabb formái alkotnak. A másik elem, mely egyetlen ingernek egyet-

len mozgásba, reflex cselekvésbe való átmenetével kezdődik, most egymáshoz fűződő ingerkielégítések csoportjává alakul, mi az ösztönt alkotja. Az ösztönnel lépéséről-lépésre bonyolultabb szövevényei alakulnak, melyek összetételükben változók s hasonlóan változó összetett mozgásokhoz vezetnek; ebből folynak a mozgásfolyamatok alkalmi habozásai. Ma oly fokozaton állunk, melyben a benyomások összetett csoportjai, melyek nem mind egyszerre vannak jelen, oly cselekvésekben nyilvánulnak, melyek nem egyidejűek, s magukban foglalják az eredmények reprezentációit vagyis a gondolatokat. Herbert Spencer. – *Data of Ethics*. I. 105.

* * *

Ha valami anyagi tárgyat ujjunkkal megérintünk, ennek két eredménye van. *Érzet (sensation)* alakul, mely a tárgy természetétől függ, s az elme, a tárgy természetének *ismeretéhez (notion)* jut. Az érzet és ismeret nem egy és ugyanaz, ezek különböző dolgok, melyekről külön lehet gondolkozni. Ha a tárgy, mint rendesen, testünk hőfokához képest sem túlságos hideg, sem túlságos meleg, nem hatol be a szövetekbe s nem sérti meg valami maró hatással a helyet, hol a test érintkezik vele, akkor az érzetet *közömbösnek* nevezzük, azaz sem fájdalmasnak, sem élvezetesnek. Mindazonáltal, ha ez a tárgy olyan, hogy valamilyen érzetet képes okozni, azaz ha pl. nem puszta gáz, mely nem hat a testünkre, akkor tetszőleges ideig fordíthatjuk az érzetre figyelmünket, mi alatt egészben vagy részben kizárjuk az ismeretet, melylyel az érzet elménket gazdagítja. Másrészt az ilyen esetekben az érzet néha teljesen figyelmen kívül is maradhat s előtérbe léphet helyette az ismeret, melyet a tárgyról szereztünk.

Ha ezt az utóbbit akarjuk elérni, akkor világos, hogy a nyert ismeret a tárgy természetének megfelel, mert különböző tárgyak esetében különböző. Más szavakkal ez az ismeret szolgáltatja elménknek a tárgy természetére vonatkozó tudást. Azt a folyamatot, mely ezt az ismeretet vagy tudást termeli, észrevételnek nevezzük (*perception*).

Az elsődrendű alapvető pszichológiai folyamat tehát az

érzetalakulás, mely majdnem, vagy egészen egyidejű az észrevétel alakulásával. A mennyiben az érzet teljesen a szervegyára vonatkozik, ugyanily jogosan nevezhető *objektívnek*. nevezhető; s a mennyiben az észrevétel teljesen külső tárgyra vonatkozik, ugyanily jogosan nevezhető *objektívnek*. A pszichológiai folyamatok e kezdő lépése tehát azonnal kezünkbe adja az elme szubjektív és objektív oldalának alapját. Azok a jelenségek, melyek az érzetek ismétlődéséből, szaporodásából, szövevényeiből s rendeződéseiből keletkeznek, alkotják a szubjektív pszichológiát; s azok a jelenségek, melyek az észrevételek megfelelő ismétlődéseiből, szaporodásából, szövevényeiből és rendeződéseiből alakulnak, látják el anyaggal az objektív pszichológiát.

Az ujjunk hegyét választottam például, mert ez az emberi szervezetnek az a része, mely a hosszadalmas használat folytán a fejlődés törvényei szerint fiziológiailag leginkább differenciálódott arra, hogy a természet tárgyairól, melyekkel érintkezésbe kerül, minden más testrésznél pontosabb adatokat szolgáltatson. Észrevező képessége specializálódott azzal, hogy az idegvégek erre a célra alkalmazkodtak. Az ilyen jelenségek az állatországban közönségesek és sokkal nagyobb tökéletességet is elérnek, mint pl. a rovarok tapogatói. De a kísérletet végrehajthatjuk a testnek bármely érző részével (tehát mindenütt a köröm és haj kivételével), a különbség csak az lesz, hogy a folyamat szubjektív része aránylag erősebben kidomborodik, ellenben a tárgy természetére vonatkozó ismeret, melyhez juttat, aránylag határozatlanabb. Azért választottam a tapintás érzékét e pszichológiai folyamat bemutatására, mert jobban mutatja a folyamat kettősségét, mint a többi érzékek. Ez azért van, mert a többi érzékek bizonyos takarékosági szempontból egy vagy más irányban egyoldalúlag fejlődtek. A nyelv és szájpaddás idegvégei, melyek az ízlés érzékét adják, arra módosultak, hogy a szervezetnek élvezetet okozzanak, mialatt a tápláló anyagok a gyomorba indulnak s hogy fájdalmas érzeteket okozzanak, ha undorító anyagok kerülnek a szájunkba.

Semmi más tulajdonsággal meg nem ismertetnek bennünket s oldhatatlan anyagokról, nem tudnak. Ha csakis oldható anyagokat veszünk tekintetbe, akkor ez az érzék a fokozatok szubjektív szélsősége.

A szaglás érzéke is közel áll ehhez a ponthoz, melyet szubjektív pólusnak nevezhetnénk. A szagló-idegek a kellemes és kellemetlen szagok fölfedezésére alakultak, de helyzetük-nél fogva a rendes anyagokkal sohasem kerültek érintkezésbe. Ha folyadékok vagy szilárd testek kerülnek az orrüregbe, rendszeren többé-kevésbé éles fájdalmat okoznak azzal, hogy megsértik az ideg finom szövvényeit. Tehetetlen gázok, mint a levegő, észrevétlenül haladnak át. Hogy a szag tulajdonképpen miben áll, az sokáig vitás kérdés volt, míg azt az elméletet fel nem állították, hogy csak az illanó vagyis a kémiailag nem állandó anyagok illatosak,¹ azaz csakis gázok hathatnak a szaglóidegre oly képen, hogy szagérzetet ébreszsenek benne.

A növekedő objektivitás és fogyó szubjektivitás sorrendjében a hallás érzéke következik, de ezzel nagy lépést tettünk, mert világos, hogy a hangnak érzésrésze maga – hacsak a rezgések nem olyan erősek, hogy fájdalmat okoznak, vagy a hallásszervezet megrongálják – gyakorlatilag semmi. Másrészt a hangotadó tárgy természetéről nagyon határozott képet kapunk: nem alakjára vagy alkatára, hanem hangotadó tulajdonságaira vonatkozólag. A hallás-érzék ez objektív képességénél fogva ama tágas utak egyikévé vált, melyeken át a tudás elménkbe kerül.

Vége az objektív póluson találjuk a látásérzékét. Hacsak a fény nem így vakító, hogy a látóideget sérti, akkor lehetetlen a látás tényében érzést felfedeznünk. Azonban ez az érzékünk szolgáltatója a tárgyak legteljesebb ismeretét.

Érzékeink anyagi közegei ezek: az ízlés szerve folyadékot, a szaglás érzék gáznemű anyagot, a tapintás szilárd

¹ Prof. F. W. Clarke ezt az elméletet egy még közzé nem tett dolgozatban továbbvitte. Felolvasta a Phil. Soc. of Washington ülésén 1885. nov. 7. Lásd: Balletin Phil. Soc. VIII. köt. 27. old.

testet, a hallásérzék rendszeren gáznemű anyagot (a légkör¹)
s a látásérzék éteri (a világegyetem étere) közeget követi.
A szubjektívtól az objektív felé vezető sorrendjük ez:
1. ízlés; 2. szaglás; 3. tapintás; 4. hallás; 5. látás.

¹ Szilárd és folyékony testek is vezetnek a hangot, de a hallás,
szervére közvetlenül a levegő hat.

IV. FEJEZET.

SZUBJEKTÍV PSZIKOLOGIA.

Az érzés jelenségei alkotják a filozófia mindazon részeinek alapját, melyek az ember érdekeivel összefüggenek. Egyszóval ezek a társas tudomány alapkövei. A mi a biológiában a működés (*function*), az a szociológiában az érzés (*feeling*.) *Dynamic Sociology* II. 12.

* * *

Az érzet nem egyéb, mint eszméletünk ama változásokról, melyeket a tárgy érintése az érintkezés pontjában levő molekulákban okoz. Ez nem az ott okozott zavarral, hanem a kérdéses pont *érzékenységevel* áll arányban. Az érzékenység a szöveteknek erre a célra történt módosulásából származik s a természetes kiválasztás és alkalmazkodás működésének eredménye. A különböző szövetek e különböző érzékenységének fiziológiai értelme az, hogy az idegszálak olyan helyeken, hol a szervezetnek ez előnyös, úgy alakultak, hogy a végeikre gyakorolt igen kis ingerek aránylag nagy hatástalantálnak az idegközpontba s minél nagyobb ez az aránytalanság, annál érzékenyebbnek mondjuk a kérdéses felületet. *Dynamic Sociology* I. 381–382.

* * *

A tapintás érzékének az a sajátága, hogy semmi más, mint szubjektive szubjektív; nincs oly tárgya, mely az éntől

különböznek – nem teszi objektívvá az énnék egyetlen elemét sem. Sir William Hamilton: *Metaphysics* II. 432. Lecture 42. Az érzékekbe nyomuló külső tárgyak előbb az idegekben, melyekre közvetlenül hatnak, azután az agyban a legkisebb, mondhatnók, a végtelen kicsi agyvelő-részek rezgéseit okozzák. David Hartley: *Observations on Man*. Prop. IV.

* * *

Ezek a rezgések a kis részeknek ide-oda mozgásai; ugyanolyanok, mint az inga lengései s a hangzó testek rezgései. Nagyon rövideknek és kicsinyeknek kell képzelnünk őket, hogy legkevésbé se legyenek képesek megzavarni vagy mozgásba hozni az idegnek vagy agynak egészét. – David Hartley: Ugyanott (*Discussion of Prop. IV.*)

* * *

Minden eszméletnek első hajlandósága a fájdalom ós élvezet tisztán, teljes szubjektívásában, mely azonban a magasabbfokú eszméletekben oly gyorsan elsatnyul, hogy látszólag még a nyomai is kipusztulnak. A tiszta szubjektivitás a fejlett elmék tulajdonságai között a legelmosódottabb, de a legállandóbb. Minden érzetnek és minden észrevételnek kikerülhetetlen előzménye. Mindig előbb tapasztaljuk az élvezetet és fájdalmat, mint az élvezetést és fájdalmast. Hiram M. Stanley: *Philosophical Review*, 1892. júl. (I. 439.)

* * *

A tulajdonképeni szubjektív pszichológia kizárólag az érzetekkel és ezek különféle összetételeivel foglalkozik. Az értelmi folyamatokat nem magyarázza. A legegyszerűbb érzetek azok, melyeket a legutóbbi fejezet kezdetén említettünk, vagyis azok, melyek sem fájdalmasak, sem élvezetesek, hanem közömbösek. Ezek sokkal számosabbak, mint első tekintetre gondoljuk és fontosságukról a következő fejezetben lesz szó. A szubjektív pszichológiának nagyon kevés dolga van velük. Főtárgya az érzetek két osztályának, a fájdalmasnak és élvezetesnek természetét és fontosságát magyarázni, melyeket a közömbösökkel szemben *intenzíveknek* nevezhetünk. Ké-

sőbb okát fogjuk adni annak, hogy az intenzív érzeteket elsőrendűeknek, (*primary*), a közömböseket másodrendűeknek (*secondary*) nevezzük.

Az intenzív érzeteket szolgáltató érzékek az ízlés, szaglás és tapintás. Ezzel az érzéssel érintkezésbe kerülő tárgyak vagy fájdalmat vagy élvezetet okoznak. Az oly erős hangok, melyek a fület, vagy az oly vakító fényhatások, melyek a szemet megrongálják, már nem hallási vagy látási, de tapintási érzetet okoznak. A tapintás kiváltképpen fájdalom-érzék,¹ kevés tárgy okoz a közvetlen érintéssel kellemes érzeteket, bár van egy-kettő, pl., ha lágy prémet érintünk,, vagy ha bizonyos szervezeti föltételek között meleg vízbe merülünk. Az ízlés és szaglás azonban kiváltképpen élvezeti érzék, bár vannak keserű, savanyu, émelyítő izek és bántó szagok is.

A hangok és színek okozta fájdalmak és élvezetek nem közvetlenek és eredetiek, hanem közvetettek, leszármazottak. Igaz, hogy nem lehetséges oly érzet, melyet az agyhoz ne a saját idege szállítana, de ezzel csak annyit mondtunk, hogy az érzet keletkezéséhez szükséges, hogy a szervezet eszméljen róla. Ha kezünket megégetjük, a fájdalmat határozottan a megégetett helyen érezzük. Az ízletes táplálék vagy az illatos virág okozta élvezetet az ízlés és szaglás szerveiben érezzük. De egy dallamban gyönyörködve, az élvezetet nem fülünkben, hanem, mint közönségesen mondják, elménkben érezzük. Még kevésbé érezzük a szép vidék látásából származó élvezetet a szemünkben. Ez a pszihikai szervezetnek valami egész valónkon szétömlő állapota és helytelenül nevezik némelyek *értelminek**. Az érzések mindemez osztályait tulajdonképpen érzelmieknek, indulatiaknak (*emotional*) kell neveznünk.

Ez a szubjektív pszichológia legfontosabb tárgyaihoz,

¹ A fentieket 1892. januárjában írtam s azóta értesültem, hogy Goldscheider „határozottan kimutatta, hogy külön fájdalom-idegek vannak”. Dr. Herbert Nichols gondolatébresztő értekezésében, *Philosophical Review* I. 1906907. júliusi és szeptemberi szám.

az indulatokhoz vezet. Az indulatokat másodrendű érzeteknek nevezhetjük, vagyis oly érzeteknek, melyeket nem közvetlenül a tárgynak a maga közegén át a, z ideggel történő érintkezése okoz, hanem az agy vezeti őket bizonyos idegszálakon át a szervezet bizonyos indulati sejtjeihez. Tulajdonképpen különálló érzéket alkotnak, a sokat emlegetett hatodik érzéket, ha valaki így akarja nevezni. Nem bizonyos etikai írók úgynevezett „morális érzéke” ez, melyről azt állítják, hogy ösztönszerűleg különböztetjük meg vele a jót a rossztól (ennek nincs értelme a fiziológia szempontjából), hanem igazi fiziológiai érzék, mely mint a többi öt, bizonyos érzetosztály szolgáltatására alakult idegekből áll. Ha azonban az érzékeket a növekedő objektivitás rendjében akarjuk sorozni, akkor az indulati érzék utolsó helyett az első helyre kerül, mert ép oly kizárólagosan szubjektív, mint amennyire kizárólagosan a látásérzék objektív. Az indulat nem szolgáltat észrevételt. Hangsúlyoztuk, hogy az ízlés és szaglás érzéke főleg szubjektív, hogy főműködésük a kellemes (vagy kellemetlen) érzetek okozása. De ezek az érzékek nemcsak hogy sok, a tárgy természete szerint különböző érzeteket okoznak, hanem valóban megismertetik elménket a tárgyakon előforduló különböző tulajdonságokkal. Más szóval észrevételként szolgáltatják azon tárgyoknak íz és szagbeli tulajdonságait, melyek ez érzékeinkre hatni képesek; hanem a tárgyak többi tulajdonságairól nem beszélnek. Az indulati érzék azonban az indulatot keltő tárgy természetére vonatkozólag semmiről sem értesít. Csak magát az érzetet szolgáltatja, bár az érzetek természete a különböző tárgyakkal nagy mértékben változik és végtelen sokféle.

Úgy látszik tehát, hogy a fejlett szervezetek idegrendszere két érzetosztályt szolgáltat, melyeket durva megkülönböztetésben *külsőnek* és *belsőnek* nevezhetünk. A megkülönböztetés durva, mert nem föltétlen. Az ízlés, szaglás, hallás és látás idegei belsők, de nem annyira belsők, hogy a közeg, melyen át hozzájuk lehet férni, kívülről be ne hatolhasson s rájuk közvetlenül ne hathasson a szó szoros értelmében,

épen úgy, mint a korbácsütés hat a külső idegekre ott, ahol a testet éri. Az indulatok érzékének nincs közege, kivéve magukat az idegáramokat. A külön indulatsejtek a testnek sok részén megjelennek, de nem mindenütt. Sok közülük a gerincagygyal van összeköttetésben, de a nagy indulatközpontok a dúcidegrendszerben vannak elhelyezve. Fölösleges, hogy itt részletesen előadjuk a gerincagy és a dúcrendszer szövevényes kapcsolatait, melyeket még ma sem értenek teljesen és melyeken még nagyon sok a vitatni való. Az általános tényeket régen megállapították, s ezek mostani célunkra elegendők. A dúcrendszer lényegében belső; működései nagyrészt, vagy teljesen eszméletlenek s nincsenek az akarat uralma alatt, bár mélyen érintik őket a szellemi állapotok, akár-hogyan jöttek is ezek létre; uralkodik a belső szervek önkéntelen mozgásain, minő a vérkeringés, emésztés, anyagfelhasználás, s a kiválasztó mirigyek működése: s végre ez a fő-indulatok székhelye. Itt különbséget kell tennünk az érzet, és indulat között. Közönséges, népszerű értelemben az indulat, mint érzelem, szintén érzet, de nem ugyanoly értelemben, mint ahogy e szót a külső benyomásokra alkalmazzuk. Mondottuk fentebb, hogy a tapintás elsősorban fájdalom-érzék. Minden tapintó ideg, amennyire tudjuk, a központi idegrendszerhez tartozik s ebből a rendszerből, ha a dúcrendszerből nem is. szálak vezetnek mindazon szervekhez, melyek sérelemnek vannak kitéve. Az oly szervek, mint a máj, a vese, a petefészkek stb., melyek csak a dúcrendszerből kapnak idegszálakat, csak annyiban belsők, amennyiben nem szorulnak rá az érzékek védelmére.

Az indulat-központok tehát, bár nem alakultak arra a célra, hogy az idegen anyagokkal való érintkezés alkalmával a fájdalom érzetét okozzák s így ebben az értelemben nem tartoznak a tapintás érzékéhez, mégis képesek arra, hogy mind a fájdalomnak, mind az élvezetnek legélénkebb érzéseit ébreszszék. Azt a kérdést, hogy vajjon az indulatok kizárólag a dúcrendszerhez tartoznak-e vagy keletkezésük-

höz hozzájárul-e valamivel a központi idegrendszer is, eldöntetlenül hagyhatjuk. Azonban így is megmarad számunkra az a tény, hogy van egy egész testünkben szétágazó hatalmas indulat-érzékünk, mely a többi érzékünktől különbözik, s képes arra, hogy a legmélyebb és a legfontosabb érzelmeket szolgálta.

V. FEJEZET.

OBJEKTÍV PSZIKOLÓGIA.

Az észrevétel az ingerelt szövetrészek amaz eszméleti állapotának minősége, mely a tárgynak valamely jellemvonásából keletkezik; érzetkülönbségekből ered, miket a tárgyak különbsége kelt, vagy még világosabban: különböző érzetektől származik. Az észrevétel legelső formája az a benyomás, amit a tárgy a befelé vezető (*afferent*) idegre s arra a sejtre gyakorol, melyben az ideg közvetlenül végződik. Az érzékeny ideganyag fölismeri, hogy valami hatott rá s a hatás módozatai jelzik a tárgy tulajdonságait. Ez a *tudás* gondolatának gyökere. Az idegrendszer így ismeri föl valamely tárgy tulajdonságait, s ennyiben *tud* arról a tárgyról. *Dynamic Sociology I. 382-383.*

Az értelemnek asszonyi a természete; csak akkor adhat, ha már elfogadott valamit. – Schopenhauer: *Welt als Wille und Vorstellung I. 59.*

* * *

Az agy fehér sejtanyaga az a közvetlen műszer, mely gondolatokat jelenít meg elménkben; vagy más szavakkal, bármily változtatást tegyünk is ezen az anyagon, ezzel megfelelő változtatást tettünk gondolatainkban, *és viszont.* – David Hartley: *Observations on Man, Prop II.*

* * *

A tulajdonképeni szűkebb értelemben vett objektív

pszichológia kizárólag észrevételekkel s ezeknek az agyban történt feldolgozásaival foglalkozik. A tárgy vagy közeg érintkezését az érzékideggel benyomásnak nevezzük; az idegre gyakorolt hatás az agyhoz vivődik s érzetté válik, mit később megadandó okoknál fogva abban a pontban érezünk, amelyre a közvetlen hatás gyakorlódott. Ha ez nem oly erős, hogy egész eszméletünket betöltse, akkor észrevétel keletkezik, mi az érzetet okozó tárgy természetének ismeretét szolgáltatja. Ha fájdalmas az érzet, akkor ilyen ismeret nem származik. Ha élvezetre szánt ideget érintünk, akkor az ismeret az ily érzékek illetésére alkalmas tárgynak csak kevés tulajdonságára szorítkozik, pl. édes, savanyu, keserű, illatos stb. A dallam, összehangzás és széthangzás, valamint a színek ismerete ez utóbbiakhoz hasonlít, de különbözik tőlük abban, hogy ezeket nem kísérik tulajdonképeni érzetek. Ezek az észrevételek legsőbb formái. Minél kevésbé élénk az érzet, annál tisztább az észrevétel. A hallás és látás érzéke tehát kizárólag észrevételek szolgáltatására alakult.

Bár az észrevétel, mint az érzet is, az agyban alakul, Htszólag az érzékszerv felfogó idegvégein jelenik meg. Az észrevételeket az agyban egy nem egészen, de némileg ismeretes fiziológiai folyamat rendezi el. Ez az elrendeződés maradandó, vagyis bizonyos föltételek szerint rövidebbé vagy hosszabbá váló időközre érvényes. E föltételek közé tartozik az észrevétel fontossága, az agyvelő alakata, az egyén életkora stb.

Az agy szerkezete és mechanizmusa olyan, hogy a besorozott észrevételek sokasága az összeszövődés, összehasonlítás és összerendezés folyamatát indítja meg. Minden egyén születésétől haláláig szakadatlanul veszi át érzékszerveitől a benyomásokat, a szükséghez képest lajstromozza őket s ezek alkotják gondolatainak nyersanyagát. Ennek a nyersanyagának feldolgozását más pszihikai működéstől megkülönböztetjük és *értelmi* működésnek nevezzük. Az agykészülék, mely ezt véghez viszi, az értelem szerve.

A tisztán értelmi folyamatban első lépés az egy tárgy szolgáltatása különböző észrevételek csoportosítása s azokból ama tárgy *fogalmának* megalkotása. Ezt a fogalmat pszichológiai egység gyanánt használjuk más fogalmakkal való összehasonlítás alkalmával. Ha két ily fogalmat állítunk egymás mellé, akkor az elme kijelenti, hogy hasonlók vagy különbözők s az ily kijelentéseket a logika *ítéleteknek* (*judgement*), a formulát pedig, melyben megjelennek, *mondatnak* (*proposition*) nevezi. Ha az ily ítélet nem téved, akkor *igazságot* tartalmaz, mit George Henry Lewes úgy határoz meg, mint az „azonosság felismerését.” Az így nagy számban alakuló ítéletek a tapasztalatok sokféle jelenségeinek megfelelően idővel különálló, magasabb-rendű pszichológiai egységekké válnak, melyek maguk is összehasonlításnak s rendelésnek vannak alávetve.

Még szövevényesebb folyamat az, melyben hasonlók aasonlókhöz sorozunk s ebből a csoportból kiválasztjuk mindazokat a tulajdonságokat, melyek valamennyiben előfordulnak s így plátói értelemben vett *ideát alkotunk* s azután a különböző ideákat osztályozzuk. De az elme itt sem áll meg. Tovább megy s megalkotja e csoportok csoportjait, folytonosan tágítva a kört, s a nagyobb csoportokban mind kevesebb közös tulajdonság marad, a kisebb csoportokban pedig mindig több a közös. Ezt a folyamatot *általánosításiak* (*generalisation*) nevezzük és, tovább vihetjük egészen addig, míg az összes dolgok egyetlen végső általánosításban nem foglalódnak össze. Míg a biológiai tudományát meg nem alapították, Plató óta kerestek a filozófusok valami alkalmas példát e folyamatra. Ma bőségesen van ilyen példa még az iskolás gyermekek számára is. A növények és állatok tanulmányozása, a természetmegismerés értékes voltát nem is számítva, logikai tanulmányképen is többet ér, mint az összes emlékezetbe vésett szabályok és formulák. Ha valaki évekig sikertelenül törte is a fejét azon, hogy mi a plátói *idea*, egy szempillantás alatt átérti azt, mikor belátja, hogy

mit értünk a természetrajzban fajokon, nemeken és rendszeren.

Az ész (*reason*) a szónak szűkebb értelmében az a képesség, mellyel elménk a következtetéseket végzi. Ebben az összes birtokában levő anyagot felhasználja, de főleg a fogalmakat, ítéleteket s más magasabb rendű pszichológiai egységeket szerepelteti. Két főmódszere az indukció és a dedukció, melyek mindenike elég ismeretes arra, hogy fölösleges legyen a leírásuk. Mindenik lényegében osztályozó természetű, az előbbi a hipotéziseknek vagy a gondolatok megsejtett kapcsolatainak igazolásában értékes, az utóbbi pedig azért, mert gyakran új igazságok váratlan fölfedezéséhez vezet.

Ezekhez az értelmi működésekhez a kézikönyv-írók rendszeren az emlékezet és képzelet tárgyalását fűzik. Azonban az emlékezet az egész folyamatnak általános feltétele s abban áll, hogy nemcsak az észrevételek, hanem a fogalmak, ítéletek és ideák is több-kevesebb állandósággal besorozódnak s alkalomadtán felhívhatók. Az asszociáció-jelenségek ezen a tényen alapulnak. A képzelet nem lépheti át a tapasztalat korlátait. Minden anyagát ebből kell összehalmozni. Csak új és különös szövevényeket alkothat belőle, szaporíthatja őket természetellenes módokon. Ugyanez áll a művészi teremtő-képességről, mit rendszeren a képzelet egy neme gyanánt tárgyalnak. Azonban a teremtő képesség működésének lényege a rendelkezésre álló anyag *legjobbjának kiválogatása*. A valódi világban minden tökéletlen, de vannak eszmények s az igazi művész ezek közül választ és erejéhez képest valósítja meg e tökéletesebb összetételek gondolatát.

Az objektív pszichologia, mint már mondtuk, elménknek csak azon oldalát ismeri, melyet a régi filozófusok tanulmányoztak, kiknek megfigyelései éppen a most vázolt folyamatra irányultak. Van azonban egy másik tartomány is, melyről eddig alig tudtak; valamit, mely pedig időben elsőrendű s egyszersmind a legfontosabb is az összes értelmi folyamatok között. Hogy ezt az okoskodás minden más nemétől megkülönböztessük, nevezzük belátásnak (*intuition*). E

szellemi tevékenységre való képességünket nevezzük *belátó képességnek*. Ennek a képességnek a pszichológiai írók részéről történt elhanyagolása valószínűleg abban leli magyarázatát, hogy teljesen azonos azzal, mit *ügyességnek* nevezünk, s mit akár embernél, akár állatnál tapasztalunk, alsóbbrendű elemnek tekintünk. Kimutattam, hogy e képesség a félrevezetésben, csalásban gyökerezik s ezt még teljesebben fogom tárgyalni a XXIV. fejezetben, melyben ez az etikai és társas tudományokban a legnagyobb fontosságúnak fog bizonyulni amennyiben a csalás, ez a híres bűn, gazdagon kárpótolja az emberiséget azzal, mit a nemérző lényekre alkalmazva csalás helyett feltalálásnak nevezhetünk s mi az anyagi civilizáció kezdődésének és haladásának egyetlen föltétele. De az objektív pszichológia e fontos részének tulajdonképeni tárgyalásához addig nem foghatunk, míg a velük oly állandó kapcsolatban levő törekvő képességnek természetét meg nem állapítottuk, s legjobb lesz azt egészen a munka második részére halasztanunk, melyben ez összes tárgyalásainknak alapjául fog szolgálni.

VI. FEJEZET.

A TÖREKVŐ KÉPESSÉG.

A fizika, kémia stb., – egyszerűbb igazságai is nehézségeket, zavarokat, ellentmondásokat szülnek a kutatás minden lépésénél. Nem meglepő tehát, hogy elménknek sokkal finomabb jelenségei még szembetűnőbb rejtvényeket és ellentéteket tüntetnek fel s így néha megütközést keltenek s mind a közönséges embert, mind a filozófust megdöbbentik. Hogy az akarat fantomja ily ellentmondás, abban nincsen kétség. Sokkal kedveltebb hiteket dobott már a tudomány a képtelen mítoszok lomtárába és semmi okot sem találok arra, hogy oly makacsul ragaszkodjunk az akarathoz, miután már kiderült, hogy pusztán lidércfény volt az egész. – *Dynamic Sociology* I. 398.

Az érzelmet sem nem gátolhatja, sem meg nem szüntetheti más, mint egy ellentétes, erősebb érzelem. Spinoza, *Ethica, Pars IV. Proposüio VII.*

* * *

Bár a törekvőképesség tulajdonképpen a szubjektív pszichológiába tartozik, alkalmatlan volna tárgyalásába fogni addig, míg az objektív pszichológia alapelveit elő nem adtuk. Ez annak a fontos szerepnek következménye, melyet az ideomotor készülék önkényes mozgásainkban véghezvisz. Erről fogok most beszélni.

Láttuk, hogy az oly benyomások, melyek nem elég erősek arra, hogy a közömbös érzeteken kívül más érzeteket is okozzanak, észrevétel formájában kerülnek az agyba s a gondolkodás nyersanyagául szolgálnak. Ezek a külső agyrétegbe és más külön szálakhoz és szövetekhez verődnek vissza, melyek a gondolatfolyás céljaira alakultak s melyeket a következő fejezetben fogunk leírni. De azok a benyomások, melyek elég erősek arra, hogy intenzív érzeteket okozzanak, azok az agy bevezető (*afferent*) idegein az agyhoz jutván, onnan egy másik idegcsoporton verődnek vissza, melyeket kivezető (*efferent*) idegeknek nevezünk, s ezeken át jutnak az érintett szervvel összeköttetésben levő izmokhoz. Ezek az idegek egészen másfajta működést végeznek, nevezetesen az illető izmok összehúzódását s a szervek mozgását okozzák. Ezért hívjuk őket mozgató idegeknek s ez a mozgató készülék az egész idegrendszerben mindenütt kíséri az érző készüléket. Az állati szervezet nagy, megkülönböztető vonása a mozgás képessége és pedig az egész test mozgatásának /kevés kivétellel, mely esetekben az állat valami szilárd támasztékra van növe) s az egyes testrészek mozgatásának képessége. Ezt a mozgást teljesen az illető izmokkal összeköttetésben álló mozgató idegek végzik.

Látjuk, hogy a mozgató készüléknek az intenzív érzetek csak ösztönzésül szolgálnak; erre a célra csak azok az érzetek alkalmasak, melyek élvezetet vagy fájdalmat okoznak, legyen az az élvezet vagy fájdalom bármilyen csekély. Ennek a ténynek a törekvő képességek vizsgálatában elsőrendű a fontossága. Az élvezet és fájdalom e szerepének oka egészen világos. Az ily érzetek okozta mozgások nem rendetlenek és céltalanok, hanem határozott jellemvonásaik és céljaik vannak. Állandóan a fájdalomtól való megszabadulás s az élvezetekhez jutás irányában folynak le. A legegyszerűbb állati mozgás, a reflex-cselekedet, melyben a bevezető ideg egyenesen az agyhoz, vagyis a fő sejtközépponthoz viszi a benyomást s a mozgáskényszer egyenesen az illető szervhez veze-

tődik vissza, mely megmozdul. Ez oly egyszerű, hogy a kimúlt béka combja is megteszi, ha idegei még sértetlenek.

A jelenségek ez egyszerű eredetéből kiindulva a formák nagy változatosságához és szövevényességéhez jutunk, míg végre az elemzés lehetetlenné válik. Az érző-mozgató készülék behálózza a szervezetet s mindazon szervekhez bocsát idegeket, melyek a külső sérelmeknek jobban ki vannak téve. A belső szervek közül egynehány, mint jeleztük, nincs ellátva érző-mozgató idegekkel csak a dúrendszerből kap idegszálatokat s e berendezés céljának egyik legmeggyőzőbb bizonyítéka az, hogy a petefészkek *csak* a dúrendszerből jövő idegekkel vannak ellátva s az ezeknek megfelelő, de külsőbb részeket a központi idegrendszerből jövő érző-mozgató idegek hálózzák be.

A dúrendszernek mozgató részei is vannak, erről bizonyosságot tesznek a belek mozgásai, az artériák lüktetései, a szív és véredények összehúzódása és kitágulása, a kiválasztó mirigyek működése stb., de mindez eszméletlenül vagy jobban mondva a nagy alárendelt sejtközéppontok uralma alatt megy végbe s nincs közvetlen kapcsolatban az aggyal, vagy az eszmélet középponti szervével. Ha tehát úgy látszik, mintha ez kivétel volna amaz általános törvény alól, hogy a mozgás csak az intenzív érzetek következtében állhat elő, ez azon a föltevésen alapul, hogy azok a középpontok nem tapasztalhatnak érzeteket, mely föltevésre a fiziológia épen nem hatalmaz fel bennünket. Az idegrendszert összetettnek kell tekintenünk, mely több elemből, a ganglion középpontokból áll, mely középpontok mindenikének megvan a maga kisebb-nagyobb fokú eszmélete s ezek integrálódnak egy általános rendszerré, melynek legfőbb eszméleti középpontja az agyvelő. Ez a legfőbb eszmélet a filozófusok énje s a mi nem kerül vele vonatkozásba, azt az integrálódott szervezet vagy én nem veszi észre. A fiziológiai takarékoság azt kívánja, hogy a belső életfolyamatok legnagyobb része az általános eszmélet igénybevétele nélkül menjen végbe; az érzetek, melyek e szüntelen tevékenységet kiváltják, nagyon gyöngék s csak

akkor jutnak a magasabb középpontokba s kerülnek tulajdonképeni eszméletünkbe, na ama szervekben oly zavarok állnak elő, melyeket az alsóbb középpontok nem képesek rendbehozni. De szigorúan fenn kell tartanunk azt az állítást, hogy mozgás nem lehetséges érzet nélkül s ez eszméletlen érzeteket – ha szabad e kifejezéssel élnem – úgy kell tekintenünk, mint énunktól különálló lénynek érzeteit, melyekről énünk épen oly kevésbé tud, mint bármely más tőle különálló szervezetnek érzeteiről.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy úgy látszik, van valami gyenge, de szakadatlan áram, mely ez alsóbb középpontokat a felsőbbekhez fűzi, s az összes életjelenségek tevékenységeinek állandó felismerésére szolgál, mert semmi más nem okozhatja az egészség *élvezését*. Ez a test összes szerveinek természetes működéséből származó gyönyörűség, miről az alsóbb középpontok állandóan értesítik az agyvelőt. Viszont gyenge egészségi állapotban a működések tökéletlen elvégzéséről hasonló értesülésekhez jutunk a beteg állapotok összes fokozatain át egészen a teljes elgyengülésig, a halálig.

Eddig azokról a hatásokról számoltunk be, melyek az érző-mozgató készülékből erednek. A magas fejlettségű szervezetekben azonban van még egy szövevényesebb készülék is, amit ideo-motor készüléknek nevezünk. Ez mindazon szervezetekben megvan, melyekben az utóbbi fejezetben leírt benyomásokat, fogalmakat, ítéleteket, ideákat, általánosításokat, igazságokat igazi agy rendezi el. A gondolatfolyamatok a felső rétegekben játszódnak le, melyeket hosszában és keresztben haladó idegszálak kötnek össze a *fornix*-szal, a *corpus collosammal* s a *sensoriumokkal*, a *tholami optici*-vel és a *corpora striata*-xal. Ezek a szervek kivezető idegekkel vannak ellátva, melyek az izomrendszerrel kötik össze őket s melyeken át az izomtevékenységet, az ideák alakulásának végcéljait, okozó mozgásingerek haladnak. Az így származó cselekedetek azok, melyekét rendszeren *ézszerűeknek* szoktunk nevezni. A többi mind egyszerű állati, melyhez az észnek

semmi köze. Az ilyen cselekvések is teljesen beleillenek abba az általános meghatározásba, mely szerint minden mozgás intenzív érzetek eredménye s a fájdalmat okozó lehetőségektől távolodó és az élvezethozó okok felé tartó irányban játszódik le ép úgy, mint az érző-mozgató idegek működéséből származó cselekvések és mozgások. Csak abban különböznek tőlük, hogy értelmi eredetűek s így magasabbrendű termékek. Természetesen kevésbé élénkek és erősek, de állandóbbak, tartósabbak. Abból az eszméleti állapotból erednek, amit *meggyőződésnek* nevezünk s akkor érnek el sikert, ha ama meggyőződésre vezető ítéletek és következtetések objektíve igazak voltak. De ha ezek az ítéletek és következtetések tévedést tartalmaznak, akkor ehhez képest sikertelenséggel kell járniuk; a történet s a tapasztalat kimutatta, miszerint a gondolatfolyás oly szövevényes, hogy a tévedés majdnem, vagy ép oly gyakori, mint az igazság, úgy, hogy az ideomotor cselekedeteknek legfontosabbjai is gyakran még kevésbé megbízhatók, mint az állati impulzusok. Ez főleg abból származik, hogy az elmének kevés adat áll rendelkezésére s ez szolgáltatja a legerősebb érvet arra, hogy a fontos ismereteknek lehető legnagyobb mennyiségét oltuk be az emberekbe; ez az egyetlen eszköz arra, hogy gondolatainkat megbízhatóvá, ideomotor cselekvéseinket helyessé tegye,

Látjuk, hogy mikor a törekvő képességről beszéltem, nem használtam az *akarát* szót. Ezt azért tettem, mert ennek a szónak, mint sok másnak csak népszerű s nem tudományos az értelme. A pszichológia az elme fizikája s jelenségei oly egyöntetűek, törvényei oly pontosak, mint a szervesetlen világ fizikájának törvényei. Ha ez nem volna így, akkor nem lehetne a pszichológia tudomány és semmi haszna sem volna annak, hogy tárgyalásával megpróbálkozzunk. Az elme fizikai törvénye az, hogy a mozgás-impulzus követi az érzékbenyomást, mint hatás az okot. Valamint a mechanikai fizikában, úgy a szellemi fizikában is a hatás az okkal arányos s az ok irányában játszódik le. Mind a mikrokozmoszban, mind a makrokozmoszban állandóan számtalan ok működik

s befolyásolja egymást minden elgondolható módon; néha a hatások erősítésére összejátszanak, máskor e hatások különféle módosítására egyenesen vagy közvetve összeütközésbe kerülnek. A hatás az elmében ép úgy, mint az anyagban, mindig az okoknak pontos eredője s ha ezek egyenlők, de ellenkező értelműek, a következmény egyensúlyi állapot, ha azonban nagyságuk és irányuk változó, akkor a kényszermozgásnak valami formája létesül. A tényleges mozgást csupán az öt termelő okok jelének tekintjük, mely a vizsgálódót figyelmezteti arra, hogy mik voltak az uralkodó impulzusok. Az, mit közönségesen akaratnak neveznek, az csupán annak a pszichológiai ténynek következménye, hogy most ez vagy amaz az impulzus uralkodott, mert erősebb volt, mint a többi. Az akarat észszerű alapját hasztalan keressük, arra sohasem találunk rá. Azokkal tartani, kik azt hiszik, hogy az akaratot észbeli indítók alkotják s ezek a fizikai impulzusokon uralkodhatnak, egészségtelen dolog, mert ez nemcsak hogy be nem válik soha, még a legjobb elmékben sem, hanem ha így lenne, az eredmény gyakran sokkal rosszabbul ütne ki, mint a tényleges esetekben. Arra a véleményre, mely ezert az akarat tulajdonképpen abban áll, hogy iparkodik a jó indítókat a rosszakkal szemben győzelemre vinni, – az a felelet, hogy szellemi gépezetünk természeténél fogva ennek mindig így kell lenni, ha csakis azok a mozgások lehetségesek, a melyek keresik a jót és kerülnek a rosszat. Ez a szervezet álláspontja, – önző; de ha az önzetlenséget nevezzük jónak, akkor önzetlen indítóknak kell uralkodni az önzők felett, máskülönben itt hatás volna jelen ok nélkül és a pszichológia többé nem volna tudomány.

VII. FEJEZET.

AZ ÉLVEZET ÉS FÁJDALOM MŰKÖDÉSE ÉS EREDETE.

A szervezet normális működéseit fenn kell tartani; az életet meg kell őrizni; a fajokat tovább kell vinni. A természetes kiválasztás tehát az ezek biztosítására irányuló cselekedeteket élvezetessé, s az ezeket fenyegető vagy megakadályozó cselekedeteket fájdalmassá tette. Mindazok a fajok, melyekben ezek az érzések nem voltak elég elevenek arra, hogy az élet fentartására «s a külső veszélyektől való menekülésre szükséges cselekedetek végbevételét biztosítsák, múlhatatlanul gyorsan kivesztek, s csak azok a fajok maradtak fenn, a melyekben az érzések erre a célra eléggé kifejlődtek. – *Dynamic Sociology* I. 388389.

* * *

A természet az élvezetekkel és fájdalmakkal az érző szervezetek, megtartását, fenmaradását és javítását akarja elérni. Az élvezet és fájdalom csupán e célok eszközei, mely célok mindenike látszólag többé-kevésbbé távol áll a használt eszközöktől. Valamely adott élvezetes vagy fájdalmas érzet s az őt átélő szervezetnek megtartása, fenmaradása és tökéletesedése között semmi szükségszerű kapcsolat nincs. A természet az eredményt a *praestabilita harmónia* egy nemével éri el, mi nem természetfölötti, hanem éppen ellenkezőleg az eszközöknek a célhoz való tisztán mechanikai alkalmazkodása, mi a legnagyobb oki szükségszerűséggel történik, azonban oly

módon, hogy az a teremtmény, mely az eszközöknek engedelmeskedik, ezt a nélkül teszi, hogy a célról legkisebb fogalma vagy tudása volna. – *Dynamic Sociology* II. 120-121.

* * *

A fájdalom a szervezetre káros cselekvések járulékaival, az élvezetek a szervezet jólétét előmozdító cselekvések járulékaival. A fejlődés hipotéziséből kikerülhetlenül vont dedukció az, hogy az érző lények fajtái semmi más föltételek közt ki nem fejlődtek volna. Herbert Spencer: *Principles of Psychology*, I. 279.

A lényeknek csak ama fajtái maradhattak fenn, melyeknek általában kellemes vagy kívánatos érzések kísérték az élet föntartására vezető cselekvéseket s kellemetlen, rendszerint került érzések pedig az egyenesen vagy közvetve az élet ellen törő cselekvéseket; s ha különben egyenlők voltak a föltételek, akkor azok a fajták szaporodtak el legjobban s maradtak fenn legtovább, a melyekben az érzések a cselekvésekhez a legjobban alkalmazkodtak s ez alkalmazkodás folytonosan a tökéletesedés felé tartott. Herbert Spencer: *Ibid* I. 280.

* * *

Mégis fel kell hoznom M. de Blainville-nek egy szerencsés megjegyzését a benyomások székhelyéről: a szükséglet kielégítésének szervére ható közvetlen benyomáson kívül mindig van egy dúrendszerből származó benyomás is a csatorna szájánál, mely a kielégítésre rendelt hatót bevezeti, legyen az szilárd, folyékony vagy gáznemű táplálék. Ugyanez áll fordított értelemben a kiürítés különböző szükségleteire nézve, melyeket a dúrendszer a kiürítő csatorna végén mindig megéreztet. Auguste Comte: *Philosophie Positive* III. 517.

Az elme, mint minden életműködés, bizonyára valami igen egyszerű és elemi formában kezdődik a szervezet föntartásának bizonyos kritikus percében. Eléggé szembeszökő, hogy ez nem lehet valami objektív eszmélet, sem megismerés ténye, mint a tiszta érzet, mert ennek az életben nincs

közvetlen értéke. Nem valami tárgy észrevéése, sem valami megkülönböztető tevékenység volt az, miből az elme eredetét vette, mert a pusztá felfogás semmivel sem szolgálja jobban az egyént, mint a visszaverő képesség a tükröt. A szervezet követelménye mindig olyasmi, a mi közvetlen mozgást okoz az épség megtartása érdekében. – Hiram M. Stanley: *Philosophical Review*. 1892. júl. (I. 433.)

* * *

Ha az akarást ott vizsgáljuk, a hol senki sem tagadja, t. i. a megismerő lényben, akkor minden esetben azt találjuk, hogy alaptörekvése ama lény fentartása: *omnis natura vult esse conservatrix sui*. Ez alaptörekvés minden megnyilatkozása, a körülményekhez képest, vagy keresésre, törekvésre vagy kikerülésre, menekülésre vezethető vissza. – Schopenhauer: *Welt als Wille* II. 338.

* * *

A természetvilágban mindennek van értelme. A tudomány feladata ezt az értelmet megállapítani. A tudomány nélkül és előtt minden titokzatos. A tudomány jeligéje a *nil admirari*. Voltak a természetnek nagy titkai, melyeket a filozófusok emberemlékezet óta nagy találékonysággal s óriási munkaerővel próbáltak megérteni és melyekre a biológia új tudománya egészen más magyarázatot adott, mint a minőt vártak, egyszerűbbet, észszerűbbet, mely minden ténynyel teljesen egybehangzó. E titkok között volt a fájdalom eredete, vagy kevésbbé pontosan szólva, a bajnak, a rossznak eredete. Ugyanakkor, midőn a biológia a fájdalmat megmagyarázta, az élvezetet is megmagyarázta, mit (bár szövevényesebb és feltűnőbb) sohasem tekintettek titokzatosnak, hanem olyan valaminek, a minek a dolgok természeténél fogva lennie kell. A tényállás az, hogy sem a fájdalom, sem az élvezet tulajdonképen, azaz a dolgok természetében nincs. Egyik sem szükségszerű s a világegyetemet könnyű elképzelni nélkülök. Csak abban az egyetlen értelemben mondhatók szükségszerűeknek, amelyben minden, a mi van, szükségszerű. Minden más értelemben esetlegességek.

Annak magyarázatára, hogy mit értek azon, hogy az élvezet és fájdalom nem szükségszerűek, éppen alkalmas Prof. August Weissmann kijelentése, majdnem azt mondhatnám, bizonyítása annak, hogy a halál nem szükségszerű valami. Weissmann kimutatta, hogy az élet tartama az állatok különböző fajainál nem határozott oly értelemben, mint közönségesen fölteszik, hanem minden esetben bizonyos tényezők összeműködéséből fakad, melyek közt, különösen fontos a faj szaporodásának aránya s az életveszély, melynek természetes lakóhelyén ki van téve. Ezen két ok összeműködése határozza meg a születések arányát s az élettartam ehhez alkalmazkodik úgy, hogy a páronkénti ivadékok kellő számát s ezzel a faj fennmaradását biztosítsa. De ezen hatók miatt az ember élete kétszer, sőt tízszerannyi is lehetne, mint a mekora, vagy lehetne húsz esztendő, sőt még kevesebb. Valójában nincs ily szükségszerű határ s egy szúnyog élélhetne száz esztendeig. De nemcsak ennyi bizonyos, hanem ezen alapul vett igazságból Weissmann csodálatos ügyességgel építi fel elméletét a csiraplazma folytonosságáról s állítja, hogy az élet voltaképpen csirája valóságosan „halhatatlan”, s hogy a szerves természet legkésőbbi termékei között vannak elemek, amelyek nem szűntek meg élni mióta az élet megjelent a földön.

Ebben a pontos értelemben kell venni azt, hogy a fájdalom és élvezet nem szükségszerű, hanem bizonyos föltételek eredménye, mely föltételek a tényleges mindenséget alkotó okok és hatások végtelen láncolatába tartoznak. Ez igazságot megrögzítő általános kijelentés az, hogy *élvezet és fájdalom az idomítható szervezetek létfeltétele*. Az oly szervezetek, melyek nem idomíthatók, mint a legtöbb növény, más föltételekkel biztosították létüket; szilárd törzszsei, mélyen elhelyezett és védett gyökerekkel, sokféle függelék szervvel stb. De az idomítható szervezetek, mint a legtöbb állat, különböző létföltételeket kivannak, ezek egyike az, melylyel mind el vannak látva, a szervezet érzékenysége, – azaz mind *érzők (sentient.)*

Az élet eredetének problémája nem azonos az elme eredetének problémájával s mint tény, valószínűleg megelőzte ezt a mindenség történetében. Az elme az érző tulajdonság derengésével születik. Ez a tulajdonság, idomítható, mozgó lényeken jelenik meg s mint mondtuk, ily lények fejlődésének föltétele. Bármily halványnak is gondoljuk e képességet a legalacsonyabb fajtákban, fel kell tennünk, hogy ezek is képesek érezni. S tekintve azt, hogy az érzés mi célra alakult, fel kell tennünk, hogy az kezdettől fogva élvezetes vagy fájdalmas volt. Közömbös érzés, mit az objektív pszichológia alapján mondtunk, semmi kép sem lehetett volna használható a tökéletlen idomítható szervezetek életének biztosításában. Akár kezdetleges idegrendszerrel, akár látszólag szervezetlen protoplazma-tömegek közt futó csatornákkal voltak ellátva, az érzetek, melyek táplálékszerzésre s a veszélyek kikerülésére vezették őket, múlhatatlanul az intenzívek osztályába tartóznak. A magasabb metazoák s a földet benépesítő összes fejlett lények ezt a tulajdonságot élesen és nyilvánvalóan mutatják, s ugyanez a tulajdonság azon a legmagasabb fokon, melyet csupán mi vizsgálhatunk, semmi észrevehetőben sem különbözik attól, mit magunkban tapasztalunk.

Láttuk, hogy a magasabbrendű állatoknak s az embernek központi idegrendszere minden kitettebb szervhez érzőmozgató idegeket vezet s tudjuk, hogy azok a lények, melyek lincsenek így berendezve, nem éreznek. Világos, hogy ez idegeknek célja ezeket a szerveket a veszélyre figyelmeztetni. Bőséges indukciókból vont jogos következtetés, hogy a fájdalom célja és működése az, hogy a sérelmekről védjen. Biológiai szempontból más célja nincs, de ezen védelem szükségessége folytán az egész állatvilág lehetne sokkal kevésbé érzékeny a fájdalomra, mint a milyen. Az is kétségtelen, hogy ily szükség hiányában ez a tulajdonság nem fejlődött volna s nem fejlődhetett volna. Szüntessük meg ezt a tulajdonságot s az érző élet eltűnik. Az ellenséges környezet menthetetlenül tönkreteszi. De a fájdalom önmagában rossz, az egyetlen rossz. Azonban a tudomány világitásában jó, ha egyálta-

lán van valami jó, mert magának az életnek egyetlen biztosítóka. Ez a rossznak eredete s örökre lezárja a nagy vitát azzal, hogy megfelel a peszimizmusra, aszketizmusra, orientalizmusra s mindazon izmusokra, melyek a világ szenvedésén siránkoznak.

Ha a dolognak másik oldalát tekintjük, más tényt sorozatot találunk. Az idomítható szervezetek létének forrása az, amit a fiziológusok *metabolizmusnak* neveznek. Anyaguknak folyton meg kell újulnia azon anyagok beolvasztása folytán, melyekből állanak. A növekedésről nem is szólva, folytonosan anyagokat emésztenek fel az élet folyamataiban. A szöveteknek e fölemésztését, vagy a szerves anyagoknak e természetes elvesztését kívülről folytonosan pótolni kell. Ez sohasem történhetik megfelelő ösztönzés vagy indító okok nélkül. Az elhasznált szövetek pótlása a táplálkozás, és a táplálkozás biztosítására ingereknek kell származniuk, melyek az erre vezető cselekvéseket elvégeztetik. Más indítót, mint kellemes érzetet el sem gondolhatunk. Erre a célra minden szervezet oly idegkészülékkel van ellátva, mely a táplálkozás tényét kellemessé teszi. Az alsóbb formák már bizonyos fokú kellemességet éreznek, ha az elnyelő szövetek a tápláló anyaggal érintkezésbe kerülnek. A magasabbrendűeknél ez ízléssé válik, melynek közvetlen függeléke a szaglás. De még ez sem elégséges. Ehhez járul az éhség fájdalmas volta, melyet csak a táplálkozás, az új anyagok felvétele enyhít. S ha a táplálkozás szót abban a tág értelemben vesszük, hogy ez azon anyagok szolgáltatása, melyek a szerves testet alkotják, akkor minthogy a szervezet nagy része vízből áll, a szomjúságot is ama túrhetetlen hatások közé kell számítanunk, melyek az élő lényeket oda kergetik, hol ezek enyhítését remélhetik. Ugyanezeknek a szükségleteknek megvan a maguk kellemes oldala azokban a nagy kielégítésekben, melyek a táplálkozás tényeit kísérik.

Vége a magasabb szervezetek legtöbbjében, melyekben ezt a legfőbb célt más nem támogatja, a nemzés gyönyörei járulnak ahhoz, hogy a fajtát a megújulás hiányának követ-

keztében történő kiveszéstől megmentse. Az a tény, hogy ez oly sok élő teremtményben hiányzik, könnyűvé teszi annak elképzelését, hogy ez valamennyiből hiányoznék s kitűnő példát szolgáltat arra, hogy az általános érzékenységnek csak esetleges jellege van s arra, hogy mit értünk azon, hogy a fájdalom és élvezet nem szükségszerű, hanem csupán a szerves lények, az idomítható szervezetek létének föltétele.

Látjuk tehát, hogy az élvezet és fájdalom nem a dolgok természetéből, hanem az idomítható szervezetek természetéből ered, ezek nélkül ily szervezetek nem keletkezhetek volna; egyetlen feladatuk az élet megőrzése részben azzal, hogy a szükségkép ellenséges környezet veszélyeitől való menekülést biztosítják s részben azzal, hogy indítóul szolgálnak a táplálkozásra és szaporodásra. Ebből az alapvető igazságból foly, hogy az úgynevezett rossz nem más, mint az életföltételek szövevényes voltából folyó pusztá esetlegesség. Hogy mily mértékben szükséges és mily mértékben kerülhető ki, e kérdésekről e munka második részében lesz szó. A tárgynak e felfogása sok uralkodó tévedést dönt meg. Közönségesen fölteszik, hogy az élvezet és fájdalom ellentétesek. Úgy látszik ez nem igaz. Gyakorlatilag függetlenek egymástól. Az élvezetnek nincs más ellentéte, mint az élvezet hiánya s a fájdalomnak nincs más ellentéte, mint a fájdalomtól való megszabadulás. Mindkettő az illető idegekre gyakorolt hatásoktól függő fiziológiai állapot. Ezek az idegek legnagyobb-részt bizonyos módon egyiknek vagy másiknak fölbresztésére alakultak, s azok a részek, melyek fájdalomérzeteket nyújtanak, képtelenek élvezeteket okozni, mint pl. a tapintás érzéke s az ízlés és szaglás érzéke. A tapintás, mint mondtuk, lényegében fájdalom-érzék s az összes agyi és gerincagyi szövetek, melyek a test különböző kitétt részein vannak csupán fájdalomra képesek. Az ízek és szagok lehetnek kellemesek vagy kellemetlenek, s ez az egyetlen értelem, melyben ellentéteseknek nevezhetők. Ugyanez áll valószínűleg az indulat-érzékről, de ezek a belső jelenségek oly bonyodalmasak és szövevényesek, hogy a róluk való gondolkozás kevés eredménynyel jár. Hasonló tévedés, hogy az élvezet a pozitív

és a fájdalom a negatív *elem*. Mindkettő pozitív és nagyon különböző. Nincs pozitívabb valami a fájdalomnál, bár a kettő közül, mint látni fogjuk, ez az, melynek hiányát vagy kiküszöbölését legkönnyebben megértjük. Mindazonáltal nem is normális állapot s azok a filozófiák, melyeket a fájdalom szükségességére, vagy a fájdalom szükségszerű uralkodására építettek, boldogtalan társadalmi állapotok születményei, s nem erednek a természeti igazságnak tiszta meglátásaiból. Annyi világos, hogy a beszéd, rendes teleológiai formáit használva, a természet nem törődik azzal, hogy mennyi fájdalom és élvezet van a világon, hanem csak azzal, hogy a lények, melyeket kifejlesztett, megmaradjanak.

Bár a fentebbiek szerint a fájdalom bizonyos értelem-ben jónak mondható, az itt kifejtett tudományos felfogás nem egyenes ellentéte annak a filozófiának, mely benne az élet kívánatos végét keresi. A fájdalom célja, hogy az érző lényt az élet veszélyeivel szemben védje, de ha az élő lény nem veszi figyelembe, akkor célját téveszti és jobb lett volna meg sem jelennie. Bain és Spencer s előttük Spinoza tanításai, melyek szerint az élvezet életet, a fájdalom halált okoz, hogy az élvezetes a jó, a fájdalmas a rossz, s hogy kötelesség az elsőt keresni, a másodikat kerülni, a szerves fejlődés alapvető igazságából látszanak fakadni, s egyszersmind a józan ész legközöségebb tanácsait tükrözik vissza; az ellentétes tanítás eszünk ama dedukciói közül való, melyek oly gyakran vezetnek félre a világot, ha nem épülnek megszerzett tudásnak szilárd alapjára. Mint az V. fejezetben mondtuk, nincs megbízhatóbb, mint a tudatlan és tévedésekkel teli értelemnek helyes következtetése. De azok, a kik a fájdalmat fokozni »s a testet kínozni akarják, maguk elismerik, hogy filozófiájuk oly vallás eredménye, mely azt tanítja, hogy a jövő vagy végtelen nyomorúság vagy határtalan boldogság, hogy tanításaik alapja az a hit, hogy a jelen fájdalmak a jövőben fokozott boldogsággal fognak kamatozni úgy, hogy ha erre gondolunk, akkor látjuk, hogy mégis csak a legnagyobb élvezetet keresik és általános elméletük nem különbözik attól, mit a tudomány és a józan ész egyesülten felállított.

VIII. FEJEZET.

A LÉLEK TERMÉSZETE.

A biológia meghaladta az antropocentrikus világfelfogást éppen úgy, mint a csillagászat a geocentrikusát, s minden lény magában és magáért él s az elme és lélek felsőbb tulajdonságaiban az emberrel bizonyos mértékben osztozik. – *Course of Biologic Evolution*. 25.

* * *

Monisztikus fejlődéstanunknak e kiváltképen pszichológiai következtetéséhez jutva az a régi gondolat ötlük szemünkbe, hogy minden anyag lelkes, mely már Demokritos, Spinoza, Bruno, Leibnitz, Schopenhauer filozófiájában különböző módon kifejezésre jutott. Minden lelki élet az érzésnek és mozgásnak s ezek kölcsönhatásának (reflexmozgás) elemi tényeire vezethető vissza. A kellemesség és kellemetlenség egyszerű érzetei, a vonzás és taszítás egyszerű mozgásformái, ezek az igazi elemek, melyekből a végtelenül változatos és bonyodalmas lelki élet alakul. „Az atomok szeretnek és gyűlölnék”, a molekulák vonzása és taszítása, a sejtek s az ezekből összetett szervezetek mozgásai és érzetei, s az ember gondolatfolyása és eszmélete – mindezek az egyetemes pszichológiai fejlődésfolyamatnak csupán különböző fokozatai. – Ernst Haeckel: *Die heidige Entwicklungslehre im Verhältnisse zur Gesamt Wissenschaft*. 14.

* * *

Minthogy a *lélek* szó, (mint az *akarat* is) népszerű és nem tudományos kifejezés s minthogy minden kimutatható elemét más külön neveken ismerjük, melyek mindenikének megvan a maga helye a pszikológiában, némelyek hajlandók voltak arra, hogy ezt a szót teljesen mellőzzék az elme tudományos tárgyalásában, mint olyat, mely inkább zavart okoz, mintsem hogy hozzájárulna a kérdések megvilágításához. De én azt hiszem, hogy e név föntartása igazolható, mert oly értelme van, mire más szavunk nincs és így jobb ezt megtartani, mint újat bevezetni. Igaz, hogy nagyon összetett fogalmat fejez ki, melynek elemei különválaszthatók és külön megnevezhetők, de szükség van ez összes elemeket egybefoglaló kifejezésre, hogy ezzel a körülírásokat kikerüljük s e mellett megvan az a haszna is, hogy ezzel rávonatkozó gondolatunk kikristályosodik és ismerőssé válik. Igaz, hogy a „lélek” szóhoz elég sok homályos és tudománytalan értelmezés fűződik, de a német *Seele* szó ezektől szabadabbnak látszik s a tudományos írók lényegében ugyanoly értelemben használják, mint a minőben én használni akarom.

Alig szükséges mondanom, hogy ennek az értelmezésnek kevésbé van köze azokhoz, melyeket e szónak vallásos írók, középkori vagy újabb keresztény szerzők tulajdonítottak. Ez utóbbi értelem azonban nem nagyon különbözik az új testamentumétól (*psyche* görögül és *anima* a latin vulgatában). Lényegében nem különbözik attól sem, amelyben a régi görögök, vagy az ifjabb Scipio, Cicero és mások jóval a kereszténység előtt használták, kik a halhatatlanságról gondolkoztak vagy tanítottak. Ez a tanítás, mint Taylor kimutatja, más nemzetek számára nem volt oly különös, mint a zsidók szemében, s a kereszténység megkülönböztető vonása abban állt, hogy ezt az eddig ismeretlen tanítást a zsidóságba beléltotta.

De sem a pogány, sem a keresztény írók egyike sem kísérelte meg a léleknek, mint elménk egy részének filozófiai elemzését. A fogalom tisztán ontológiai volt s egyszerűen elfogadták, hogy az emberben van egy lélek s csak az iránt

érdeklődtek, hogy mi lesz ennek a sorsa akkor, midőn a test visszatér a porba, melyből alkottatott. Van azonban egy fontos szempont, melyben ez a fogalom a tudományossal megegyezik s ez az, hogy mindkettő a boldogság és szenvedés képességével van felruházva. Minden nyelven és minden szempontból élvezet és fájdalom képességével van ellátva, s az érzések legmélyebb benyomásainak kifejezésére használódik. Ha tehát a lélek szónak értelmét úgy adjuk meg, hogy az az *együttesükben gondolt érzéseket* foglalja magában, akkor tulajdonképpen minden idők és országok népeinek, az egész emberiségnek közös gondolatát visszhangozzuk. Ez a meghatározás azonban egy részletben hiányos, s hogy az egész fogalmat felölelje, még hozzá kell adni a törekvő képesség működéseiből származó eszméleti állapotokat, melyekről a VI. fejezetben volt szó. A lélek kiegészített meghatározása tehát ez: *a szerves lények összes érzései s az ezekből eredő erő kifejtések.*

Nincs oly dolog, mit hosszas nyomozás és mély gondolkodás nélkül meg lehetne érteni. A jelen századig a lélek minden ráfordított idő és erő mellett sem volt soha ily kritikai tanulmány tárgya. A gondolkodó és megismerő képesség sok éles elemzésnek s elmélkedésnek volt tárgya s el kell ismernünk, hogy az elme objektív oldalának tanulmányozása jelentékenyen előrehaladt. De azok a gondolkodók, akik ezt a munkát végezték, nem törődtek a lélekkel, kétségtelenül ama homályos föltevés következtében, mely szerint ha a tárgyhoz nyúlának, az elemzés tönkretenné a lélek ontológiai egységét, ezzel megingatná a vallásoknak képzelt alapjait s kockára tenné a lélek jövőjébe vetett reménységeinket. Másrészt a teológiai és vallásos írók az ily elemzésekre nem is voltak képesek s a szent iratokból megalkotott lélekfogalmukat már ezért sem voltak hajlandók elméleti kutatás tárgyává tenni. Bár folytonosan azon dolgoztak, hogy a léleknek a jövőben végtelen boldogságot biztosítsanak, mégis viszszaütötték minden oly ráfogást, mely szerint törekvéseik a legnagyobb élvezetek irányába esnének, s bár folyton a leg-

túlhajtottabb érzelmeket keresték, mégis hevesen tagadták, hogy ez volna az ő tulajdonképeni céljuk. Az emberek versenyezve fékeztek érzéseiket, mert az érzéseket a legalacsonyabbak értékével mérték s ennek következtében valósággal megbélyegezték a kifejezésükre szolgáló szokat, mint az *érzéki* és *érzékiiség* szók mutatják. Még a német nyelv elmére vonatkozó szavainak bősége sem volt elég arra, hogy Kantnak minden ily vonatkozástól ment kifejezést szolgáltatasson a szubjektív pszichikai jelenségek jelölésére s kénytelen volt erre a célra a *Sinnlichkeit* szót egészen új technikai értelemben használni, mert népies értelme talán még durvábban utal arra, amire nyelvünkben az „*érzékiiség*”. Ily kiközösített állapotban az érzések, vagyis az igazi lélek nem juthatott ahhoz a beható kritikához, melyen kívül semmi más nem fedheti föl igazi természetét s az egész tárgy mind filozófiai, mind tudományos értelemben *terra incognita* maradt.¹ Egészen más kezekbe került, művészet, irodalom, vallás, kormányzás foglalkoztak vele, de vakon, és semmivel sem járultak haladásához.

De a tudományos módszereknek s ezek mindent felkutató szellemének bevezetésével nem maradhatott többé műveletlen ez a termékeny mező. A mint a test, az agy s az idegrendszer mindinkább kihívták a kutató tanulmányozást, e szervek működései mindjobban magukra vonták a pszichológusok figyelmét; új pszichológia született, mely természetesen nem volt együttérző, sem türelmes a régivel szemben. De az egymás közelében levő elektromos gondolat-áramok indukáló hatásaként a tiszta elme tanulmányozói is megéreztek az új áramlatot s öntudatlanul is megváltoztatták elmélkedéseik alapját. Ez a változtatás főleg abban állt, hogy az elme szub-

¹ De az általánosan elfogadott eredmények bántó hiánya legjobban feltűnik az érzelmek mezején. Az érzelmek tárgyalása a legtöbb kézikönyvben szűk és kevés. – Világos, hogy az érzelmek pszichológiájában alig történt valami. Ez majdnem teljesen kiaknázatlan terület, mely jelenségeinek homályos és a vizsgálat elől kitérő volta miatt kiaknázhatatlannak látszott. Hiram M. Stanley. Science 1892. okt. 7. XX. köt. 203–204.

jektív oldalának tanulmányozására vonatkozó szabadkozás enyhült, Kant figyelmeztetését tekintetbe vették s az értelem régi világosságában figyelni kezdték az érzéseket és a törekvő képességet. Egy következő fejezetben (X. fej.) részletesen fogok egy ily filozófiai rendszerrel foglalkozni s megkísérlem kimutatni, hogy ez a ma alig kezdődő mozgalom, mit ígér a jövőre. Ez a felújulás az értelemtől az érzelmek felé halad s a filozófia alapját az elméből a lélekbe teszi át.

A lélek megszületése volt a pszichikai képesség hajnala. A földnek kozmikus történetében korszakmutató. Homályosan, észrevehetetlenül alakította át az első korban a szilur molluszkákat, a devon halat, a mesozoa reptiliákat alig okozva változást a biológiai fejlődés természetes folyamában. Ez óriási időrétegekben a szépség és hasznosság egyedüli szerves termékei azok voltak, melyeket a természet céltalan futásában véletlenül alkotott. De a krétakor végén s a harmadkor kezdetén a magasabb fejlettségű rovaroknál a pszichikai tényező hatni kezd a földön s mint több helyen kifejeztem,¹ a virágok a fejlődő esztétikai érzék eredményei, megfelelően a természetben működő igazi lélek-erő (*soul-force*) követelményeinek. Később ugyanaz a ható a madarak és emlősök életében a gazdag, pompás és tápláló erdei gyümölcsöket s a madaraknak való magvakat termelte. Ugyanez a fejlődő lélek működött a nemek viszonyának alakulásában. Az emberi társadalomban, a lélek az a nagy átalakító erő, mely a vadságtól és barbárságtól a civilizációhoz és felvilágosultsághoz vezet, az az erő, mely az értelem trónja mögött dolgozik az emberiség fejlődésén.

¹ A rovarok és növények viszonya s az állati és növényi élet egysége. *The American Entomologist* III. köt. New-York. 1880. márc. 63-67. 1880. ápr. 87-91. Különösen 87. *The Course of Biologic Evolution. Annual Adress of the President of the Biological Society of Washington, delivered. Jan. 25. 1890. Proceedings. V. köt. Washington 1890. 23-55. Különösen 46-48.*

IX. FEJEZET.

A VÁGY FILOZÓFIÁJA.

A mi a szervezetet arra kényszeríti, hogy valami célt kergessen, az – ha kis mértékben is, – de fájdalmas állapot. De a hajlandóság valaminek keresésére nem más, mint a vágy s így a vágy pszichológiailag fájdalmas állapot. A vágyat tehát nevezhetjük *negatív fájdalomnak*, amennyiben abból a tapasztalásból fejlődő fájdalmas állapot, hogy a természetes folyamatok kielégítésére szolgáló eszközök hiányzanak, s ezzel szemben a *positiv fájdalom* oly állapot, melyben eddig rendelkezésünkre álló ily eszköztől valami megfosztott bennünket. – *Dynamic Sociology* II. 149.

* * *

A vágy maga az ember, mert a vágyódás állapotaiban fogamzik az az inger, mi az embert cselekvésre indítja. – Spinoza. *Ethica. Pars III. Affectuum Definitiones* I.

* * *

Természetének törvényei szerint mindenki azt kívánja vagy ellenzi, a mit jónak vagy rossznak tart. Spinoza: *Ethica Pars IV. Propositio XIX.*

* * *

A vágyódás és az erő minden cselekedetünk forrása; a vágyódás végzi a szándékosokat, az erő az akaratlanokat. – Pascal: *Pensées* I. 220.

* * *

A vágyak gondolt érzések, melyek akkor keletkeznek, mikor a nekik megfelelő valóságos érzést egy darabig nem

tapasztaltuk. Herbert Spencer: *Principles of Psychology* I. 126.

Vannak fájdalmak, melyeknek tétlenség a forrása – fájdalomnak nevezzük őket, ha a szót az élvezettel ellentétes értelemben használjuk; de jobb nevük a kényelmetlenség vagy sóvárgás, mert van egy tulajdonságuk, melyben hasonlítanak egymáshoz s elűtnek a közönséges értelemben vett fájdalomtól. – Ugyanott 273.

* * *

Ha előfordulnak oly esetek, melyekben a külső tulajdonságok és viszonyok hasonló csoportjait különböző mozgásbeli változások követik; és ha következőleg e csoportok egyikének átélése két mozgásváltozásnak megfelelő izgatást, okoz, melyek mindenkét kölcsönös ellentétességük akadályozza; akkor a keletkező mozgásbeli változások s az őket kísérő keletkező benyomások egyik csoportja alkotja az ily mozgásbeli változásoknak, mint ezelőtt végzett mozgásoknak, ezelőtt nyert benyomásoknak *emlékezetét* s amennyiben azon alkalomhoz tartozó cselekedet előrelátását is magában foglalja, e cselekedet vágyának is alapját veti meg. Ugyanott 481.

* * *

Minden akarás forrása a szükség, a hiány, tehát a szenvedés. Ennek vet véget a teljesedés. – Schopenhauer: *Welt als Wille und Vorstellung* I. 230-231.

* * *

A kívánság természeténél fogva fájdalom; a teljesedés gyors kielégítést szül: a cél csak látszólagos volt: a bírás elveszi ingerét: a kívánság, a szükség új alakot ölt; ha nem, akkor pusztaság, üresség, unalom száll reánk, mely ellen épp oly gyötrelmes a küzdelem. Ugyanott 370.

Minden kielégítés csak megszűnt fájdalom, nem pozitív boldogság. Ugyanott 443.

* * *

Sed dum abest quod avemus, id exsuperare videtur
 Cetera; post aliut, cum contigit illud, avemus
 Et sitis aequa tenet vital semper biantis.
 Lucretius: *De Rerum Natura* III. (1082-1084.)

* * *

Ezerszer mondották s újra mondom, hogy a boldog tervezésben töltött órák szebbek, mint azok, melyek meghozzák a teljesevést. – Goldsmith: *Vikar of Wakefield* I. 327.

* * *

A VI. fejezetben kimutattuk, hogy az intenzív érzetek rendszeren az élvezettel egyező s a fájdalommal ellenkező irányú mozgásokat okoznak. Az egyszerű, vagy prezentatív érzetek, tapintás, ízlés, szaglás esetében ez rendszeren lehetséges, ha a tárgy már jelen van s az ideggel érintkezésbe került. A kéz visszarándul a meleg vastól; a száj bezárul az ízletes falatra és felhajtja a kellemes italt. De azon érzetek esetében, melyek bizonyos fokban reprezentatívok, a mozgás egészben vagy részben megakadályoztatik. Ha pl. az ételt vagy italt kisebb-nagyobb távolságból csak látjuk, akkor, ha még meg is kezdődik a feléje tartó mozgás, idő kell az elérésére, mely alatt akadályok léphetnek fel. Ha pl. hangok révén veszélyről értesülünk, s a menekülést valami megakadályozza, akkor mozgás nem keletkezik. Azonban az így alakult érzet megvan s a megfelelő tudatállapot több-kevesebb ideig fennmarad. Ez a tudatállapot vágy a közeledésre vagy visszavonulásra.

A reprezentatív érzetek szükségképen leszámazottak. 4z első szerves lény, ha szervezete magasabbrendű lett volna is, képtelen lett volna a vágyódásra. A vágy pszihikai folyamatok alkotta pszihikai készüléket tételez föl. Lényeges előzménye a benyomások besorozása s a tudatállapotok folytonosságá. Röviden, a vágy *emlékezetet* tételez fel, A reprezentatív érzet emlék-érzet s a vágyak az érző lények besorozott s emlékezetbe hozott fájdalmai.

Az egyszerű prezentatív érzetek elég közönségesek, kevés figyelemben részesülnek és aránylag jelentéktelenek. Az

összetettebb reprezentatív érzetek folyton keletkeznek s az élet magasabb formáiban az eszméletnek uralkodó állapotaivá lesznek, fölemésztik a figyelmet s az összes érző lények életének főrészt alkotják. A felhozott példák a legegyszerűbbek közül valók. A főjelenségek azok, melyek a belső indulatokban fakadnak. Az emberben ezek érnek el legnagyobb fontosságot s valamennyit felülmúlják. Egész lényünk sokszoros vágyak színjátéka, melyek megfelelő tettekben keresnek kielégítést, de ezerféle akadály tódul eléjük és számtalan módon hiúsulnak meg. Az eredmény a vágyak elérésére irányuló folytonos törekvés. A törekvő (*conativ*) képesség teljes jelentőségét csak akkor értjük meg, ha ezt az igazságot világosan felfogtuk. Az erő kifejtés vagy gyakorlás forrása ez, (*conari* igyekezni, törekedni, próbálni), mely állandó működésben van s a cselekvés különböző formáihoz vezet. Ez az, mi a lélek fogalmát csorbítatlan egészszé kerekíti s mely nélkül a lélek szónak alig van értelme.

A *vágy* szót teljesen eredeti értelmében használom, mely »lég tág arra, hogy magába foglaljon minden cselekvésre való hajlandóságot, bármely intenzív érzet szolgált annak indítójául. A tettek forrásaiként szereplő érzetek sokfélék és különbözőképpen osztályozhatók. Az első fogalom a *kívánczóság* (*appetence*) és ezek közé tartoznak az összes *kívánczóságok* (*appetites*). A legparancsolóbbak az önfentartásra szükségesek, s ezek az *éhség* és a *szomjúság*. Ha ezekhez számítjuk még a testnek többi nélkülözhetlen követelését, a ruházatot és hajlékot a hidegebb égővek alatt, akkor ezeket közös névvel *szükségleteknek* nevezhetjük. A lényegességben ezek után következnek – vagy talán velük egyenlők, sőt náluknál magasabb rangúak azok, melyek a fajok fenntartását követelik, a szexuális kívánczóságok s ha ezeket emberi, társas szempontból vizsgáljuk s hozzájuk számítjuk mindazokat a másodrendű vonásokat, melyekkel a civilizáció ruházta fel, s melyekkel finomította, szellemibbé tette őket az értelem és a kultúra fejlődése, akkor ezek a vágyak egy hatalmas értelemmé .szélesednek, mit általában a *szerelem* néven emleget-

tünk. Ezekhez járulnak a társas, esztétikai, erkölcsi és érzelmi vágyódások, a sóvárgás, a szép, a jó, és az igaz után.

Még ez a futólagos osztályozás sem ad a törekvőképességekről, azaz a természet igazi lelkierőiről (*soul-force*) megfelelő fogalmat. Minden indulat ezen képességhez tartozik és hozzájárul a hullámzó szenvedélyek hatalmas folyamához, mely az érzelmi élet hajóját viszi. Minden lelkes természet emésztő vágyakban ég. Egyrészt valami vonz, elbájol, magával ragad; remélünk, törekszünk, epedünk, határozunk, buzgólkodunk, erőlködünk; másrészt valamitől félünk, borzadunk, szabadulunk, visszariadunk, irtózunk, undorodunk, gyűlölet, irigység fog el, versenyzünk, elönt a féltékenység, a harag, a düh, a boszú, a kétségbeesés. Más irányban ezek helyett fájdalom, bánat, szomorúság, megbánás, lelkifurdalás gyötör, mint az el nem érteknek, a pótolhatlan veszteségeknek kifejezői.

Oly változók, szövevényesek és rejtélyesek elménk ezen érzelmi jelenségei, hogy nem kell meglepődnünk azon a mulasztáson, mely szem elől tévesztette ezeknek közös elemét s nem látta meg azt az általános igazságot, hogy mindez egyetlen nagy tény, a vágy kielégítésére irányuló egyetemes törekvést fejezi ki. A különféle vágyak oly különbözőknek látszanak, hogy csak a legszigorúbb megfigyelés árán juthatunk igazi természetük általános fogalmához. Legalább egy igazságot azonban, úgy látszik, világosan fölismertek s ez az, hogy a vágy tulajdonképeni mivoltában a fájdalomnak egyik formája. Igaz, hogy vannak vágyak, melyeket élvezetnek szokás tartani és olyanok, melyeket az élvezetekkel össze is tévesztenek, de az ilyen esetek szigorú vizsgálata mindig azt fogja mutatni, hogy ez a vágnak és céljának összezavarásából származik. Gyakran majdnem lehetetlen figyelmünket a tiszta törekvés-állapotra függeszteni s teljesen mellőzni a célt, melyre irányul. Ez a nehézség nem áll fönn az oly vágyak esetében, a minő például az éhség, a hol magát az elismert fájdalmas állapotot nevezzük el *gyötrelennek*. Ugyanígy áll a dolog a szomjúsággal, azonban a szerelemnek már kez-

detleges formáiban is bensőleg összeolvad az élvezetes végcél az ösztönnel. Mindazonáltal csak azt kell elképzelnünk, hogy sohasem éri el célját és azonnal átlátjuk fájdalmas voltát. Azonban másként áll a dolog a szenvedélynek bonyolultabb állapotaival a finomabb természetekben. Ezek a szerelmet gyönyörűségnek s nagy jónak tartják. De itt is a viszonzott szerelem áll az előtérben s mikor gyönyörúségről beszélnek, akkor a szeretett lény folytonos jelenlétére gondolnak. Azonban hagyjuk ezt ki, s gondoljunk magára a szerelemre, de úgy, hogy tárgya nincs jelen, s gondoljuk ezt az állapotot szakadatlanul, mint például, ha szerelmünk tárgya meghal, örökre távozik, másnak lesz házasátarsa vagy képtelen érzelmünket viszonzni. Azt hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy ily körülmények közt jobb nem szeretnie. Tehát a szerelem fájdalom. Még a szeretetnek más formái is, mint apai, fiúi, testvéri szeretet, vagy meleg, már szeretetnek nevezhető barátság is, mind fájdalmas, ha tárgya állandóan távol van. Ha a szeretett lény meghal, szenvedés lesz a szeretetből, gyakran vigasztalan, hisz még az ideiglenes elválás is aggodalmat, sóvárgást, szomorúságot okoz, a. mik bizonyára nem gyönyörködtető érzések. S így végigmehetünk az egész sorozaton s kimutathatjuk, hogy a tiszta és egyszerű vágy önmagában véve mindenkor fájdalom.

Azonban a kérdésnek végső és döntő bizonyítéka az a kézzelfogható tény, hogy minden erő kifejtés, a mire a vágyak készítenek, *kielégítésük* irányában történik. S a vágyat kielégíteni annyi, mint azt megszüntetni, azaz végetvetni neki. Más szavakkal, a vágnak kellemetlen voltát bizonyítja az a tény, hogy szabadulni igyekezünk tőle. Szigorúan véve, az életnek minden tette arra az egyetlen célra irányul, hogy vágyaink seregétől megszabaduljunk, ez a cél sarkal, ösztökél minden élő lényt születésétől haláláig. Ezt a tényt még azok az írók sem nagyon emelték ki, a kik fontosnak tartották, pedig minél jobban megértjük, annál világosabbá fog válni számunkra elménk szubjektív természete. Senki se féljen ezzel az igazsággal szembenézni. Azoknak, a kik meghátrálnak

a belőle vont következtetésektől, még nem kell meghátrálniuk magától az igazságtól. Megpróbálom kimutatni, hogy e következtetések némelyike nem jogos. Remélem, világossá tehetem majd azt is, hogy más, eddig le nem vont következtetések folynak belőle és ezek az ember jövődjé jóletére nézve a legfontosabbak s a legmerészebb ígéretek tartalmazzák.

Annyit legalább tanultunk, hogy a vágy mindent átható s a világnak lelketadó valami, a természet egyetemes *nisus*-a, és ütőere, minden cselekedet főforrása s az egész világnak életereje. Szerves erő. Ezerféle formái, miként a fizikai világ erői, egy egyetemes erőnek különféle megnyilatkozásai. Egymásba átalakíthatók. Összegükön ez nem változtat s minden életenergia megmarad. Ez a pszihikai fizikának alapja s az elméről szóló tudománynak igazi gerince.

Azonban hozzá kell tennünk ezekhez azt, hogy a fizika . és pszihika között vont párhuzam ebben a meghatározásban egy pontban hibás. Bár a mennyire tudjuk, a pszihikai energia nem veszt el, bizonyos, hogy óriási módon növekedhetik. Volt idő, mikor még nem volt belőle semmi. A szerves természettel fejlődött és *pari passu* nőtt az elme növésevel s az agy fejlődésével. A szerves és szervesetlen erők tehát nem hozhatók teljes analógiába., míg el nem ismerjük, hogy azok emezekből származtak s hogy az életerők s a pszihikai erők az egyetemes erőnek későbbi megnyilatkozásai. Az ember lelke az atom lelkéből lett a szerves élet hosszú történetében.

Ha minden vágy fájdalom is, de nem minden fájdalom vágy, hacsak nem abban az értelemben, hogy saját magának megszüntetését sürgeti. A közönséges fájdalmak nem maguk a vágyak, hanem cselekvések okai. Többé-kevésbé periferikusak és közvetlenek, szemben a vágyakkal, melyek belül erednek, reprezentatívok s többé-kevésbé indulatiak. Ezek két osztályba sorozódnak: vannak olyanok, a melyek menekülnek a fájdalomtól, s melyek keresik az élvezeteket. Ha a vágyaknak e két osztályát tanulmányozzuk, akkor látjuk csak világosan, hogy a fájdalom és élvezet pszichológiai szempontból mily lényegesen különböző.

Már kimutattuk, hogy nem ellentétesek. Azt kell még kimutatnunk, hogy lényegesen különböző pszichológiai tényezők. A fájdalom az egyszerűbb, a kevésbé elemezhető. Arra alakult, hogy a szervezetet a pusztulástól óvja, s így egyszerűen kellemetlen érzésből áll, mi közvetlen erő kifejtést vált ki arra, hogy a fájdalmat okozó tárgytól szabaduljunk. Az érintkezés és mozgás egyidejűsége nem enged időt vágy keletkezésére, legalább is az idő oly rövid, hogy az idegfolyamat ugyan elvégezheti munkáját, de élvezet szempontjából nem vehető számításba. Ez az összes közvetlen vagy prezentatív fájdalmak természete s alig mondhatunk róluk többet. Tovább nem elemezhetők.

A prezentatív élvezetek sokkal szűkebb körűek. Tulajdonképpen csak az ízlés és szaglás érzékeire szorítkoznak. Ezekben, mint a megfelelő fájdalmakban, semmi vágy sem igatódik az érintkezés és az élvezet közé. Az élvezet egészen közvetlen. Ha minden lehető megszorítást meg akarunk tenni, el kell ismernünk, hogy a kellemes hangok és látványok rendszeren hasonló közvetlen élvezeteket okoznak minden vágy közbejötté nélkül. Lehet, hogy ez osztályba sorozható más esetek is előfordulnak. Ha mindezeket a prezentatív élvezetek osztályába sorozzuk, akkor hátramarad a reprezentatív élvezetek nagy osztálya, mely az élvezeteknek legnagyobb részét magában foglalja.

Ha most figyelmünket az élvezeteknek ez osztályára fordítjuk s megegyezünk abban, hogy csak ezeket nevezzük élvezeteknek, akkor megállapíthatjuk, hogy miben áll az élvezet tulajdonképpen. Erre az első válasz s az élvezetnek voltaképeni meghatározása ez: *a vágy kielégítése*. Más szóval az élvezetek főosztálya *határolja* a fájdalmak főosztályát. A mint már mondtuk, az élvezet nem maga a vágy. Az élvezet e vágnak kielégítése. Bár a vágnak természete fájdalmas és a szónak minden igaz értelmében fájdalom is, mégis nagyon különbözik a különböző testrészek egyszerű, közvetlen fájdalmaitól. Ha ezek közt analogonját keressük, akkor a legközelebbi kínálkozó jelenség a viszketés. Ezt a jelenséget a

fájdalmas állapotok közé kell sorolnunk, mert oly erő kifejtést hív ki, mi lehető leggyorsabb megszüntetésére irányul s mégis az erre irányuló cselekvés oly állapottal jár, mit valószínűleg mindenki élvezetesnek fog tartani. A viszketést tehát közvetlen, fizikai vágnak nevezhetjük. Ha nem teszünk ellene, akkor elviselhetlenné válik, tehát fájdalom. Ha végrehajtjuk a cselekvést, melyre kényszerít, akkor a vágyat *kielégítettük* s ugyanakkor megszüntettük. A kielégítés ténye maga élvezet. Ha mindezeket elismerjük, akkor analógiája más vágyakkal teljes. A vágy lényegesen viszketeg valami. Ez teszi oly hatásossá. Mindenki tudja, hogy mennyivel elviselhetőbb a tulajdonképeni fájdalom, mint a viszketés. A kielégítetlen vágyak elviselhetetlenné válnak, megtöltik az erők battériáját, míg az telítve nincs; a kisülés rázkódtatással jár és tettekben nyilvánul.

A vágyat kielégítettük, az megszűnt. Mi fog történni most? Az egyensúly helyreáll. Akármit végzett is a törekvő energia felszabadul a sa a környező tárgyakon, az egyénre gyakorolt egyetlen hatás a kellemetlen tudatállapot megszűnése. A vágyat kielégítettük, a kielégítés ténye megadta a keresett élvezetet, de ezután nincs semmi. Nemcsak a fájdalom, de az élvezet is elmúlt. Az egyensúly helyreállt s az alany ugyanoly feltételek közé került, mint volt a vágy ébredése előtt. Ez az a kérdés, melyre adott válaszon múlik az, hogy a pesszimizmus igaz tanítás-e vagy hamis. Ez a tanítás nem ismeri el, hogy a vágy és megszűnése között még van valami. Elfogadja, hogy a vágy fájdalom s nem lát egyebet, mint fájdalmat és attól való megszabadulást. Szerinte a vágy kielégítése egyszerűen a vágy megszüntetése. Ezután nem marad semmi. Az élvezet népszerű azonosítását a vágy kielégítésével szemfényvesztésnek, öncsalásnak mondja. Lehet-e ezt a tanítást sikeresen cáfolni? Dogmákat állítani vele szembe nem elég. Az emberiség legnagyobb tudósai és legmélyebb gondolkodói dolgozták ki nagy részletességgel, tehát bizonyítkaikkal nyíltan kell szembeszállnunk.

X. FEJEZET.

AZ AKARAT SCHOPENHAUER ÉRTELMEZÉSÉBEN.

Nemcsak a saját magában tapasztalt jelenségekhez hasonlókat, minők pl. az emberek és állatok jelenségei, fogja legmélyebb mivoltukban akaratosaknak tekinteni; további elmélkedés oda fogja vezetni, hogy az erő, mely a növényben él, az erő, mely a mágneset észak felé fordítja, melynek ütései a különböző fémek érintkezéséből erednek, mely az anyagokat rokonságuk szerint egymástól távolodni, egymást keresni, egyesülni és elszakadni kényszerítik, sőt még a nehézség is, mi minden anyagban oly hatalmasan működik, s a követ a földdel, a földet a nappal tartja össze, mindezek csak megjelenésükben mások, belső mivoltukban azonban ugyanazt kell felismernünk, mi bennük oly közvetlen, mély s a mit ott, hol legvilágosabban nyilatkozik, *almratnak* nevezünk. – Schopenhauer: *Welt als Wille* I. 131.

* * *

Végső és legmagasabb értelemben nincs más lét, mint az akarat. Az akarat a legősibb valóság s csakis reá illenek ennek összes tulajdonságai: megokolatlanság, öröklét, függetlenség az időtől. Az egész filozófia arra törekszik, hogy e legmagasabbra kifejezést találjon. – Schelling. *Werke* I. 10. 289.

* * *

Kant a legnagyobb filozófus, ki fejünkről írt, Schopen-

hauer a legnagyobb, ki szívünkről gondolkodott. – Mainlaender: *Philosophie der Erlösung*. 465.

Ez (Schopenhauer akarattana) fényes, lángelmére valló gondolat, s nem félek, hogy túlzásba, esem, ha azt mondom, hogy a szellemi téren forradalmat okozott, mi ugyanoly átalakulásokat fog teremteni a világon, mint a kereszténység. – Mainlaender: *Ibid.* 466.

A nagy gondolkodókat rendszeren nem elméleteikért, hanem következtetéseikért Ítélik el, s későbbi elemzés gyakran mutatja ki, hogy emezek nem folynak logikailag amazokból, így járt Hume, Voltaire, így Comte, Thomas Paine s így járt Schopenhauer. Schopenhauer két nagy filozófiai eretneksége volt idealizmusa és pesszimizmusa. Azt hitte, hogy mindkettő az ő két alapvető fogalmából következik, melyek egyike a *Satz vom Grunde*, másik a *Wille*. Az előbbi a természet oksági törvényének első filozófiai megállapítása volt, melyet ma a tudomány alapjául ismernek el. A másik volt a pszihikai és fizikai erő egységének első kijelentése, legmagasabb és legbonyolultabb példája az energia megmaradás törvényének, mit a fizikusok jóval későbbben formuláltak. Ha, mint legtöbben hiszik, igazság az, a mi győzedelmeskedik (*prevail*), akkor váljanak bár az idealizmus és pesszimizmus pusztán történeti érdekűvé, Schopenhauerrel általánosan el fogják ismerni, hogy filozófiájával korszakot alkotott.

E filozófiai alapvetések közül az elsővel itt nem foglalkozunk. Az a kozmológiához tartozik és általánosan elfogadták. A második mostani tárgyunk lényege s még azok sem ismerik, még kevésbé értik, akik a filozófiai pszichológiával foglalkoznak. Ha Schopenhauer nevét kiejtik, szokás szerint összecsapják kezeiket s felkiáltanak: a pesszimista! Akik könyvét olvassák, átfutják az egészet addig, míg pesszimizmusához nem érnek s abban merülnek el. Minél jobban elítélik, annál falánkábban olvassák. Azonban, akik leghevesebben bántalmazzák, azok rendszeren nem olvasták. Másrészt

bizonyos rétegek nagy mértékben elfogadták, azok t. i., amelyekben a létnek súlyos föltételei a pesszimizmust különösen támogatják. Már érintettem, hogy Schopenhauer akarattanából logikailag nem következik a pesszimizmus, s ezt a felfogást a legközelebbi fejezetben teljesebben is ki fogom fejteni. De előbb nézzünk szembe Schopenhauer akarátértelmezésével.

Kezdhetjük azzal a kijelentéssel, hogy a Schopenhauer-féle akarat sem több, sem kevesebb, mint az előbbi fejezetben meghatározott általános fogalom, mit vágnak nevezünk. Ez az egyetemes lelki-erő, mely az elégséges ok vagy mechanikai okság kérlelhetlen törvényei szerint működik s mi az elméről szóló tudomány egyetlen alapja. A lelkes természet minden tevékenységének és erő kifejtésének alapvető oka. Tisztán szubjektív. Önmagában véve semmi köze sincs az észhez. Schopenhauer egyszerűen ezt gondolja mikor eszméletlennek nevezi. Csak impulzus (*blinder Drang*). Minden tett, minden érdek, minden igyekezet, küzdelem, az élethez való akaratnak ismételt kifejezése. (*Bejahung des Willens zum Lehen.*) Ezt a nagy igazságot kényszeríti belénk Schopenhauer a német nyelvnek minden erejével, mely oly gazdag szinonimákban s oly kifejező szöfüzéseiben.¹

Schopenhauer ez akaratfogalomban találta az elme igazi alapját, objektív valósággal látta el s a sokat keresett *Bing an sich* méltóságára emelte. Mint ilyen, fontosságban magasan az ész és értelem fölé emelkedik. Egyik szempontból helyesen ítélte, mert tényleg ez az elme dinamikai alapja, mely nélkül az észnek és értelemnek nem volna min dolgoznia.

Azt is helyesen vette észre, hogy az akarat időben előbbre való, mint a gondolkodó képességek s ez az igazság

¹ Schopenhauer – számtalan kifejezése közül, melyekkel a Wille fogalmát emlegeti, például hozom fel ezeket: Wollen, Wunsch, Suchen, Versuchen, Lehnen, Sehnsucht, Bestreben, Bestrebung, Streben, Trieb, Drängen, Drang, Begierde, Begehren, Anstrengung, Drucken, Stoss, Jagd, Neigung, Reiz, Regung, Leiden, Qualen, Lieben, Hassen, Hoffen, Fürchten, Leidenschaft, Angst, Ueberdruss, Leere, Langeweile, Reue, wuth, Zorn, etc.

úgy megragadta őt, hogy az utóbbinak fontosságát csökkentette, az előbbiét túlságba vitte. így kijelentette, s nem ok nélkül, hogy az értelem pusztá esetlegesség, kései oltás az elme kifejlődött fáján s hogy e fának törzse az akarat volt. Igaz, hogy – mint. egyik előző fejezetben kimutattuk – a lelkerő maga, ha az élet eredeti elemeiből alakult fejleménynek gondoljuk, ily értelemben esetlegesség és kései oltás; de ha a geológiai történet mai álláspontjáról, vagy a szerkezeti fejlődés tágabbkörű szempontjából nézzük, akkor a gondolat szerve és működése valami egészen új, a törekvő képesség pedig régi. Aránylagos életkoruk némileg megfelel a jégkorszak és az eocén kor különbségének, mi a geológus szerint óriási.

Legnagyobb szolgálat, mit Schopenhauer a filozófiának tett az, hogy a gondolatok áramlatát az objektív pszichológia régi és reménytelen irányából a szubjektív, pszichológiának új és sokat ígérő irányába fordította. Itt és csak itt lehet reményünk arra, hogy megalkotjuk az elme tudományát.

XI. FEJEZET.

A PESSZIMIZMUS MEGCÁFOLÁSA.

Minden elégedettség, mindaz, mit közönségesen boldogságnak neveznek, tulajdonképen és lényegében mindig csupán negatív és sohasem pozitív. Nem eredeti s önmagától ránk áradó boldogság, hanem mindig valami kívánság kielégítése. Mert minden élvezetnek kívánság, vagyis hiány az előfeltétele. A kielégítéssel azonban a kívánság s így az élvezet is megszűnik. Az elégedettség, vagy boldogság tehát sohasem lehet több, mint fájdalomtól, szükségtől való szabaddulás. — Schopenhauer: *Welt als Wille* I. 376.

Különben nem hallgathatom el itt annak magyarázatát, hogy az optimizmust — ha ezen nem azoknak meggondolatlan beszédét értjük, kiknek sima homloka mögött csak pusztá szavak rejtőznek — nemcsak képtelen, hanem valósággal elvetemült gondolkodásmódnak találom; keserű gúny az emberiség névtelen szenvedésem. — Schopenhauer. *Ugyanott*

* * *

Nem élünk soha, csak reméljük, hogy majd élünk; és mert folyton csak tervezzük a boldogságot, lehetetlen, hogy valaha boldogok legyünk. — Pascal: *Pensées* II. 41.

* * *

Mindég azt mondották rám, hogy a szerencsének különös kegyeltje vagyok; én sem panaszkodom s nem gáncso-

lom életem folyását. De alapjában csak fáradtság és munka volt az egész és mondhatom, hogy hetvenöt évem alatt nem volt négy igazán boldog hetem. – Göthe: *Eckermann's Gespräche* I. 106.

* * *

Nem családapának születtem. A házasságot bűnnek, a gyermeknemzést gonosztettnek tartom.

Arról is meg vagyok győződve, hogy bolond, többet mondok, bűnös az, ki magára veszi a házasság igáját. Bolond, mert eldobja szabadságát, anélkül, hogy kárpótlást nyerne érte; bűnös, mert gyermekeknek ad életet anélkül, hogy velük adhatná a boldogság biztosítékait. Megvetem az emberiséget minden rétegében; előre tudom, hogy ivadékaink még boldogtalanabbak lesznek, mint mi – nem volnék-e hát vétkes, ha ily meggyőződésekkel utódokról, vagyis boldogtalanokról gondoskodnám?

Az élet a legnagyobb ostobaság. És mikor nyolcvan évet töltöttünk küzdelemben, kutatásban, végre be kell valanunk, hogy semmit ki nem küzdöttünk, semmit fel nem kutattunk. Tudtuk legalább, hogy mért vagyunk a világon? A gondolkodó számára minden rejtély marad s a legboldogabb mégis csak az, aki vízfejűnek született. – Humboldt: *Memoiren* I. 365-367.

Aki csak született, gyermeknek kellett születnie; és cselekednie kellett mielőtt gondolkodott volna és felnőtt oly törvények alatt, melyek lekötötték, de melyeket nem hívhatott ki védelmére; és választania kellett, mikor még nem okoskodott – és nagyon erősek voltak a szenvedélyei, mikor értelme még nagyon gyenge volt – és vad lovat kellett nyereg nélkül lovagolnia és minél jobban rászorult a fékre, annál kevesebb ereje volt arra, hogy használja; és így volt mindenütt a világon, s az egyesek baja az emberiségnek még nagyobb bajává lett; és bár egyedül lenni nagyon rossz volt, az együtt-lét még rosszabbá vált: mint a viharban hanyódó hajók, min-

denikének elég gonddal járt, hogy maga szabaduljon, de mikor találkoztak, a vihar veszélyein felül kölcsönös összeütközéseik tették a zűrzavart elviselhetetlenné s a hajó, melyet a vihar összetörni készül, rosszabb a viharnál azoknak a hajóknak, melyekbe ütközik. így van az emberiség is, minden embernek elég a saját baja; és nehéz józanul, mérsékelten, vallásosán élni; de ha vannak szülei és gyermekei, fivérei és nővérei, barátai és ellenségei, vevői, eladói, ügyvédei, orvosai, családja, szomszédai, királya, alattvalói, a lelkiekben uralkodó püspökei, rábízott lelkek, hívei, akkor az emberek egymásba ütköznek, egy viszony követeli azt, amit tilt a másik; ha valaki megszólal, ellentmondanak neki; s a jó szándék néha ártatlanul téved és jóindulatú okok rossz hatást szülnek; ezek és még millió összeható ok teszi az embert nyomorultabbá a legnyomorultabbnál. Jeremy Taylor: *Works* IX. 316.

* * *

Az ifjúság baklövés; a férfikor küzdelem; az öregség megbánás. Disraeli: *Connmgsby*. 118.

* * *

A világ nem adhat olyan örömet, mely ahhoz volna fogható, amit elvesz. – *Byron*.

* * *

A pesszimizmus az élvezet tagadása.¹ A IX. fejezetben kimutattuk, hogy a vágnak rendesen véget vet a kielégítés s az egyén ugyanoly pszichológiai föltételek közé kerül, mint volt a vágy keletkezése előtt. Ez világos már a *Melegítés* szónak szokásos használatából is s abból, hogy e tény kifejezésére általánosan elfogadták. Semmi sem lehet több, mint

¹ Mind Schopenhauer, mind Hartmann elismeri az élvezet reális létét és nagyon sokat foglalkozik annak kimutatásával, hogy a fájdalmak ezeket mennyiségben meghaladják. De Schopenhauer kifejezetten állítja, hogy az élvezet pusztán szabadulás a fájdalomtól s valószínűleg ezt gondolja Hartmann is. Ez pusztán negatív állapot és nem érdemli meg az élvezet nevet. Tehát a pesszimizmus tagadja a pozitív élvezeteket. Tagadja őket minden alkalommal, tekintet nélkül arra, hogy miként fogták fel ezek a filozófusok.

a kielégítés. Az elégnék nincs középfoka. Ezt határozottan és ékesszólóan fejezi ki a német közmondás: *Satter wie satt, kann man nicht werden.*

Ha ennyit elfogadtunk, a következő kérdés merül fel. Beiktatódik-e valami a vágy és kielégítése közé? A vágnak nevezett fájdalmas állapot folytonosan tart-e addig míg teljesen eltűnik s az elme visszatér előbbi állapotába? Ha e kérdésre nemmel válaszolunk, akkor az élvezetet tagadjuk, a boldogságot a csalfaságok lomtárába dobjuk s a pesszimizmust ismerjük el egyetlen igaz filozófiának.

A pesszimizmusra a pszikometria válaszol. Kísérletileg kimutatható, hogy minden pszihikai jelenség időbe kerül. Ha a vágy kielégítésének ténye pillanatnyi volna, akkor nem cáfolhatnók a pesszimizmust. Akkor igaza volna abban, hogy az élet küzdelmeiben gyermekkorunktól öregségünkig nem juthatunk más jutalomhoz, mint ahhoz, hogy sorban véget vessünk amaz elviselhetetlen sanyargatásnak, melyek egymásután szállnak meg minden emberéletet. A tapasztalás azt tanítja, hogy ez nem igaz, de kimutatták, hogy az elmére vonatkozólag a tapasztalás nem megbízható vezető. Az észnek káprázatai a pszihikai jelenségek legismertebbjei közé tartoznak. Majdnem ugyanoly közönségesek és bizonyítottak maguknak az érzékeknek csalódásai. Mennyivel inkább csalfáknak kell lenni amaz indulati állapotoknak, melyeknek a szellemi jelenségek közt leghosszabb a története s legbonyolultabb az összetétele. Azonkívül van annak különös oka is, hogy ezek az utóbbiak káprázatosabbak a többinél. *Láttuk*, hogy a *lét* föntartására alakultak. A természet nem önmagukért törődik velük. Számára pusztá eszközök, melyek a folytonos és fejlődő élet céljait szolgálják. Ezért tette a természet az összes élő lényeket a reménységek valószínű raktáiraivá. Az ész folytonosan szerepel a túlhajtott várakozások elnyomásában. Még az emberek közt is kevesen vannak azok, kiknek érdekeikkel szembenálló ítéletei csak valamit is érnek. Az eredmények jóslása a legtöbb esetben semmi más, mint a kívánságok elárulása. Az ember egészen

törvényszerűleg hiszi, hogy az fog történni, amit szeretne. Az optimizmus a váagnak magasabb formájú kifejezése. Az élethez való akarat kijelentése. Senki sem képes az élet hasznait és veszteségeit mérlegelni s minél alacsonyabb fejlődésfokon áll, annál teljesebb ez a képtelensége. Ugyanaz a velünk született érzélem, mely az élvezet keresésére s a fájdalom kerülésére kész, kényszerít az élethez ragaszkodni, a haláltól menekülni, legyen az az élet akármilyen tűrhetetlen s kínáljon a halál bármily enyhülést. A lélek minden káprázatnak forrása és eredete, melyben ezek szándékosan vertek gyökeret, hogy a boldogtalan lényeket is rábírájék az élet folytatására s az élők szaporítására. A halálfélelem maga is csak káprázat, mert csupán a fájdalom s nem a halál a rettenetes. Hit, remény, lelkesedés mind ez önfenntartási ösztön szüleményei. A vérmérsékletek különbözők, de ebben a világításban mind vérmesek. Tehát az életnek ebben a nagy harcában, – mert ez az igazi küzdelem a létért, – az igazságok és a tények teljesen hatástalanok, a vélemények és tettek meghatározásában. Könnyű tehát elgondolni, hogy maga az élvezet is, mi valamennyi tettek kimondott célja, teljes káprázat lehet. Tudjuk, hogy sok benne a képzel, mért ne lenne teljesen az?

E felfogás alapján azoknak, kik az élvezet és boldogság realitását bizonyítják, nem elég a közönséges tapasztalásra hivatkozniuk. Hogy egyéb bizonyítékot is találjunk, egy pillanatra vissza kell térnünk a közvetlen vagy prezentatív érzetekre. Míg csak a közvetett, vagy reprezentatív érzetekkel foglalkozunk, addig könnyen félrevezethet szellemi akaratunk hatalmas optimizmusa. De ez alacsonyabb formákban az érzékek szilárd alapján állunk s még az a filozófus is, aki elismeri, hogy az érzékek csalhatnak, ezeket tekinti az igrzság végső bizonyítékának. Ebben a kijelentésben már az ézeteken az észrevételeket értik, mi a pszihikai folyamat második lépése. Mi most az érzetekkel, e folyamat első lépésével foglalkozunk. Ha az egyszerű érzetben sem lehet bízni, akkor nincs számunkra semmiféle bizonyosság.

Ha egy darab cukrot teszek a nyelvemre, érzetem elkelezik. Ha rendben van a szervezetem, ezt az érzetet kellemesnek mondom és senki sem tagadhatja e kijelentésemet. Ennek Descartes mondásánál sokkal nagyobb az ereje. Nincs benne *ergo*. A legegyszerűbb állítás: kellemes érzet tapasztalok. Akik tagadják, azokkal hasztalan vitatkoznom, noha bármikor mondom: boldog vagyok, mindig lehetnek érvényes okok, melyek kétségessé teszik ezt, tekintettel az érzetek szövevényes voltára s az indulati állapotok csalfaságára.

A második megfigyelendő tény, hogy a cukor-okozta érzés nem pillanatnyi, rövid, hanem folytonos ég' addig tart, míg a cukor, bár az ideg érzékenységének fokozatos kimerülésével fogy az ereje. Azonban mégis tartós. A példák további halmozása nélkül kérdezhetjük: van-e valami ok a dolgok természetében arra, hogy az indulati középpontokat kormányzó idegek ne legyenek képesek többé-kevésbé hosszasan válaszolni a, rájuk ható ingerekre? S nem természetes föltevés-e, hogy a vágy kielégítésének ténye, mi sem több, sem kevesebb, mint az ingernek kielégítése, szintén valamennyi időbe kerül? Az újabb kísérleti pszichológia ezt a kérdést nem hagyja többé a föltevések mezején. Oly határozottan bizonyítja, mint az elektromosság kérdéseit a fizika. Tudjuk, hogy a pszichológiai jelenség sem mehet végije másként, mint időben s az idegfolyamatok sebessége, bár a különböző esetekben nagyon változó, ma már pontos mérések tárgya. Ez a sebesség jóval kisebb, mint más fizikai közegekben s általában mondhatjuk, hogy a molekuláris mozgás sokkal lassúbb a szerves, mint a szervetlen testekben. Mindez nagyon kedvező arra a felfogásra, mely szerint az idegmimka és rezgés hosszadalmassá válhatik, sőt bizonyos esetekben majdnem határtalanul folytatódhatik. E folyamat exakt, fiziológiai természetét itt fölösleges nyomoznunk. Van-e ott tényleges folytonosság, vagy a mi valószínűbb, vajjon az élvezet érzése mind a prezentatív, mind a reprezentatív esetekben bizonyos számú gyors rezgések sorozatából áll-e, melyek az

agytól az ideg mentén haladnak oly gyorsan, hogy a tudat számára folytonosnak látszik, ezek semmi befolyással nincsenek a bizonyíték érvényes voltára. A szellemi állapot maga mindenképpen folytonos.

A magasabb indulatok esetében az élvezetes állapot tartama hosszabb. A szerelem kielégítésének ősi durva formájában az élvezet pillanatnyi, a leszármazott lelki formában határtalannak látszik, azaz oly hosszantartónak, amennyi ideig a szerelem tárgya jelen van. Úgy látszik, hogy az érzellem oly teljességgel birtokába keríti az egyént, olyan tökéletesen áthatja a megfelelő idegközpontokat, szöveteket és szálakat, hogy ezek állandó, harmonikus rezgésbe jönnek, mely alatt az élvezet pillanatonként megújul s a kellemes molekuláris tevékenység mérsékelt lüktetéseiben újra meg újra visszaverődik mindaddig, míg az inger jelen van. Ezek a szavak lehetnek egészen tudománytalanok, de a legalkalmasabbak azok közül, melyekkel tudásunk mai állapotában e mélyenfekvő belső folyamatokat leírhatjuk.

A mi igaz a szerelemről, ugyanaz igaz a többi állandó élvezetekről és örömről is. Legalább az őket átélő egyén számára reálisak s minden ok fönnáll arra, hogy objektive valóságoknak nevezzük őket. És ez a pesszimizmus cáfolata. Egyszerűen azt kellett kimutatni, hogy az élvezet objektív valóság s nem pszihikai káprázat. Nem az élet bajai ellen szórt vádakkal akarunk foglalkozni. Az egészséges szellemi fejlettség jelének tartom, hogy akadtak filozófusok, akiknek értelmi ereje elég éles volt arra, hogy az optimizmus kódét áttörje, melybe a világ burkolódzott s kik elég merészek voltak annak kimondására, hogy az emberi élet nagyrészt fájdalom. A pesszimizmust előbb el kell ismernünk, ha enyhíteni akarjuk. De Schopenhauer és Hartmann kétségbeejtő felfogása, mit India filozófiájából merítettek, azon a föltevésen alapul, hogy a dolog ezen állapota szükségszerű. Szerintük az akarat örökösen az enyhülésnek oly céljai felé hajt bennünket, melyeket vagy nem érünk el soha, vagy ha elérjük, fájdalmunk egyszerűen megszűnik, de azonnal új kor-

bácsütés ér és így tovább, a végtelenségig”. Tehát nem látnak más reményt, mint azt, hogy tagadjuk meg az akaratot, álljunk ellent hatalmának, hagyjunk fel a boldogság reményével, utasítsunk vissza minden ígért jót, szüntessünk be minden cselekvést, míg végre az élet megszűntével a nemléte-
ben nyugalomra találunk.

A pesszimista filozófiának erre a gondolatára egészen más a feleletünk. Önmagamat előzném meg, ha itt már föl-
említeném, de a végső választ mégis előre jelezhetem azzal, hogy visszatérek a fájdalom eredetére és működésére, miről a VII. fejezetben volt szó. Az emberiség panaszait úgy kell tekintenünk, mint a természet hangjait, melyek elmondják, mily súlyosan nehezedik rájuk a környezet s mily nehéz az alkalmazkodás. A pesszimizmus ellenséges társadalmi állapotok eredménye. Ha ezek elmúltak, az is eltűnik. A tudomány legnagyobb problémája a pesszimizmus legyőzése azon egyetlen módon, melyen legyőzhető, s ez a mód a társas állapotok javítása. A pesszimizmussal szembenálló filozófia., a melynek végeredményben győzedelmeskedni kell fölötte, nem az optimizmus, mi a tétlenség kísértete, hanem a *meliorizmus*, vagyis tudományos utilitarianizmus, minek lelket ad az okság törvényeibe vetett hit s a jól irányított cselekvések hatásossága.

XII. FEJEZET.

A BOLDOGSÁG.

Érdekes, hogy az utilitariánizmust legerősebben éppen az angol írók védték, kiknek nyelve oly fogyatékos azon kifejezésekben, melyek az ennek megvilágosítására szükséges értelmi árnyalatokat jelölik. Komolyan érezzük a *boldogság* (*happiness*) szónál enyhébb kifejezésnek szükségét s ez kétségtelenül akadályul szolgál e tárgy észszerű felfogásának előrehaladásában. Hogy a hiba a nyelvben s nem a fogalmakban van, az világos abból, hogy más nyelvek jobb szókkal rendelkeznek. Mennyire könnyítene a dolgon, ha a francia *bonheur* vagy a német *Glückseligkeit* kifejezéseknek az angol nyelvben megfelelője volna. – *Dynamic Sociology* V. 147.

* * *

A boldogság minden hajlamunk kielégítése. – Kant, *Kritik der reinen Vernunft*. 532.

* * *

Ha így az egyik végleten a tétlenség negatív fájdalmait, az unalmat, a másik végleten a kimerítő tettek pozitív fájdalmait éltük át, az következik, hogy az élvezetek e két véglet közé eső cselekvéseket kísérik. – Herbert Spencer. *Principles of Psychology*. I. 276.

* * *

Az a gondolat, hogy a boldogság valami más, mint az élvezet, valószínűleg már nem követel komoly cáfolatot. Azért

uralkodott régebben, mert az élvezetet lényegében rossznak tartották, a boldogság pedig erkölcsileg megengedett dolog volt. Most azonban, mikor tudjuk, hogy az élvezet az érző világban az egyetlen és eredeti jó és az életnek lényeges föltétele, önmagában véve semmi rosszat sem találhatunk benne.

De némelyek azt fogják mondani, hogy az élvezetek kiváltképpen az érzéki érzelmekhez fűződnek, a boldogság pedig a magasabbakat kíséri, tehát külön magyarázatot kíván. Ez bizonyos mértékben igaz, de talán helyesebb a boldogságot folytonos és állandóan visszatérő élvezetek sorának tekinteni, melyek jelentékenyen felülmúlják a fájdalmakat. A boldogságnak a pusztá elégedettségtől az élénk gyönyörűségekig számtalan fokozata van. Ha elemezni akarjuk e tárgyat, akkor látjuk, hogy a boldogságnak többféle föltétele van. Első az egészség. Ha a testnek működései nem összehangzóan mennek végbe, akkor semmi sem lehetséges, mi a boldogság névre érdemes. Testünk különböző részeinek nagyon különböző a hatalmas boldogságunk megakadályozásában. A tüdővészések gyakran boldogok, vidámak életük utolsó pillanatáig, ellenben a gyomorbajosok rendszeren nyomorultak még akkor is, ha bajuk oly csekély, hogy semmi életveszélylyel nem jár. Kétségtelen, hogy e nagy különbség onnan ered, hogy a tüdő a központi idegrendszerből, ellenben a gyomor és a belek a nagy dúcidegrendszerből vannak ellátva idegekkel. Ugyanígy magyarázhatók azon nőknek nagy ideges szenvedései, kiknek méhbaja van s ezzel szemben azok, kiknek valami külső sérülésük van, pl. az ujjukon, az életnek még sok szépségét élvezhetik.

Azt állították, hogy a legtokéletesebb egészség csak a boldogság negatív formáját, az elégedettséget biztosíthatja. Azonban van okunk azt hinni, hogy a szervek rendes működése akkora kielégítéssel jár, hogy önmagában véve is hozzájárul a pozitív boldogsághoz. Ez úgy történik, a mint a VI. fejezetben leírtuk volt, ahol kimutattuk, hogy a nagy ganglion-középpontok, melyek az állati testnek úgynevezett negatív működéseit kormányozzák, némileg kapcsolatosak a leg-

főbb középponttal, az agygyal s hogy az alsóbb ganglionok, szövetek és speciális idegek kormányzása folytonos finom molekuláris kisülésekkel jár az agyra nézve, mely értésére adja, hogy minden rendben van. Az alany csak ennyit tud, az egészségről szóló ez értesüléseket hálásan fogadja s általános jóérzéssel viszonyozza. A tiszta és egyszerű megelégedettség, mely kevesebb, mint a boldogság, oly egészséges testnek állapota volna, melynek ganglionjai nincsenek az agygyal összeköttetésben.

A boldogság második föltétele a fájdalomtól való mentesség többé-kevésbé tökéletes mértékben. Ez a föltétel bizonyos terjedelemben azonos az egészséggel. Mert ha még a betegségek közé soroljuk is a sérülésekből, helyi bajokból folyó esetleges külső fájdalmakat, akkor is megmaradnak még az érzelmek legfájdalmasabbjai, az elkeseredés, csalódás, aggodalom, félelem, bánat, önvád stb. stb. A bajok e sorozata tényleg nem tartozik a IX. fejezetben leírt viszkető fájdalmak csoportjába. De ha bármelyik is állandóan fennmarad, a boldogság teljesen lehetetlen.

Ez szolgáltatja az átmenetet a boldogság harmadik és végső feltételéhez, melylyel külön kell foglalkoznunk s ez az, hogy rendelkezésünkre álljanak a vágyak kielégítésének eszközei. Ez a legfontosabb föltétel, mert az egészség és a fájdalom-mentesség rendes állapotok s ellentéteik a patológiába tartoznak. Kisebb-nagyobb mértékben kikerülhetetlenek és csak a természetet vádolhatjuk értük. Ez a harmadik föltétel azonban aránylag ritka, mert a képtelenség a vágyak kielégítésére az embernek legáltalánosabb állapota s azonkívül ez csak bizonyos korlátok közt a természet hibája, ugyanis főképen a társas környezet következménye.

De ez sok kiegészítésre szorul. Ha csak az evés, ivás és szaporodás vágyát vesszük tekintetbe, akkor nem igaz, hogy eszközeik általában hiányzanak. Sokan ezekkel sem rendelkeznek, de ezek elvesznek, tehát akik élnek, azoknak e kezdetleges szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök birtokukban vannak. De ezek a kielégítések a boldogság legala-

csonyabb fokait szolgáltatják s ha a szót nem eredeti és leg-
tágabb értelmében használnók, ezekre már nem is alkalmaa-
hatnók. A boldogság a szónak népszerű, megszorítóbb érte-
lében azon magasabb érzelmi élvezetekből áll, melyek a tár-
sas, esztétikai, erkölcsi és értelmi vágyak kielégítésével jár-
nak. E vágyak eszközei azok, melyek az embert, a közössé-
get, a nemzetet teszik boldoggá. És ezek az eszközök folyto-
nosan szaporodnak. Az újabb és újabb szellemi természetű
vágyak sűrűn és gyorsan halmozódnak egymásra, mihelyt
a létnek durvább szükségleteit teljesen kielégítettük. Való-
ban igaz, amit a pesszimista hangoztat, hogy lehetetlen min-
den vágyunkat kielégítenünk, mert ha valamennyit egyszerre
kielégítettnek gondoljuk, újak ébrednek bennünk és követel-
nek kielégítést. Azonban a boldogság foka attól függ, hogy
mily arányban csendesíthetjük le őket s attól, hogy mily ter-
mészetűek és finomságúak a kielégítésre váró kívánságok.
Ha tehát a szükségletek kielégítésének eszközeit biztosíthat-
juk, minél nagyobb e szükségletek száma s minél magasabb
a rangja, annál nagyobb az elérhető boldogság. A társas
tudománynak az a problémája, hogy kijelölje, miként lehet
az emberi vágyakat legteljesebben és egyetemesebben kielé-
gíteni. Ez egyszerűs mind a legnagyobb boldogság problémája.

XIII. FEJEZET.

ÉRZÉS, MŰKÖDÉS ÉS CSELEKVÉS.

A föltétlenül lényeges életműködések a táplálkozás és a szaporodás. Ezeknek minden érző lényben a vágyaknak két osztálya felel meg. Ezek: a táplálkozás vágya és a nemi vágy. Az első a szövetek megújulására szükséges anyagokat vonja a szervezetbe a maguk helyére; a másik a szaporodás tényét teszi kellemessé, mert e nélkül nem végezné senki.

A természet ezen két céljának megfelelően a szervezetnek is két célja van, vagy ha csak az emberi fajra gondolunk, akkor az embernek is két célja van. A természet célja az élet fenntartása és megőrzése; az ember célja vágyainak kielégítése. – *Dynamic Sociology* I. 468-469.

A vágy kielégítése legtágabb értelemben véve három teljesen különálló dolgot: érzést (*feeling*), működést (*function*) és cselekvést (*action*) követel. Az elsőt már részletesen tárgyaltuk s csak meg kell adnunk helyét a másik kettővel szemben. Az érzésnek, mint az idomítható szervezetek lét-föltételének, legfontosabb a szerepe, de a természet szempontjából, egyszerűen eszköz és önmagában értéktelen. Célja, a működés, ezért van s ennek eszköze.

Helyesen nevezték „*evolutionary teleology*” néven azt a legtágabb fogalmat, amit a szerves élet igazi céljáról alkothatunk, mely cél nem más, mint a szervetlen anyagnak szeresse alakítása. Sokan azt hitték, hogy ez a végcél a szerke-

zet tökéletesedése, de ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, akkor feltűnik, hogy a szerkezet tökéletessége csak e célnak egyik eszköze. Ahol ily tökéletes szerkezet tényleg kialakult, ott ezt a célt keresztülviszi s ahol ezt a célt más módon jobban keresztül lehet vinni, ott a természet nem veszi igénybe. Mások azt tételezték föl, hogy a szerves életnek nagy célja a fejlődés, azaz magasabb és magasabb típusok fölmenő sorának termelése; de nagyon jól tudjuk, hogy a tényleges sorozat nem mindig emelkedő s hogy ott, ahol a fennmaradást és szaporodást az elfajulás jobban biztosítja, az következik be. Hogy a fejlődést uralkodó föltételnek látták, ez azért volt, mert azokban az esetekben a szerves anyag szaporodásának nagy célját ez minden más eszközöknél jobban szolgálta. Erre mutatnak példát az állatok és növények magasabb típusai. Az ember, mely épen nem a legnagyobb az állatok között, nagy mértékben megerősíti e törvényt, mert ama legmagasabban szervezett anyagnak, az agynak segítségével a megélhetésre alkalmas területet s ezzel egyéneinek számát is messze túl terjesztheti azon, mi más teremtmények számára lehetséges s ezt éppen szerves anyagának ama szövevényes és sokszorososan összetett szerkezetével éri el, melyben az emberi fajok egyénei messze fölülmúlnak minden más állatfajt a földgolyón.

Mindezeknek a mi tárgyunk esetében való az alkalmazása, hogy az állatvilágban ezt a célt ama működések végbevétele biztosítja, melyek a vágy kielégítésének szükséges következményei. Az érzés működésre kényszerít s a működés biztosítja a védekezést, táplálkozást, növést, fennmaradást és szaporodást.

Az érzés és a működés két különböző dolog. Fiziológiailag nem állanak szoros viszonyban. Az ízlés és táplálkozás szervei a testnek különböző részein vannak. A nemi vágy székhelye messze van a terhesség szerveitől. Nem a halálnak s a faj kioltásának félelme készítet arra, hogy a veszélytől meneküljünk, hanem a fájdalomtól való rettegés. És mégis az étvágy kielégítése menti meg az egyént az éhenhalástól,

a nemi ösztön kielégítése eredményezi a fajok fönmaradását s a menekülés az ellenség okozta fájdalomtól tartja épségben életünket. Ezek lényegükben különbözök és csak a *prestabilita harmonia* egy nemével lehetséges, hogy a tényekben mint ok és hatás helyezkednek el. Azonban ez a harmonia tulajdonképpen nem előre megállapított (*praestabilita*) valami, hanem a fönmaradás és kiválasztás törvényei folytonosan és az eseményekkel egyidejűleg állapítják meg, és semmiben sem különbözik azoktól az összehangzásoktól, melyeket ma a természettudósok alkalmazkodás néven ismernek. A XI. fejezet kezdetén azt mondtuk, hogy a vágy kielégítése után az egyén ugyanoly pszichológiai föltételek között van, mint volt a vágy keletkezése előtt. A *pszichológiai* szót szándékosan használtuk. Sok esetben nem marad az egyén *fiziológiailag* is ugyanoly föltételek között. Ez azért van, mert a vágy kimenetele működés. Az étvágy kielégítése tápláló anyaggal látja el a szervezetet, megtölti a gyomrot, munkára készíti az emésztés és asszimiláció szerveit, gyorsítja a vérkeringést s a sovány állatot kövérré, a gyöngét erőssé teszi. A szaporodás vágya csak a nőstényben válik működéssé, de benne csodálatos és nagyszabású változások sorozatát okozza, melyek eredménye a szülök fajához tartozó új lény keletkezése. A fájdalom működése egyszerűen védekezés, azaz negatív s bár a menekülés semmi fiziológiai változással nem jár, a nem-meneküléssel járó változást sikerült megakadályoznia. Ha a magasabb érzelmi vágyakról s ezek kielégítéséről van szó, a működés még homályosabb, de hogy gyakran megvan, abban nem kételkedhetünk. Itt a fiziológiai középpontok növésének, erősödésének, vagy fejlődésének formájában s az öröm képességének általános kiterjedésében és finomításában jelenik meg. A használat folytán történő javulásnak törvénye, melyet minden fiziológiai folyamat oly kitűnően bizonyít, egyenlően érvényes belső lényünk finomabb folyamataiban is, mindnyájan tudjuk, hogy az esztétikai ízlés, az erkölcsi érzékenység, az értelmi öröмок és társas tulajdonságok művelhetők, fejleszthetők, erősíthetők, fokoz-

hatók. Mindezek árán a szerves élet eléri a maga nagy célját, ha mint mondtuk, a szerkezeti tökéletesedés magasabbrendű szervezeteket tesz lehetségessé s biztosítja a fenmaradást és növekedést az anyagok ama tömegében, melyeket állandóan elvesz a szervetlen világból s hozzáad a szerves világhoz.

Mindez teljesen közömbös volna jelen munkánkra, ha nem volna oly benső összeköttetésben tárgyunknak egy másik felfogásával. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy *a természetnek működés a célja*, mit éles ellentétbe kell állítanunk egy új és meglepő ténynyel s ez az, hogy *az érző lénynek érzés a célja*. Ha megint a fejlődéstani teleológia nyelvén beszélünk, akkor joggal mondhatjuk, hogy a természet sohasem akarta ezt. A természet az érzést csupán a működés eszközeként tekinti. Egészen közömbös az élvezettel és fájdalommal szemben. Ez szembeszökő az állatvilágban, melynek egyik fele fölfalja a másikat s melyben a kegyetlenkedést és kínzást szívtelenül üzik. Látjuk az emberi fajban is, melynek fele oly reménytelen nyomorúságban él, hogy szüntelen a megsemmisülésért rimánkodik s még a másik felében is olyan filozófia virágozik, mely azt tanítja, hogy az élet szenvedés (*leben ist leiden*) s gondolkodása nem talál nagyszerűbb tárgyat a lét nyomoránál (*Elend des Daseins*).

De a természet a céljai keresztülvitelére teremtett élvezetekben túllőtt a célon. Ezzel a ténynyel hozta világra a reményt és a kétségbeesést. Eszköznek szánta és céllá változott s a föld történetének második felében a Természet és az Élet szakadatlan küzdelmet folytat a maga céljaiért. Ahol e célok összeférhetetlenek, ott az élet célja bukik, vagy az élet megszűnik; de nagyon sok esetben megalkudtak s a legérdekesebb eredményekre jutottak. Az ember előtti korokat, melyek később könnyebben tárgyalhatók, most átugorva, az ember korában tisztábban jelenik meg ez a nagy ellentét az ember és a természet célja között, mint valaha. Az embernek és történetének gondos tanulmányozója könnyen jut arra az általánosításra, hogy az emberiség nagy drámájának s az egyének kis drámáinak egyetlen tárgya a vágyak kielégítése.

A *dramatis personae* mind valami célra törnek, valamit k&keresztülvinni, valamit előmozdítani, valamit elvégezni, valami törekvést kielégíteni, valami tervet megvalósítani akarnak. Vagy menekülni próbálnak valami fenyegető bajtól, meghiusítani valami aljas cselszövést, megküzdeni valami gyalázatos ármánykodással. Nincs a szándékoknak vége, egyik jó, másik rossz, egyik magas, másik alacsony, de mind szándék. S az egyénnek szűkkörű szempontjaiból e szándékok mind jók; t. i. jók a cselekvőkre, legalább ez annak hiszi őket. Hiszi, hogy azok keresztülvitelével valami jót biztosít magának, vagy valami rossztól szabadul, vagyis élvezetet keres és fájdalomtól menekül, vagy legalább végső elemzésben az élvezetet vagyis boldogságot túlnyomóvá akarja tenni a fájdalom vagy nyomorúság fölött. Rövidség kedvéért az emberi cselekvések ez egyetemes célját, az ember egyetlen szándékát nevezhetjük boldogságnak. Így elértünk következtetéseink végpontjához: *a természet célja a működés, az ember célja a boldogság.*

A főtebbiek előkészületül fognak szolgálni annak a harmadik eszköznek meggondolására, mit a vágy kielégítése kíván, s mit jobb szó híján *cselekvésnek (action)* nevezünk. Természetére nézve egészen elüt az érzéstől és működéstől, de változatlanul kíséri és közvetíti őket, mint az elsőnek egyenes eredménye s a másodiknak szükséges föltétele. Önmagában véve, ha nem mint ily eredményt és föltételt tekintjük, teljesen fölösleges a természetnek is, a szervezetnek is. Amanak pusztán mehanikai eszköz, emennek költséges teher. Mi haszna van hát? Miféle belső értéke? Önmagában véve mily célok kedvéért van a világon?

E fontos kérdésekre egy külön fejezetben fogunk válaszolni, de teljes átgondolásukból előrebocsáthatunk annyit, hogy az embert megelőző korokban – ha egyáltalán nevezhetjük hasznosnak e lelki tevékenységet – ennek egyetlen haszonélvezője a szerves haladás vagy fejlődés. Az ember korában azonban a cselekvéseknek e haszonélvezője konkrét

tebb alakot ölt és minden erőszakos értelmezés nélkül igazi, szószerinti értelemben *társadalomnak* nevezhető.

A szubjektív pszichológiából, különösen pedig a vágyak filozófiájából vett megfontolásaink tehát arra a hármas igazságra vezetnek, mely, ha az embert megelőző korszakokat nem vesszük tekintetbe, akkor így hangzik:

1. A természet célja a működés.
2. Az ember célja a boldogság.
3. A társadalom célja a cselekvés.

XIV. FEJEZET.

AZ ÁTALAKÍTÓ TEVÉKENYSÉG.

A társas erők, abban az értelemben, melyben szó volt róluk, mindazok a befolyások, melyek az embert cselekvésre kényszerítik. Vannak az emberben hajlandóságok, melyek fizikai tevékenységeit határozzák meg. Székhelyük az idegrendszer s ezek indítják a testet és tagokat bizonyos mozgásokra. Ezeket *vágyaknak* nevezzük. Ezek figyelmeztető szerepet játszanak, arra kényszerítenek, mit szervezetünk követel s hajtanak e követelt cél felé. Az emberi tevékenység gyakorolta a társadalomra azt a nagy befolyást, mely azzá tette ezt ami. A cselekvés dolgozta ki az emberi civilizációt. – *Dynamic Sociology*. I. 663.

* * *

Ez az új erő, mely legalább három főformában nyilvánul a föld történetében s oly csodálatos átalakításokat teremt, a kezdődő pszihikai erő volt, mi az állatvilágban végbe ment agyfejlődés hosszú folyamatának eredménye. A lélek megszületett a természetben; valami szükséglet, ösztön, kívánság kielégítésének követelő fellépésére volt a válasz; a szándékosságnak, az akaratnak első kifejezése. E vágyak kerestetik a méhhez a virágmézet, a madarakkal a színes gyümölcsöket s késztetik a magasabb teremtmények nőstényeit, hogy a legszebb himet válaszszzák ki maguknak. Mindezek pszihikai tulajdonságok s az elmék világának szubjektív feléből valók, ezek alkotják a természet nagy szívét. – *Course of Biologic Evolution*. 31.

Az a mélyreható változás, melyet ez a ható teremtett (a keresztezés) nem szorítkozott alakra, színre, illatra, vagy méz kiválasztásra. Sok esetben a virágok alakja is teljesen megváltozott s a csodálatos szabálytalanságoknak végtelen sokasága követte egymást, a szirmok legkisebb elváltozásaitól az orkideák megdöbbenő rendellenességéig, melyek mind arra voltak szánva, hogy a növényeket a rovarok hasznos közbenjárására alkalmassá tegyék; némelyek, mint pl. a holdfény-liliom, egy bizonyos rovarfaj számára alakultak át, mely nélkül szaporodásuk lehetetlen. – Ugyanott 25. old.

* * *

A filozófiának abban az ágában, melyet az I. fejezetben kozmológiának nevezünk, legfontosabb, bár legújabb törvény a fejlődés törvénye. A biológia újabb eredményeinek legfontosabbjai a szerves fejlődés történetére vonatkoznak. Ennek szánta életét Darwin, a biológia Newtona, ki új kort teremtett e tudományban s forradalmat az emberi gondolkodásban. Kiváló kortársai a világ minden előrehaladott nemzetében, Angliában, Német- és Franciaországban és Amerikában nagyban hozzájárultak a mozgalomhoz, a tárgy irodalma óriási mértékben nőtt s ma is nagy gyorsasággal növekedik.

Ebből a termékeny elvből fakadó összes problémákat mind fölvetették, sőt tárgyalták is és így azt hihetnők, hogy nem maradt új szempont, melyből a tárgyat vizsgálni lehetne. Azonban ezen a téren működő hosszú és kitaró munkásság, a legilletékesebb kezekbe került mélyreható tárgyalások s a fejlődés általános tényéhez járuló újabb adalékok dacára valamit mégis elhanyagoltak, s ennek mostani problémánkra vonatkozó fontossága megköveteli, hogy itt foglaljuk össze.

Az élet magasabb típusainak alakításában összeműködő hatók két különálló osztályba tartoznak. Az első osztályt rendesnek, a másodikat rendkívülinek nevezhetjük. A rendes hatók oly jellemvonásokat és módosulásokat teremtenek, melyeknek haszna a szervezetre szembeszökő. A rendkívüli hatók oly változásokat okoznak, melyek vagy csak közvetve

jótékonyak vagy kétes hasznúak, vagy végül károsak. Rendszeren azonban látszólagos haszontalanságuk dacára végeredményben igen nagy értékűek. A rendkívüli befolyások különös vonása az, hogy a fejlődésnek új irányt adnak, váratlanul s másként lehetetlen változatokat teremtenek, a szervezetet egészen új lehetőségek közé helyezik s a fejlődés jövőjét egészen megváltoztatják.

Ha közelebbről nézzük a tárgyat, észrevesszük, hogy azon a fokon alul, melyen az érző világban az idegrendszer határozottan érzett szükségletek kielégítésére irányuló cselekvéseket teremt, minden haladás a rendes okok eredménye. Itt természetesen kizárjuk az egész növényvilágot, nemkülönben az egész első kort, vagyis paleozoa korszakot s valószínűleg az utolsó rész kivételével a mesozoa korszakot is. Továbbá a rendkívüli fejlődés tartományából kizárjuk az állatok összes alacsonyabb típusait, de a határvonalat itt nem húzhatjuk meg valamelyik nagy szerkezeti sorozat kezdeténél vagy végénél. Meghatározásában semmi más szerkezetnek nincs fontossága, mint az idegalkatnak, de ez szükségképpen meghatározza tekintet nélkül a csontváznak vagy egyéb szervezeti részeknek alkatára. Bár homályosan föllelhető nagyon különböző zoológiai fokozatokon, először mégis a rovarok életében mutatkozik. Szembetűnővé válik a madarak életében, még jobban előtérbe kerül az emlősök életében s leghatározottabban lép föl az emberi életben.

Az olvasó látni fogja, hogy a rendkívüli ható, mit most leírtunk, minden tekintetben megfelel annak, amit a VIII. fejezetben léleknek nevezünk s azt kell kimutatnunk, hogy ez viszi keresztül a természetben a nagy átalakító hatásokat. Eddig főleg a környezet hatott össze a, z élet vegetatív folyamataival, melyek a szerkezetet módosították s a fejlődést meghatározták. Most főleg az állati szervezet cselekszik ama belső határozott indítékoknak megfelelően, melyek változást akarnak s átalakulást okoznak. A fejlődés e két osztályát tehát objektívnak nevezhetjük s a szubjektív fejlődés a szubjektív pszichológia első fejezete. A lélek születésével a szükség-

letek első felismerésével, a vágyak eredetével kezdődik s megindítója annak a nagy hadjáratnak, melynek tetteiről a IX. fejezetben beszéltünk.

Az átalakító tevékenység befolyását néha a környezet, néha a szervezet érzi meg, de a mit megérint, az enged hatalmának s összhangzásba kerül a hatás céljaival. Ezek a célok mindég a vágyak kielégítései. A közvetlen eszköz a cselekvés oly értelemben, a mint az előbbi fejezetben, meghatároztuk s ebben az értelemben a cselekvés az átalakító tevékenység maga s a szubjektív fejlődés ezen tevékenység szövevényes és sokirányú működésének terméke. Célszerű lesz egy pillanatra megállnunk és szemügyre vennünk ez átalakulások legmegkapóbb és legjellemzőbb formáit az embert megelőző korokban, mielőtt azoknak a fontos viszonyoknak meggondolásába fognánk, melyek ezen átalakulások s az ember és társadalom közt fennállanak.

A leginkább figyelemreméltó és egyszersmind a legeredetibb és legjellemzőbb jelenségek közül való a rovarok befolyása a növényvilágra. A jura-korszak végéig, a mennyiben tudjuk, a föld növényvilága kizárólag kriptogam és gimnosperm növényekből áll, azaz olyanokból, melyeknek szaporodó szervei jelentéktelenek voltak és semmi más tulajdonságot nem mutattak, mint azt, hogy az ily szervek természetes működéseit elvégezték. Ez vagy úgy történt, hogy Önmagukat termékenyítették meg, vagy, ha a nemek külön voltak, a szél, a víz, vagy valami mehanikai és többé-kevésbé véletlen hatás hozta össze őket s a megtermékenyítést csak az biztosította, hogy a spórát óriási mennyiségben termelték. Tudjuk, hogy a kréta-korszakban jelentek meg a növények, melyek most igazi és gyakran tetszetős, illatos virágokat termelnek, bár maguknak e virágoknak semmi nyomát sem találjuk ebben a korszakban.¹ Ugyanezen korszak vége felé

¹ Dr. J. S. Newberry, 1886. febr. (Trans. N. J. Acad. Sei. V. köt. 137.) egy heliantoid növény fölfedezését jelentette be a New Jersey-beli Amboy Clay-ből (Alsóbb krétakor), melynek egy hőval később (Bull. Torr. Bot. Club. XIII. köt. 1886. márc. 3. 7. o.) a Palaeanthus nevet adta. Sohsem fogadtam el ezt a meghatározást arra

és különösen a harmadkorban a himenopterákhoz, coleopterákhoz és lepidopterákhoz hasonló rovarok jelentek meg. Ebből tudjuk, hogy a színes és illatos virágok célja a rovarok odacsalogatása s ezzel a kereszteződés biztosítása volt. Jogos tudományos következtetésnek látszik, hogy ez teljesen a rovarok hatásának tudható be s ezeknek magasabb típusaival lépést tartva, fejlődött a másodkorban s a harmadkor kezdetén. Csak a botanikus becsülheti meg igazán ennek a, nagy átalakulásnak rohamosságát, mit az életnek elmévé fejlődő szelleme okozott, mely ezekben az egyszerű teremtményekben öltött alakot s a természet képét egészen megváltoztatta.

Hasonló korszak vette kezdetét, mikor a növényi környezeten a madarélet hatása kezdett érvényesülni. Eddig, bár a fűvek, bokrok és fák színes és illatos virágokat termeltek a rovarok számára, gyümölcsaik csak száraz tokokból állhattak, melyek polyvaszerű, táplálékul alkalmatlan magvakat zártak magukba. De a madarak képesek voltak ezeket húsos boggyókká, ízletes magvakká alakítani, melyekben tápláló albumin halmozódott fel. A fáknak édes gyümölcsei teremtek s megszülettek azok a fűvek, melyek ma a lisztet termelik a civilizációnak.

Van okunk hinni, hogy az emlősök élete is hozzájárult a most említett eredményekhez, gyorsította és irányította az

az újabb tényre való tekintettel, hogy a gamopetalák késői termékek s a kompoziták valószínűleg a legújabbak. De minthogy nem láttam az eredetit és ábrát sem közöltek, eddig tartózkodtam attól, hogy véleményt mondjak. Most azonban, hogy alkalmam volt mind az eredetit, mind Dr Newberry rajzait megvizsgálni, habozás nélkül jelentem ki, hogy állítását a tények nem támogatják. A formák valószínűleg azzal rokonok, melyeket a James folyóban a Potomac alakulásokból nyertünk a Dutch Cap Canal közelében Prof. wm, M. Fontaine és én, s mit Prof. Fontaine Williamsoniának tart, mit rendszeren a Cycadaceához számítanak.

Ezt a szakaszt 1892. febr.-ban irtam s nem változtattam meg, de április kezdetén Dr. Eugene Smith ásatag növényeket gyűjtött velem két igen kedvező helyen, melyek a Tuscaloosa alakulásokhoz tartoznak, s ez közel áll a New Jersey-i Amboy Clay korához; s ezen két helyről hozott anyagban találtam sok olyat, mi három különböző fajta virágra emlékeztet. Ezek közül két esetben szirmok nyomait láttam, de természetesen lehetetlen megmondani, hogy színesek voltak-e a rovarok odacsalogatására, vagy nem.

alakulást, sőt talán okozta a csontertermesű fáknek keletkezését, melyben a madárellet segítségére lehetett. Mindez nem pusztá képződés, hanem az állati és növényi élet viszonyosságára vonatkozó tudásunkon alapszik. A részletkérdésekben nem tartunk igényt a bizonyosságra, de valószínű, hogy ha az egész igazságot ismernők, az még sokkal csodálatosabb volna, mint a természetvizsgáló képzelődései, melyet féken tart a tudományos kutatásnál mindég ránk kényszerülő óvatosság. Bizonyos, hogy a föld növényzete az állatvilág ezen pszichikai hatásai nélkül nemcsak nagyon elütő lett volna a mai-tól, hanem az önfentartásnak és élvezetnek oly kellékei hiányoznának belőle, melyek miatt a föld alig lett volna lakható az állatok számára.

Vessünk most egy pillantást az állatvilágban történt átalakulások legfontosabbikára. Az élet legalacsonyabb formáiban a szaporodás nem szexuális. A két nemnek különválása azonban a fejlődésnek természetes folyamatában korán ment végbe. Eleinte a szaporodás alig különbözött a táplálkozástól s a szaporodást még a magasabb fajokban is elméletileg a táplálkozás egyik formáját kell tekintenünk. A határozott kétneműség első formái valami termékeny egyéneken jelentkeztek, mely külön termékenyítő hatóval, függelékkel lehetett ellátva, a minnek nem volt egyéb fontossága vagy haszna, mint az, hogy a csira kettőződésének vagy kereszteződésének képességét szolgálta abból a célból, hogy annak életerejé ki ne merüljön.¹ Ez a legtöbb esetben, valóban apró s ezen cél leszámításával jelentéktelen szervezet joggal nevezhető hímnek s a másik, elsőrendű s egyetlen valódi fajfenntartó nősténynek, s világos, hogy emez alkotta a főtörzset s az említett célon kívül minden másra ez volt az igazi organizmus. Ha tovább visszük ezt az igazságot, látjuk, hogy sok eset van, melyben a megtermékenyítőnek szolgálatai csak alkalmilag szükségesek s a főszervezet legalább bizonyos mér-

¹ Vagy – mint Weismann mondaná, – hogy biztosítsa a változatok keletkezését, melyek nélkül a természetes kiválasztás nem képes hatni.

tékben az ő segítségével nélkül maga is szaporodhatik. Világos tehát, hogy a természet szempontjából a nőstény az igazi szervezet s a hím csupán néha szükséges, néha hasznos járuléka vagy esetlegesség. A további fejlődésben a nemek közeledtek az egyenlőséghez, de majd minden gerinctelennél s a gerinceseknek is különösen alsóbb formáinál a nőstény nyilvánvalóan fejlettebb. A hím a rovaroknak még magasabb fajtáiban is sokszor jelentéktelen, legfőlegbb termékenyítő elem, gyakran rövid életű s a bábállapoton túl táplálkozó szervei sincsenek. A pókokról nagyon jól tudjuk, hogy a hím gyakran egészen apró s udvarlás közben gyakran a nőstény zsákmányává lesz. A moszkító hímjét alig ismerik s nem is gondolnók ugyanazon rovarfajba tartozónak. A méhek között ő a here és nem tesz mást, mint termékenyít. Sok halfaj hímje aránytalanul kisebb a nőstényénél, sőt némely madaraknál is, például a sólymoknál a nőstény jóval nagyobb, mint a hím.

Ezekből és még sok mindenből, a mit hozzá lehetne adnunk, világosan kitűnik, hogy a természet szempontjából s a fejlődés természetes folyamatainak megfelelően a nőstény a fontosabbik nem és a fejlődésnek főtörzse, csakis ő viszi tovább a fajtát s a hím részéről rendszeren csak friss elemekre van szüksége keresztezésül s az ivadék életerejének megújítására. De bizonyos rendkívüli befolyásokat leszámítva, a nőstény felsőbbsege általános az állatországban. Az a tény, hogy a legtöbb madár és emlős esetében ellenkezőképen áll a dolog, anomália és magyarázatra szorul. Ezt a magyarázatot az a törvény szolgáltatja, melyet most próbáltunk bemutatni. Látjuk, hogy ez a jelenség – amint azt a rendkívüli fejlődésnek többi esete is mutatja – először a harmadkor kezdetén nyilvánul, ugyanakkor, midőn a lelkierő hatni kezdett a növényvilágra. Bár ez a jelenség önmagában véve nagyon különbözik amattól, úgy látszik, mégis hasonló oka van. A rendkívüli alakulások ama képességeknek voltak köszönhetőek, melyek az életfentartásra szükséges táplálkozást a szaglás, ízlés és látás fejlettebb képességeinek s a mézből, illatból,

szépségből folyó új élvezeteknek felhasználásával biztosítják; röviden ezen fejlődés az esztétikai érzék derengésével kezdődött, akkor, midőn az ember még olyan hiu volt, hogy azt hitte, az illatos virágok, az édes gyümölcsök, a tápláló magvak számára teremtettek. Ez a jelenség, miről most beszélünk, szintén a fejlődő esztétikai képesség terméke volt. Nem a szaporodás ösztönéből, hanem a megfinomodott szép-érzékből, a magasabb rendű állatok nőtényeinek romantikus választásából fakadt. Ezek a szívtelen kacérok örök nőtlenségre kárhoztatták középszerű és csúnya hódolóikat és csak azokat engedték szülőiké válni, a kik nagyobb ügyességükkel, külső szépségükkel, nagyságukkal vagy más vonzó tulajdonságukkal erre a címre érdemeket szereztek. A többit elvégezte az öröklés. Az eredmények bizonyítják, hogy ez volt a módszer s képessé tesznek bennünket arra, hogy határozott fogalmat alkossunk azon esztétikai érzelmekről, melyek erre a kiválasztásra ösztönöztek. Úgy látszik, azonosak voltak az ember magasabb tetszéseivel, ki a madarak pompás tollait, a szarvasok ágasbogas fejdíszzeit a legszebb látványok közé számítja.

Elég okunk van arra, hogy az ügyességet a női kegyek elnyerésére szolgáló eszköznek tekintsük. Ha a madarak s az említett emlősök életében nem is volt olyan nyilvánvaló, az embert és a társaságot megelőző korszakokban irányadó tényező lehetett az ember őseinek életében. Tudjuk, hogy semmi sem köti le jobban a nőnemű embert, mint a fényes szellemi tulajdonságok s könnyű felfognunk, hogy az afrikai vagy lemuriái erdőkben az *Anthropus* nőtényét is jobban vonzották a férfiú okossága és vetélytársaival szemben kivívt sikerei, mint más tulajdonságai. Ha ez így volt akkor, sok nehézség hárul el az ember tanulmányozásának útjáról. Ez magyarázza a nőnek aránylag kicsiny agyát, s a férfiú nagy agyvelejét a másodrendű szexuális vonások sorába helyezi. Ezek közül sok mind a két nemből érvényre jutott s így érthetjük meg azt a tényt, hogy az ember agyféltekéi oly óriási módon, kifejlődtek.

Ennek a kérdésnek van egy különösen érdekes oldala. A X. fejezetben kimutattuk, hogy az értelem a lélekkel szemben későbbi eredetű s valószínűleg csak a harmadkor végén, vagy a negyedkorban jelent meg. Ha ez a föltevés igaz, akkor jelentékenyen megerősíti Schopenhauer azon állítását, hogy az értelem föllépése pusztán „véletlen”. Nemcsak hogy új jövevény, mely a régi érzésekből szőtt pszihikai törzsből újabb időkben ágazott ki, de véletlen abban az értelemben, hogy a rendkívülieknek nevezett tevékenységek folytán lépett föl a fejlődésben úgy, hogy ha Schopenhauer ismerhette volna a fejlődés törvényeit és lefolyását, akkor bizonyosan szentségtelen egyesülés fattyúhajtásának bélyegezte volna. Tekintsük inkább törvénytelen gyermeknek, ki nem felelős származásáért és ki mint rendesen, kiválóbb és értékesebb a többinél.

Végigtekintettünk azokon az eredményeken, melyeket az átalakító tevékenység az embert megelőző korokban mint a kielégítést kereső vágyak mindenkori kísérője elért, s most az emberi és társasélet közelébe jutottunk. Itt is megfigyeljük működéseit s bár a teljesség kedvéért mindenekelőtt okát kellene adnunk amaz állításunknak, hogy ez a tevékenység itt nyilatkozik legteljesebb mértékben, mégis több okból alkalmasabb lesz mindezeknek részletes tárgyalását e munka második részére halasztani, mikor már az összes előzetes megfontolások rendelkezésünkre fognak állani. Mostanra legyen elég megjegyeznünk annyit, hogy az embereknek majd minden tevékenysége és különösen a leglényegesebb tettei mind ebbe a csoportba tartoznak. Az emberi vágyak nagy változatosága, mely a kielégítésükre szolgáló tettekben talál kifejezésre, így véletlenül, de csodálatosan megváltoztatta az ember környezetét, sokkal jobban, mint a föld állati lakói és jobban, mint bármely esztelen teremtmény megváltoztathatta volna.

XV. FEJEZET.

AZ ELME DINAMIKÁJA.

Az elme erőinek viszonya az érzékek erőihez ugyanaz, mint a révész kormányozta evezők viszonya a szélirányozta vitorlához. Az értelem befolyásától ment vágy igazi természeti erő s a dinamika általános törvényeit követi. A közönséges erők hatása alatt a test mindig egyenes vonalban akar haladni a taszító testtől távolodva, vagy a vonzó testhez közeledve. Ha görbe vonalakban mozog, ez azért van, mert több különböző irányú erő hat rá. Ugyanez áll a csak vágyaktól kormányzott szervezetekre. Oly egyenesen haladnak a vágy célja felé, mint a mágneses vonzás alatt álló tárgyak a mágnes felé, az eső testek a föld középpontja felé. – *Dynamic Sociology* I. 486-487.

* * *

Az éhség kényszere tényleges erő; érzet, mely bizonyos idegfeszültséggel jár; az érzet-keltette izomtevékenység feloldja valami testmozgás alakjában – s ez a feloldódás a velejáró szellemi tény elemzése alapján a legkisebb ellenállás irányába esik. Így azon társadalom mozgásai, melynek tagjait ez vagy az a vágy sarkalja, ténylegesen s nem csupán metaforikusán értelmezhetők az említett módon. – Herbert Spencer: *Frist Principles*. 244.

* * *

Minden tudomány erőkkal foglalkozik. Akár nehézségnek hívjuk, mint az asztronómiában, barológiaiában, akár me-

légnek, fénynek, elektromosságnak, mágnesnek stb., mint a fizika többi ágaiban, akár affinitásnak, mint a kémiában, akár életerőnek, mint a biológiában, a jelenségeket mindenik esetben dinamikus ható határozza meg a tudás mindamaz osztályaiban, melyeket tudománynak nevezünk.

A soká metafizika néven ismert régi pszichológia terméketlenségét annak a ténynek kell tulajdonítanunk, hogy nem volt meg benne ez a dinamikus ható. így egész mivoltában élettelen maradt. Kizárólag az értelemmel foglalkozott és, mint a II. részben ki fogjuk mutatni, az értelem tulajdonképpen nem erő. A metafizikának nem volt semmi lelketadó eleme, éltető alapgondolata. Ezért fajult és laposodott el korán. Századokig nem tett egyebet, mint üres szalmát csépelet, nagy port vert vele, míg bele nem fuit a magaverte porfellebbe.

Az elméről csak úgy lehet tudományt alkotni, ha egészében foglalkozunk vele. A dinamikus ható az érzelmekben rejtőzik. Az elme ereje a lélek. A pszihikai erő az érzelmekben lakik. A *világ* hajtó energiája a schopenhaueri „akarat”. Az érző természetek cselekvő eleme a vágy. A regények s a nép nyelvében az élet érzelmi részét *szívnek* mondják. Vannak fiziológusok, akik *ez* tudatlanságnak nevezik, de bizonyos értelemben ez nagyrészt helyes még a fiziológia szempontjából is. Ha nem a véráramokra, hanem az idegáramokra vonatkoztatjuk, s ha van valahol idegközpont, amit az indulatok székhelyének nevezhetünk, akkor ez a dúcidegrendszernek a szívhez tartozó része s a legerősebb érzelmeket határozottan testünknek erre a részére lokalizálhatjuk. Azonban a népszerű kifejezést még más szempontból is lehet védeni, ha t. i. sohasem feledjük el, hogy nem szó szerinti tényekkel, hanem analógiákkal van dolgunk. A fiziológiai szív minden más szervnél jobban nevezhető az élő test lokomotívjának s az életerő székhelyének. Mögötte, mint kormányzója, áll az idegszálak, szövetek és ganglionok rendszere, melyek felhalmozzák és tovább adják az erőt tartalmazó idegáramokat. De ugyanez az az erő, mi a testben

szétágazva s a test minden részén uralkodva, ritmikus lük-tetésével kormányoz minden mozgást, minden életműködést, az észszerű cselekedeteket épen úgy, mint az akaratlan és vegetatív működéseket. Tehát nem csupán szólásformát használunk, hanem bizonyos értelemben tudományos igazságot fejezünk ki azzal, ha az érzéseket mostani értelmezésünkben a természet nagy szívének nevezzük, az észbeli képességekkel szemben, melyek a természet fejének nevezhetők. Együttesükben igazi tudománynak adnak tárgyat, melyben, mint minden igazi tudományban, az egyetemes erőnek sajátos formái uralkodnak, a mely így pontos tárgyalásnak vethető alá s melyben ez a tárgyalás jó eredményeket ígér. Az érzés a cselekvés filozófiájának alapja s mind eredményei ós haladása, mind az etika és boldogság szempontjából, az elme tudományának is egyetlen valódi alapvetése. A szubjektív pszichológia szívet és lelket önt a filozófiába, életet és értelmet ad neki, gyakorlativá és hasznossá teszi s megadja a múltnak és jövőnek, a történetnek s a haladásnak kulcsát. Ez a felfogás szembeszökővé teszi, hogy az érzés milyen fontos tény a világon s mennyire megérdemli figyelmünket és becsülésünket. Azt az érzékenykedést, mely számüzni akarja a filozófiából, mint nem méltót arra, hogy nagy unokájának, az értelemnek oldalán szerepeljen, okvetlenül le kell győznünk, ha a pszichológiát tudománynya akarjuk tenni s el kell ismernünk még azon indulatok méltóságát és nemességét is, a melyeket kedvünk van alacsonyabb szenvedélyeknek nevezni, ezeknek is meg kell adnunk a jogos helyet a filozófiában. Ha ez megtörtént, nemcsak hogy sokat fogunk jónak tartani abból, mit eddig rossznak tartottunk, hanem azj okoskodás közönséges módjaiban uralkodó tévedéseink is tért engednek majd a természet és élet helyesebb fogalmainak. Ezeknek egyetlen példájául hozom fel az asszony közönséges, népszerű megértékelését. Minthogy az absztrakt okoskodásra nincs akkora képessége, mint a férfinak, a férfi magatartása vele szemben kifejezetten, vagy ha ki nem fejezetten, akkor még szembeszökőbben az, hogy a fajfentartáson kívül alig van

valami fontossága a világon. Erre ő ugyan azt felelhetné, hogy a férfi filogenetikus történetében volt olyan idő, mikor ezen a működésen kívül neki sem volt a szó szoros értelmében semmi haszna s talán még erre sem volt nélkülözhetetlen és mikor igazában a nő volt a faj maga, de még hatósabb, ha azt feleli, hogy az ő érzelmesebb természete, melyben fölényét a férfi elismeri, nemcsak hogy régibb a fejlődés történetében, hanem lényegében nagyobb és hasznosabb az ember és a társadalom számára, mint a férfi újonszerzett elmélkedő képessége. Bármit vesztett is a nő ama rendkívüli hatók következtében, melyekről beszéltünk, legértékesebb tulajdonát, a szívét nem vesztette el, mely most is a régi erővel dobog egybehangzóan a természetnek azzal a nagy szívvel, melynek eleven része.

A középponti és legfontosabb igazság, melynek érdekében az eddigieket elmondottuk, az, hogy a *vágy igazi természeti erő*. Ebben a formulában nincs a legkisebb képleteség, metafora vagy analógia sem. Ez a szószerinti igazság kifejezése. A pszihikai erő magán viseli az erők természetének minden kritériumát s a konkrét példák korlátlan számával és változatosságával illusztrálható. Eleget tesz a newtoni mozgástörvényeknek. Az állati test, mint a fizikai, egy erő hatására egyenes irányban, ezen erő irányában halad. Ha két egyenlő és ellentétes erő hat rá, – ez ugyanoly gyakori az állati, mint a fizikai világban, – akkor egyensúlyban marad. Ha két nem egyenlő és nem ellentétes erő hat rá, akkor az eredőjük irányában fog mozogni. De mint-hogy az állatban működő erők folytonosak, hatásuk rendszeren kényszermozgás és a kényszereknek megfelelő görbét írják le.

Az erő és mozgásformák közül a mágnesség áll legközelebb a pszihikai erőhöz. Ezt már régen észrevették. A vágyak legtípusosabbja a szerelem s a francia nyelvben a „szeretni” melléknévi alakja a mágnes neve. (*Aimant.*) Van azonban egy fontos különbség. A fizikában a mágnes vonzza a tárgyat, a vágy esetében pedig a tárgy vonzza az

egyént. De valóságban a mágnes és a tárgy vonzása szigorúan kölcsönös, mint a tömegvonzásban, melynek a mágnesség valószínűleg egy különös formája. A pszihikai erőt az elektromossághoz is hasonlíthatjuk. Az állati testet batteriának tekinthetjük, melyet folytonosan töltve tartanak az életműködések. Az izmok működésbe hozása és a mozgás pedig hasonlít az elektromos kocsiéhoz. Az idegrendszer hasonlít a telegráf vagy telefonrendszerhez, melynek drótját az idegszálak képviselik. Azonban nem ezek az analógiák bizonyítják a szubjektív jelenségek dinamikus jellegét. E bizonyíték magukban a jelenségekben s az okozott eredményekben lelhető fel. Ezek, mint kimutattuk és később még teljesebben ki fogjuk mutatni, egészen olyanok, mint a többi természeti jelenségek, a melyek már elismert erők működésének eredményei.

XVI. FEJEZET.

TÁRSAS CSELEKVÉS.

Noha minden, a mi a földön van, föltételünk szerint molekulák halmazai, melyek maguk közt mozgásokat végeznek, bár tudjuk, hogy százados változásokon megy át minden, s az a sorsa, hogy előbb-utóbb emberi formákat öltjön, – mégis a mennyiben dolgunk van a földi tárgyakkal, nyugvóknak, tehetetleneknek vehetjük őket. A nehézség és a kémiai hatások egyensúlyi állapotba terelték őket. Bár tulajdonságaikban óriási módon különböznek, alakjuk, halmazállapotuk sokféle, a legtöbb mégis annyira hozzáférhető, hogy az emberi kéz változtathat rajta. Röviden, nem futnak előle, nem állnak ellene, megengedik a feldarabolást, formájuk vagy helyzetük megváltoztatását. Az ember aktív erő-kifejtéseivel szemben a természet anyagai teljesen passzívok. Természetes állapotuk statikus. Szabad természeti erők megelőző dinamikus állapotaikban már hatottak rájuk, míg végre mostani állapotukba juttatták őket. Most csak ez egyetlen módon képesek hatni környezetükre. Miközben anyaguk integrálódott, mozgásuk szétszóródott, míg végre a világ egymástól külön nem vált, és egymástól függetlenül nem kezdett nyilvánulni; ez a természetnek mai állapota és az emberi cselekvéseknek ezekkel kell számolniuk.

Már most minthogy a természeti tárgyakat valami állandóan lejjebb viszi, addig míg lehető legstabilisebb álla-

potba nem kerülnek, melyre a világegyetem fönnálló feltételei között képesek, valószínű, hogy ezeknek minden megzavarása többé-kevésbé kimozdítaná őket ebből a stabilis állapotból s a velük játszó külső erők hatásával szemben kevésbé tehetetlenné és kevésbé közömbössé tenné őket. Tényleg így áll a dolog s kétségbevonhatlan igazsága az, hogy az anyagi tárgyakon végzett emberi működések nagy eredményei abban álltak, hogy az ember ezeket a tárgyakat kimozdította az anyagi halál csendes öléből, melyben találta és kitette őket a környező befolyásoknak úgy, hogy azok az erők, melyek az előbbi állapotba juttatták őket, ismét változásokat okozhassanak, mintegy életet kelthessenek bennük. Tudományosan szólva, az anyagi tárgyakat statikus állapotukból dinamikusba vitte át, az egyensúly föltételéi közül a tevékenység föltételei közé helyezte s ez tette lehetővé az emberi civilizáció kezdeteit és haladását. – *Dynamic Sociology* II. 379-380.

* * *

Az ember története, ha valaha megírják, azt fogja elmondani, hogy mit cselekedett az ember. A föld felületén húzott ama képzelt vonaloknak, – melyeket politikai határoknak nevezünk, – különféle változásait s az ezekre alkalmas adó eseményeket is fel fogják jegyezni, de e feljegyzések a helyett, hogy az annalesek oly nagy tömegévé szaporodnának mint ma, akkor nagyon alárendelt helyet fognak elfoglalni. Ezek a változások és az őket okozó események ideiglenesek, fölületesek és jelentéktelenek. Nem hagynak tartós benyomást s az idő gyorsan elsöpri őket az emberi tettek igazi nyomai közül. Az ember igazi történetének főrészei e valódi nyomok felsorolása lesznek. Bár mindezt az események maguk felírják a természet homlokára, mint a hogyan a földnek kozmikus történetéből nagyon sok van a sziklákba vésvé, mégis tanulmányoznunk, értelmeznünk kell ezeket a természetes tudósításokat, magyaráznunk kell az így megörökített tényeket, feljegyeznünk írással, rajzzal,

grafikus ábrázolással épen úgy, mint a föld történetét a geológusok. Az emberi jelenségek, vagy népszerűbb nevükön a társas jelenségek csak az őket okozó erők természetében különböznek a geológiai és más természeti jelenségektől. Ezekben a pszichikai erők működnek, melyekről az előbbi fejezetben volt szó. Az ember amaz eszköz, mellyel ezek az erők működnek s a jelenségek közvetlen oka az emberi cselekvés. Minthogy az ember történetének legnagyobb részében társas lény volt s minthogy tevékenységeinek főeredményei a társas együttműködés bizonyos formáiban jelentek meg, cselekvéseit joggal nevezhetjük társas cselekvéseknek. Az ily cselekvés törvényei és elvei a társas tudományba, a szociológiába tartoznak s ezzel világossá válik, hogy a szociológia közvetlenül a pszichológián és kiváltképen a szubjektív pszichológián alapul.

A szubjektív pszichológia a cselekvés filozófiája. Ha visszatekintőleg s a természetrajz szempontjából nézzük, feltűnik, hogy mindazok a változások, melyek a szervezetben s a környezetben lefolytak, a szervezet cselekvéseiből eredtek, mely ezeket a pszichikai vagy életerők befolyása alatt hajtotta végre; továbbá feltűnik az, hogy mióta a tudatos vágy kezdte meghatározni a cselekvést, nagy átalakulások indultak meg és folynak mai napig. Kétségtelen, hogy mióta az ember megjelent a földön, benne volt meg legnagyobb mértékben ez az átalakító képesség. Az ember ugyan aránylag csekély fizikai erejű állat, alig ellátva természetes védő és támadó fegyverekkel, éjszaka nem lát, nappal sem túlságos élesen, szaglása nem kiváló, a menekülésben nincs nagy ügyessége sem az úszásra különös képessége, repülni nem tud, mégis majdnem teljesen átalakította a föld felületének jóformán felét s uralmat szerzett minden más állat fölött a földnek lakható helyein. Mindezt közönségesen és jogosan tulajdonítják az elme működésének, s a II. részben kimutatjuk, hogy az elme milyen sajátlagos módokon okozta ezeket az eredményeket. De a mostani szempontunk érdekében azt kell hangsúlyoznunk, hogy az elme indító erői az ő sokféle

és folyton szaporodó szükségletei voltak, melyek kielégítésére folytonos erő kifejtéseket kellett gyakorolnia és szüntelen cselekvéseket végbevinnie. Ezek a céltudatos tevékenységek alkotják ama háromtagú pszichológiai sorozatnak központi tagját, mely az érzést és a vágyat közvetíti, s ez a vágy kielégítésének szükséges feltétele, mellyel az érzés megszerezhető. Itt az élvezet és boldogság minden más esetnél szembevetőbben válik céllá, bár a természet csak eszköznek tekinti. Azonban ezen tevékenységnek célja semmiféle értelemben sem volt az, hogy amaz átalakulások megtörténjenek. Ezen átalakulásoknak összege az, mit anyagi civilizációnak nevezünk, de az ember erő kifejtéseinek céljává sohasem tűzte ki a civilizációt. A mennyiben ez nyereségszerű volt, ezt a nyereséget nem élvezte más, mint a társadalom, mint azt a XIV. fejezetben mondtuk.

Vannak, kik azt hiszik, hogy civilizáció csak céljukról nem eszmélő egyének cselekvései árán érhető el, kik ennek a célnak megfelelő tetteket végrehajtják. Bizonyítékul a haladás mai fokát, mint szükségszerű eredményt hozzák fel. De bár elfogadjuk, hogy ez az eredmény a világ egyik-másik részén s a történelemben tényleg mutatkozik, tagadnunk kell, hogy a hatás a világ minden részén jótékony volt, vagy hogy egészen jótékony volt a világnak csak egyetlen részén is s ezzel tagadnunk kell azt is, hogy biztosítékunk volna arra, hogy ez így marad mindörökké legalább ott, ahol a mostanig elért eredmény a legjobb. Jogosan érvelhetünk tehát oly értelemben, hogy sokkal nagyobb jótéteményeket biztosíthatunk azzal, ha a társadalom a tudatos ható s tudatos célul tűzi ki jobbulását. De ezzel tárgyunknak nagyon elébe vágunk. Annyit azonban már most mondanunk kell, hogy a cselekvés, mit a társadalom céljának nevezünk, a társadalomnak még nem tudatos célja. A társadalom még nem keres célokat. Még nem érte el azt a fejlődésfokot, melyet a krétakorbeli rovarok, az eocén madarak, a miocén emlősök és a negyedkorbeli ember, azt a fejlődésfokot, melyen tudatos vágy kezd a kielégítést biztosító tevékenységre sarkalni. A társadalom lelke még nem

született meg. De azért mégis a társadalom az emberi cselekvések közvetlen eredményeinek haszonélvezője, a mennyiben ezek jótékonyak, bár ez a cselekvés csupán az egyén célja felé, a boldogságra irányul.

Az individualizmus tanításának lényege, hogy a mi jó az egyénre, annak jónak kell lenni a társadalomra is. Ez azon az elfogadott tényen alapul, hogy a társadalom az egyénért van. A társadalom (így gondolkodnak) csak idea, plátói idea, mint a *species*, *genus*, stb. a természetleírásban. Az egyetlen valóság az egyén. Azután így okoskodnak; mért igyekezzünk jót tenni annak, ki nem érez s így nem élvezhet jótéteményt? A bizonyítás tetszetős. Azonban kiindulópontja téves, a mennyiben ez a kiindulópont tulajdonképpen félreértése annak, a mit a társadalmi újítók a társadalom javításán értenek. Nincs egyszerűbb, mint a társadalmat személyesíteni és szükségletekkel és szenvedélyekkel látni el. Az újítók a társadalom javítása alatt nem értenek mást, mint oly alkat- és szerkezetbeli módosításokat, melyek véleményük szerint az egyéni tagok helyzetének javítását eredményeznék. Követeléseikben tehát nincs semmi logikátlanság s csakis azzal lehet válaszolni rájuk, hogy minden esetben kimutatjuk, miszerint a szóbanforgó föltételezett újítás, mit védenek, nem fogja a társadalom egyéneinek állapotában a jósolt javulást előidézni. Egyedül az ilyen ellenmondások jogosak.

Azzal is lehetne érvelni, hogy a társadalom főnálló állapotának semmi lehetséges változtatása sem okozhat jótékony hatásokat, de nem tudom, hogy van-e valaki, a ki ezt az álláspontot foglalja el. A legfelületesebb megtekintésre is világos, hogy az egyének bajai gyakran a társadalom alkatából származnak. Ez azoknak a folytonos változásoknak eredménye, melyek a céljukat kergető egyének tevékenységeiben minden irányban mutatkoznak s melyek következtében a tömeg szükségletei időnkint kitörnek ama megszorítások közül, melyeket a társadalom különböző körülmények miatt rájuk kényszerített, úgy, hogy ha az egyének valamely adott pillanatban teljesen alkalmazkodnának a társadalomhoz, az nem

lenne tartós állapot, mert újabb belső átalakulások ismét megszüntetnék az egyéni egységeknek s a társas halmaznak harmóniáját. A társadalomnak ez a tehetetlensége s képtér lensége arra, hogy az élő tömeg fejlődésével lépést tartson, teremti a társadalmi újítókat, akik jogos és szükséges jelenségek, minden országnak és kornak természetes szüleményei s a konzervatív íróknak idevonatkozó tudatlanságát, kik oly nyomatékot helyeznek a *természetes* szóra, korunk legmulatósabb képtelenségei között fogják egykor emlegetni.

Addig tehát, míg a társadalom a korok egyéni követelményeinek eszméletlen terméke marad, a szervezett társas állam sohasem fog összhangzásba kerülni a korszellemmel, hanem állandóan mögötte fog botorkálni, gyakran oly tűrhetetlenül, hogy késedelme rázkódtatásokat, forradalmakat okoz. De ha valaha egy ideális szervezetnek világos, öntudatos egyéni szükségletei lesznek, akkor majd lehet alkotni olyan társadalmat, melynek elemei elég hajlékonyak arra, hogy állandósuljanak. Azonban itt is, mint a pszihikai erők uralma alatt mindenhol, az egyén, az ember célja a boldogság, azaz személyes állapotának valami javítása marad β ezt kell mindenkor elébe tenni vágyainak mágnésűl, cselekvésének indítójául.

XVII FEJEZET.

TÁRSAS SÚRLÓDÁS.

Az etikai elvek a társas rendszer fejleményei. A társadalom tagjait a szó szoros értelmében összekötik, nem valami gondolati köteléssel, hanem pozitív külső kényszerrel. Ma nagyon elterjedt gondolat az, hogy akárki viselkedhetik erkölcstelenül, a ki akar s az emberiség legnagyobb részét puszta *elvek* akadályozzák meg abban, hogy erkölcstelenül viselkedjék. Ezek a gondolatok közvetlenül a szabad akarat tanításából s más ezzel rokon tévedésekből erednek, melyekben bővelkedik az az erkölcsi tanítás, a min valamennyien keresztülestünk. Az igazság azonban az, hogy az ember kénytelen úgy viselkedni, a mint az illendőségnek megállapított értékmérői kívánják. Ez a társadalom fejlődésének alapföltétele. A kik ezen megszorítások áthágására kísérletet tesznek, azok gyorsan meglakolnak. A bűnösök osztályába kerülnek és a társadalom vezeklésre kényszeríti őket, vagy megbélyegzi, mint hóbortosokat, fanatikusokat, szerteleneket és szigorú őrizet alá helyezi, száműzve őket a kultúra középpontjából. Nálunk ezek mint útonállók, orgyilkosok ismeretesek s jó dolguk van addig, míg a *vigilance comíttee* igazságszolgáltatató kezei közé nem kerülnek, mi nem egyéb, mint a közösségek erkölcsi törvényeinek közönséges védője. Nem lehet éles határvonalat húzni a bűnösség és az erkölcstelenségnek kevésbbő visszataszító formái között. De a fejlett társas középpontokban a helyes útról történő legkisebb eltérés is már alapul szolgál a száműzésre, a becstülés megvonására, rend-

szeres mellőzésre s a büntetések többi formáira, mik az életet tűrhetlenné teszik s bizonyítják az etikai törvénykönyvnek kényszerítő jellegét. Ez a törvénykönyv kierőszakolja önmagát s nincs szüksége papságra vagy iskolára. Elég különös, hogy itt, ahol egyedül a *laissez faire* az egészséges tanítás, maga a *laissez faire* iskola követeli a szabályozást. – *Dynamic Sociology*. II. 372-373.

* * *

A cselekvés célja az, hogy valamit *megtennünk*. Az erkölcsi viselkedés célja csak *tettek kerülése* vagy azért, hogy a mások céljaival össze ne ütközzék, vagy azért, hogy megakadályozzon másokat ily tiltott célok keresésében, vagy hoy jót tegyen valakinek, melylyel megakadályozza őt abban, hogy maga keresse e jótétemény híján föllépő szükségletének kielégítését, vagy hogy bántalmazzon valakit, vagy hogy bizonyos terjedelemben megakadályozza őt természetes céljainak keresztülvitelében. Az egész teljesen negatív folyamat, mely minden pontban beleütközik a cselekvések természetes folyásába. Az erkölcsi viselkedés csak a cselekvések irányítása oly módon, hogy a természetes tettekben lehetséges összeütközéseket megakadályozza, vagy előidézze. – *Dynamic Sociology*. II. 376-377.

* * *

Az erkölcsi viselkedés éppen nem egyenes utón jár, mint a hogy mondani szokták, hanem nagyon szabálytalan görbe utón. Az úgynevezett „egyenes út” kanyargós ut s a kanyargásban elvesztett távolságok súlyosan akadályozzák a világ haladását; azonban mégis kevésbé súlyosan, mint az ellenkező esetben kikerülhetetlenül származó rázkódtatások és összeütközések akadályoznák.

Azt a figyelemreméltó tényt kell hangsúlyoznunk, hogy az emberi cselekvéseknek ez osztálya, mely egyszerűen ily érdeköszeütközéseket akar elkerülni, az emberi cselekvés főáramlataival szemben jelentéktelen, bár ezzel foglalkoztak az összes etikai tanítások és Írások, melyek a legrégebb történeti

korok óta elárasztották a világot. – *Dynamic Sociology* II. 377-378.

* * *

A szociológia szempontjából tehát az etika nem más, mint azon viselkedésformák határozott felsorolása, melyek a társulásban alkalmasok olyképen, hogy az egyeseknek s az összességnek életét a lehető leghosszabbá és legtágasabbá teszi. Herbert Spencer: *Data of Ethics* 133.

* * *

Vétkeink álrúhási erények, csak fokozatuk vagy a megdöbbenés teszi gonoszszá őket. – Pope: *Essay on Man*. Epistle II.

* * *

Ha valaki könyvet ima, melynek címe arra mutat, hogy az a gépeknek értékéről s a civilizációban érvényesülő hasznáról szól és csakis a súrlódás problémáját tárgyalná, nagy részletességgel emelve ki annak fontosságát, hogy azt minimummá tegyünk, azután leírna az e célra legalkalmasabb csapokat, fenékjáró küllőket és egyéb berendezéseket, s ezzel kapcsolatban kimerítőleg beszélne a kenőolajokról, akkor olyanformán járna el, mint a legtöbb író, ki az emberi vagy társas cselekvésekkel foglalkozik. Az ember figyelmére kétségtelenül legméltóbb és legfontosabb tudásanyag a cselekvés elvei, módszerei, anyagi eredményei, s éppen ezek nem kerültek szóba, bár ezer meg ezer kötetet írtak tele arról, hogy a cselekvés mily súrlódásokkal jár, mily összeütközésekre ad az alkalmat s hogyan lehetne ezeket csökkenteni. Ezt a jelentéktelen kutatásmezőt aztán nagy hangon elnevezték etikának vagy még hangzatosabban „erkölcsi tudománynak”. Ezek a terjedelmes leírások „arról, hogy mit kell tennünk”, nagyon hasonlítanak annak a hagyományos iskolásfiúnak dolgozatához, aki azt írta, hogy a szegek azért hasznosak, mert az ember életét megmentik, ha t. i. az ember nem nyeli le őket.

Azon, hogy nem gondolkodó emberek, teológiai írók s érzelmes hitszónoklatok szerzői magasztalják és az élet fő-

céljának tekintik az erkölcsöket, talán nem kell csudálkoznunk; de hogy mélyen és behatóan gondolkodó filozófusok oly egyértelműleg elmulasztották azt, hogy rendszerükben az etikát az öt megillető helyre szorítsák, azt mindenkorra az emberi elme rejtvényei közé kell sorolnunk. Azt kellene hinnünk, hogy legalább azok a gondolkodók, a kik a társastudomány hivatásos tanítói voltak s mint ilyenek gondosan tanulmányozták és elemezték a társas cselekvéseket, mulhatatlanul belátták ama negatív jelenségeknek alárendelt és esetleges voltát, melyek az etikába tartoznak. Legjobban meglepő az, hogy még Herbert Spencer is ezt a tárgyat teszi rendszerének fejevé és koronájává s úgy emlegeti, mint a melynek minden előző rész alá van rendelve.

A szociológia tárgya minden emberi cselekvést felölel, s így az etikát is magában foglalja, az etika, azonban csak a cselekvéseknek azon igen szűkre határolt osztályával foglalkozik, melyet a *viselkedés (conduct)* néven emlegetünk s mely az emberi cselekvések összeütközéseit foglalja magában. A cselekvések ezen osztálya nemcsak azért lényegtelen, mert szűkkörű, hanem azért is, mert egészen negatív jellegű. Szerepe, mint a mechanikai súrlódásé, az akadályozás, vagyis az, hogy gátat vessen a társadalom szabályszerű működésének. Tehát teljesen a haladás ellenében dolgozik. Mindenki, a ki erkölcsi megfontolásokból folyólag cselekszik másképp, mint a benne nyilatkozó pszihikai erők kívánják, ennyiben kisebbiti cselekvésének hatását. Természetesen ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ez sok esetben nem szükséges, csupán azt állítjuk, hogy az erkölcsi cselekedetekben, ha tágabb filozófiai szempontból fogjuk fel őket, nincs semmi oly csodálatraméltó, mint közönségesen hiszik. Ha valaki a kérdést csupán a társas haladás szempontjából vagyis abból a szempontból tekinti, hogy az ember anyagi környezetében a legnagyobb maradandó javítások menjenek végbe, akkor minden ennek gátat vető körülmény rossz s azok a cselekedetek, melyek erkölcsileg jók, a társas haladás szempontjából legtöbbször rosszak.

Elismerjük, hogy az emberi cselekvések összeütközése s ezeknek elhárítása bonyolult és nehéz feladatot ró a gondolkodásra, azonban mindezt oly régen és oly kimerítően tanulmányozzák, hogy úgy látszik, nem lehet már értékeset hozzáadnunk. A nagy erkölcsi rendeletek oly régiek mint az ember. A kereszténység „aranszabályát” függetlenül megalkották Hillel és Confucius is, de nem gyakorolta senki. A braminok maximái a legjobbak közül valók, Antonius és a stoikusok a kötelességnek oly tiszta és hatalmas fogalmait adták, hogy jobbat a mai erkölcsan-írók sem kívánhatnak. Spencer azt hitte, hogy az etika tudományos alapjára talált. De én nem vagyok képes belátni, hogy rátalált, hacsak a „tudományos alapon” nem ért valami egyebet, mint a régi alapokat. Ami újat mond, az nem tartozik az etikába. Az a tanítás, hogy az élvezet a jó, a fájdalom a rossz és hogy a boldogság a cselekvés célja, az „tudományos” ugyan, de nem etika. Következtetés, melyet már Spinoza és mások homályosan láttak s mely a VII. fejezetben előadott pszichológiai, vagy mondhatjuk, biológiai elvből fakad. S a mi a „Justice”-t illeti, ez nem az etika, hanem a jogtudomány tárgya. Az ő tárgyalásában a legszélsőbb individualizmus védelmére szolgál, mi gyakorlatilag az anarkiaig emelkedik.

Bármily fontos legyen is az erkölcsi magatartás önmagában véve, – ebben mindenki egyetért – mégis bőven van okunk arra, hogy ne juttassunk neki a gondolkodó emberek figyelméből akkora osztalékot. Az erkölcsi parancsok minden időben és minden helyen hatásai és nem okai azon egének erkölcsi állapotának, a kik megtartják őket. Ha egyáltalán van valami kölcsönhatás az etikai tanítások és az erkölcsi viselkedés között, melylyel egymást befolyásolják és kölcsönös haladásukat elősegítik, ez nagyon csekély. Bizonyos, hogy az etikai tanítás annyira túlságba vihető, (s viszik is gyakran), hogy az erkölcsi érzéket az erkölcsi parancsok szakadatlan ismétléseivel többé-kevésbé eltompítja, elaltatja. Valószínűleg jótékonyabb volna a személyes

erkölcsökre, ha az etikát csak történetileg és filozófiailag tanítanák.

Egy másik komoly baj fakad abból a téves hitből, hogy az etikai tanítás javítja az erkölcsi jellemet. Sokan, különösen a tanítók, rendszeren oly súlyos felelősséget éreznek azoknak erkölcsi jelleméért, a kik befolyásuk alá kerülnek, hogy teljesen érzéketlenné válnak az életnek gyakorlati céljaival szemben. Lassankint senki sem meri megmondani, mit gondol. Minden eredetiséget kiküszöbölnek. A tanítás, minden hivatásoknak e legnemesebbje, tudakossággá fajul. Ez ma már olyan fokra hágott, hogy a kollégiumi professzorok valósággal megrögzött formulákat sajátítottak el s a szorgalmas hallgató már előre tudja, hogy mit fognak mondani. Vagy ha valamelyik mégis megkockáztatja azt, hogy valami eredetit mondjon, kötelességének érzi azonnal visszavonni, vagy valami mentő záradékot tenni utána, hogy ő tulajdonképen nem is ezt gondolta. És ez így megy mindazon írásokban, szónoklatokban és egyéb megnyilatkozásokban, melyekben az elme némi szabadságot vesz magának, mindezeket rendszeren u. n. tiltakozással (*protest*) zárják le, mint a katolikus írók nevezik, melyben óvatosan visszavonnak minden olyat, a miből az erkölcsök ellen fegyvert lehetne kovácsolni. Gyakori eset, hogy egy tudományos igazság megállapítása után szükségesnek tartják megmagyarázni az olvasónak, mint a bíró az ítélőszéknek, hogy mennyit kell a mondottakból elhinni s milyen következtéseket nem szabad belőle vonni. Az egyetemi előadások valósággal fertőzve vannak ezekkel az igazi erkölcsi gyávaságokkal, melyekről a tanterem-stílust azonnal föl lehet ismerni s megkülönböztetni az eredeti kutatottnak független előadásától. Ugyanez a különbség mutatkozik a megfelelő egyének könyvei között, amazokban a megalázkodó félelem, szemben ezeknek jellemző bátorságával.

A dolgok ez állapotának ferdítő és torzító hatásával párhuzamosan halad az önzésnek és elbizakodottságnak erkölcstelenig) befolyása. Mert az a gondolat, hogy mások

jellemét őrizzük, a személyes fontosságnak indokolatlan érzésével jár s ez mindig szembetűnő groteszk módon keveredik a célul kitűzött alázatossággal. Ez a visszás hajlam néha az igazán nagy elméket is hatalmába keríti s a kijózanító külső hatások híján munkájuk eredményét nagyon is túlbecsülhetik. Így volt Auguste Comte, ki soká gyakorolta a „*hygiène cérébrale*”-t, mi abból állt, hogy semmit sem olvasott, senkivel sem beszélt, hanem rendszerét saját benső tudatából fejlesztette, míg végre új kinyilatkoztatás papjának képzelte magát s még az időt is kijelölte, mikor fogják tanítását általánosan elfogadni. S vajjon nem látunk-e valamit az egyénnek e magabízó kiterjeszkedéséből Herbert Spencerben is, ki etikájának előszavában azt mondja, hogy siet a világ elé tenni rendszerét, mielőtt hiányából valami komoly baj keletkezne. Mert ilyen értelemben mondja ezeket: „Kevés szerencsétlenebb dolog történhetik, mint az, ha egy alkalmatlanná vált szabályozó rendszer hanyatlik és elpusztul, mielőtt alkalmas szabályozó rendszer alakult volna helyettesítésére.”

Mindezekhez azt a további törvényt kell hozzáadnunk, hogy minden erkölcsi állapot a társas fejlődés terméke s egyszersmind a társadalomnak létföltétele. Az erkölcsi törvénykönyv csak abban különbözik a jogitól, hogy figyelembe veszi az oly eseteket is, melyekben a társadalom a bíróságok közbejötté nélkül szokott ítélni. A társadalom javíthatlan erkölcstelen tagokat nem tűr. Hogy valaki a társadalomban és a börtönön kívül élhessen, gyakorolnia kell korának és lakóhelyének erkölcsi erényeit. Ezekben a dolgokban tág határok közt mozoghat, de a bánásmód, melyben embertársai részesítik, attól függ, hogy milyen mértékben alkalmazkodik a helyesnek népszerű fogalmaihoz s maradjon bár a törvénytábla határok között, mihelyt megszegi az erkölcsi szabályokat, azonnal száműzik, megfosztják az életfentartás eszközeitől és veszni engedik, hogy helyet adjon azoknak, akik ama szervezethez alkalmazkodnak. Főlösképpen tehát erkölcsöt prédikálni. Az erkölcsi szabály kierőszakolja önmagát; a tár-

sadalom a szó szoros értelmében kényszeríti tagjait arra, hogy erkölcsi törvényeinek engedelmeskedjék.

Azzal az állításunkkal szemben, hogy az etika pusztán a társas súrlódásokat foglalja magában, azt lehetne felhozni, hogy ez nagyon is megszorítja tárgyát, vannak az etikának oly részletei, melyeket ez a meghatározás nem foglal magában. Én kerestem ezeket a részleteket, de hasztalanul; bár vannak esetek, melyekben amaz ellenvetés látszólag jogos. Mondhatja valaki azt is, hogy az etika nem vonatkozik szükségkép másokra, hanem egészen önmagunkra. Lehet erkölcstelenül cselekedni önmagunkkal is, teljesen tekintet nélkül minden más egyénre. Pl. lehet valaki mértéktelen s így visszaélhet saját természetével. Erre az a válasz, hogy ez az eset csak akkor állna fenn, ha az illető valami vadonban egyedül élne és cselekedetéről nem tudna senki sem. De ez pusztán hipotetikus eset, mi a valóságban sohasem fordulhat elő, s ha előfordulna is, akkor«, sem volna semmi fontossága, mert az ilyen élet társadalmilag egészen haszontalan lenne. Azonban abban a pillanatban, mikor az egyén a társadalomba kerül, erkölcstelen tettei hatni kezdenek és különféle módon növelik a társadalom gépezetének súrlódásait.

Az is igaz, hogy ez a felfogás első sorban a normális vagy önző viselkedésre vonatkozik s csak másodsorban a szupranormál vagy önzetlen, jobban mondva a kötelességszerű viselkedésre. Legalább is a jótekonyság, jóakarat, emberszeretet, könyörület stb. nem csupán a normál cselekvések összeütközéseiből származik. De nekünk csak annyira kell elemeznünk az ezekre vezető indító okokat, hogy észrevegyük, miszerint amaz önzetlen érzések legalább közvetve ilyen összeütközésekből származnak. Ha a könyörületesség cselekedeteit tekintjük a kötelességtudók osztályának jellemző vonásául, akkor világos, hogy ez érzések a cselekvések normális folyásával szemben álló komoly ellentétet tételzenek föl a társadalomban. Csak azért vannak, mert a társadalomnak van egy osztálya, mely többé-kevésbé meg van

fosztva az önfentartás eszközeitől. Hogyan keletkezett ez az osztály? Világos, hogy a normális cselekvések bizonyos összeütközései folytán. Sok helyen bőven van táplálék. A jóindulatúak osztályának elég fölösleg áll rendelkezésére, hogy a szegényeket is ellássa, de ők csak maroknyi többséget képeznek a nem jóakarók osztályával szemben, kiknek szintén fölösleg van a birtokában. Azok, akiknek semmijük sincs, szabadjára eresztve a fölöslegből látnák el magukat. Azonban valami ebben megakadályozza őket. Nem az a célunk most, hogy e korlátok természetét fejtegyük, csak azt kell hangsúlyoznunk, hogy vannak. De ez csak annyit mond, hogy a cselekvés beléjük ütközik, megakad, megbotlik bennük s ezért vannak a társadalomban jótékonyági intézmények. A könyörületes cselekedet tehát mostani szempontunkból nézve egyszerűen az osztályra súlyosodó nyomás megkönnyítésének egyik, bár ideiglenes, módja, mely az élet bajait elviselhetőbbé teszi azzal, hogy a társas súrlódást részben legyőzi.

Ma divatos minden könyörületeséget abból a föltételezett alapvető és tudományos álláspontból ítélni meg, hogy megakadályozza a társadalomban a legkiválóbbnak fennmaradását. A bizonyíték az állati és emberi élet felületes analógiájából indul ki és sem nem tudományos, sem nem egészséges. De annyi igaz, és ez a népszerű tévedésnek alapja, hogy a takarékoság törvénye értelmében, mely szerint minden egyén a legkisebb erőlködéssel akar a legnagyobb nyereséghez jutni, az igazságtalan könyörületeség hamar teremt szegényosztályt. Ez az osztály a társadalomban az elfajult paraziták hasonmásává leszen, melyeket oly jól ismerünk a biológiának majd minden osztályában.

Van azonban a jótékonyással szemben egy igazán alapvető és tudományos ellenvetésünk, de ezt még nem halottam sehol. Ez az, hogy a jótékonyással a jóakaratuak osztálya ad, de nem a szegények osztályának, hanem a nem jóakaratuak osztályának. Ennek illusztrálására, hozzuk emlékezetünkbe a pincérek és a portások borraivalóit. A ki

csak valaha egy percig gondolkodott e tárgyról, tudja, hogy a pincérnek és a portásnak adott borralalót tulajdonképpen a hoteltulajdonosnak vagy a vasúti társaságnak adja. Hatása az, hogy ez alkalmazottak bérének fizetését részben a közönségre hárítja s minél nagylelkűbb a közönség, annál kevésbé kell az illető személynek vagy társaságnak ez alkalmazottait fizetnie. Ha egyszer mindenki elhatározná, hogy többet nem ad borralalót, akkor ezek az alkalmazottak is ép oly rendszeres bért kapnának, mint a többiek. A jótékonyság és az alimizsna-osztogatás elvben nem különbözik ezen borralalók osztogatásától. Csupán annyi az eltérés, hogy az utóbbi esetben határozottan tudjuk, ki adja a pénzt, míg az előbbi esetben az adakozók nagyon tökéletlenül definiált osztályt alkotnak. De nincs kétség abban, hogy a világ vagyonosai birtokolják azoknak osztalékát is, a kiknek nem jutott semmi. Ezen következtetés elől csak úgy térhetünk ki, ha azt mondjuk, – mit sokan készek mondani, – hogy a kiknek nincs semmijük, azoknak nincs joguk arra, hogy a társadalomban éljenek. Ha a szegények osztálya a bűnösökével azonos volna, akkor ennek az állásfoglalásnak még volna némi alánja. De ugyanazok, kik így vélekednek, rendszeren azt is állítják, hogy a szegény erkölcsösebb, mint a gazdag s valószínű, hogy a jómódú osztályból nagyobb százalékban kerülnek ki bűnösök, mint a szegények közül. Az egyetlen fenmaradó érv az, hogy a szegénység a lustaság és könnyelműség következménye. Azonban, ha a lusta és könnyelmű gazdagok százalékszámát összehasonlíthatók a lusta és könnyelmű szegények százalékszámával, ez még sokkal rosszabb eredménnyel járna a gazdagok számára, mint a két osztály bűnösségének összehasonlítása. Tehát kikerülhetlen a következtetés, hogy a jómódúak tartoznak a szegényeknek az életfentartás eszközeivel és ezt a nagy tartozást a jóakaratsnak semmiféle munkája sem egyensúlyozhatja.

Az itt felhozott különböző megfontolások csupán példái azoknak a rövidlátó és felületes dolgoknak, miket az etikában mondtak vagy elkövettek. Ennek az az oka, hogy a

dolgok természeténél fogva nem lehet ezt a tárgyat logikailag vagyis alaposan tárgyalni. Mihelyt logikai és tudományos elveket alkalmazunk a probléma megoldásában, az azonnal megszűnt etikai lenni és szociológiaivá alakult. Az etikai és a szociológiai szempontok ellentétesek. Amaz a társas energia megszorításait, emez szabad nyilvánulásait vizsgálja. Olyan filozófia, melynek célja a nagy természeti erők gátlása és eltorzítása, nem lehet maradandó. Hasonlít annak törekvéseihez, ki a folyóvíz feltartóztathatlan áramát mindenkorra el akarja rekeszteni.

Ez a gondolat vezeti be azt az alapvető igazságot, a mi a társas súrlódásról szóló tárgyalásunknak végkövetkeztetése. E következtetésünk az, hogy az etika egész tárgya lényegében csak ideiglenes és átmeneti jelenség. Azok, kik egész életüket jótettekre szánták, a jövő boldogságot úgy képzelik, hogy akkor nem lesz más foglalkozásuk, mint jót cselekedni. Elfélejtik, hogy azt tanulták, miszerint abban az életben senki sem fog segítségükre szorulni. Ha ezt az állapotot igazán el tudnák képzelni, belátnák, hogy milyen nyomorúságos lenne számukra. Meg volnának fosztva az egyetlen dologtól, mi boldogítja őket. Láttam olyan embereket, akik annyira vágyódtak a jótettek alkalmai után, hogy képtelenek voltak elnyomni titkolt örömüket, ha valami szerencsétlenség történt, ami ily jótékonyági alkalommal kecsgettette őket. Ha minden szenvedés megszűnnék, ezeknek az embereknek nem volna többé foglalkozásuk. És mégis Spencer és más etikai írók csak visszhangjai annak az elterjedt érzésnek, mely az etikai viselkedést az emberi cselekvések csúcspontjának s az etikát a filozófia céljának tekinti.

Az a gondolat, hogy az etikai cselekvéseknek mindég területre lesz szüksége, csak egy része annak az általánosabb gondolatnak, hogy minden dolognak olyannak kell maradnia, a minő most. S ez a két gondolat általánosan el van terjedve azzal a feltűnő ténynyel szemben, hogy csak az emberiség történetének szűk határai között is ténylegesen mentek végbe gyökeres változások. „A szegények mindig veletek maradnak”

– azt hiszik, hogy ez szükségszerű társadalmi igazság. Kétségtelen, hogy ép oly igaz ma, mint volt kétezer évvel ezelőtt, de ez még nem jogosít fel arra, hogy azt mondjuk, még kétezer évig igaz marad. Azonban ha megszűnik, nem az etikai tanítások, hanem a megjavult társas szervezet fogja a változást megteremteni. És így egyenkint felsorolhatnák az etikai viselkedést lehetségessé tevő társas tényeket s gondolatban sorra kiküszöbölhetjük őket. Erre persze azt fogják mondani, hogy az ilyen gondolat káprázat és utópia. Megengedem, de még mindig igaz marad az, hogy ha bármelyik főnnálló bajt megszüntetjük ennek megfelelően az etika tartománya szűkebbre szorul. Ha megtagadjuk ennek lehetőségét, akkor megtagadtuk minden etikai munka hasznosságát. Ha elfogadjuk, hogy lehetséges s akkor lépésről-lépésre semmisíthetjük meg magunk az etika egész mezejét.

De vajjon ez a gondolat teljesen utópia-e? Nem volt-e eddig erkölcsi haladás? Ha nem volt, mért erőszakoljuk az erkölcsi elveket? Tény, hogy a társadalom nagy erkölcsi haladáson ment át. Olvassuk el Anglia történetét, ha mást nem, a királyok és harcok szűk felsorolását s hasonlítsuk össze a 12. és 16. század embereinek tetteit azokéval, a kik ma ugyanazt a nemzeti és társadalmi helyzetet töltik be s nézzük meg, volt-e erkölcsi haladás. Még a despotizmus alatt élő Oroszországban sem fordul ma elő olyasmi, a mi az Európában 2-300 évvel ezelőtt uralkodó erkölcstelenséghez volna hasonlítható. A tárgy nem szorul bővebb részletezésre. Másik, a mit meg kell jegyeznünk az, hogy ebből a reális erkölcsi haladásból semmit sem köszönhetünk az erkölcsi parancsok emlegetésének és kierőszakolásának. Teljesen az események alakulásának, a tudományos gondolatok kifejlődésének, az iras elterjedésének, a kereskedelem befolyásának, az egyetemek alakulásának, a könyvnyomtatás feltalálásának s a gépek és gyárak keletkezésének, általában az értelem haladásának kell tulajdonítanunk, mely új erkölcsi törvénykönyvet alkotott, a mit a társadalom a szó szoros értelmében kierőszakol tagjaiig, Az emberek nem lehetnek többé oly

kegyetlenek és erkölcstelenek, mint voltak. A közvélemény hatalma megtör minden ily kísérletet. Vagyis amint mondtuk, az újabb és javult erkölcsiség a civilizáció újabb és j avultabb állapotának föltétele s ez amannak oka, nem pedig fordítva, mint az etika mesterei tanítják.

A társas súrlódás hatása mindég fájdalmas, tehát az erkölcsi haladás, mi ezt a súrlódást csökkenti, népszerű értelemben a fájdalom csökkentésének, a szenvedések enyhítésének, a nyomorúság kevesbitésének s az általános boldogtalanság elhárításának szokás tekinteni. Röviden minden jellemvonása negatív. Azonban lehetne pozitív erkölcsi haladás is, mi az élvezetek növelésében, az örömek fokozásában s az emberi boldogság szélesítésében és mélyítésében állana. A mennyire fájdalmas a társas súrlódás, annyira élvezetes a súrlódásmentes társas cselekvés. Minden vágy valami működés gyakorlására irányul s a vágnak céljai azért célok, mert ezt a gyakorlást lehetővé teszik. A boldogságot tehát csak azzal lehet növelni, hogy a kielégíthető vágnak vagy számát vagy intenzitását fokozzuk. Mindkét módon sokat haladt a boldogság. Ez elvet részletesen nem fejtem ki, egyszerűen hivatkozom a civilizált ember mai élvezeteinek két legújabb forrására; az egyik a zenében való gyönyörködés, másik a tájnak, felhőknek, szikláknak, tengereknek és hegyeknek élvezése. Ezen élvezetforrások megbecsülésére a régi időkben semmi képességet sem találunk s ma is csak a civilizált fajták értékelik őket. Legalább is másutt nem fejlődhetik ki eléggé arra, hogy az ember életörömeinek jelentékeny részévé emelkedjék. Azonban csirái bizonyára minden fajtában megvannak és voltak is minden időben, melyeket a civilizáció kifejleszthetett és még továbbfejleszthet.

A boldogság legmagasabb ideálja tehát a legenergikusabb képességek legszabadabb gyakorlása. Ennek kell megadni a legmagasabb etikai ideált is. Világos, hogy megvalósítása az erkölcsi szabályokat keresztül fogja húzni s az etikát a filozófiai rendszerekből ki fogja küszöbölni. A tár-

sas tevékenység akadályainak elhárítása annyi, mint az etika úgynevezett tudományának megsemmisítése.

Az etika bevallott célja önmagának megsemmisítése. A legmagasabb etika az, hogy nincs etika. Az ideális erkölcsi viselkedés: erkölcsmentes viselkedés. Vagy pontosabban, az erkölcsi állapotnak legmagasabb ideálja olyan, a melyben semmi sincsen, mi erkölcsösnek volna nevezhető.

Akár a társas haladás szempontjából, akár az egyéni jólét szempontjából tekintjük ezt a kérdést, a társas energia felszabadulása a fejlődés kétségbenvonhatlan követelménye. A szociológus azért követeli e felszabadulást, mert a társadalom haladóképességét növeli. A moralista azért követeli, mert a boldogságot fokozza. Mert a tevékenység mindkettőt egyszerre jelenti, s így minél több a tevékenység, annál jobb. Az igazi erkölcsiség s egyszersmind az igazi haladás is a társas energia felszabadulásában s az erőknek szabad gyakorlásában áll. A rossz csak a súrlódás, mit el kell tüntetni, vagy legalább a minimumra leszállítani. Ezt nem lehet jó tanácsokkal elérni. Ezt csak a társadalom gépezetének tökéletesítése teszi lehetővé. A bajt okozó dolgok magukban véve nem bajok. Nincsen abszolút rossz. Azok a hajlandóságok, melyek ma bajokat okoznak, lényegükben nem rosszak. Magukban véve mind jók, szükségképen jók, mert arra az egyetlen célra alakultak, hogy az embert a létre, főnmáradásra és haladásra képesítsék. Minden baj csak viszonylagos. Minden erő bánthat. A természet erői a szerint jók vagy rosszak, hogy hova, merre szabad érvényesülniük. A szél baj, ha a csónakot a sziklához veri, és jó, ha kifeszíti a vitorlát és viszi a hajót. A tűz baj, ha elpusztítja a várost, az életet és a tulajdont, és jó, ha bemelegíti az emberi lakásokat vagy a gőznek csodálatos erejét fejleszti céljainkra. Az elektromosság baj, ha a felhőkből lecsapva halált és pusztulást okoz, de jó, ha a távollevő barátok üzeneteit közvetíti. Ugyanez áll az ember szenvedélyeire nézve is, melyek a társadalmon végighullámlanak. Hagyjuk őket magukra, mint a fizikai elemeket,

és újtokra találnak százféle formában s állandóan bele-
ütköznek azoknak érdekeibe, a kik véletlenül a közelükben
vannak. De miként az elemek, ezek is engedelmesekké válnak
az igazi tudomány érintésére, mi ártalmatlan, sőt hasznos
irányba tereli s a jónak eszközeivé teszi őket. A szociológia
szempontjából az egyetlen jó a IX. fejezetünkben értelme-
zett emberi vágy, mely megfelelő tevékenységben keres ki-
elégítést. Ezek a vágyak a *társas erők*.

XVIII. FEJEZET.

A TÁRSAS ERŐK.

Minden lény, melyről azt mondhatjuk, hogy cselekszik, bizonyos szellemi állapotoknak engedelmeskedik, melyeket vágyaknak nevezünk. A vágy minden cselekvésnek lényeges alapja s így ez az érző világban az igazi erő; mind a következetesség, mind az igazság azt kívánja, hogy ezt az állítást egyenlőképpen kiterjesszük az emberre és az állati élet alacsonyabb fokain álló lényekre is. A lelkes természetben működő erők osztályozása tehát meg fog felelni az állati vágyak osztályozásának s minthogy a mi igaz általában, annak igaznak kell lenni egyes esetekben is, ugyanilyen lesz a társas erők osztályozása is. – *Dynamic Sociology* I. 468.

* * *

A következő táblázat egy szempillantásra már mutatja a most vázolt társas erők osztályozását.

A társas erők	Lényeges erők	Fentartó erők	{ Pozitív, vágyakozó (élvezetkereső).
			{ Negatív, védekező (fájdalom-kerülő).
Nem lényeges erők		Szaporító erők	{ Közvetlen (a nemi és szerelmi vágy).
			{ Közvetett (szülői és vérszeretet).
			{ Esztetikai erők
			{ Indulati (erkölcsi) erők.
			{ Értelmi erők.

Mikor beláttuk, hogy a folyamatokat minden esetben erők határozzák meg s addig nincsen tudományos értelmezésük, míg ezekben ki nem fejeztük őket – akkor jutottunk el a szociológiának, mint tudománynak fogalmához a

szónak teljes értelmében. – Herbert Spencer: *Study of Sociology* 329.

* * *

Egyetlen pszichológus sem kísérte meg, sem sikerrel keresztül nem vitte az érzelmek teljes elemzését úgy, hogy az összetett érzelmeket egyszerű részekre bontotta s szövényes fejlődésüket az eredeti szenvedélyekből visszamenőleg megmutatta volna; ez a sokat ígérő és nagyon szükséges munka még bátra van; de ha valaki egyszer elvégezi, akkor valószínűleg azt fogja kimutatni, hogy az érzelmek két alapvető ösztönből vagy – ha a tudatosságot és célszerűséget is hozzáteszszük – két szenvedélyből eredtek, nevezetesen az önfentartásból, mi az önvédelem módjaiban és eszközeiben nyilatkozik és a szaporodásból, mivel az ivadék szerepére s más kezdetleges érzelmek vannak kapcsolatban. - Maudsley *Fortnightly Review*. Ápr. 1. 1874. XXI. 470.

* * *

Így a lét föntartásának gondja nehéz és naponta megújuló követelményekkel tölti be az emberéletet. Ehhez közvetlenebbül fűződik a faj föntartásának követelménye. E mellett az embert minden oldalról veszélyek fenyegetik, melyekkel szemben állandóan ébernek kell lennie. Schopenhauer: *Welt als Wille*. I. 368.

* * *

Bár nem minden vagyont ered munkából, de minden munka vagyont szerez. Az ember fárad, de nem azért, mert a munka szükségképen megelőzi a vagyont, hanem azért, mert a vagyont szükségképen követi a munkát. A munkás a szükségleteket kielégítő termékeket akarja birtokába keríten s az egész folyamatnak mozgó ereje a vágy. A munkát nem úgy kell felfognunk, mint valami *vis a tergo*-t, mi a vagyont előre taszítja; hanem a vagyont kell úgy felfognunk, mint szirént, mely a munkát maga után csalogatja. A vagyont mindig oka a munkának; a munka nem mindig oka a vagyonnak. Az alárendelt s alkalmazott természet

vagyon; a természet alárendelése az embernek, – munka.-
J. B. Clark: *Philosophy of Wealth*. 25.

* * *

Tekintettel arra a részletességre, melylyel a társas erőkről a *Dynamic Sociology* lapjain beszéltem, ebben a fejezetben nem akarom őket kimerítően tárgyalni. Mint e munka kezdetén mondtam, a társas erők a dinamikai szociológia két első tanításának egyikét alkotják, melyekről alig *veit* tudomást valaki s melyeket majdnem teljesen elhanyagoltak még azok is, kik kedvezően voltak hangolva ama munkában körvonalozott, filozófiai rendszerrel szemben. Én nem azért aggodalmaskodom egyik-másik elv elfogadásán, mert eredetileg én mondtam őket s örömet hallanám, ha valaki előttem mindezeket teljesebben kifejtette volna mint én, különösen ha ennek általános elismertetés lett volna a következménye, mert ez elveket rendkívül termékenynek tartom. Igaz ugyan, hogy azok, kik egészen átértették, közvetlennek, sőt triviálisnak fogják találni, de ilyenformán vagyunk minden nagy igazsággal s így ezzel is, mely a társas tudomány alapja, s mely nélkül ez a tudomány lehetetlen volna. Egyszerűségére vonatkozó ellenvetésekre azt válaszolhatjuk, hogy majdnem minden fontos igazság egyszerű és könnyen érthető, de ez nem vetett gátat annak, hogy ez igazságok sokáig észrevétlenül ne maradjanak, sem hatásaikból el nem vesz semmit, melylyel az emberi gondolkodást átalakítják. Éppen ellenkezőleg, rendesen ez az egyszerűségük és értelmességük teszi őket ily használatra alkalmassá.

Nem hiszem tehát, hogy ezen elvnek el nem ismerése s a társadalom és gazdaságtudomány nagy problémáiban történt mellőzése annak volna tulajdonítható, hogy oly szerény forrásból vette eredetét, mint az én gondolkodásom, sem annak, hogy nem katedráról hangzott el először; inkább olyan okoknak tulajdonítom ezt, melyek méltóbbak az e téren működő komoly és kiváló munkásokhoz. Kétségtelenül nagy része van ebben annak, hogy a kis közönségnek szánt terjedelmes mű, melyben megjelent, s melynek az olvasása

nehéz munka volt az aktív kutatók számára, sok egyebet is tartalmaz, mi a figyelmet erről eltéríti és tágabb körbe, a kollégiumokba vagy a nélkülözhetlen olvasmányok sorozába még nem talált utat.

Évek multával mindinkább világossá vált előttem, hogy bár ez az elv az észre és az értelemre oly közvetlenül hivatkozik, mindazonáltal az akkori merev tudományos módszer a kutatókat minden tárgyban oly óvatossá tette, hogy az értekezés, melyre utalok, nem adott elég világosságot arra, hogy abban a formában elfogadják. Abban az időben e gondolat oly kényszerítőleg élt bennem, egyszerűsége és világossága annyira áthatott, hogy attól a lehetséges vádtól akarva menekülni, miszerint axiómát próbálok bizonyítani, nem adtam elő az elvnek filozófiai alapjait s megelégedtem annak mint szembeszökő igazságnak kijelentésével. A többi teret egészen a részletek kidolgozására szántam, melyek belőle természetszerűleg következtek. De ezen munkának 1883-ban történt megjelenése óta minden oldalról azt láttam, hogy a tárgynak ezt a részét elhanyagolták. Igaz, hogy a vágnak általános filozófiáját ott pszichológiai szempontból is tárgyaltam, különösen az V., VII., IX. és XI. fejezetben, de minél többet gondolkoztam rajta, annál nehezebbnek tűnt fel a probléma s annál szükségesebbnek mutatkozott az, hogy a vágyat, mint a társas erők elméletének alapját, beható elemzésnek vessem alá. A mily világosnak és egyszerűnek látszik az állítás, hogy a vágyak a társas erők, ép oly nagy nehézségek mutatkoznak, mihelyt mélyebbre próbálunk hatolni s a vágy természetének magyarázatába fogunk. Az érzés egész filozófiáját, az élvezet és fájdalom, a lélek és az akarat bonyolult problémáit s az egyéni és társas cselekvésnek törvényes előzményeit alapjukban véve ki kell kutatni. A társas súrlódás meggondolása elől sem lehet kitérni s így az etika óriási lomtárában is meg kell fordulnunk. Azok tehát, a kik a társas erők tanát az eredeti formában nem hajlandók elfogadni, mert tudományos bizonyítékok nem eléggé támogatják, szerintem sokkal helyesebben járnak el, mint azok, a

kik azért tagadják, mert nagyon is elemi. Az előbbi osztály iránt nagy tisztelettel viseltetem s ezt megkísérlem azzal kimutatni, hogy ezen elvnek alapját kidolgozom. Hogy ezt megtehessem, szükségesnek tartottam majdnem teljesen a pszichológia területén maradni, és kimutatni, hogy ennek az elvnek alapja e tudománynak egy nagy elhanyagolt részlete, mely az egész szociológia számára biztos alapot ad. Itt végre kielégítésre talál oksági viszonyokat kereső elménk.

De a szociológia alapjának e keresésében, úgy látszik, az elme igazi tudományának kérdésébe ütköztünk. Mindkét tudomány az érző élet messze kezdeteiben gyökerezik s akarva, nem akarva, a természet lelkének derengéséhez vezet utunk. Jelen vagyunk a nagy átalakító tevékenység születésénél s ezt az újszülött hatalmat a társas erőkből jelentkező érettségig követjük. A XV. fejezetben láttuk, hogy a vágy igazi természeti erő és a dinamikai pszichológia alapja, mely tudomány beszámol azokról az átalakulásokról, melyek a magasabbrendű állatok és az ember tevékenységei folytán jöttek létre. Világos, hogy a társas változásoknak nincs más mozgatója s így ahhoz az igazsághoz jutunk, hogy a társas erők lényegükben pszichikaiak. Ez teszi parancsolóvá azt, hogy a szociológia alapjait a pszichológiában kell keresnünk. Erre különös gondot akarok fordítani, mert bizonyos, hogy nem eléggé foglalkoznak vele s a szociológiai írók, úgy látszik, inkább a biológiára próbálták alapítani tudományukat és annak dinamikáját az életerőkből találták.

Bár a *dynamic sociology* szót némileg speciális értelemben használom, a mint azt ily című munkámban magyaráztam és bár még nagyobb világosság céljából értelmét e munka második részében is ki fogom fejteni, sohasem tévesztettem szem elől annak elsőrendű értelmét sem, mely szerint a társadalmat tevékeny erők színjátékának tekintjük, jelenségeit, mint ezen erőkből folyókat, magyarázzuk és állapotát minden időben és minden helyen amaz erők eddigi működésének eredményeként tekintjük. A *dinamikus* szónak csak a geológiában van meg ugyanez az értelme, melyben állandóan

használják e tudomány egy külön tartományának jelölésére. Azonban semmi ok sincs arra, hogy az összes tudományokba be ne vezessük,¹ mert kell, hogy mindeniknek legyen dinamikus tartománya, ha egyáltalán tudomány. A tudományok legtöbbször – vagy valamennyinek – másik tartománya a történeti és leíró vagy csakis leíró tartomány. A geológia kivételével a többi tudományok dinamikus tartományát vagy nem nevezték el külön, vagy másként nevezték el. Az asztronómiában ezt a részt rendszeresen matematikainak nevezik s ha kizárjuk az állócsillagok asztronómiáját, aminek ma alig van dinamikus tartománya, azaz alig tudomány, akkor ez a legexaktabb az összes tudományok között. A kémia dinamikus tartományába, beletartozik minden, mi a kiválasztó affinitásra és reakciókra vonatkozik s alig hagy mást ki, mint a kémiai anyagok leírását és felfedezésük történetét. A biológiának Darwinig nem volt elismert dinamikus tartománya. Lamarck és mások megalapították ezt a tartományt s ezzel a biológiát tudományyá emelték, de felfogásuk nem talált elismerésre. Most a biológiának van határozott dinamikus tartománya s Darwin óta történt tüneményes haladása közvetlenül mutatja, milyen életetadó ereje van ennek az elvnek mindenütt, ahol csak alkalmazzák, egyszóval mutatja a tudományos kezelésnek hatalmát.

A régi pszichológiának egyáltalán nem volt dinamikus tartománya. Nem volt tudomány, hanem pusztán metafizika, azaz természetén túli, mint az szó is mutatja, és transzcendentális, mint a metafizikusok elismerték. Az objektív pszichológia önmagában véve lényegesen ilyen. A pszichológia nem lesz tudományyá addig, míg szubjektív jelenségeit figyelembe nem vesszük, mert ezekben vannak letéve a jelenségeit irányító erők.

¹ Ezt a fejezetet 1892. márciusában írtam, azóta Prof. Simon Patten a pennsylvaniai egyetemen közölte „The Theory of Dynamic Economic” című munkáját. Publications of the University of Pennsylvania, Political Economies and Public Law Series III. köt. 2. az. Philadelphia 1892.

Bár a szociológia megalapítója és elnevezője, Comte, homályosan észrevette, hogy e tudománynak van dinamikus tartománya s némi részletességgel tárgyalta is mind a társas statikát, mind a társas dinamikát, s bár Spencer írt egy *Social Statics* című munkát, mely társas erők létére utal, - mégis kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a szociológiának nem volt világosan elismert dinamikus tartománya, míg a *Dynamic Sociology* 1883-ban meg nem jelent. Ez nem azért volt, mintha Comte és Spencer nem tettek volna kísérletet ily tartomány megállapítására, hanem azért, mert ezek a szerzők abba a tévedésbe estek, hogy a társas erőket nem pszihikai erőknek, hanem életerőknek tartották. Mindketten észrevették az analógiát az élő szervezetek és a társadalom között és Spencer ezt az analógiát aprólékosan ki is dolgozta. Bár nagyon is illetékes biológus arra, hogy ne vegye észre, miszerint ez csak analógia, s a társadalom a szó szoros értelmében nem élő szervezet, mégis lényegében és állandóan biológiai szempontból tárgyalja a társadalmat s föltételeinek ugyanazon biológiai törvényeket nevezi, melyeket oly kiválóan fejtt ki a biológia elveiben.

Sietek azonban megjegyezni, miszerint a föntebbiekkel nem azt akarom mondani, hogy ezek az írók teljességgel nem ismerték el az igazi társas erőket oly értelemben, a mint őket én meghatározom, vagyis azt a tényt, hogy a vágyak igazi erők. Nincs a tudományos kutatásnak egyetlen fontos igazsága sem, mit költők és látók, mint Goethe, Shakespeare, Emerson, meg nem pillantottak volna homályos, de tartalmas írásaikban. A régibb filozófusok közül Spinoza, Hobbes és Bacon látták meg az éhségnek és szerelemnek mint az emberi tettek főforrásainak szerepét. Az újabbak között Maudsley vette észre tisztán a szerelem társas hatalmát, mi a fiziológiai működéstől függetlenül is szerepel. De azt is el kell ismernünk, hogy Comte és Spencer is észrevette és ismételten hangoztatta, hogy ezek a társas jelenségek alapokai s elismerték ezeknek alapvető természetét. Valóban melyik filozófus, vagy melyik gondolkodó ember ne tudná belátni, hogy

az *éhség*, szerelem és általában a hiányok hajtják az embert a természettel folytatott nagy küzdelembe s emésztik fel az emberiség nagy részének energiáit? Igaz, a népszerű meggyőződés az, hogy a világ a „pénz” után jár vagy, a mint valami éleslátású ember teljesebben és pontosabban kifejezte, „pénz vagy asszony” után s a közönséges szólásforma, hogy „keresd az asszonyt” mutatja, hogy a szerelmet is elismerték a társadalom egyik egyetemes hatalmául. De mindez nem filozófia. Pusztá derengései annak, mit a tömeg az elvekből felfogott, de senki sem formulázott. Ezeket az elveket nem állapítja meg az a tény, hogy népszerű írók e sejtéseket epigrammákká kristályosítják vagy regényekké szövik. Mindnyájan tudjuk, mily óriási munka árán születnek a nagy igazságok. Néhány egyetemi előadás, laboratóriumi kísérlet, sőt a *Philosophical Transactions* értekezései sem állapították volna meg a gravitáció törvényét. Egy élet munkája, mely a *Principia*-ban tetőzött, kellett ahhoz, hogy a világ ez igazságnak birtokába jusson. A szerves fejlődés törvényének megállapítására Darwin legalább öt kötetet írt, melyeket tényekkel tömött meg s érvekkel súlyosított. A kozmikus és a szerves fejlődés ismeretében nem tehettünk volna akkora haladást, ha nem állt volna mögöttünk egy *Synthetic Philosophy*. Így vagyunk minden nagy gondolattal. Litré adott ennek kifejezést Comte pozitív filozófiájára vonatkozólag, mikor ennek 1869-iki kiadásához írt bevezetésében ezt mondja: „Nincs nagy elmélet vaskos kötetek nélkül”. S így állítom, hogy a dinamikai szociológia gondolatának két vastag kötetnél többre van szüksége ahhoz, hogy forgalomba kerüljön. És a 32 oldalhoz, melyet e két főelv egyikének szenteltem még egy kötetet kell fűznünk, mely azt pszichológiai alapra helyezze úgy, hogy ne maradjon fenn megdöntésének legkisebb lehetősége sem, s ne hiányozzék egyetlen téglá sem abból az építményből, mi szilárd összeköttetésben tartja az alatta álló természet egészével. A biológián csak bizonytalanul, ingadozva nyughatik, mert érezzük, hogy oksági hézag van közöttük, a pszichológia azonban természetszerű és egészséges

alapot nyújt neki, mert – mint kimutattuk – a pszichológia dinamikus tartománya egyszersmind a szociológiáé is abban a pillanatban, mikor az egyénről a társadalomra megyünk át. A társas erők az emberek együtteseinek működő pszichikai erők.

Ez a munka tehát csak az előzőnek kiegészítője. Abban meghatároztuk a társas erőket, megállapítottuk törvényeiket, leírtuk cselekvéseiket, hatásaikat, de nem beszélünk természetükről és okaikról. Az előző sorokat e hiány pótlására, és arra szántam, hogy a társadalomban működő igazi természeti erők elméletét tudományos alpra fektessük.

XIX. FEJEZET.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Most végigmehetünk még egyszer a gondolatokon, melyek bennünket a szellemi jelenségek útvesztőjén át a társas erők fogalmához vezettek.

A legtágabb értelemben vett elmebeli tünemények két osztályba sorozhatók, az érzések s az értelem osztályába. Ezen kifejezésekbe beleértjük mind a kezdetleges, minci a leszármazott formákat. Az érzés tartománya a szubjektív pszichológia, az értelemé az objektív pszichológia.

Ha valamely tárgy saját közegén át érzékidegeinkro hat, akkor érzet keletkezik s ennek mindenkor így kell lenni, bár néha a szervezet, mint egység, vagy ego, nem eszmél erre az érzetre. Az így alakult érzetek osztályozása a következő:

1. Intenzív	{ Élvezetes.
	{ Fájdalmas.
2. Közömbös	{ Eszméleti.
	{ Eszméletlen.

Az érzet a benyomásnak valami kevésbé ismeretes molekuláris változás alakjában történő átvitele, mely változás az illető érzőterületnek bevezető idegében megy végbe s visszaverődik la kérdéses helyhez vivő kivezető ideg mentén. Hogy az érzet intenzív vagy közömbös-e, az a benyomás erejétől függ, az erős benyomások intenzív, a gyöngék csak közömbös érzeteket okoznak. A szubjektív pszichológia az intenzív érzetekkel s a belőlük folyó jelensé-

gekkel foglalkozik. Az objektív pszichológia a közömbös érzeteket tárgyalja. Az olyan érzet, mely bár tiszta, de annyira csekély, hogy sem élvezetet, sem fájdalmat nem okoz, a forrásául szolgáló tárgy ismeretét juttatja az agyba. Ezt az ismeretet észrevételnek hívjuk, ez az ismeretszerzés ténye. Az észrevételek oly benyomások, melyeket az idegáramok az agy külső rétegeibe vittek át. Az ilyen benyomások besorozódnak úgy, hogy jelentékenyen maradandókká válnak. Ez lehetővé teszi, hogy az agy sok észrevételt halmozzon fel s az agyállomány szakadatlan tevékenysége számtalan összekötő idegszál segítségével szövi, csoportosítja, hasonlítja és osztályozza ezeket az észrevételeket. Minden tárgynak sok tulajdonsága van és ha ezekből egy csoportot észrevettünk, akkor az elme a leirt folyamattal ezeket az egész tárgy fogalmává alakítja. A fogalmak ugyanígy összehasonlítás alá kerülnek s megegyezésük vagy meg nem egyezésük egy harmadik pszichológiai egység, az ítélet alakjában lép fel. Az ítéletek hasonló folyamatokon mennek át s így keletkeznek az okoskodás és gondolkodás különböző folyamatai. Az emlékezet, képzelet és művészi alkotás abból a tényből származik, hogy minden pszichológiai működés több-kevesebb állandósággal az agyállományba vésődik s bárókor tetszőleges módon használható. Az egész folyamat az objektív pszichológiába, vagyis az értelmi jelenségek közé tartozik.

A szubjektív pszichológiába tartozó érzés jelenségek teljesen elütők az értelmi jelenségektől, melyek az objektív pszichológiai alkotják. Az érző készülékhez mindég mozgató készülék van kötve. Az intenzív érzetre mindég érkezik valami felelet a mozgató idegen, mely az illető izmokhoz vezet és azok összehúzóódását okozza. Ha az érzet fájdalmas, akkor azok az izmok fognak összehúzódni, a melyek az illető szervet vagy az egész testet a fájdalmat okozó tárgytól eltávolítják. Ha az érzet élvezetes, akkor az izmok másik csoportja húzódik össze s a szerv vagy a szervezet közeledik a tárgyhöz és folytatni, vagy fokozni igyekszik az érzetet.

Az öt külső érzéken kívül van egy belső is, a mit indulat-érzéknek nevezhetünk. A tapintás érzékéhez hasonlóan s a lobbó négytől elütően az egész testben el van oszolva, nincs egyetlen székhelye, de mégis vannak különös érzékenységgű területei, melyek a kiterjedtebb idegszöveteknek tulajdoníthatók. Az indulat-érzék főleg, vagy egészen azokon a részeken székel, a hol a nagy dúcidegrendszerből kiinduló idegszálak ágaznak el. Az indulat-érzéknek különös jellemző vonása, hogy az anyagi tárgyak sem közvetlenül sem közegeken át nem hatnak rá, hanem benyomásait pusztán az agyból érkező idegáramokból kapja. Az érzeteit okozó tárgyak tehát főleg pszichológiaiak, s a főntebb leirt agytevékenység termékei. Az ilyen tevékenységet néha gondolatfolyásnak nevezzük (*ideation*) és termékei gondolatok. Ezek a gondolatok okozzák az indulat-érzeteket. Ez az érzék s az érzeteknek ezen osztálya alapján véve a szubjektív pszichológiába tartozik, bár az objektív pszichológia jelenségeinek függvénye. Az élvezet és a fájdalom az idomítható szervezeteknek létföltétele; az élvezet oly cselekvésekre visz, amelyek a táplálkozást és szaporodást biztosítják, a fájdalom pedig olyanokra, melyek az épséget biztosítják. Mindkettő a legalkalmasabbak természetes kiválasztásának és fönmaradásának törvénye szerint alakult és nincs benne semmi biológiai nehézség vagy anomália. E célok biztosítására szerezte az idegrendszer az érző készüléket kísérő mozgató készüléket s lett az intenzív érzetek kimenetele mozgás, melyet az érzetek forrásául szolgáló tárgy okoz.

Az állatvilágban a fejlődés törvényei szerint az agytevékenesedés fokozatos folyamata ment végbe, melylyel fokozatosan lépést tartva nőtt az a képesség, mely a tárgyak tulajdonságaira vonatkozó észrevételeket fogalmakká és emlékekké szötte. Ez a szellemi állapot visszahatott az indulat-érzékre, mely speciális érzetfajtát termelt, mi intenzív és lényegesen fájdalmas volt, azonban nem hasonlított a fájdalom eredeti formájához. Ezt az érzetet vágynak neveztük. A vágyat másodrendű, vagy reprezentatív fájdalomnak nevez-

tük szemben azzal, melyet a tárgyakkal túlságosan heves érzé-
tése okoz, mit elsőrendű vagy prezentatív fájdalomnak ne-
veztünk. A vágy viszketeg természetű és ez a viszketegség
megszűnik, ha, a megfelelő célt elértük, mely az elképzelt kel-
lemes érzést szolgáltatja. Mint más érzeteket, ezeket is, moz-
gató hatások kísérik s az összehúzó izmok kényszerítik a
szervezetet a kívánt cél felé. A cél elérése nemcsak kielégíti és
megszünteti a vágyat, hanem az elképzelt élvezetet is magával
hozza. Minthogy a vágy csak az élvezetadó tárgy gondolatá-
ból keletkezik, együtt kellett fejlődnie azzal a szervvel, mely-
nek működése a gondolatalkotás, t. i. az agyféltekék külső
rétegével. Ezért volt az agyfejlődés első eredménye a tudatos
vágyak kialakulása és szaporodása.

Ez agyfejlődés és vágyfokozódás első következménye,
hogy az állatvilágban a tevékenység fokozódott s átalakító
hatásokat váltott ki. A fővágyak a táplálkozásra, védekezésre
és szaporodásra irányultak. Ezek a természet céljai, még
pedig kizárólagos céljai, de minthogy e célok biztosítására irá-
nyuló vágyak kielégítése élvezetes volt a szervezetnek, ez az
élvezet céllá, a szervezetnek kizárólagos céljává alakult. A
szervezet céljának elérése biztosította a természet céljának
elérését is, a működést. De minthogy a szervezet csupán a
maga közvetlen célját kereste, bizonyos fontos eredmények
alakultak ki, melyek az élvezettel vagy működéssel semmi vi-
szonyban sem voltak s melyek mind a szerves életben, mind
az élettelen környezetben nagy átalakulásokat okoztak. E vál-
tozások legfontosabbja az emberi fejlettség fokának elérésén
alul a növényzetben a virág és a gyümölcs teremtése, az állat-
világban a felsőbbség átszállása a nőről a hímre és valószínű-
leg az*agy első irányító képességének, az ügyességnek vagy
ravaszságnak kialakulása.

Az átalakító tevékenység nem volt sem maga a vágy,
sem a vágy kielégítésének gyönyörűsége, még kevésbé a mű-
ködés, mely ezeket okozta, hanem azok a tevékenységek, me-
lyekben e célok elérésére irányuló erő kifejtések nyilvánultak.
Az előállott változások sem a természetnek sem a szervezetnek

nem voltak céljai, hanem csupán esetlegességek. Nem voltak mindég jótékonyaik, hanem fő vonásaikban haladók voltak. A fejlődésben korszakokat jelöltek ki. Hatásaiknak hasznát a fejlődés, vagy az általános szerves haladás látta. A vágy általános tárgyára való tekintettel tehát mondhatjuk, hogy:

1. A természet célja a működés.
2. A szervezet célja az élvezet.
3. A fejlődés célja a tevékenység.

Ha a tevékenységet mozgásnak tekintjük, akkor ama mozgásokat okozó erők a vágyak, s van egy tudományunk, mit szellemi fizikának vagy *pszihikának* nevezhetünk. Ez a pszichológia dinamikus része, mi az elme dinamikájának is nevezhető.

Az ember fejlődésfokára, emelkedve, bár az elvek természetében nem veszünk észre változást, az emberi állatnak szokásai, melyekből a társadalom ered, ez elvnek fontosságát erősen növelik. Miként a nálánál alsóbbrendű állatokat, az embert is vágyak mozgatják, vágyai csupán intenzívebbek s azon magasabb s általánosabb élvezeteket keresik, melyeket együttesükben boldogságnak szokás nevezni: az ember is, mint a többi állatok, öntudatlanul érvényesít változatos, sokféle, szakadatlan erő kifejtéseket, melyek egyetemes, folytonos, nyugalmat nem ismerő tevékenységekben jelentkeznek s a környezetben terjedelmes, gyökeres és nagyszabású változásokat teremtenek. Bár nem mindig hasznosak, de mégis hasznosabbat azoknál, melyeket az alsóbbrendű állatok teremtenek, egészben véve progresszívek s együttvéve alkotják azt, amit civilizációnak szokás nevezni. Nem szolgálnak közvetlenül sem a természet, sem az ember céljára, egyedül a társadalom veszi hasznukat, mi rájuk nézve oly személytelen és oly eszméletlen, mint az állati tevékenységek eredménye, a fejlődés, így ismét elértünk a XIII. fejezet eredményeihez:

1. A természet célja a működés.
2. Az ember célja a boldogság.
3. A társadalom célja a cselekvés.

Ha az emberi cselekvés társas mozgás, az azt okozó erők a vágyak s van egy tudományunk, mit társas fizikának nevezhetünk. Ez a szociológia dinamikus tartománya, vagyis a szó első eredeti értelmében vett dinamikus szociológia, mely a társas erőkkel foglalkozik.

II. RÉSZ.
OBJEKTÍV TÉNYEZŐK.

Az egyetlen eszköz, mely az emberiség állapotán valaha javított vagy javíthat, a természet anyagainak és erőinek kihasználása. – *Dynamic Sociology*. I. 18.

* * *

Tudományos megfigyelések, kísérletek és egészséges elméletek nélkül lehetetlen a technika folytonos haladása. Szükségképen a törvényszerű hatásaikban áttekintett természet-törvények tudatos alkalmazásán alapul. – Emil Du Bois Reymond: *Cídkir geschichte und Naturwissenschaft*. 19.

* * *

Mily vékony a választófal az érzékek és gondolkodás között! – Pope: *Essay ou Man*. Epistle I. 226. sor.

XX. FEJEZET. A KIHAGYOTT TÉNYEZŐ.

Ha végigpillantunk a fejlődés egész mezején és megfigyeljük azt az egyetlen folyamatot, a minék rajzolását megkíséreltem, akkor a kisebb alakulások fölött uralkodóan szembeszökő nagy kozmikus válságokat látunk, melyben a változás oly hirtelen és óriási, hogy tényleg szakadást sejtet. A föld életében három ilyen nagy kozmikus válságot ismerünk. Az első volt az élet eredete maga. A második volt a lélek vagy akarat keletkezése a természetben. A harmadik volt a gondolatnak vagy a tiszta, értelemnek keletkezése. Bár nem mondom azt, hogy korszakalkotó tényezők hirtelen keletkeztek, sem azt, hogy az életet a lélektől, a lelket az értelemtől éles határvonal választja el, azonban elméletileg szólva igaz marad az az általános tény, hogy mindezek valóban különálló elemek, melyeknek különböző hatásai vannak, a föld történetének távolos korszakaiban keletkeztek s az említett sorrendben követték egymást. – *The Course of Biologic Evolution* 32.

* * *

Az értelem a lelkes természetben csak számunkra ismeretes, így egészen másodrendű és alárendelt princípium a világon, s a legkésőbbi eredetű termék; tehát semmiesetre sem lehet a természet létének oka, se nem lehet *mundus intelligibilis* a *mundus sensibilis* előtt, mert amaz teljesen ebből veszi anyagát. Nem értelem alkotta a természetet, hanem a természet alkotta az értelmet. – Schopenhauer: *Über den Willen in der Natur*. 39.

Az V. fejezet végén egy elhanyagolt képességről vagy értelmi folyamatról tettünk említést, melynek *belátás (intuition)*, vagy *belátó képesség* nevet adtunk s jeleztük, hogy ez lesz a II. részben foglalt tárgyalásoknak lényeges alapja és külön fogunk vele foglalkozni. Ez a kihagyott tényező az elmének egyik tulajdonsága és, elég különös, de az objektív pszichológia tartományába tartozik, vagyis a pszichológiának abba a tartományába, melyet legelőször tanulmányoztak s mely majdnem kizárólagosan leköttötte az emberiség figyelmét. Még különösebb, hogy ez a tulajdonság épen abból a tartományból való, mely nemcsak hogy először alakult, hanem leghasznosabb volt azok számára, akik magasabb szellemi tulajdonságokkal rendelkeztek. Bár az értelemhez tartozik, melynek működéseit oly gondosan tanulmányozták, mégsem írták le és abban a gazdag kifejezőkészletben, amelyet oly rég használnak az értelmi képességek elnevezésére, nem találunk nevet ezen képesség számára.

Ez a jelentékeny mulasztás nagyban hozzájárult az elme régi filozófiájának terméketlenségéhez, mely főleg, mint a XIV. fejezetben mondtuk, ennek tulajdonítandó, hogy nem ismerték el a pszihikai erőket; azonban ugyanilyen végzetes lépés volt a mai társas filozófia részéről az, hogy a társas erőket a biológia színvonalára süllyesztette és ezzel kivetkőztette őket egyetlen jellemző vonásukból. Ez a régi közgazdaságtannak is bűne, mint ez Ricardo és Malthus tanításaiban mutatkozik s Herbert Spencernek és követőinek szociológiája nem más, mint Ricardo és Malthus tanainak kiterjesztése. Malthus biológiai törvényt fedezett fel s az emberiségre alkalmazta, melyre ezen kihagyott tényező miatt nem alkalmazható. Darwin, a ki elismeri, hogy nagy munkájára Malthus írásai inspirálták, látta ezen törvény alkalmazását az állatvilágban, kidolgozta logikai következetességgel s ezzel korszakot teremtett a biológiában. A malthusi elméletnek minden pontban érvényesülő hibájára dacára megmaradt és ma is uralkodik az a gondolat, hogy ez a társadalomnak alaptörvénye s reá épül az egész szocio-

lépései mind hosszú korszakokon át egymásra halmozódó apró változásokból tevődnek össze, mégis ha áttekintjük a nagy egészet, mi a megértés céljából kikerülhetetlen, s szembeállítjuk az ellentéteket, azt találjuk, hogy a természet óriási lépéseket tett s a fejlődés egyik nagy színvonaláról a másikra hágott. Ezeket a történéseket kell az igazi filozófusnak tanulmányozni. Nem is említve a ködfoltok és naprendszerek vagy a tűzgolyók és lakható bolygók különbségét, maga az, hogy az anyagnak fejlődése folyamán abban megszületett az élet, oly ugrás volt, amelyhez nincs fogható. A XIV. fejezetben némi képet adtam arról a csodálatos átalakulásról, mit a léleknek megjelenése a természetben okozott, s melynek idejét geológiailag elég pontosan megállapíthatjuk. Most egy harmadik kozmikus korszakot kell vizsgálnunk az életnek történetében, az értelem születését, mely ugyanazon törvény következtében s ugyanarra a célra fejlődött – s ez a vágy kielégítése.

A mai szociológia, bátran mondhatjuk, nem ismeri el ennek a pszichikai tényezőnek fontosságát. A metafizikusok az elme üres tiszteletében merültek el, az újabb fejlődéstudományok pedig az elmét a mechanikai erők színvonalára süllyesztették. Ezzel készek arra, hogy elvessek mindazokat a nagy eredményeket, melyeket a fejlődéstudományból így le nem származtathatunk. Önként elismerem, hogy a teológusok végzetes tévedésben vannak, mikor a lelket a testtől függetlennek tekintik, de ez az óriási botlás alig nagyobb, mint a modern evolucionistáé, ki nem látja, mekkora lépés volt az, mikor a lélek megkezdte irányító hatását. A lelkes diák, a ki megmászta az Alpokat, nem sokra megy, sőt bajba keveredik, ha nem használ vezetőt. A nagy óceánjáró hajó gyönyörűen vitorlázik a nyílt tengeren, de a kikötőben pilótára van szüksége. A lelkesedés nem segít a diákon, sem a kedvező szél a hajón. A biológiai fejlődés rendkívül szabálytalan, úgy, hogy csakis óriási termékenység menthette meg a teljes kudarctól. Az egyszerű erők hatása alatt a természetben rendkívül lassú volt a haladás, mert vezetőre lett volna

szüksége. És valósággal csak ez a különbség az állat és az ember között. Nagyon felületes dolog azt gondolni, hogy az emberi alak az ember lényeges része. Az alak segíthet vagy gátolhat, de semmiféle alak sem akadályozhatta volna meg az általános és legfőbb eredményt. Az ember mai formájában is könnyen akadunk mind hibákra, mind hasznos tulajdonságokra. Míg hálásan örvendezünk azon, hogy az embernek szája és foga s nem fogatlan csőre van, sajnálkozhatunk, hogy szárnyai nincsenek. Mindezeketől függetlenül értelmes agya tette őt a teremtés urává.

Nagyon sokat próbáltak már magyarázni az „agyfejlődést”, az „elme” alkotásait, az „észbeli” képességeket, de 'rendesen nem volt sok foganatja, mert sohasem igyekeztek kimutatni, hogyan lehetséges az, hogy ezek a megfigyelt hatásoknak okai s nem kell csodálkoznunk azon, hogy ilyen körülmények közt a közvélemény mindezeket a hatásokat az egyenes helyzetből, az arcszögéből a szembeállítható hüvelykujjból a s fizikai ember más anatómiai sajátosságai-ból magyarázta és nem azokból az épen nem kézzelfogható tulajdonságokból, melyekből mindezek eredtek. Azt is tisztává és érthetővé kell tennünk, hogy melyik az elemének az a sajátos tulajdonsága, melynek révén az ember ehhez a felsőbbséghez jutott, s hogy ez a tulajdonság mily léptekben fejlődött és diadalmaskodott. Az elme közönségesen elfogadott képességeinek tanulmányozása nem juttat ehhez a célhoz. Az észrebevés, megismerés, fogalomalkotás, ítélet, okoskodás, gondolkodás folyamatai nem világítják meg ezt a kérdést, bármilyen jól megértettük is őket. Az emlékezés képzelet, teremtő erő tényei bármily csodálatosak is, szintén nem visznek közelebb a megoldáshoz. Minél közelebbről vizsgáljuk ezeket, annál jobban megvilágosodik előttünk, hogy nem ők adták az ember kezébe a hatalmat, s azok a kikben ezek a legmagasabb fokon vannak, épen nem uralkodnak a többi embereken.

XXI FEJEZET.

A BELÁTÁS.

A második, vagyis a közvetett módszer, amellyel a tudatos lények kívánt céljaikat elérik, egy egészen új elemet foglal magában s egészen más eredményekkel jár, mint az eddigi módszerek. Az agy és a pszichikai képességek fejlődésének folyamán végre beáll az a fokozat, melyen az eszmélet oly tulajdonsággal gazdagodik, mely képessé teszi őt arra, hogy észrevegye a jelenségek néhány általános törvényét s így megjövendölhesse, hogy valamely adott változástól miféle újabb változások fakadnak. Ez az értelmi képesség legegyszerűbb megnyilatkozása, s ez a képesség az az új elem, mely a közvetlen módszertől ehhez a közvetett módszerhez vezet. Ez a lépés ama nagy ugrások egyike, melyeket a természet tett a fejlődés folyamán s okozza ennek a folyamatnak első irányváltoztatását a protoplazma keletkezése óta. Az élet fennmaradásának lehetőségei ezóta szaporodtak s a szerves folyamat lépései óriási mértékben meggyorsultak, mert az érző világban a siker a cél elérését jelenti s az értelmi elem különösen alkalmas a siker valószínűségének növelésére. A közvetlen módszer a cselekvést oly tettekre szorítja, melyek nem haladták meg a szervezet izomerejét s akadálytalanul keresztülvihetők. A számára elérhető legmagasabb eredményt a ténylegesen elhasznált energia mennyisége méri. A legkisebb akadály, mely meghaladja az egyén erejét, azaz mely pusztán izomerővel már el nem hárítható, ténylegesen meggátolja őt

abban, hogy vágyának céljához jusson. Az említett új elemnek segítségével mindez megváltozik. A közbejövő akadályokat mindenféle körülményes és kanyargós utakon kerülük ki. Hatalmas természeti erők megfelelő alkalmazásával végeztetik el a munkát, mit az ellenállások legyőzése kíván, s a mi teljeseen elérhetetlen ma, azt eme szükségyszerű alkalmazkodás biztosítja a jövőre. – *Dynamic Sociology*, II, 99-100.

A fejlődés rendje nem a tudástól halad az érzés valamely formája felé, hanem fordítva, és van okunk azt hinni, hogy a teljesebb elemzések eszméletünkről is ki fogják mutatni, hogy ezt az eredeti törvényszerűséget követi. Ha a tudás keletkezését az érzésnek sürgető kérése okozta, bizonyára nem valószínű, hogy ez az alapvető rend csak látszólagosan volna felforgatva. – Hiram M. Stanley; *Philosophical Review*, July, 1892., I. 438.

Elismerem, hogy mikor a hagyományos nézetektől annyira eltérünk, nagyon sok bonyodalmon kell áthatolnunk, azonban mégis ki kell jelentenem, hogy az elme biológiai eredete a jövő pszichológiai kutatásainak legtöbbet ígérő forrása. Szerintem is ez ama fő-mesgyéknek egyike, melyek a világegyetemnek s az emberiség jövődjének legmélyebb titkaihoz vezetnek. – Dr. Herbert Nichols: *Philosophical Review*, September 1892.1. 534.

* * *

Az akarat, mint *Ding an sich*, az ember belső, igazi és megváltozhatlan lény; önmagában véve azonban eszméletlen. Mert az eszméletnek értelem a föltétele s ez lényünkben pusztá esetlegesség; az értelem agyunk működése, mely a vele kapcsolatos minden ideggel együtt a szervezetnek pusztá gyümölcse, terméke, mondhatnám, parazitája, mert annak belső törekvéseibe nem nyúl, s az önfentartásnak célját csak azzal szolgálja, hogy a külvilággal szemben rendezze a viszonyait. – Schopenhauer: *Welt als Wille*, II, 224.

* * *

Az agyfejlődésnek s így az értelemnek s a képzetek tisztaságának fokozódása azonban az akarati jelenségek folytonosan emelkedő és bonyolódó szükségleteinek következménye. Ennek kell az első indítót szolgáltatnia, mert a természet (vagyis a benne objektíválódó akarat) semmit sem alkot szükségtelenül, legkevésbé termékeinek legnehezebbjét, a tököletesült agyvelőt. – Schopenhauer: *Ibid* II., 315.

* * *

Mikor a most emlegetett kihagyott tényezőnek, legalább is e tényező első nyilvánulásainak a *belátás* nevet adtam, az volt a célom, hogy kitérjek egy új kifejezés bevezetésének szüksége elől s teljes tudatában voltam annak, hogy a belátásról eddig már nagyon sokat mondtak. Nem használnám ezt a kifejezést, ha nem volna szembeszökő, hogy az itt következő alkalmazása általánosan elfogadott értelmének valószínű kiterjesztése még akkor is, ha e szót népszerű értelmében használjuk, bár maga az alkalmazás új s lehet, hogy kevesen fogják elismerni helyességét.

Az igazi dinamikus elvnek fölfedezése a biológiában nemcsak ezt a tudományt alakította át, hanem hatnia kell mindazon tudományokban is, melyek a biológián alapulnak, nevezetesen a pszichológiában és a szociológiában. Igaz, hogy a biológia dinamikai tényezője nem ugyanaz, a mi a pszichológiáé, de ez amannak közvetlen terméke. Az egész sorozat kulcsa a *haszon* fogalma. Láttuk, hogy a természetben a lelki-erő fejlődése a kiterjeszkedésre szolgáló alkalmak fokozódó követelményeinek megfelelően ment végbe. A szervezet számára az egyetlen *nyereség* az, ha vágyainak kielégítésére szolgáló képessége nő; minden, mi ezt a célt biztosítja, erő-kifejtés tárgyává válik. Ebből eredt a törekvőképesség fejlődése. Az érző életnek lényege a *törekvés*. A vágy az az erő, mi minden tevékenységet kikényszerít s a vágyak sokszorozódása és erejük fokozása mindaz, mit a tiszta pszichikai energia elérni képes. Az így legyőzhető akadályokat elhárítja s mindazokat a célokat, a melyek a közvetlen erő-kifejtéssel elérhetők, megvalósítja. Ez az állatok és az alsóbb embertípusok

fő módszere céljaik keresztüvitelében. A közönséges beszédben elég pontosan nevezik *nyers erőnek*.

Azonban vágyainknak számtalan oly célja is van, melyek ily módon elérhetetlenek. Tehát számtalan vágyunk volna arra kárhozható, hogy kielégítetlen maradjon. Minél magasabb a fejlődés foka, annál bonyolultabbak és változatosabbak a vágyak s annál több van közöttük olyan, melyek a közvetlen erő kifejtés elsőrendű módjaival elérhetetlenek. Valamint a tiszta biológiai törvények birodalmában minden adott korszakban elért szervezeti fokozat csak egy bizonyos határig fejlődhetett, melyet a szervezet túl nem léphetett, melyen meg kellett állapodnia, míg újabb és jobb szervek nem alakultak, arra hivatva, hogy új fejlődés kezdetéül szolgáljanak: épen így a pszichikai törvények birodalmában a tiszta törekvő erő képtelen volt a szervezetet egy bizonyos fokozatnál magasabbra emelni, melyen mindörökké meg kellett volna állapodnia, ha egy újabb pszichikai képesség nem ad fejlődésének újabb lendületet. Ez a fokozat nagyjában összeesik az állatvilág leigázásával, bár az új elem már e korszak előtt megkezdte működését. Hasonló értelemben, miként a biológiában az új és haladást ígérő szerkezetek, minő a fa törzse, a spórás állapotot követő virágszervek, a zárt magrejtők, a virágburkolatok fejlődésének egymást követő lépései, a természetnek mindmegannyi fogásai, melyek a biológiai célt, a világ szerves anyagának szaporítását szolgálják; ép úgy minden újabb pszichikai képesség, mely a vágyak fokozott kielégítését biztosítja s így a pszichikai célnak, az örömnél teljesebb elérését szolgálja, szintén a természet egy-egy fogásának tekinthető, mely erre a célra született. S mégis a szerves fejlődés minden lépése mögött hosszú történet rejtőzik, minden ily lépés előző okok természetes hatása volt s a tökéletességnek minden megfigyelt fokán a fejlesztő befolyások lassú működéséből származott. Általánosan elmulasztják elismerni ezt az igazságot, s ez teszi oly tökéletlenné az elmének mai tudományát, és meg vagyok győződve, hogy ez vezetett azokra a jelentékeny kihagyásokra, amelyek-

nek egyikével most foglalkozunk, A biológiában már-már elismerik, hogy a föld lakói mint anyagi szerves termékek, a fejlődés lépéseinek hosszú során át jutottak mostani állapotukba, de a pszichológiában még az a szokás, hogy az elméről, mint a múlttól független valamiről beszélnek, mintha az Minervaként teljes fegyverzetben ugrott volna ki Jupiter fejéből.

Ha a haszon biológiai elvét választjuk vezetőül, szem előtt tartjuk a pszichológiai célt, az örömet s megfontoljuk, hogy az első pszihikai eszközök, a közvetlen erőkifejtés és a nyers erő, erre a célra mily tökéletlenek voltak, akkor nyernünk valami bepillantást azokba a benső föltételekbe, melyeknek össze kellett szövődniök, hogy a fejlődés lehetővé tegye oly pszihikai képesség keletkezését és kialakulását, melynek az a rendeltetése, hogy új és magasabb korszakot teremtsen. A vágy, mint igazi természeti erő, a szervezetet egyenes vonalban kergeti a vonzó tárgy felé, vagy a visszatartó tárgy közeléből. Azonban akadályok lépnek közbe. Erre a szervezet, mint más anyagi testek, tehetetlenségénél fogva, egyszerűen megáll. Ereje ellentétes erőre talál és egyensúly áll be. Azonban később, mikor a vágy erősebbé, a tevékenység élénkebbé válik, s közbejövő akadályok gátolják a mozgást, belső mozgás áll be s az erőkifejtés nincs többé megakasztva. Képzeljünk egy szárnyas rovarot. Szárnyai ép úgy rezegnek, mintha nem volna útjában akadály. Tegyük fel, hogy az akadály átlátszó és a cél egészen jól látható. Az állat zümmögve vesztegel az akadály előtt és szárnyainak rezgetése csak az akadályra gyakorolt nyomásokban nyilvánul. A fáradtság végre arra kényszeríti, hogy a gravitációnak engedjen. Leesik és véletlenül nyilasra akad, melyen azonnal kirepül és célját eléri. De ha ez nem következik be, akkor némi aránylagos nyugalom újraéleszti energiáját, összeszedi erejét s össze-vissza mozog azon a felületen, mely akadályul szolgál, míg véletlenül föléje nem kerül vagy valamelyik oldalán megváltoztatja annak helyzetét, vagy más módon akad nyilasra és kirepül. Ha oly környezetet képzelünk, melyben

ilyen vagy hasonló akadály erő kifejtéseinek nagy részét megakadályozza, s mely több nemzedéken át többé-kevésbé állandó marad, a különböző mozgások úgy alakulnak, hogy az agyban a kiválasztás és fönmaradás ismeretes törvényei szerint lassankint szerkezeti módosulásokat okoznak, melyek e mozgások szabályos és rendszeres keresztülvitelére alkalmasok. Csak azok az egyének fognak tovább élni s azok hagynak utódokat legbiztosabban, amelyekben ez a tulajdonság legjobban kifejlődik, amelyekben pedig ez a tulajdonság (fejletlen, azok lassankint eltűnnek s oly szervezetek képződnek, melyek vágyaik kielégítésére alkalmasabb eszközökkel rendelkeznek. Ez a szellemi képesség eleinte ösztön alakjában nyilvánul s hamar elég erőssé válik arra, hogy a környezeten kisebb-nagyobb változásokat eszközölhessen. Minél kevésbé ösztönszerű, annál nagyobb a haszna s fejlődik addig, míg fejlődése haszonnal jár. Ez a fejlődés abban áll, hogy az idegrendszerben oly középpontok alakulnak, melyek a szervezet tevékenységeit oly cselekvések végrehajtásában *vezetik*, melyek magukban véve közvetlenül nem segítenek a cél elérésében, de amelyeknek közvetítésével ama cél igen sok esetben elérhető.

Az értelmi fejlődésnek ezt a szakaszát jellemzően nevezhetjük a kémlelés korszakának. A békákon végzett nagyszámú kísérletek jól megvilágítják. Ez az állat, mielőtt agyféltekéit eltávolítottuk volna, a most említett képességnek teljes birtokában van. Víztartó fenekére tesszük és üvegharangot borítunk rá. Nemsokára levegőre lesz szüksége és fölemelkedik az üvegharang tetejéig, melyen át a szabad levegőt és világot látja, de ily módon nem tudja megközelíteni. Azonban nem feszegeti az üvegharangot, míg megfűl, hanem a mozgások egész sorozatát kísérli meg, előbb a felületen, azután az oldalakon körül s végre a fenéken. Ha elég nagy a nyílás az üvegharang alján arra, hogy kimeneküljön, akkor e nyílásra ráakadva kibújik a vízből. Ha azonban agyféltekéit ügyesen eltávolították, a nélkül, hogy az állat életképességének ártottak volna – amit könnyű megtenni, – akkor

visszaesik előbb emlegetett rovarunk szellemi állapotába, mely még a kémlelés ösztönének kifejlődése előtt áll s mozdulatlanul ott marad az üvegharang alatt, mint a légbuborék, melyet kibocsát, s mely tisztán fizikai törvények hatása alatt áll.

A béka kétségtelenül meghaladta a pusztán ösztönszerű kémlelés korszakát s elérte azt a második fokozatot, melyet a *kezdődő belátás* korának nevezhetünk. E megszerzett képessége révén észreveszi, hogy a közvetett eljárás néha sikeresebb. Azonban oly gyenge még ez a képessége, hogy ha még jól látja is az alsó nyilast, akkor is előbb kikutatja az üvegharang belsejét s csak akkor talál a helyes útra, ha előbb egy sereg próbával kudarcot vallott. A harmadik fokozat, a *teljes belátás* korszaka, csak akkor áll be, mikor az állat környezetének pusztá áttekintése árán már észreveszi, hogy csak úgy arathat sikert, ha nem egyenesen a kívánt tárgy felé indul. Tehát már nem szorul kémlelésre, hanem egyenesen a legalkalmasabb eszközök felé tart úgy, mintha az volna maga a cél. A szobába zárt kanárimadár egyenesen nekirepül a zárt ablaknak, hogy elmeneküljön, a csóka azonban megtalálja a kivezető nyilast akkor is, ha azon nem jön be viláosság.

Ha e képességgel különböző fokban rendelkező állatokat vizsgálunk, akkor az alsó fajták gépies cselekvései s a legmagasabb emberalatti fajok fogásai közt valószínűleg minden fokozatot megtalálunk. Ennek a tulajdonságnak fejlettsége nem párhuzamos a tisztán biológiai fejlődéssel, sem nem függ egészen a fizikai szervezettől, bár ez a megfelelés egészben véve, nagyjából megvan. De vannak pszihikailag fejlettebb gerinctelenek, mint a gerincesek sok fajtája s némely madár fejlettebb, mint bizonyos emlősök. Nagyon sok függ más föltételektől is, minők a környezet, az életfentartás módjai, a termékenység stb. Ellenséges környezetben a belátás jobban kifejlődik, mint ott, ahol ritka a veszély, a ragadozó állatokban fejlettebb, mint a növényevőkben. A fokozott belátás az ivadékok csekély számával jár, mert az egyének életét biztosabbá teszi. Ennek világos példája az egerek és

patkányok szaporaságának különbsége, melyek különben oly közeli rokonok, de a patkányok nagyobb alakja valószínű magyarázata kisebb szaporaságuknak. Egy nagyon késői hatás is érvényesül ezekben az esetekben, mi azonban ma hatalmasan működik az állatok életében s ez a félelem az embertől. Sokat vitatkoztak azon, hogy mi lehet a forrása ama távoli szigeteken, például a Galopagokon élő állatok szelidségének, azonban sokaknak, köztük nekem is, volt alkalma megfigyelni, hogyan alakultak át ezek a tulajdonságok oly helyeken, ahol gyorsan megnőtt a népesség. Kétségbe lehet vonni, hogy elég-e az idő arra, hogy a megfelelő agycentrumokban is átalakulást tételezhessünk fel, bár ily átalakulás gyorsabb lehet, mint gondolnók, az azonban valószínű, hogy a már meglévő s eredetileg más célra alakult középpontok az oly madarakban, mint például a réti tyúkók, gyorsan elsajátították ezt az új működést, s úgy szerepelnek, mintha eredetileg erre a célra keletkeztek volna.

A dolgot alapjában vizsgálva, nemcsak azt találjuk, hogy ezek a különböző megnyilatkozások lényegükben egy és ugyanazon képességnek működései, hanem azt is, hogy ezekben az állatokban nincs is más szigorúan véve értelmi képesség. Ez az elsőrendű és eredeti forma, melyben az értelem megjelenik s az eddig említett legmagasabb fokozatig az értelem maga. Nem olyan, mint az úgynevezett elmélkedő képességek, melyek majdnem az összes eddigi pszichológiai kutatások tárgyai voltak, ez a tulajdonság teljesen *gyakorlati*, háttározott célokért alakult s a siker titka és eszköze mindazon lények számára, melyekben megvan a létért folyó nagy küzdelemben. Egyszerű és egyenes, s azokon a lépéseken túl, melyek fölfedezéséhez vezettek, tovább nem elemezhető és alsóbb egységekre vissza nem vezethető.

Ezt a képességet belátásnak neveztem a szónak etimológiai értelmében. Az elmének oly ereje ez, melylyel az belélat a körülmények többé-kevésbé összetett együttesébe s észreveszi, hogy azok a mozgások ígérnek sikert, melyek nem az elsőrendű pszichikai erő irányába esnek. *Pszichikai vonzásnak*

lehelne nevezni, vagyis oly képességnek, mely az eszközöket céllá változtatja s a pszihikai erőt a céltől az eszközök felé irányítja. Arra az időre az eszköz válik a vágy céljává s így az egyén egészen közvetlenül akarja. De hogy ez bekövetkezhessek, amaz eszközöket az elmének először meg kell látnia, s külön mozgató készüléket kell szereznie, mely elkülöníti a célhoz vezető gondolatsort az eszközökhöz vezető gondolatsortól. A belátásnak ezt a fajtáját más szempontból a *viszonyok észrevételének* lehet nevezni. A tulajdonképeni észrevétel, mit az V. fejezetben meghatároztunk, egészen más dolog. Pusztán valamely tárgy természetét jelöli ki vagy közvetlenül vagy megfelelő közege révén mindazokban az esetekben, mikor a benyomás közömbös érzetet okoz. Az én felfogásom szerint nem azonos a német *Anschaunggal* sem, mely Kant szerint „közvetlenül a tárgyra vonatkozik”, bár ennek a tárgynak nem kell anyaginak lennie, mint az észrevétel esetében, hanem elég, ha pusztán időbeli vagy pusztán térbeli. Ez kétségtelenül sokkal közelebb áll a szóbanforgó tulajdonsághoz, s a kanti meghatározást csekély módosítással magába foglalhatja. De a belátás a mi értelmezésünkben mindég *viszonyok észrevétele*, nem pusztán időbeli és térbeli, hanem ellenállás és iránybeli viszonyoké. Továbbá nem tudom, hogy Kant, bár a német szót a latin *intuitus* szóval fordítja, alkalmazta-e azt valaha az elmének itt leirt elsőrendű és gyakorlati tulajdonságára. Nála az teljesen metafizikai fogalom, mely az érzékeken át tárgyakat szolgáltat az elmének szövevényes gondolatfolyásaira. Az új belátás magasabbrendű valami. Használja az érzékeket, de nem közvetlenül belőlük származik. Gondolatforma, az akaratnak van alárendelve, minthogy a folyton kényszerítő és állandóan kielégítetlen vágyak terméke, tehát eredetét az indulat érzékéből kell vennie. Szorosabban fűződik az elme nagy szubjektív pszihikai törzséhez, mint a könyvekben tárgyalt úgynevezett képességek bármelyike. Maga az értelem ez alapvető formájában sokkal idősebb az észnél s az abstrakcióra és elmélkedésre való későbbi képesség szülőanyja.

XXII FEJEZET.

A BELÁTÓ ÉSZREVÉTEL.

Ebben az irányban az első lépést csak az értelmi képesség vezetése alatt tehetjük meg. Az eszközök, melyeket használni kell, oly nagy mértékben különböznek a céloktól, hogy még a legegyszerűbb esetekben is csak az értelmi előrelátás biztosíthatja alkalmazásukat. A valóban kívánatos cselekedetek annyira különböznek azoktól, melyek egyenesen vezetnek a célhoz, hogy magas fejlettségű észszel kell bírnia mindama lényeknek, melyek képesek keresztülvinni őket. Ha egy kielégítést kereső vágyaktól áthatott lény valami kívánatos tárgyat megismer, azonnal arra ösztökéltetik, hogy annak a tárgynak irányában mozogjon vagy fejtse ki erejét. Ez a lény, ha látná, hogy egy másik ugyanazt a tárgyat kívánja nem feléje megy, hanem elfordul tőle s a többi környező tárgyakon tesz módosításokat, ezt a lényt nagyon ostobának gondolná. *Természetellenesnek, mesterkéltnek* találná cselekedetét. Ha sikerült e közvetítések révén célját elérnie, mit közvetlen erő kifejtéssel képtelen lett volna megtenni, akkor valóságos mesterséget gyakorolt s valóságos tudomány elveinek ismeretét kell róla feltételeznünk. – *Dynamic Sociology*, II. 380.

Egyetlen erényt sem foghatunk fel előbb, mint ezt (t. i. a törekvést az önfentartásra.) – Spinoza, *Ethica*, Pars IV., Propositio XXII.

* * *

A táplálékot tehát meg kell keresni, ki kell választani attól a pillanattól kezdve, mikor az állat elhagyta a tojást, vagy az anyatestet, melyben eszméletlenül vegetált. Ez szükségessé teszi az indító okokra megkezdődő mozgást és az ismeretet, mely azonnal fellép, mint az akaratmegvalósítás ezen fokán szükséges segítség az egyén eltartására és a faj továbbvitelére. A szervezetben az agy vagy egy nagyobb ganglion a megfelelője, mint a hogyan a megvalósuló akarat minden más törekvésének is egy-egy szerv a megfelelője. – Schopenhauer: *Welt als Wille* I. 179.

* * *

A szükség még az állat értelmiségét is fokozza, annyira, hogy néha csodálkozunk, mire képesek súlyosabb esetekben: pl. majdnem mind tudják, hogy biztosabb nem menekülni, ha látatlanok maradhatnak. Így a nyúl csendesen ül a rét magas fűvében, míg a vadász mellette elhalad; a rovarok némelyike, ha nem tud menekülni, holtnak tettei magát stb. Ezt a befolyást még pontosabban megismerjük, ha a farkas önképzésérik történetére gondolunk, melyet átélt, mióta helyzete a civilizált Európában annyira megnehezedett. Leroy kiváló művének harmadik levelében megtaláljuk ennek leírását: „*Lettre sur l'intelligence et la perfectibilité des animaux.*” Ezt követi a harmadik levélben a róka magasiskolája, melynek ugyanoly nehéz helyzetében még kevesebb testi ereje van, helyette azonban erősebb az értelmisége, mely a szükséggel és veszélyekkel való harcában, tehát az akarat ösztökélése alatt érte el a ravaszságnak azt a fokát, mely őt különösen érettebb korában annyira kitünteti. – Schopenhauer: *Welt als Wille*, II. 248-249.

* * *

A belátásnak, az értelmi képesség főágának az a sajátossága, hogy az erős érzésnek, szenvedélynek, t. i. a vágnak ösztökélése folytán alakult. Az elme azon főtörzsének volt a terméke, vagy kinövése, melynek egyik ága az értelem. Mint utolsó segítség jelent meg a pszihikai erő támogatására, hogy a létnek főcélját biztosítsa. Minthogy ezek a főcélok a főmaradás, épség és szaporodás, tehát az ezekhez vezető vágyak a legerősebbek s főleg ezek hívják ki ezt a módszert a maguk kielégítésére. E képesség fejlődésében elért különböző fokozatok a pusztá kémlődés és egyszerű állati belátáson túl különböző nevek alatt ismeretesek. Mikor az állatokban történő megnyilatkozásairól van szó, akkor közönségesen az *ügyesség* és *ravaszság* kifejezéseket alkalmazzák rájuk, bár ezekkel a szókkal emberi tulajdonságokat is jelölnek. A *Century Dictionary* így határozza meg a „*sagacious*” szót: „Éles észrevezés, megkülönböztetés, valami rendkívülien fejlett, kivételes természeti képesség... éles gyakorlati érzék” stb. Nem találunk kísérletet eme szavak elemzésére. Egyszerűnek tekintik és valóban mindenki nagyon jól érti őket. Az értelmi tény, mit leírnak, oly egyenes és közvetlen, mint az észrevétel vagy az *Anschauung*. Mint az egyszerűbb belátás, ez is az ellenállás, az irányok viszonyainak észrevételéből áll, föltételezi a tulajdonságok és erők ismeretét s ezeket mindég a hasznossággal kapcsolja össze, azaz mindég gyakorlati.

Az előbbi fejezetben megvizsgált esetekben az észrevétel tulajdonságok és viszonyok lélektelen tárgyakra vonatkoznak, de az ügyesség és ravaszság nagyrészt más élő szervezetek tulajdonságainak és viszonyainak észrevételében áll, mely szervezetek tevékenységeit hasonló körülmények között egyformának tételezik föl. Ha ezt a tulajdonságot az épség, a veszély kikerülésének érdekében gyakorolják, akkor a belátás foka rendszeren, bár nem mindég, alacsonyabb, mint mikor az önfentartás vagy szaporodás érdekében jó működésbe. Azok a teremtmények, melyekben ez nincs kifejlődve, nem képesek épségüket biztosítani máskép, mint azzal, hogy a veszély forrásától közvetlenül menekülnek, ez a menekülés

azonban néha közvetetté is válhatik. Bizonyos madarak, ha a kutyák üldözik őket, – pl. a *Bonasa umbellus* – egyszerűen a fákra repülnek, mert tudják, hogy a kutyák nem tudnak mászni. Ha azonban emberek üldözik őket, akkor tovább repülnek. A siket-fajd rendszeren elbúvik a fűben és nagy ügyességet fejt ki abban, hogy helyzetével láthatatlanná tegye magát. Láttam egyszer egy ilyen madarat leszállani két felszántott terület között, majdnem teljesen puszta helyen. Közeledtem és ötven másodpercig kutattam a közvetlen szomszédságot, mindenütt gondosan fürkészve a földet. Végre is a szemétől visszavert fény árulta el s megláttam, hogy az egész madár a szemem előtt s oly közel van, hogy agyonüt-hetem. Többször átléptem rajta keresés közben. A nyulak szeretik követni a sövényt, de végre átbújnak rajta és visszaosonnak, otthagya a másik oldalon haladó üldözőiket. A különböző növényevő madarak és állatok szokásai, az őrszemek állítása, háromszögben való repülés stb., megszokott példák.

A fűvet és magvakat evő állatokban a táplálék-keresés ezt a képességet nagyon kevésbé vagy épen nem gyakorolja, azonban a ragadozóknál nagyon kifejlődött. Ezek *tudják*, mint mondani szoktuk, hogy áldozataik bizonyos körülmények között hogyan szoktak viselkedni és különböző eszközöket találnak ki arra, hogy őket a menekülésben megakadályozzák. Óvatosan, lappangva közelednek feléjük, célszerűen kiválasztják az időt és helyet a támadásra, ezek ügyességüknek legközönségesebb megnyilatkozásai. Az ily állatok típusának rendszeren a rókát tekintik s a hasonló tulajdonságú embereket is néha „róka” névvel illetik.

Azonban a szaporodással kapcsolatos működések hívják ki ezt a képességet a leghathatósabbban. Ez lehet meglepő állítás, de aki olvasta Darwin fejezetét a nemi kiválasztásról, mint az ember származásának egyik eleméről, az félre nem ismerheti ezt az igazságot. Itt többé nem arról van szó, hogy magánál alsóbbrendű állatokat tudjon kijátszani. Itt fegyvereit a saját fajából való egyénnel kell összemérnie s ez a

körülmény e képességet a végletekig fokozza. A hímek versenye az asszonyért a leghevesebb küzdelmek közé tartozik. Nemcsak a saját nemük módszereit kell ismerniök, hanem tudniok kell bánni a nőstény szeszélyeivel is. Aránylag csak kevesen arathatnak sikert. A legtöbb fajban nagy részük kudarcot vall és nötlenségre van kárhozthatva. Ez ösztön minden szenvedélyek között a legerősebb. Végtelen nagy az áras az erőkifejtés megfelelő. Mindenféle mesterkedésnek kijut a szerepe. Minden vonzó és elbájoló tulajdonságot felhasználnak. A vetélytársat nem csupán nyílt harcban kell ártalmatlanná tenni, hanem titkos fondorlatokkal is be kell hálózni, így tehát az ellenfél legyőzésére szükséges erő és fegyverek fejlődésével s a nő elbájlására szolgáló alakkal és szépséggel párhuzamosan az a pszihikai erő is gyors fejlődésnek indul, mely a közvetlenül el nem érhető célok biztosítására közvetett módokat talál. Ilyen tények sejtették meg velem azt, mit a XIV. fejezetben mondtam, hogy az agyfejlettséget másodrendű szexuális vonásnak kell tekintenünk, mely eredetileg a hím sajátja volt, mint az agyarak, agancsok, színes tollak, nagyobb alak, melyek enyhén visszatükröződnek a nőstény anatómiájában is.

Azonban a nőstényekben is mind a táplálékszerzés következtében, mind pedig ezen udvarlások miatt bizonyos közvetett természetű értelmi képesség gyakorlása vette kezdetét. A visszautasítás formái sokfélék és ügyességet igényelnek. Minden nőstényállat életének legnagyobb részében elviselhetetlennek találja a hímek udvarlását, kiknek vágyai szakadatlanok. A nyers erőnél valamivel többre van szükség, hogy a fenyegető erőszakot elhárítsa. Erre a célra különféle mesterkedéseket és ravasz csel fogásokat talál ki. De még a kellő időben érkezettek közül is tetszése szerint akar választani s a nem szívesen látott udvarlók állandó törekvéseit sikerrel kell megakadályoznia. Ennek megvalósítása számtalan fortélyt és cselszövést tesz szükségessé. A nő tartózkodó, ügyes és csalfa lesz.

Ehhez járul a szülői gondoknak a belátó képességre

gyakorolt fejlesztő hatása s ez majdnem teljesen a nőstény osztályrésze. Igaz, hogy az anya rendszeren nem ismer más módszert, mint a közvetlen támadást azzal szemben, ami ivadékat veszéllyel fenyegeti, de rendszeren a hévvel és dühvel rémíti meg az ellenséget, mely fizikai erejét néha százszor is meghaladja. Ezt azonban bizonyos izommozgásból származó fogások is segítik, melyek az állat magatartását elrettentővé teszik, minő például a szőrnek vagy a tollnak felborzolása. Az ivadék védelmezésének legfontosabb módja azonban egészen közvetett, képmutató. Majd minden madár és sok emlős sántának, bénának tettei magát, ha ellenség közeledik s így próbálja, rendszeren sikerrel, saját magának hasztalan üldözésére bírni míg csak messzire nem távolodnak attól a helytől, ahol a fiatalok vannak. A nőstények ebbeli fejlettsége nagyon különböző és bár végül, mint az állatok ez osztályának legtöbb cselekedete, igazi ösztönökké válik, fejlődésük mégis ágybéli változásokkal jár, melyek általában a fejlődés irányába esnek.

Csak egyik-másik szellemileg fejlettebb állatban, például házi kutyákban, elefántokban, némely lóban találjuk meg az igazi ügyességnek tisztább eseteit. Bár az ily esetekre vonatkozó anekdoták gyakran megbízhatatlanok mégis elég közönségesek és gyakoriak ahhoz, hogy mindenki tudjon róluk. Hogy milyen fokban van meg az elefánton kívül a többi vadállatokban, azt nem könnyű megmondani. Saját tapasztalásomból mondok egy esetet. Az 1875-ik év nyarán, mikor a Fremont folyó partján a Rabbit-völgyben, Utahban növényeket gyűjtöttem, a mezőt gyakran megrohanták a réti farkasok (*Ganis latrans*) mialatt én és kísérőm távol voltunk. Ezek az állatok éjjelenként óriási üvöltést vittek véghez sátrunk körül, néha egészen megközelítve bennünket. Végre egyszer megtöltöttem puskámat mindkét csövében s a bozótban egy szakadékbba helyezkedtem el, a sátrtól körülbelül 200 méternyire s egy húsz méteres fonál végére friss húst kötöttem; a fonál másik vége a bokor körül kanyarodva a puska két ravaszához volt erősítve. A szátra gyakorolt legkisebb húzás

elsütötte volna a puskát, mely gondosan abba az irányba volt állítva, melyben a húst elhelyeztük. Másnap reggel kö-röskörül nyomokat láttunk, de a fonál s a hús érintetlen maradt. Következő reggelre a hús eltűnt s a fonalat ketté-harapva találtam. A húst vagy hat arasznyira a puska felé húzták, mert a nyomai látszóttak a puha talajon, s a fonál meg volt lazítva. A puska nem sült el. Újra kitettem a húst, visszahelyeztem a puskát s a harmadik éjszakán hallottam egy puskadördülést. Holdvilágos volt az éjjel s a lehető leg-gyorsabban a helyszínére siettem, de minthogy nem találtam megölt farkast, visszatértem. Reggel láttam, hogy az előbbi éjszaka műveletét megismételték, azonban valami véletlen folytán meghúzhatták a fonalat s a puska elsült, valószínű azonban, hogy az állatot nem sértette meg, mert a fonál nem volt a helyén. Több éjszakán át folytattam a kísérletet némi-leg változó eredményekkel, de egyetlen farkast sem sikerült így elejtenem. A nyomok mutatták, hogy az első éjszakán körüljárták a fonalat és a puskát, valószínűleg azért, hogy a helyzetet alaposan kikémleljék és ismereteiket a továbbiak-ban felhasználják.

Legújban egy majdnem ugyanily érdekes tapasztalatot tettem. Egy óvatos patkányt próbáltam törbe csalni, mely pincémbe került. Miután a legszellemesebb fogásaim-mal kudarcot vallottam, majdnem felhagytam a szándékkal, s egész váratlanul arattam sikert épen az óvatosság hiányá-val. Az állat végül valószínűleg arra a föltevésre jutott, hogy amit nem próbálok elrejteni, az nem lehet veszedelmes.

Az ügyesség vagy ravaszság képessége sokféle módon nyilatkozik a különböző állatokban, különböző körülmények között, s a nyelv ezeket különböző értelmi árnyalatú szókkal próbálja kifejezni. Az állatokra legközönségesebben alkalmazott szók, melyek legtöbbször emberre is használható, agyafűrt, fortélyos, huncut, körmönfont, furfangos, a rendes ügyes és ravasz jelzők mellett. E szóknak egyértelműsége azonban világos és tartalmuknak főeleme a *közvettség*. Közös céljuk a vágy kielégítésére irányuló sikeres erő kifejtés, közös mód-

szerük az észrevett viszonyok kihasználása. De az értelmi tény egyszerű s ezen a fokon *belátó észrevételnek* nevezhető. Valamivel előrehaladottabb fokozatát az emberben tanulmányozhatjuk. Egyáltalán nem akarjuk azt mondani, hogy valami eredeti különbség van az állati és emberi belátás között, azonban azon uralkodó véleményhez simulva, hogy az ember kiváltképen eszes lény, ezt a képességet nála *belátó észnek (reason)* fogjuk nevezni.

XXIII. FEJEZET.

BELÁTÓ ÉSZ.

A természetes kiválasztás törvényei szerint minden hasznos, mi az egyént szerves vagy szervetlen külső ellenségekkel szemben védi az elpusztulástól, vagy mely képessé teszi arra, hogy jobban biztosítsa magának a fönmaradás föltételeit. Azok a nagy majomfajták, amelyek Közép afrika vagy a torpusi Ázsia rengetegekben élnek, hol bőven tenyészik az oroszlán, a tigris és más vérengző ragadozók, ez állatoknak állandó prédái, különösen kicsinyeik sorsa az, ho'gy felfalják őket, s ez a faj fenmaradását nagyon kétesse teszi. A legtöbb védelmi eszközük hiányzik, menekülésben sem elég ügyesek arra, hogy magukat ez állatok ellen védelmezzék, egyetlen kárpótlásuk mindezért fokozott ravaszságuk, ügyességük az ellenség kijátszásában. De ez a fokozott ravaszság csak a testhez képest erősen kifejlődött agyból származhatik. Ezeknek az állatoknak folytonosan azon kellett törni a fejüket, hogyan találjanak ki fogásokat az ily támadások elhárítására és teljesen jogos feltételeznünk azt, hogy az ilyen, nem testi, hanem szellemi képességet igénylő erő-kifejtések megújulásának tulajdonítható az agyféltekék kifejlődése, mely a közvetlen alkalmazkodás törvénye értelmében gyorsan ment végbe. így mind a felnőtt, mind a fiatal állatok nagyobb védelemben részesültek, az ivadékok nagyobb száma maradt életben s ezek szülőik fokozott ágybéli képességét örökölték és még fokozottabban adták át ivadékaiknak.

Ezen negatív befolyás mellett, mely talán a legerősebb

volt, egy pozitív befolyás is működött ugyanez irányban e lényeknek a létért folyó küzdelmében. Hogy abbahagyták a fákön való tartózkodást, ez a természetadta elesések nagy részét elérhetlenné tette számukra. A gazdag diótermés, mi magas fákön függött, a datolya és más édes gyümölcs, mint a füge, a banana, csak akkor volt hozzáférhető számukra, ha megérett és leesett, a mennyiben a kisebb majmok, mókusok és medvék a fáról le nem ették valamennyit. Ezeket a veszteségeket valamivel pótolni kell. Ezt csak fokozott ravaszsággal lehet elérni; s íme itt van az agyfejlődés siettetésére szolgáló közvetlen lökés. Ez a két egyirányú befolyás a természetes kiválasztás segítségével okozta az agy növekedését, a koponya szélesedését, mely az igazi majom és igazi ember, a legmagasabb állati és a legalsóbb emberi agyvelő különbségét áthidalja s ezt állíthatjuk a nélkül, hogy túloznók azt az időt, melyen belül a geológia szerint ez a differenciálódás végbement. – *Dynamic Sociology* I. 428-429.

* * *

A természet az agy terjedésének és tökéletesedésének ezt az utolsó lépését s ezzel a megismerő képesség fokozását, mint minden egyebet, a megnövekedett szükségletek következtében, tehát az akarat parancsára viszi keresztül. Amit az emberben akar és elér, az lényegében ugyanaz és nem több annál, amit az állatokban tűz ki célul: a táplálkozás és fönmaradás. Azonban az emberi szervezet kialakulása következtében azon cél elérésére szükséges követelmények úgy elszaporodnak, felfokozódnak és oly sajátosakká válnak, hogy ezek kielégítésére az értelemnek hasonlíthatlanul jelentékenyebb fokozására van szükség, mint az eddigiek; vagy ha e fokozódás nem is szükséges, de mindenesetre a legkönnyebb eszköz ama célok elérésére. Minthogy azonban az értelem egész mivoltánál fogva igen sokoldalú használatra való s a legkülönbözőbb célokra alkalmazható; a természet, takarékosági szelleméhez híven, az annyira változatossá lett szükségletek minden követelményét vele vitette keresztül. – Schopenhauer: *Welt als Wille* II. 316-317.

így hát dicsekednek, így hát kérkednek és lármát ütnek azzal, hogy megmutatták ember voltukat, mikor oly hatalmasakká lettek, aminőre az emberen kívül egyetlen élő lény sem volt képes, és tették ezt az észnek hatalmával és erejével. Mert testi erőben, (mondják Ők), a medvék, oroszlánok, farkasok és más vadállatok harcolnak. És a legtöbb felülmúl bennünket erőben és erőszakos bátorságban, de szellemben és észben mi valamennyinél erősebbek vagyunk. – Thomas More: *Utopia* 133-134.

* * *

Ha az emberek világi előmenetelét erényeik elősegítik, talán ép ily nyilvánvalóan segítik bűneik is, a csúszás-mászás, a besugások, a keményszivűség a magabazárkózott fukar önzés, a vásár megengedett hazugságai és fogásai, a szerencsejáték furfangjai s nem ritkán egyenes gazság. – John Stuart Mill: *Chapters on Socialism*.

* * *

A szív mindég rászedi az észet. – La Rochefoucauld: *Maxime* 102.

* * *

Az ügyesség és ravaszság mind az állatban, mind az emberben megvan, azonban az éles elme és a tapintatosság csak az ember tulajdona. Ez utóbbiak az elme ugyanazon képességének magasabb fokát jelentik. Az ember rendszeren, bár nem szükségképen, oly cselekedetekben veszi hasznukat, melyek az önfentartásra vonatkoznak. A fenmaradásra való törekvés, mely az állatokban s az alsóbb emberi típusokban közvetlen, a társas állapotban korán válik közvetetté. Az ember ahelyett, hogy a zsákmányt üldöznél, megragadná és felfalná, vagy a föld növényi termékeit keresné, megtalálná és megenné, korán hozzászokott ahhoz, hogy a fönmaradás eszközeinek állandó forrásait biztosítsa magának, mely lépést sok állat is megtette ösztönszerűleg. Azonban az ember a társas állapotban bármily kezdetlegesen, de előrelátóvá lett s ke-

letkezett az eleség elraktározásának szokása. Ennek megvolt az a közvetlen hatása, hogy szükségleteit többé nem a közvetlen vágy korlátozta. Ennek az volt a következménye, hogy a fönmaradás eszközeire irányuló eddig periodikus vágya folytonossá s ezen célra törés szakadatlaná vált. A társas élet szükséges kísérőjeként más ezzel járó szükségletek is lettek, minők a ruházat és hajlék különböző fokozatai. Nagyon korán kellett kialakulni valami nyers esztétikai érzéknek is, mert egyetlen vad törzset sem találtak még oly alacsony fokon, hogy bármily esetben is, de ne díszítette volna tárgyait és ruházatát. A vágnak más céljai is megszorodtak, és birtokba kerítésük szintén erő kifejtés végcéljává vált. Lassan megszületett a tulajdon fogalma s a történet tanúsága szerint a tulajdonszerzés foglalta le ezentúl az ember energiáinak legnagyobb részét. Az írott tudósítások előtt már régen uralkodó szenvedély volt a vagyonszerzés. Ennek a szenvedélynek fejlődésével lépést tartva folyt le annak a képességnek kialakulása is, mely a kielégítését leginkább biztosította. Mind a szenvedély, mind eszközei a társadalom fejlődésének voltak föltételei és kellő világításból nézve a civilizációnak is irányító tényezői. Itt azonban, minthogy embernek emberrel kell szembeállni, s így magasabb értelmi színvonalon, de szintén harc foly, ahhoz hasonló, mi az állatvilágban megy végbe, – igazi küzdelem a létért.

Ebben a nagy küzdelemben a nyers erő mind alárendeltebb szerepet játszott s az elme mind fokozottabb befolyáshoz jutott. Bár az alsóbbrendű ügyeskedés és az állati ravaszság nagyon feltűnő volt, de mindjobban átengedte a teret ugyanezen pszichikai képesség finomabb megnyilatkozásainak. Ezt a haladást nagyban gyorsította az intézményeknek s a magatartást szabályozó törvényeknek kifejlődése, melyeket az együttélés tett szükségessé. A nyers állati módszerek a közösségben tűrhetetlenekké váltak s a társadalom, ha más-kép nem, természetes kiválasztás révén küszöbölte ki őket. A társas viszonyok közt élő embereket vajami kevésbé megátadható és finomabb tényezőnek kell kormányoznia. De

mialatt a társas szabályozás erősebbé vált, erősödött az emberi szerzőképesség is. A tulajdon törvényes védelme növelte annak kívánatosságát s az erő kifejtés minden mesterkedése tulajdonszerzésre irányult. Nem gondolhatunk el semmiféle szövevényt, mely alkalmasabb volna arra, hogy a szellemi képességet kihívja, fejlessze és tökéletesítse, mint a társas állapot jutalmai és kísértései.

A *Dynamic Sociology* I. kötetének VII. fejezetében (497-597.) elég kimerítően tárgyaltam a társas világban uralkodó szerzésnek különböző módjait és törvényeit. Most csak a mindezekben foglalt sajátos elvet akarom felemlíteni. A belátó észrevétel képessége, melyről láttuk, hogy a magasabbrendű állatokban uralkodó, most az emberhez, a társadalomhoz s a szabályozó intézményekhez alkalmazkodott. A fenmaradásra való törekvés a fenmaradás *eszközeinek* s általában az örömeknek keresésébe ment át. Az állati tevékenység ipari tevékenységgé vált s az ipari tevékenység általános neve *üdet* (*business*). Az életnek nagy célja most az üzleti siker. A társas szabályok az állati módszereket sikertelenné teszik és csak az emberi módszereket engedik érvényesülni. Azonban a pszichikai elv ugyanaz marad.

A puszta fönmaradáshoz, nevezetesen ahhoz, ami épen szükséges az élet fön tartására, mely minden erő kifejtés célja, most egy nagy csomó dolgot kell hozzáadnunk, melyek erre a célra nem szükségesek. Mindenki tudja, hogy a „szükségletek” szó mennyire tág fogalmat jelent a jogi értelmezésekben s még ugyanazon a vidéken is az egyén társas helyzetével mennyire változik. Vannak dolgok, melyek egyik korban szükségesek, a másikban nem, melyek egyik osztálynak szükségesek, a másiknak nem, van számtalan dolog, amit egyetlen törvény sem mond szükségesnek s melyeket mégis élelnekben kivan az ember, mint az életre igazán szükséges dolgokat – ilyenek a fényűzés ezerféle fokai és formái, az emberek hódolata, elismerés stb. A társas élet s a civilizáció óriási mennyiségű, az alsóbb fokozatokon ismeretlen vágyat teremtett. Ide tartoznak mindazok, melyeket a IX. és X. feje-

zetben felsoroltam s melyeket itt nem említek fel. A vagyon-szerzés kedvelésének erősödött és magasabb formáin kívül, melyek eredetileg az életfentartás küzdelmeiből fakadtak, kifejlődtek a szaporodás ösztönéből sarjadó magasabb vágyak is, az egyéni szerelem s a családi érzések. Ezekhez járultak az esztétikai, erkölcsi és értelmi vágyak, melyek mind erősebben nyilatkoznak és követelnek kielégítést.

A közvetett módszert, mely legjobban biztosítja az üzleti sikert, leggyakrabban *éleselmének* nevezik. Az észrevett viszonyok számosabbak és szövevényesebbek, mint azok, melyeknek esetében a ravaszság elégséges. Legnagyobbbrészt az ember cselekvéseiben szerepelnek és az emberi természet ismeretét tételezik fel. Meglepő, hogy a nagy többség mily kevéssé ismeri az emberi természetet és milyen könnyű hasznot húzni ebből az általános tudatlanságból. Az uralkodó optimizmus a legfőbb elem, amely ezekben a dolgokban majd minden embert vakká tesz s mely okozza azt, hogy oly cselekedetek, melyekről a jó megfigyelő szembeszökően látja, hogy tisztán önző indítókból fakadnak, úgy tüntethetők fel, hogy a teljes érdekmentesség és önzetlenség látszatát keltik. Ez érthetővé teszi a nagyközönség meglepő könnyenhivőségét is, mi oly feltűnő, hogy a „szemfényvesztés szeretete” általánosan ismeretes dolog. Mindaz, mit a társadalomban mondanak és tesznek, ebből az önérdemből indul ki s ebből kiindulva kell értelmezni és javítani. A *suppressio veri* és a *suggestio falsi* esetein kívül van a beszédnek még sok mesterkedése, melyekből az a francia közmondás származott, hogy a nyelv gondolataink eltitkolására adatott nekünk.¹ Megvan a hallgatásnak is a művészete, a szűkszavú, bizalmatlan viselkedés. Az önérdem szempontjából gyakran igaz, hogy ha beszélni ezüst, vagy valami más alsóbbbrangú fém, akkor hallgatni arany. Nincs elterjedtebb dolog, mint a középszerű

¹ Ils ne se servent de la pensée que pour autoriser leurs injustices, et n'emploient les paroles que pour déguiser leurs pensées. – Voltaire: Dialogue XIV. Le Chapon et la Poularde. Oeuvres Complètes, Vol. XXXVI. 100.

embereknek az az éleselmjúsége, melylyel felfedezik, hogy a hallgatás a bölcsesség hírébe keveri őket.¹ A méltóság látszatát biztosítja, amitől a bőbeszédűség megfosztaná őket. Az ilyen emberek, bár valójában nagyon keveset tudnak, ezt az egyet tudják s ezt a tudásukat a legjobban felhasználják. Ez már sejteti azt az általános tény, miről a mai filozófusok oly egyértelműleg megfélekednek, mikor bizonyítják, hogy a társadalomban a természetes fönmaradásnak legteljesebb játéktere van, s nem gondolnak arra, hogy a fönmaradásra való alkalmasság nem az értelemről, hanem az éleselmjúségtől függ, mellyel néha nagyon kevés értelem párosul. Ez az a képesség, melyről láttuk, hogy az élet sikereit különböző fokokon biztosította s ugyanez biztosítja a sikert a civilizált embernek vállalkozásaiban is. Egészen más, mint az értelem s egyik ezután vizsgálendő fázisának leszámításával az elme magasabb képességei között a legalsóbb rendű.

A társadalomban kifejlődött leszarmazott vágyak közül kétségtelenül legfontosabb a nagyravágyás. Ez különösen a kormányzás befolyása alatt fejlődött ki, mi a legkorábbi emberi intézmények egyike volt. A nagyravágyás a hatalom szeretetének formájában nyilvánul s különböző nyilvánulása! jelentékeny szerepet játszottak az emberiség történetében. Az önkényuralomban durva és egyszerű s így a közvetlen módszert keveset használja, sanyargatott áldozatai gátolják és megszorítják, ellenben az újabb többé-kevésbé képviseleti kormányformákban majdnem kizárólag ezt a módszert kénytelen használni. A most tárgyalt elvünknek kitűnő példáit szolgáltatja sokféle formájában, melyekben jelentkeznek. Nincs jobb közeg a tiszta értelem gyakorlására, mint az, amit népnek nevezünk. Ha nem gondolkodik és szervezetlen, könnyű vele bánni, s kivéve a szélső eseteket, képtelen fölfedezni a kormányzók indító okait, még kevésbé képes egyértelműleg úgy hatni, hogy megakadályozza terveiket. Az ügyes kormányzó vagy politikus mindég azon igyekezik.

¹ Stultus tacebit? pro sapiente habebitur. – Publius Syrus.

hogy elhitesse, miszerint a nép javáért cselekszik s rendszeren elég sokan hisznek neki, hogy a többinek közbelépését megakadályozzák. Minden országban azok a legnagyobb politikusok és demagógok, akik az aggodalmaskodástól ment hatalomszeretettel s az állami jövedelmekre való vágyódással az értelem állati felének legmagasabb fejlettségét párosítják. Ezek azok, kik szigorúan biológiai szempontból legalkalmasabbak arra, hogy a társadalomban fenmaradjanak. Azok tehát, kik a szociológiát a biológia törvényei alapján tanítják, ne csak a legmagasabb típusoknak, hanem egyszerűen mind a társas fejlődés legtökéletesebb példányainak tekintsék őket. Ezzel a filozófiai iskolával egyáltalán nem fér össze, hogy vádolják ezt az osztályt, amint teszik, mert ha van valaki, akit ide kell sorolnunk, akkor ők azok és senki más.

Egészen más, és a cselszövő ármánykodó politikusnál valóban magasabb fokon s a nagyravágyó, de tapintatos és bölcs uralkodó vagy államférfiú színvonalához közelebb áll a sikeresen működő diplomata. A diplomácia az eredeti értelmi képesség legmagasabb fokának tipikus formája. Akár Machiavelli-féle cselszövésekben s minden igazságnak és elvnek mellőzésében nyilvánul, akár tiszteletreméltó és hazafias indítók vezetik, mindenképen a belátás mélységével jár s kellően alkalmazva a nemzeti sikerek legfontosabb elemeinek egyike. Mondanunk sem kell, hogy az élet apró ügyeiben is mindenki bőven gyakorolja a diplomáciát.

Ennek az elvnek egy másik alkalmazását is hasznos lesz felemlíteni. A törzsnek törzsre halmozódása s az uralkodó osztály vágya a területi határok kiterjesztésére a társas állapotok egyik főkísérőjévé tette a háborút, mely az emberi történelemnek ma is egyik vezető eleme. Bár főleg a nyers erón épül, korán kerül az egyéni szándékok szolgálatába. Ezt a formáját *stratégia* néven ismerjük. A számosságnak, bátorságnak, jobb fegyvereknek hatását nagyban növelheti az időnek helyes kiszemelése s a támadás helyes módszere. Ha gyöngébb sereg győz az erősebben, ez azért

történik, mert az elme dolgozott; s az elmének az a tulajdonsága, mellyel ezt az eredményt elérték, pontosan ugyanaz, mi az üzletben, a politikában, a diplomáciában sikert biztosít. Az éles elme, tapintat, politika, demagógia, diplomácia, stratégia ugyanazon képességnek megannyi megnyilatkozása különböző körülmények között.

Ha a belátó észrevétel nevet jogosan adtuk e képesség állati és alsóbb emberi megnyilatkozásainak, akkor ép oly helyesen alkalmazhatjuk a *belátó ész* kifejezést azokra a bonyolultabb folyamatokra, melyek az emberek magasabb típusaiban ugyanezeket a célokat szolgálják, mikor ama szövevényesebb föltételekkel bánnak el, melyeket a társadalom teremt. A képesség ezen a fokon is bizonyos viszonyoknak, főleg az ellenállás és irány viszonyainak észrevétele, de a viszonyok távolabbiak és homályosabbak, szövevényesebbek és rejtettebbek s nemcsak mélyebb behatolásra, hanem kanyargósabb utakra is van szükség, melyek a belátás tényét meghosszabbítják s azt a következtetés-folyamatok egy nemévé emelik. Ez igazolja, hogy új nevet kapjon, föltéve, hogy nem feledjük, miszerint a különbség csak fokozati és egyáltalán nem minőségbeli.

XXIV. FEJEZET.

A RÁSZEDÉS ELVE.

Ez a törvény (a rászedés elve) az értelmi képesség fejlődésével keletkezik és helyes világitásból nézve ez az a lényeges forma, melyben e képesség mindenütt nyilatkozik, bár ezt az igazságot gyakran álarc alá rejti a célok nagy változatossága, melyek felé az értelmi működések irányulnak. – *Dynamic Sociology* I. 501.

* * *

Az értelem rendes működései, megkülönböztetve őket az érzelmi működésektől, melyek annyival nagyobb eredményeket érnek el, lényegükben ilyen jellegűek úgy, hogy azt mondhatjuk, a *feltalálás rászedés*. Behálózza és törbe csalja a természet erőit, Maga a nyelv is támogatja ezt az igazságot. A mesterség módszerei *mesterfogások* és eljárása *mesterkedés*. A kezdetleges ember korán megtanulta, hogy csálnia kell. ha élni akar s bár ez az elv egyetlen etikai törvényben sem jutott kifejezésre, mégis szakadatlanul alkalmazták a történelem egész folyamán. – *Dynamic Sociology* I. 502.

* * *

Bár az állandóan idézett maximák pompás sorozata biztatja az embert, hogy becsületes legyen más emberekkel szemben követett eljárásaiban, mégis alig hajtottak végre kölcsönös cselekedetet a nélkül, hogy a rászedésnek valami formája ne érvényesült volna. Az, amit az alkuvás ügyességén értenek, az sem több, sem kevesebb, mint a ravaszságnak egy

faja, mely a tényeket valamivel másképp adja elő, mint a milyenek, aminek következtében másokat némileg megcsal s arra kényszeríthet, hogy valami árucikket, talán nem épen értékén felül, de minden esetre jobban fizessenek meg, mint különben kellett volna. Nem mondunk nagyon sokat azzal, hogy a kereskedésből élők közt alig van, aki a becület elfogadott fogalmai szerint becsületes volna. Alaposan kételkedhetünk abban, hogy a legtöbb esetben a becület nem volna-e érdekeikre végzetes ... Mindenki várja a másiktól, hogy bizonyos mértékben, melyben ő maga is nyugodtan tenné, alkalmazza a rászedést s aki ezt nem teszi, arról alig fogják hinni, hogy értelmi képességeinek, vagy amint mondják, elmésségének, teljes birtokában van. Mert a nyílt hamiság oly észreveghetetlen árnyalatokkal megy át az értelem természetes fokozatának gyakorlásába, hogy az elválasztásnak határát nem lehet megvonni. – *Dynamic Sociology* 1. 511-512.

A teljes igazmondás a legritkább erények egyike. Még~ akik föltétlenül igazmondónak tartják is magukat, naponta vétkeznek túlzott vagy lefokozott állításaikkal. A túlzás majdnem általános. A „nagyon” szónak sűrű használata akkor is, mikor semmi szükség nincs rá, mutatja, hogy a félreanyaggyarázás mily elterjedt és megerősödött szokás. – Herbert Spencer: *Principles of Ethics* I. 400.

* * *

Az álszenteskedés a bűn hódolata az erénynek. – La Rochefaucauld: *Maxime* 218.

* * *

Erényeink majdnem mindég csak palástolt bűnök. – La Rochefoucauld.

* * *

Amit az emberek erénynek mondanak, az rendesen nem más, mint szenvedélyeink szülte fantom, melynek tisztességes

nevet adunk, hogy büntetlenül tehesük, amit akarunk.
Ugyanott.

* * *

Mi a hazugság végre is? Igazság,
Mely álarcot hord. S én úgy vélem: itt
Jogász, történész, hős, pap (kik a masszát
Vezérlik) mind füllentget egy kicsit.

Byron: *Don Juan* XI. Ének, 3. versszak
(Ábrányi Emil fordításából).

* * *

Az értelmes olvasók figyelmét nem kerülhette ki, hogy mindamaz értelmi jelenségekben, melyekről a két utóbbi fejezetben volt szó, a csalásnak valamely formája szerepel s ez az egész folyamatnak a magva és sikerének kulcsa. A belátó képesség eddigi megfontolásaink szerint főleg az érző lényekkel szemben használdik fel és tulajdonosának előnyét ezekkel szemben biztosítja. Minthogy egyik érző lény sem akarja a veszteséget elszenvedni, a végrehajtott cselekedet a vesztes hajlamainak ellenére megy végbe. Tehát valami módon el kell rejteni előle, hogy a kérdéses tettek mi lesz az eredménye, máskülönben ellentállna vagy elmenekülne. Ez a gondolat lappang mindezekben a szókban: ravasz, ügyes, körmönfont, agyafürt, cselszövő, furfangos, huncut, fortélyos, stb. Némelyik szónak etimológiája keveset mond, de egyik-másiké jól magyarázza a gondolat történetét.¹

A róka és más állatok ravaszága rendszeren a zsákmányul kiszemelt állatok rászédésében nyilvánul. Ezekben az esetekben a rászedett állat kevésbé ügyes, mint az, amely behálózza és elfogja, de az anyamadár, mely színleli, hogy meg van sebesítve, példát szolgáltat arra, hogy néha az értelmileg alacsonyabban álló lények is sikeresen védekezhetnek a magasabb rendűek ravaszságával szemben. Valóban any-

¹ A következő torokban az eredeti szöveg néhány angol szónak etimológiai elemzését tartalmazza.

nyira a rászédés az elv lényege, hogy szabály szerint minél teljesebb a rászédés, annál nagyobb a siker.²

Az embereknek társas állapotukban szerzett tehetségei között a csalásának fontos szerepe van. A gondolkodás optimista hajlandóságának hatalmas befolyása, mely a vágyak régi illúzióinak legkésőbbi formája, majdnem mindenkit vakká tesz a civilizációban uralkodó csalásokkal szemben s a nem gondolkodó tömeg könnyen válik ama kisebb osztály áldozatává, mely megtanulta ezt a módszert, helyzetének javítására. A majdnem általános emberi cél a gazdagság, jólét, birtok, uralom, vagy akárhogyan nevezzük. A szegénység bajjá vált s annyira félnek és rettegnek tőle, hogy minden eszközt felhasználnak kikerülésére. Azok tehát, akiknek ke-

¹ Spencer, mikor az igazmondásról oly pompásan beszél, etikájának első kötetében, (IX. fejezet) nagyban megerősíti ezt a felfogást a primitív népekre vonatkozólag. Úgy látszik, őt tényleg meglepi, hogy bár nem fix szabály szerint, de az egyszerűbb elméjű hegyitörzsek a leginkább igazmondók s az értelmesebb parti törzsek egyéb vétkeihez még a hazudozás is járul. Azt is kimutatja, hogy a magasabb fajták, beleértve az övét is, ezt a tulajdonságot szégyenletes mértékben gyakorolják, különösen akkor, ha alsóbb fajtákkal van dolguk. Mindez önként várható, ha az értelem gyakorlásának főeleme a rászédés. Ezt világosan mutatja az ugandai nép példája, kik a „sikerrel hazudót ügyes, okos embernek” mondják; a középamerikaiak azt mondják a csalóra, hogy „micsoda okos fiu!”; a Philippini szigetek lakói a hazugságot úgy látszik egyáltalán nem tartják bűnnek, „inkább jogos, bár ravasz szokásnak tekintik”; ezekkel ellentétben a sórák „nem tudnak hazudni. Nem elég civilizáltak arra, hogy kieszeljenek valamit”; „a mahárok (Parwari) pedig oly bolondok, hogy minden ok nélkül megmondják az igazat”.

A fajták különböző fokú igazmondásának okát keresve arra a következtetésre jut, hogy „az önkényes kormányzó léte, vagy nem léte vezet az uralkodó hamissághoz, vagy uralkodó igazsághoz” s elég erővel mutatja ki, hogy a hazugság a megfélemlítés és rossz bánásmód természetes következménye, mint ezt Livingstone is megerősíti, mikor a keletafrikai rabszolgákról azt mondja, hogy „alig lehet rávenni a rabszolgát az igazmondásra, annyira hajlandó azt mondani, a miről azt hiszi, hogy tetszeni fog”. Ugyanezt a tényt találtam a déli szabadok között a polgárháború végén, mi felszabadításukkal végződött. Kétségtelen, hogy a szabadság ösztönökre és más férfias tulajdonságokra indít, ellenben a rabszolgaság és zsarnokság általában demoralizál. De ez csak azt mutatja, hogy a csalást minden esetben védekezésül használják a veszélyekkel szemben, s ez az eredeti értelmiségnek természetes és jogos gyakorlása, mely egyedül erre a célra alakult

vesük van vagy semmijük sincsen, minden forrást kimerítettek, melyből valamihez juthatnak, hogy eleget tehessenek vágyaiknak. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a minden egyes emberben uralkodó vágyak közül csak nagyon kevés érvényesül, mert kielégítésüknek folyton rendszeres rászedések állnak ellent. Senki sem akarja, hogy mások ismerjék az ő szenvedéseit, különösen azt nem, hogy megtudják, miszerint kielégíthetlen szükségletei vannak, s így azok akik gazdagságban látszanak úszni, esetleg a fájdalom vajúdásait élhetik át, melyeket ügyesen titkolnak. Nemcsak a szegénység, a pénztelenség a baj. Lehet ez valami családi zavar, szégyene annak, hogy az elfogadott társas törvények ellen tettünk, félelem valaminek a felfedezésétől, mi tönkretesz, ha kiderül. Minden érzelem rejtegetése ebbe a kategóriába tartozik. Az érzelem kifejezése gyöngeség jele és hátráltatja a sikert. A közönyösség színlelését mindennel szemben – nevezik politikának. Azt, aki levértnek látszik, már tökéletlennek tartják. Az emberi természet olyan, hogy emeli az erösét s megveti, összetöri a gyengét. Ez szigorú ítéletnek hangzik, de igaz. Mi lehet az alapja? Kétségtelenül az a homályos érzés, hogy a bukás a tökéletlenség jele. Aki nem tud megélni, arról felteszik, hogy hiányzanak a rávaló személyes jellemvonásai. Senki sem akarja erejét értéktelenre pazarolni. A világi javak nagy osztaléka vált a jellem általános mértékévé. Ha egy lépéssel visszamegyünk, akkor föltéve, hogy a vagyon szerzésében és megtartásában bizonyos szellemi képesség működik, világos, hogy ezt a tulajdonságot veszik közönségesen az értékítéletek alapjául. Van valami ösztönszerű érzés, hogy a belátó képesség, mely a sikert biztosítja, az emberi jellemnek egy nagy és értékes eleme és ezért részesül oly nagy tiszteltben.

Az elmének e szellemi képességekkel szemben fölvetett magatartása tette alkalmassá ezeket arra, hogy a társas életben még nagyobb szerephez jussanak, mint a minőt játszottak a társadalmat és az embert megelőző korszakokban. Az uralkodó hiszékenységgel és optimista hajlamokkal összeköt-

tetésben a civilizált emberben addig ismeretlen túlzásig fejlődtek. Ennek az a következménye, hogy a társadalom egészében csalással van átitatva. Az elkülönített házakban való tartózkodás, mely a társas érintkezést csak bizonyos körülmények között teszi lehetségessé s kedvez a titkolásoknak, erősíti és táplálja ezt a hajlamot. Gyakran megfigyelték, hogy mikor előbb ugyanazon közösségben élt embereket civilizált szokásaikból valami kizavarja s természetesebb állapotba kerülnek, melyben minden tettük és gondolatuk közszemlére van kitéve, jellemük egészen másnak mutatkozik, mint gondoltuk. Én tanulmányoztam ezt, mikor a hadseregben együtt táboroztam és harcoltam a velem egy városbeliekkel, kik otthon nagyon különböző társadalmi helyzetet foglaltak el. Némelyek, akik a legalsó társas rétegekből származtak, váratlanul kiváló tulajdonságokat mutattak, ellenben mások, akik otthon nagy becsülésben részesültek, gyáváknak bizonyultak, vagy pityergő elégedetlenekké váltak. A nagy nélkülözések szenvedések és veszedelmek még inkább próbára tevő körülményei között még jobban kiválnak a porból a jellemnek aranymagvai. A civilizált életben ez nem történhetik meg, s amit magunk körül felületesen látunk, az nem mutatja meg azt, ami valóban végbemegy. Minden szó, tekintet vagy cselekvés, színlelés. Mindenütt mesterkedés, hamisítás, hazugság, altatás, tetetés és cselszövés. Ez, ahol a különös alkalmak magukkal hozzák, nyíltabb és bántóbb formát vesz föl, s mint becsapás, felültetés, szélhámosság, szemfényvesztés, szédelgés jelenik meg. Habár az emberiség nagy többsége mindezeket csak szelíd formában gyakorolja, egy elég nagy és mindég meglevő kisebbségben mégis rosszakaratú formát vesz föl. Ez a kisebbség a társadalom élőködő osztálya. A társas intézmények kedveznek ily osztály fenmaradásának s épen ez amaz osztály, mely legtöbbször járul az ily intézmények megalkotásához, fönmaradásához. Például alig lehet kételkednünk azon, hogy ha a jogi pályán levők közül kilencven percentet egészen eltávolítanának és hasznosabb célokra alkalmaznának, az igazságszolgáltatás nyerne vele legtöbbet és e mellett

a munkások ezreit szolgáltatathatnék át ipari célokra. De a tömeg épen ezt az osztályt bizza meg a törvények alkotásával s míg ezt teszi, addig állandóan fizetnie kell ostobaságért a büntetéspénzt. Ugyanez történik a kicserélés- minden tényében, bár a siker érdekében itt is érte]mes együttműködésre volna szükség, A másik nagy osztály, mely élőködőkben szintén bővelkedik, pénzügyekkel foglalkozik, a vagyonszerzés számtalan bölcs tervezeteit eszeli ki s mindennemű értékpapírok közvetítéséből él meg, De ez épen nem meríti ki a sorozatot. Az összes monopóliumokat felsorolhatnék.

Ezek a szerzésnek mind tökéletesen megengedett módjai addig, míg a szociológiát biológiai szempontból nézzük és csak a biológiai dinamikát vesszük számításba. Ez a természet módszere. Az állatvilágban nincs más. Ott úgy nevezik, hogy a kedvező fajok fenmaradása a létért folyó küzdelemben. Itt a versengés törvényének hívják. Az állati ravasz-ságot az emberi találékonyság követi s a belátó észrevétel belátó észszé válik. Mindkettő az ősi és rendes értelmi képességhez tartozik, mindenik a rászedés elvét foglalja magában, ez minden eljárásnak lényege. Meg kell adnunk, hogy a szociológia sok biológiai iskolája logikusan foglal állást az ipari élősdiséggel szemben – ha szabad e kifejezéssel élnünk - nem így azonban az utóbbi fejezetben említett politikai élősdiséggel szemben, és tanítja, hogy magára kell hagyni, hadd működjék szabadon. Azok, akik akármilyen módszerrel, de a legtöbbet tudnak megszerezni a világ javaiból, a legalkalmasabbak a fenmaradásra, s akik nem tudnak szerezni, azok a biológia etikája szerint megérdemlik, hogy meghaljanak, így a legrosszabbak kiküszöbölődnek a társadalomból s a legjobbak megőriztetnek, miközben a mindezt lehetségessé tevő túlhajtott képesség, még magasabbra fejlődik.

XXV. FEJEZET.

BELÁTÓ ÍTÉLET.

Nagyon is lehetséges, hogy impulzusok és pillanatnyi belátások egészségesebbek lehetnek, mint a legjobban megfontolt ítélet. Mindenki tudja, hogy sok nagy politikai és igazságszolgáltatási kérdésben hogyan tesznek erőszakot az igazságon a bírák és törvényhozók túlhajtott formalitásai és aprólékosságai, míg a közvélemény elejétől fogva látja az igazságot és kínos csalódással nézi, hogyan fül bele az a logika és a törvény formuláiba. – *Dynamic Sociology* II. 327.

* * *

Cselekvéseinkben aránylag igen kevés az új; a tapasztalás már meghatározta minden körülményekre a helyes viselkedést, melyektől legközvetlenebbül függ fennmaradásunk és jólétünk; ezen körülmények közt a cselekvés nem kivan összehasonlításokat és Ítéleteket, mert rendesen oly gyorsan kell bekövetkeznie, hogy ez lehetetlenné teszi a határozást vagy gondolkodást. A közönséges életnek számtalan körülményeiben való gyors és helyes cselekvésnek az elmékedéstől független képessége legalább is olyan fontos, mint az a képességünk, mellyel észszerű cselekedeteink mezejét tesszük tágasabbá. – W. K. Brooks: *Popular Science Monthly*, June, 1879. (XV. 154-155.)

Az események rendjére vonatkozó tapasztalataink mutatják, hogy bizonyos gyakran előforduló esetekben, bizonyos viselkedés a helyes és a boldogsághoz vezető, az ellenkezője pedig veszedelmes. Ez a tapasztalat állandóan ismétlődik s így

az illető körülmények bekövetkeztével az akkor helyes cselekedetre vivő hajlamunk ösztönné, belátássá, szokássá vagy a kötelesség törvényévé válik. Ettől kezdve mindazok a személyek, akikben az így alakult hajlam megvan, a kérdéses körülmények bekövetkeztével egyformán fognak cselekedni, de két oly személy, akikben nincs meg ez az impulzus, egyéni ítéletét fogja követni s vagy egyformán vagy nem egyformán cselekszik. – W. K. Brooks: *Ibid*, 1879. jul. 348.

* * *

A következőkben a belátásnak azzal a formájával kell foglalkoznunk, mely általános megjelenésében és alkalmazásának módjában sokkal jobban különbözik a belátó észtlől, mint ez a belátó észrevételtől, bár ez a többitől eltérően majdnem kizárólagosan emberi tulajdonság. Mindazonáltal bizom abban, hogy az olvasót teljesen meg fogom győzni miszerint ez a különbség csak a formában és alkalmazásban s nem a dolog lényegében gyökerezik. A belátó ítélet nem nagyon különbözik attól, amit a szónak valószínűleg leginkább elfogadott értelmében belátásnak neveznek. A kezdetleges állati belátás belátó észrevétel és belátó ész pszikológiailag a viszonyok észrevezésében áll, ellenben a belátó ítélet pszikológiailag, a legegyszerűbbtől a legbonyolultabbig, az *igazság* észrevezésében áll. Mondhatjuk, hogy az igazság maga is egy viszony s ez igaz is, de láttuk, hogy azok a viszonyok, melyeket a kezdetleges értelem észrevett, nem az azonosság, megegyezés és különbözőzés viszonyai, melyek az ítéletekben foglaltatnak, hanem az ellenállás, irány, sebesség, távolság viszonyai. A belátó ítélet nem foglalkozik ez utóbbi fajta viszonyokkal, vagyis olyanokkal, melyeknek vezetésére jelen mozgásainkban szükségünk van. Sokkal kevésbé közvetlenül függ össze a törekvő képességekkel és sokkal közelebb áll azokhoz a leszármazott értelmi képességekhez, melyek a gondolkodásnak majdnem kizárólagos tárgyai. Azonban mégsem azonos ezek egyikével sem. Semmi értelemben sem emelkedő képesség, sem az absztrakció, vagy érdektelen gondolkodás képessége. Nem is okoskodásforma, mint némelyek föltételezték.

Az a gondolat, hogy a belátó ítélet hosszú következtetés-láncolatok gyors, vagy pillanatnyi Összeszövése, ama fordított rendből származott tévedések egyike, melyet a szellemi jelenségek tanulmányozásában követtek s mely az épületet a tetővel s nem az alappal kezdte. Az értelmi képességek, melyek a figyelmet főleg lekötötték, mind másodrendűek és leszármazottak és természetes volt, hogy bármi másra került is a meggondolás sora, ezeknek adataiban próbálták magyarázni, pedig ez esetben az újabban talált tulajdonság a voltaképen elsőrendű és eredeti forma, melyből, mint főtörzsből ágazott ki a többi.

A logikusok e tévedésének egyik példája Whately érseknek egy megjegyzése, melyhez hasonlót iskolájához tartozók sok embernek írásaiban találunk. Azt mondja: „Szakadatlanul hosszú okoskodásfolyamatok suhannak át az elmén, de oly gyorsasággal, hogy a folyamat tudattalan marad, vagy legalább az emlékezetben nem hagy több nyomot, mint a torok és száj izmainak mozgásai beszéd közben, vagy azok az ítéletek, melyek a látható tárgyak *távolságára* vonatkozólag alakultak bennünk; fel lehet tehát tennünk, hogy pusztán pillanatnyi belátással jutunk eredményre, mely valósággal nem egyéb, mint gyors következtetés kimenetele.” (*Logic Introduction* 4. §.) Ugyaníly vonatkozásban dr. Carpenter azt mondja: „Már rég elismertem, hogy oly ítéletek, melyek valójában legnagyobbbrészt elfelejtett, vagy talán soha tudatunkba nem került apró tapasztalatsorokból keletkeztek, gyakran a belátó észrevételekhez hasonlókká fejlődnek. Azt hiszem, hogy ez a magyarázata annak a belátásnak, mit az asszonyokra jellemzőnek tartanak s amit tapasztalt gyakorlati személyeken is sokszor látunk, kik nem sokat foglalkoznak elméletekkel és kiktől ritkán kívánják, hogy ítéleteik eredetét megmagyarázzák. Ugyanígy magyarázom azt, ami igazság az előérzetekben rejtezik.” (*Mental Physiology* 486.)

Herbert Spencer, mikor a belátó ítéletek egyszerűségét és pszichológiai egységét bizonyítja, (*Principles of Psychology* II. 277. §.) talán túlságba is megy, mikor ezeket a mérnök bonyolult Ítéletére alkalmazza, de igaza van abban, (ugyan-

ott 278. §. jegyzete), hogy a belátás szónak közönségesen elfogadott értelmében az egy „felbonthatatlan szellemi tény.” Nem tagadjuk, hogy a legtöbb ez osztályú belátás szellemi előzményei rendkívül szövevényesek, melyeknek főtartalma az, hogy az elme egyáltalán nem él át oly folyamatot, melyben ez elemeket okoskodásláncolattá, vagy külön következtetések módszeres elrendezésévé alakítaná. Ez semmiféle értelemben sem deduktív folyamat. A belátás adatai az elmében már pszichológiai egységgé alakultak, melyet mint egészet alkalmaz és nem bont fel a belátás ténye. Fiziológiaibb szavakban, az ilyen cselekvésre való agyi előkészületek szervezetivé váltak, a megfelelő nukleuszok a tapasztalatok besorozódása folytán előlegesen fölépültek, s ezen elkészített közép-pontok kisülése közvetlen és teljes.

Bár a belátó ítéletnek e képességét az ember gyakran alkalmazza oly kérdésekben, melyeknek semmi közül sincs a közvetlen önfentartáshoz, mint például a geometria vagy logika axiómái vagy az erőknek még összetettebb viszonyai, de az a készülék nem ilyen folyamat építette föl. Ezek csak leszármazott alkalmazásai egy eszköznek, mely egészen más célra készült. Ez a cél hasonlít ahhoz, melyre a belátó észrevétel és belátó ész alakult, lényegesen gyakorlati, és közvetlenül a fajta érdekeivel, fentartásával és épségével áll kapcsolatban. A belátásnak más formái, melyekről gondolkoztunk, a közvetlen jelen cselekedeteire való tekintettel alakultak; ez a forma a közvetlen cselekvésre volt alkalmazva a közeli vagy többé-kevésbé távoli jövőben. Azonkívül, hogy szükséges volt tudni, mily úton kell haladni, hogy az élő lény valamely jelenlevő vágyát kielégítse, fontossá vált annak ismerete is, hogy milyen utat-módot kell választani akkor, ha a körülményeknek bizonyos szövevénye állana elő. Eleinte a körülményeknek csak oly szövevényeire szorítkoztak, melyekről ismételt tapasztalásból tudták, hogy keletkezhetnek, de később előre gondoskodtak azokról az esetekről is, amelyeknek mind kevesebb és kevesebb volt a gyakorisága és a valószínűsége s végül az alkalmazkodásnak oly fokára jutottak,

hogy majd minden lehető eredmény összetétellel szemben előkészültek vagy védekeztek. A tárgy ez elsőrendű és gyakorlati oldalának van a legnagyobb fontossága mind a pszichológiában, mind a szociológiában. S ha valaki egyszer kitért a régi filozófia kerékvágásából, könnyű belátnia, hogy ez szolgáltatja a legjobb és legtöbb példát.

Az embereket nem az eszük vezeti az élet napi ügyeiben. Nem használnak szillogizmust, mikor elhatározni próbálják, mi vezet a legbiztosabban sikerre valamely vállalkozásban. Azzal élnek, amit közönségesen „józan-ész”-nek szokás nevezni, s ez alig különbözik attól, amit most belátó Ítéletnek nevezünk. A könyvek keveset beszélnek a „józan-ész”-ről. Ha használják is, mint Reid munkáiban, hamar megszorítják és elferdítik az értelmét. Ezen képességnek a következő fejezetben meggondolásra kerülő fokozatánál magasabb fokairól legtöbbit írtak oly esetekben, melyekben, mint gyakran megesik, valamely probléma fáradtságos kiokoskodása téves következtetésekhez vezetett, melyek csak a tiszta belátásból kiindulva mutatkoznak ilyeneknek. Bizonyos jogi vélemények, mint tudjuk, gyakran nemcsak a tárgy elhomályosítására hajlandók, hanem a bíró elméjét tényleg csapdába ejtik, eltérítik az igazság és jog helyes fogalmaitól s ráviszik, hogy rosszul döntse el a kérdéseket, melyekben mások egyszerű belátással megtalálják az igazságot.

XXVI. FEJEZET.

NŐNEMŰ BELÁTÁS.

Közmondásos, hogy az asszonyi elme, mely a társadalom mai állapotában nincsen hozzászokva a szigorú okoskodásokhoz, sok esetben helyes következtetésekhez jut, melyekben a férfi logikus elméje a legóvatosabb megfontolások után is elhibázza a következtetést. – *Dynamic Sociology* II. 327.

* * *

Ha az asszonyokra úgy tekintünk, ahogyan tapasztalásból ismerjük őket, az e tárgyban szokásos általánosításoknál sokkal több igazsággal mondhatjuk, hogy tehetségeik általában a gyakorlati felé hajlanak. – John Stuart Mill: *Subjection of Women* 105.

* * *

Ha az asszony szervezete a megtartó szervezet, melyre mindannak megőrzése van bízva, amit a fajta a múltban szerzett, ebből azt kell következtetni, hogy az asszony az ösztönök, szokások, belátások és viselkedéstörvények raktára, melyeket a fajta a múltban tapasztalataiból szerzett. A hím szervezete éppen ellenkezőleg a változó szervezet, melyben az új elemek erednek a fejlődés folyamán, így a hím elméjének kell a tapasztalatot új mezőkre kiterjeszteni s az eszmehasonlítással és általánosítással a természetnek új törvényeit fölfedezni, melyek idővel cselekvési szabályokká válnak s a múlt tapasztalatok sorához adódnak. – W. K. Brooks: *Popular Science Monthly*, 1879. jun. XV. 154.

* * *

Ennek a fejezetnek címében a *nőnemű belátás* szót (használok az *asszonyi belátás* helyett, mert bár főleg az asszonyoknál találjuk, mégis hiszem, hogy gyökerei az embert megelőző korszakokba nyúlnak vissza, s az asszonyok belátó természete sok állat nőtényénél tapasztalható szellemi jellemvonásoknak közvetlen fejleménye. Azonban meg kell engednünk, hogy alig van valami eredeti megkülönböztetés az asszonyi belátás és a belátó ítélet között, mit az előbbi fejezetben tárgyaltunk.

Az asszonyi belátásról a legfontosabb megjegyezni való az újabb biológia szempontjából az, hogy ez oly elméleti képességeknek nagyon specializálódott fejleménye, melyeknek eredetileg csupán az volt a célja, hogy védje az anyát és az ivadékat. Ez az anyai ösztönnek egy része és mint minden ösztön, élessége és finomsága céljának szűkkörűségével arányos. Az asszonynak pillanatnyi és pontos ítélőképessége arra vonatkozólag, hogy mit kell tennie, ha neki vagy gyermekeinek épsége forog kockán, az emberi faj legrégebb történetében fejlődött ki, mikor az az állati fokozatból a tulajdonképeni emberi állapotba emelkedett; egyetlen haszna az volt, hogy az anyát és a fiatalokat védte az őket fenyegető veszélyektől, melyek az értelmi képesség fejlődésével s az emberi fajnak szétszóródásával fokozódtak. A civilizáció kezdetével és haladásával ez a képesség mind szövevényesebbé vált, s mindég őrszeme volt a családnak a támadások, harcok és rossz bánásmódnak minden fajtáival szemben. A felvilágosultság legmagasabb fokán is még mindig naponkint és óránkint alkalmazásra lel az asszonyi erények védelmében, a férfi hűtlenségének fölfedezésében, a mindkét nemű fiatalágnak a kísértésektől és botlásoktól való oltalmazásában, az igaztalan férjek és kegyetlen apák gonoszságainak kijátszásában, a férfiak jogtalan pénzügyi szabadságának korlátozásában és ezer más formában. Az ily kérdésekre vonatkozólag az asszonyok elméjében készen állanak az ítéletek, mint egy határtalan múltnak tapasztalataiból álló örökség a megfelelő és fokozatosan kifejlődött centrális idegelemekkel, úgy hogy

mikor alkalom adódik az ítélésre, semmi időt sem kell vesztegetnie az elmélkedésre. A veszélyek, melyek az asszonyt és gyámoltalan ivadékait az egész történeten át fenyegették, nem hagytak időt hosszabb szellemi működésekre. Azonnal cselekednie kellett, vagy minden veszve volt; s a természetes kiválasztás azokat tartotta meg, akik tudtak is cselekedni, úgy hogy a mai társadalomban sokkal nagyobb mértékben igaz, mint Addison gondolta, hogy „az a nő, aki gondolkozik, elveszett.”

Ezt a véd'? tulajdonságot más szerzők is említik. Spencer ezeket mondja (*Study of Sociology*, 376.). „A barbár időkben az a nő, aki egy mozdulatból, hangból, arckifejezésből azonnal kitalálta, hogy vad férjében szenvedély ébred, kikerülte a veszélyt, melybe egy másik asszony, ki kevésbé ügyesen tudta értelmezni az érzés természetes nyelvét, belerohant. E képesség folytonos gyakorlásából s azoknak fönmaradásából, akiknek legnagyobb mértékben megvolt, érthetjük meg, hogy női tulajdonsággá vált. Ez a női tulajdonság, mely rendszeren abban nyilvánult, hogy külső jelekből sejtette meg az elme állapotját, egyszerűen a kijelölhető okok nélkül alakult belátásokban érvényesül; de ha – ami ritkán esik meg – a pszichológiai elemzésekben való ügyességgel párosul, akkor mások lelkiállapotának értelmezésére rendkívüli képesség fejlődik ki belőle.”

Azonban a nőnemű belátás megértése céljából még messzebb mehetünk vissza. A XXII. fejezetben kimutattuk, hogy az állatoknak mások behálózásában szerzett belátó észrevétele s különösen a hímeké a saját fajukból származó vetélytársakkal a nőért folyó küzdelemben, bizonyos fokban magukra a nöstényekre is visszahatott s így megmentette az elmének ezt a tulajdonságát attól, hogy kizárólag másodrendű szexuális jellemvonássá váljék. Azt is hangsúlyoztuk, hogy ugyanezt a képességet bizonyos mértékben módosított formájában fejlesztette ki a nőnek folytonos örökődése fiai fölöött. Én azt hiszem, ez a teljesebben kifejlődött nőnemű belá-

tás forrása, melyről most beszélünk s melynek, mint megjegyeztük, még a fejlett nőben is az ivadék a középpontja.

Lényegesen női jellege többféle módon nyilatkozik. Egészen asszonyi jellemvonás az állandó védekezés. Az asszonyi tettek főcélja a védelem. A jövő nemzedékek tagjainak érdekében fejlesztette ki az anya azt a szellemi alkatot, mely állandóan éber, hogy észrevegyen és elhárítson minden veszélyt. Sohasem kockáztat. Nem tengerjáró emberek gyakran megjegyzik, hogy öreg tengerészkapitányok két út közül mindig a biztosabbat választják még akkor is, ha mindenik egyenlően biztató, s első pillantásra ez a félénkség nem tűnik összehangzónak a kemény tengerészek ismeretes merészségével. De a megülepdedt életszabályok azt kívánják, hogy a tengeren mindég a legbiztosabb utat válasszuk. Nos, a női elmének ez az óvatosság egyik lényeges alkotó eleme s nemcsak a hajózásban vagy különösen kockázatos vállalatokban alkalmazza, hanem mindenben, amit csak tesz. Akármilyen biztos legyen is az asszony valamely körülmények között, ha ebből a szempontból két eljárás között különbség van, akkor föltétlenül azt választja, amelyik biztosabb. Mondom, azért tesz így, mert ez a föltételezett biztosság s nem az ő saját valóságos biztossága határozza meg cselekvéseit. Ítéleteit rendszeren tapasztalatokra alapítja s cselekvésmódja az lesz, amit máskor is követett és biztosnak talált. Mindenki észrevette, hogy az asszonyok jobb szeretnek úgy cselekedni, ahogyan már cselekedtek, ha az jól végződött, még akkor is, ha van egy valóságban sokkal jobb, de kipróbálatlan mód s rendszeren a mások tapasztalatából vagy természetes körülményekből vont következtetések egész tömege sem győzi meg őket. A nőnek ez a szellemi alkata az élet összes dolgaiban nyilatkozik. Központi jellemvonása a legszélsőbb *konzervativizmus*.

Minden újítást veszélyesnek tekint. Az élet a meglevő feltételek közt lehetséges és bár alig éri meg az árát, mégis jobb, mint megkockáztatni a változást. Így válik az asszony a társadalom lendítőkerekévé, mely azt a fejlődésnek állandó

és fix föltételei között tartja. Az asszonyi belátás ehhez a munkához alkalmazkodott.

Az asszonynak e lényegesen konzervatív természetéből arra lehetne következtetni, hogy sohasem lesz képes újtóvá válni, ha minden újítás a meglévő rend változtatását jelenti. Az a jól ismert tény tehát, hogy sok asszony újító s hogy sok újítást főleg az asszonyok vezetnek, hogy a politikai hatalom elnyerésére irányuló főérvük arra az igényre alapul, hogy ők oly reformokat valósítanának meg, mikre a férfiak nem vállalkoznak, s hogy az újítók képességei bennük még hevesebbek és megalkuvást még kevésbé ismerők, mint a férfiakban - mindezek az itt elmondottakkal összeférhetetleneknek látszanak. De azt hiszem, ki lehet mutatni, hogy az összeférhetlenség csak látszólagos, s hogy ezek a tények az igazi konzervativizmussal összeegyeztethetők. Vagy inkább azt, hogy a konzervativizmus nem írja le teljesen az asszonyi tulajdonságokat. Vagy még pontosabban talán azt lehetne mondani, hogy a nő konzervativizmusa nem az intézmények s a bennünket körülvevő föltételekre irányul, hanem magára és ivadékára. Önfentartás gyökerezik a természetében, inkább, mint az intézmények fentartása s így konzervativizmusa amaz intézmények felé irányul, melyekről hiszi, hogy személyét őrzik, védik. Tény, hogy sohasem sürgeti olyan dolog újjászervezését, amit magában jónak talál, legyen az bármennyire is javítható. Ezt a férfiak állandóan teszik. Őket nem elégíti ki az, hogy valami pusztán jó legyen, pusztán jobb mint a semmi; állítják, hogy javítani kell, ha javítható és soha sincsenek kielégítve, míg a lehető legjobbat nem tették. Ez az igazi újítás. Másrészt azok az úgynevezett újítások, melyekbe az asszony belebocsátkozik, helyesen szólva, nem is újítások, sokkal inkább átalakítások. Csak azon intézmények megjavítása iránt érdeklődnek, amelyeket rossznak tartanak s rendesen a megsemmisítést ajánlják. Mindez onfentartás. A rossz a bizonytalan, a veszélyes, s minden asszonyi reform egyszerűen hadjárat valami valóságos vagy föltételezett rossz ellen, mi őket és gyermekeiket fenyegeti.

Ebben a világításban nézve a leggyökeresebb újítás a legteljesebb konzervativizmus, megtartása mindannak, amit az életben szeretnek.

Látjuk tehát, hogy az asszonyi belátás éles ellentétben áll a XXII. és XXIII. fejezetben tárgyalt formákkal. Azok a formák a vágy céljainak kivitelére alkalmasak. Ezek az örömet kereső pszihikai erőknék támasztékai s így a lét elsőrendű föltételeinek tesznek eleget. Tehát ebből a szempontból pozitív vagy aktív belátásnak nevezhetjük őket azzal a női tulajdonsággal szemben, mit negatív vagy passzív belátásnak nevezhetnénk. Ez nem kényszerít arra, hogy valamely munkában vagy vállalatban tevékeny részt vegyünk. Pusztán előkészül a tetre, ha az szükségessé válik, vagy akadályt gördít a tett elé, ha az nem tanácsos. Egy további ellentét abban a tényben rejlik, hogy a női belátás nem foglal magában rászedést, míg a hím belátása, amint a másik formát nevezhetjük, lényeges elemül tartalmazza a rászedés elvét. Igaz, hogy bizonyos terjedelemben mindkét nemből megvan mindkét tulajdonság s hogy a belátó ítélet – mint azt az utolsó fejezetben meghatároztuk s az elme általános tulajdonságának tekintve – lényegében nem különbözik a női belátástól, másrészt pedig a belátó ész gyakran nagyon kifejlett az asszonyokban. Azonban az is igaz, hogy ha a két nem szellemi alkatát élesen ellentétbe állítjuk, akkor a belátó ész alá sorolt tulajdonságok, mint éles elme, diplomácia, stratégia s hasonlók elsősorban férfiúi jellemvonások; ők a társadalom tevékeny, pozitív és haladó elemei, ellenben az óvatosság, féltékenység, megértés passzív, negatív és konzervatív elemei, melyekből belátó ítélet alakul, kiváltképen női vonások. A következő fejezetben élesebben fogjuk látni az ellentétet a belátásnak egy eddig nem tárgyalt formájában.

Tehát mindezek után mondhatjuk, hogy a belátó képesség két külön vonalban fejlődött, mely szorosan megfeleltethető a két nem fejlődésvonalának és hogy az eredeti értelmi képességnek van egy hímnemű és egy nőnemű törzse, az egyik a fajta eltartására és folytatására, a másik annak vé-

delmére és megtartására szolgál. A hím törzset úgy is tekint-
hetjük, mint az aktív szaporodásra, fejlődésre és haladásra
szánt elemet s a nőneműt úgy, mint a típus passzív állandó-
ságára, megmaradására és föntartására szánt elemet. A
férfiképességek főjellemvonása a *bátorság*, az asszonyiaké az
okosság. Ezt a két pszichológiai tényezőt párhuzamba állítjuk
a két biológiai tényezővel, melyek egyike a hím tevékenysége,
kedvező az alkalmazkodásra és változatokra, szemben a nő-
tény szenvedő voltával, mely az öröklésnek s a típus állandó-
ságának kedvez. Megvan az analogonjuk két szociológiai
tényezőben is, ezek egyike a mindég meglevő radikális és ha-
ladó párt, melyet folyton féken tart egy elpusztíthatatlan
maradi párt.

A nőnemű belátásra általában s az asszonyi belátásra
különösen vonatkozó még egy gondolatot nem hagyhatunk
kifejezetlenül. A XV. fejezetben alkalmunk volt megjegyezni,
hogy az érzések régibb és fontosabb voltának szempontjából
az asszony, kiben az előbbi uralkodik, a társaséletben leg-
alább is egyenlően értékelendő a férfival. És most az értelmi
fejlődés szempontjából is a férfi oldala mellett találjuk, aki-
vel vállvetve dolgozik s a kezdetek óta messze a történet és
társadalom, sőt emberelőtti időkhöz menve vissza, szolgáltatja
a szükséges kiegészítést az ő különben egyoldalú és ferde fej-
lődésének. E nélkül a fajta hamar kiirtódott volna s képte-
lenné vált volna arra a haladásra, mit a férfi szeret egészen
magának tulajdonítani. Tehát még az értelmiekben is, ahol
a férfi uralkodni szeretne, a nő egészen egyenlőnek bizonyult
vele és joga van arra, hogy osztozzék vele mindabban, amit
eddig elért az emberi haladás.

XXVII. FEJEZET.

A FELTALÁLÓ KÉPESSÉG.

Bár közönségesen az értelmi elemet is erőnek hívják, ez valósággal nem az. Nem hasonlítható a többi igazi pszichikai erőhöz. Ezeknek kell a valódi munkát elvégezni mind a közvetlen, mind a közvetett módszerek segélyével. Az értelem csak annyiban vezeti őket, hogy a legjobb eredményt biztosítja. Más természeti erőket is segítségükre hív s így hatásukat növeli. Az általános folyamat, melyben mindez végbe megy, a *feltalálás* folyamata, melynek terméke a mesterség, tehát ezt a képességet *feltaláló* képességnek s a termelt jelenségeket *mesterséges* jelenségeknak nevezzük. – *Dynamic Sociology* II. 100.

* * *

Láttuk, hogy a belátásnak minden aktív vagy progresszív formájában, mely a rászedés elvét tartalmazza s melyeket eddig tárgyaltunk, ez a képesség főleg érző lényekkel szemben nyilvánul. A viszonyok, melyeket észrevesznek és felhasználnak, főleg az érző teremtmények cselekedeteiből származnak. A jótékony hatások, melyeket evvel a képességgel az érző lény a maga számára elér, más élő szervezetek rovására mennek. Minden élvezetnek, mit amaz érez, ennek valamely szenvedett fájdalma felel meg. A fájdalom és az élvezet gyakran igen különböző fokú, amaz rendesen sokkal nagyobb emennél. Schopenhauer, mikor azt bizonyítja, hogy a világon a fájdalom van túlsúlyban, például hozza fel azt, hogy egyik állat a másikat felfalja. Nagyon nehéz oly külön-

bözőnek elképzelnünk a kettőnek szervezeti fokát és ideges érzékenységét, hogy elhiessük, miszerint az egyiknek ízlési élvezete ellensúlyozza a másiknak rettenetes szenvedését. De ehhez a magyarázathoz nem kell fordulnunk, mert számtalan oly eset van, melyben az áldozat szervezet és érzékenység szempontjából sokkal magasabb fokon áll; szélsőséges de közönséges például szolgálhat az, ha egy embert, például egy bölcsőt lassan halálra kínoz egy olyan alsórendű szervezet, mint a galandféreg. Továbbá a bacillusos betegségek, mint a kolera, sárga-láz még szélsőségesebb példát szolgáltatnak. Természetesen nem gondolom, hogy ezekben az élősdiekben belátó képesség van. Csak azt mutatják, hogy a természet teljesen közönyös az állati szenvedések iránt.

Bármilyen nevet adunk a belátó észrevétel e tulajdonságának, vagyis az állatokra gyakorolt hatásának, világos, hogy ugyanennek az a magasabb foka, melyet én belátó észnek neveztem, s mely emberi lényekre irányul, lényegében erkölcs-telen. Ezt valószínűleg legtöbbször igaznak tartanak még akkor is, ha biztosan ki lehetne mutatni, hogy az így elért boldogság nagyobb volt, mint az okozott szenvedés. Csak az állatvilág törvényeire alapított etikában, minő a Herbert Spenceré, lehet az ellenkező állítást fentartani. Ez a kérdés egy későbbi fejezetbe tartozik s itt csak annyiban érdekel bennünket, amennyiben a belátó képesség pontos természetét tisztábban megvilágítja. Az csupán esetlegesség, hogy gyakorlása oly erősen kihat az érző lényekre. Egyáltalán nem szorítkozik teljesen ezekre. Egyszerűen azért tárgyaltuk előbb ezt a szereplését, mert természetéről így tisztább fogalmat nyertünk azzal, hogy eddig nem beszéltünk ama megnyilatkozásairól, melyekben lélektelen tárgyakkal és a fizikai erőkel kerül szembe.

Alig kételkedhetünk abban, amit a XXI. fejezetben hangsúlyoztunk, hogy az első erőfelfejtések, melyek ehhez a képességhez vezettek, oly kísérletek alkalmával léptek fel, melyeknek célja a vágy kielégítésével szemben föllépő anyagi akadályok elhárítása volt. A legrégebb viszonyok, melyeket

észre kellett venni ahhoz, hogy az állat vágyainak kielégítésére ne csak közvetlen módszereket használjon, azok voltak, melyek a környezet fizikai határait, eltorlaszolásait alkották. Az egyenes vonal, melyben a testek Newton első törvénye szerint mozognak egyetlen erő hatása alatt, csak oly élő szervezetek számára volt lehetséges, melyek vízben vagy levegőben éltek, s ez amaz okok egyike, melyek a paleontológiát arra a tanításra bírják, hogy a legrégebb ember vízben élt. Mérhetetlen korszakok, talán hosszabbak, mint az utána következő összes korok együttvéve, tűnhettek el a tengeri élet megjelenése után a szárazföldi állatokig – az egész kambria, szilur, devon és talán karbonifera korszakok. Ismeretes kivételek a rovarok, melyek valószínűleg tudtak repülni s bábállapotukat a vízben, lepkeéletüket pedig a levegőben töltötték. Ezekben a közegekben, ha vágyuk ébredt az evésre, párosodásra, vagy az ellenségtől való menekülésre, lehetett egyenes vonalban mozogni a kívánt tárgy felé. Az egyszerű pszichikai erők ezen célokra megfeleltek s nem volt szükség a belátó képességre, mely szövevényesebb viszonyok észrevételére való. De a szárazföldi állatoknál, melyek a föld felületére voltak kényszerülve, másként állt a dolog. Ugyanilyen volt ama repülő rovarok esete, melyeknek sziklák, fák, fűvek, bozótok között kellett lakniuk. Valami kis irányító erőnek kellett lenni ezek legegyszerűbbjeiben is és a környezet valószínűleg magában is elegendő volt, hogy alapját vesse meg amaz irányító képességnek. Láttuk, hogy mikor a fejlődés az emberig jutott, a közvetett módszernek főalkalmazása még az életjelenségekkel és pszichikai jelenségekkel szemben ment végbe, hogy ez a társas korszakban és a legmagasabb civilizált állapotban is megmaradt s hogy ennek révén érte el a belátó ész fejlődésének legmagasabb fokát az üzleti éleselmjűségben, politikai diplomáciában és hadi stratégiában.

Azonban az emberi korszakban igen hamar, a társas fokozatnak már a kezdetén fontossá kezdett válni az irányító képességnek élettelen dolgokra történő alkalmazása is. A mint az emberek szaporodtak és az életfeltételek mind bonyo-

lultabbakká lettek, a lét föntartására irányuló tisztán állati eszközök mind alkalmatlanabbá váltak. Előrelátás az élelemkészlet fölhalmozásában s a szükségletek folytonos kielégítésében, lehetett e képesség gyakorlásának első és legegyszerűbb formája, azonban ezzel párhuzamosan haladt azon eszközök fölfedezése, melyekkel mindezt könnyen és gyorsan lehet elintézni. Akár a vadászat, akár valami kezdetleges földművelés volt az első, a belátó képességnek mindenképen új formája lépett föl, melyet eddig nem vettünk figyelembe. Az előbbi fejezetekben használt szónak egyike sem alkalmas az elnevezésre, tehát új kifejezést kell használnunk. A gondolatnak legjobban megfelel a *találékony*ság szó. Igaz, hogy a vadász számára az ügyesség és ravaszság volt a legértékesebb az elejtendő állatok rászédésében, de valami másra is volt szükség, ami ezt az életmódot sok egyén szükségleteinek kielégítésére alkalmassá tette. Újabb anyagi eszközök kellettek, melyek a vadászatban segítsenek. Bármily egyszerű fogásnak lássék is valami bunkónak vagy kőnek használata az ütés fokozására vagy a távolság legyőzésére, mégis kétséges, hogy a majmok, (melyeknek az erre szükséges szerveik megvannak), tudnak-e ily eszközöket alkalmazni. Az állatok mind szervezeti fegyvereikre szorítkoznak, melyekkel a természet látta el őket a támadás és védelem céljából. Tehát oly anyagi tárgy használata, mi nem testének része, arra a célra, hogy erőkifejtéseinek nagyobb érvényesülést szerezzen, teljesen újítás volt s a belátó képességnek újabb alkalmazását, vagyis magasabb elmebeli tulajdonságot foglalt magában, mint aminőt az emberen alul bármily teremtmény feltüntetett. Ha azonban még egészen meggyőzően ki is lehetne mutatni, hogy ilyen eszközöket más állat is használ, ez csak azt jelentené, hogy a feltaláló képesség eredetét az állatvilágban messzebb helyeztük vissza. Természetesen az állatok is alkalmaznak bizonyos határozott célokra irányuló fogásokat, melyekben külső tárgyaknak és fizikai erőknek többé-kevésbé hasznát veszik. A nyelv rugalmassága megengedi, hogy a madarak fészeképítésének fígyelemreméltó módszereit találékonynak nevezzük.

s azt is tudjuk, hogy módszereiken bizonyos körülmények között javítanak. Az íjász-hal úgy öli meg a víz felett repülő rovarokat, hogy vízcseppeket locsol rájuk hosszú ormányából; a pókok, melyek hosszú ökörnyálat eresztenek, tudják, hogyan vitorlázzanak, mint a tengerész s hogyan szálljanak le a kellő időben és helyen, mint a léghajós; a példákat határtalanul szaporíthatnék. De ha az ily eseteket valami magasabb szellemi képességnek tulajdonítanók, mit mondjunk a rovarévó növényekről, mint a *Genlisea ornata* Braziliában, mi zsákmányát bonyolult kelepcebe csalja, vagy a *Dionoecismuscipula*, mely azonnal bezárkózik fölötté önkényes sajátos mozgással? Az ily esetek legnagyobb része alkalmazkodásból áll, mi a természetes kiválasztás hatása alatt lassan keletkezett s ha *találékonyágnak* nevezzük, akkor oly beszédformát használunk, mely annyira közönségesé vált, hogy elfeledtük metaforikus voltát. Azonban kétségtelenül igaz az, hogy az ilyen képek használata a gondolkodás teleológiai hajlamának hatása alatt fejlődött ki, mi a régi kozmológiából fakad, amely mindent valami külső hatalom különös célokra készült művének tekintett s a nyelv annyira alkalmazkodott ehhez a filozófiához, hogy lehetetlen érthetően kifejezni magunkat ily formulák használata nélkül. Mindazonáltal meg kell engednünk, hogy némely esetben, minő például a fészek-építés, a belátó észrevétel működött össze a természetes kiválasztással s az ösztön fejlődésével és ez minőségileg a legkevésbé sem más, mint a feltalálás, bár fokozatilag végtelenül alatta áll az ősemlékben található legegyszerűbb formáknak is.

Az emberi fejlődés vadászó korszakába térve vissza, végigmehetünk a feltalálás haladásán a bunkótól és kőtől kezdve a lándzsák, parittyák, nyilak, íjak, hajító-dárdákon át a mai lövő fegyverekig. Hasonlóan lehetne végig követni az állatok törbe csalásának és elejtésének módszereit. A parti lakók között ezeket a módszereket a halfogásra s más vízben élő állatok elejtésére használták. A földművelő fokozaton az előrelátás képességét még jobban kihívta a vetésnek, ulti-

tésnek és az aratásnak bevárása, azonban a siker ép oly teljesen a mesterséges eszközöktől függött, mint a vadászat esetében. A talaj felforgatására alkalmas eszközöket, ha kezdetben durvák voltak is, kellett kitalálni, melyek a kiélesített bottól egészen a mai ekéig minden fokozatot feltüntetnek. Ezekhez adódtak lassankint az összes földművelési eszközök.

A pásztori vagy nomád fokozat az állatok megszelidítésével oly képességet hívott ki, mely nagyon hasonlított a ravaszsághoz vagy az éleselméhez. Főleg az alsóbbrendű állatok rászedésében állt, azonban más volt, mint az, melyet a zsákmány elejtésénél alkalmaztak, mikor azt nem ölték meg és falták fel rögtön, hanem megszelidítették. Felhasználták azt a törvényt, hogy az állatok csak a bántalmazástól menekülnek s ha tapasztalják, hogy nem bántják őket, akkor alárendelik magukat. A megszelidített állat az emberen élőszködik, kitől nem fél többé, s az eltartásért használni engedi magát, az ember munkára kényszeríti, megöli, hogy táplálékaul szolgáljon, lenyírja gyapját, megfeji nőstényét stb.

A népesség szaporodásával s az embereknek szétszóródásával sok újabb szükséglet keletkezik, különösen a ruházat és a hajlék szükséglete. Ezek a szükségletek vezettek legközvetlenebbül a feltaláló képesség kifejlődéséhez. Bármily egyszerű volt is az ember lakóhelye, annak összeállításához igen sok találékonyságra volt szükség. Ha ruhája csak állatbőrből állt is, ezeket legalább össze kellett varrnia. Ezekből a kezdetekből kellett származni a két fő iparágnak, melyeknek haladását végignézhetjük egészen addig a fokozatig, melyre a civilizált országokban jutottak. De ezen igazi szükségletekkel együtt, sőt néha korábban is, az ember talán még nagyobb találékonyságot fejtett ki képzelt szükségleteinek kielégítésében. A díszítések megelőzték a ruházzkodást s az istenek házai, a templomok, megelőzték az emberi lakóhelyeket.

A feltalálásnak egyik legerősebb sarkantyúzója a háború volt. Az első emberek majdnem mind harciasak voltak. Ha szerették is a békét, kénytelenek voltak harcolni védeke-

zés szempontjából. Hadi fegyvereket kellett kitalálniok s így a stratégiai képesség fejlődése a feltaláló képességet is ingerelte. A hadi fegyverek kétfélék voltak, támadók és védők, és előállításukban törzs vetekedett a törzsszel, mint most nemzet versenyez nemzettel. A feltalálásra alig lehetett volna élénkebb ösztönzés, mint amit a dolgok ezen állása okozott. Mert a siker attól függött, hogy tudnak-e az eddig meglévőknél hatásosabb eszközöket kitalálni. Ily eszköz az ellenséges idegen hatalmat mindenkor a találékonyabb nemzet kényére bizta. A labilis egyensúlynak ez az állapota folyton fönnáll, mert abban a pillanatban, mikor az egyik hatalom úrrá válik, szükséges lesz, hogy a másik ugyanez irányban túltegyen rajta. Így a pusztítás eszközei s a védekezésnek ezekkel szemben alkalmazott fogásai váltakozva tettek túl egymáson egy folyton emelkedő sorozatban, míg eljutottunk mai harcmodorunkig, mely e tekintetben ugyanily vonásokat mutat.

A hadviselésnek e haladása jó példa a néhány oldallal előbb tárgyalt kérdésre, mi az ember és a természet módszereinek különbségére vonatkozott. A haladás, melyen az állatok keresztülmentek a támadó és ezekkel szemben védekező fegyverek szerzésében, minők a szarvak, agancsok, körmök, agyarak, stb. egyrészt, és kagylók, tüskés bőr, páncél stb. másrészt, alsóbb színvonalon ugyan, de párhuzamosnak látszik azzal, melyben az ember a háborúk befolyása alatt ment keresztül. Az előbbi a természetes kiválasztásnak kétségtelen terméke és majdnem oly tisztán mutatkozik a növényeknek is különösen védelmi szerveiben. Ezek és más analógiák kapták meg oly erősen Hugh Millert¹ s több író, hogy ezekben a világegyetemben uralkodó szándéknak megnyilatkozásait látták. De úgy látszik, sohasem gondolkodnak azon, hogy ennek a szándéknak milyen csekély az eredménye, minthogy minden magasabb fokon ugyanaz a védő és támadó harcosok viszonylagos helyzete s így a gondolkodó szemében ez az egész folyamat eredménytelen energiapazarlás.

A főntebb elszámolt föltételek, melyek a feltaláló képességet különösen ösztönözték, a legszembetünőbbek és legalap-

vetőbbek. A társasélet általános emelkedése határtalanul szaporítja őket. A természet erői és anyagai mind rendszeresebben használnak az ember szolgálatára. A szél először legyezésre, aztán mozgatásra alkalmazták, igazi gépnek, a szélmalomnak segélyével. A vizet felhasználták az úszó tárgyak révén, melyek lassankint igazi csónak formáját vették föl, s lapátokkal, később vitorlákkal hajtották őket, mely utóbbi esetben a szél és víz már egyszerre került az ember szolgálatába. Később a víz erejét is malmokra használták. Puskaport és más robbanó anyagokat készítettek a háború szempontjából. A gravitációt számtalan célra használták. A rugalmasság, melynek először talán az íjakban vették hasznát, fontos szerepet kezd játszani és sok esetben rugókkal helyettesítik a súlyokat. A gőz ereje késői felfedezés volt és az elektromosság követte. Az előbbivel lépett be a gépek és lokomotívok igazi korszaka. Az utóbbi távol áll attól, hogy használatának maximumához jutottunk volna. Ez a feltaláló képesség teteteinek legrövidebb vázlata, mely épen nem kimerítő, működésének csak legfontosabb példáit jelöli ki, melyeket, mint a civilizáció tényezője, megteremtett. Még ebből a rövid áttekinetésből is könnyű belátni, hogy ez az igazi civilizáló tényező. Ha bizonyos, nagyban ettől függő finomító befolyásokat ki is hagyunk, mondhatjuk, hogy a civilizáció a természet anyagainak és erőinek kihasználása, ennek pedig kizárólagos eszköze az emberi feltalálás.

XVIII. FEJEZET.

A FELTALÁLÁS PSZIKOLÓGIÁJA.

Valamely hasznos eszköz feltalálója a végső oknak legjobb példája. A szeme előtt tisztán lebegő céllal, melynek érése még meghaladja erejét, a fizikai törvényekre vonatkozó ismeretei alapján közvetlen módszert keres ama cél keresztülvitelére. Közvetlenül nem képes végrehajtani a cselekedetet, tehát oly tervet gondol ki, mellyel közvetve célt érhet. Logikai eszmemenetek sorával, a tapasztalás és megfigyelés szolgáltatta előzményekből meghatároz egy módot, mellyel vak természeti erőket képes kihasználni s oly mederbe kényszeríteni, melyben azok a célul kítűzött cselekvéseket végrehajtják. Ezt a módszert illusztrálja a legegyszerűbb mechanikai törvény, melyet a feltámasztott emelőben használunk ki. A haszon, mit az ember valami megfelelő elhelyezés vagy alkalmazás révén a természetből méríteni képes, az az elv vagy *nexus*, mi az elmét az anyaggal összeköti s megengedi amannak, hogy az utóbbin mint erő érvényesüljön. – *Dynamic Sociology* I. 551-551.

* * *

Az emberi alkotás csak abból áll, hogy a természeti testeiket egymáshoz közelíti, vagy távolítja; a többit a természet benseje intézi el. – Bacon: *Novum Organum. IV. Aforizma.*

* * *

Mindannyiszor, mikor nagy tettet sikerül végbevinnünk, ez csak azért van, mert a természet törvényeinek ismerete megengedi, hogy ama meghatározott körülmények közé, me-

lyek befolyása alatt a különböző tünemények végbemennek, módosító elemeket vigyünk be, melyek bármily gyöngék legyenek is magukban véve, bizonyos esetekben mégis elégségesek arra, hogy tetszésünk szerint irányítsák a külső okok meghatározta eredményeket, – Auguste Comte: *Philosophie Positive* I. 51.

* * *

Ha a feltaláló képességet a belátásnak más vizsgált formáival gondosan összehasonlítjuk, bizonyos hasonlóságokat és bizonyos különbségeket látunk. A hasonlóságok sokkal általánosabbak és fontosabbak, mint a különbségek, mert mindegyiknek az az alapvető tulajdonsága, hogy a viszonyok észrevételében áll, főleg a viszonyok egy általános osztályának, nevezetesen az ellenállás, arány, mozgás-arány és távolság észrevevésében. A feltalálásnak és a belátás amaz eredeti formájának, mit belátó észrevételnek nevezünk, különbsége főleg fokozati, de ez a foki különbség igen nagy. Közte és a belátó ész között fennálló különbséget többféleképpen magyarázhatjuk. Mindenik majdnem kizárólag emberi tulajdonság, de míg a belátó ész főleg más emberi lényekkel, vagy alsóbb állatokkal szemben nyilvánul, nevezetesen pszichikai viszonyokat vesz észre, a feltalálás kizárólagosan anyagi tárgyakra és fizikai erőkre, azaz fizikai viszonyok észrevételére szorítkozik. Azonban minthogy az üzleti éleselméjűség is állandóan tudomást vehet az anyagi környezetről, még pontosabb különbségeket is találunk. Ezek egyike az, hogy az üzleti éleselmének a figyelme kizárólag a személyes érdekre irányul. Sohse keres oly fizikai viszonyt, minek nincs haszna az egyénre. Az észrevett viszonyok olyanok, melyek az alany s valami más tárgy között fennállanak. Sohsem oly anyagi tárgyak viszonyai, melyek nem érintik az alanyt. Ebből a szempontból a belátásnak ezt és minden más formáját *szubjektívnek* s a feltalálást *objektívnek* nevezzük. Mert az ezzel észrevett viszonyok teljesen a külső tárgyak és erők között és sohasem ezek és az alany között állanak fenn.

Mikor az alany is belép a folyamatba, akkor a forma megváltozik és szubjektívvá válik.

Más szempontból a feltalálás, vagy az objektív belátás *érdektelennek* nevezhető a szubjektív belátással szemben, mely lényegesen *önző*. Ez az utóbbi az akarat közvetlen szolgálja. Egyetlen célja segíteni a fizikai erőket abban, hogy a vágy kielégítését biztosítsák. A belátó észnek e mélyen érdekereső természete sokkal nagyobb területet és erőt ad neki, akadályokon és ellenállásokon viszi keresztül s érvényesülésre juttatja. Ezzel szemben a belátás objektív vagy érdektelen formájának kevés az ereje, elfelejti az ént, elmerül a természetben s így az ezután tárgyalandó leszármazott képességekkel azonosítja magát.

Mindezeket a megkülönböztetéseket példázza az az ismeretes tény, hogy a feltalálók ritkán veszik hasznát feltalálásaiknak, míg az éleseszű üzletember gyakran a feltaláló szeme előtt gazdagodik meg belőle. E kétféle emberekben érvényesülő képesség itt nagyon különbözőnek látszik. Egyiknek éles önzése erős ellentétben áll a másik magatartásával, mely egyéni érdekeivel nem törődik csak a fizikai elvet akarja megtalálni. A szociológusnak igen tanulságos e két jellemosztálynak gondos megfontolása. A feltaláló mindég látja találmányának hasznosságát. Ez a folyamat lényege. A feltalálást úgy lehetne meghatározni, hogy ez a *hasznosság viszonyainak észrevétele*. Mondhatjuk ugyan, hogy minden belátás ebben áll s ez igaz is, de az összes többi formákban keresett haszon az egyén haszna. Az a hasznosság, amit a feltaláló észrevesz, örökös hasznosság mindazok számára, kik a találmányt használják. Ebben az értelemben a feltalálót a leggyakorlatibb embernek *kell* tekintenünk. A viszonyok, melyeket a feltaláló észrevesz, bár fizikaiak, de gyakran rendkívül bonyolultak és rejtettek, sokkal jobban, mint azok a – bár pszichikai – viszonyok, melyeket az üzletember észrevesz.

Ha most annak a feltalálónak esetét vizsgáljuk, aki elgondolt egy gépet, vagy felfedezett egy a jövő civilizációra nagy fontosságú *elvet* és feltesszük, hogy ebbe az elvbe elme-

rülve és személyes érdekeit elhanyagolva, gondatlanul és vétékenesen megengedte egy furfangos üzletembernek, hogy találmányát hatalmába kerítse, s feltesszük, hogy *ez azt* általános forgalomba hozta oly teljesen, hogy az számára óriási vagyont hozott, míg a feltaláló oly szegény maradt, hogy ez komoly akadályul szolgálhat abban, hogy más elveket is sikerüljön felfedeznie, ez alig volna túlzása ama tényleges eseteknek, melyeket a történelemből ismerünk. Szociológiai szempontból a két ember közül melyik az értékesebb? Az üzletember szükséges, mert a feltalálónak nem volna meg az az ügyessége, hogy elvét elterjessze. A feltaláló nélkül az üzletember kénytelen volna más ember tehetségéből szerezni vagyont. Mindketten tettek szolgálatot. Melyik tett nagyobb szolgálatot? Ha tudnók, hogy az üzletember nélkül a feltalálás annyi, mintha meg se történt volna, akkor gyakorlatilag mindkettőnek egyenlő értékű a szolgálata, bár a személyes értékre nézve a feltalálót mindenki magasabbra helyezné. De minthogy azt sohasem tudhatjuk, hogy vajjon a feltaláló alkalmazta volna-e találmányát, világos, hogy a tulajdonképpen érdemszerző cselekedet az övé. Érezzük, hogy neki valami ritka és értékes van a birtokában, valami, ami sokkal nagyobb érdem, mint a másiké. Az üzletember tehetsége közönségesebb, ez alacsonyabb, nyersebb ügyességforma s tulajdonkép többé-kevésbé abból áll, hogy meg tudja szerezni magának azt, ami a másé. De a verseny törvénye szerint, azaz az egyetlen törvény szerint, melyet a legtöbb közgazdász és szociológus elismer, ez az ember sokkal alkalmasabb a fenmaradásra. Biológiai szempontból neki kell fenmaradnia s a feltalálónak el kell pusztulnia. Ez az eset legdöntőbben magyarázza a mai társadalom-filozófia és a meliorizmus, a biológiai és pszichológiai szociológia különbségét.

Ha a feltaláló képességet a belátó ítélettel s a nőnemű belátással hasonlítjuk össze, még nagyobb különbségeket találunk. A legtöbb hangsúlyozott különbségen kívül, melyek a himet és nőt az aktív és passzív belátásformát elválaszt-

ják, más sajátságos különbségek is vannak. A passzív vagy negatív belátás ép olyan önző, mint az aktív vagy pozitív belátás. Az önvédelem nem érdekmentesebb, mint a terjeszkedés a feltalálás pszichológiájára, a feltalálás tényének lényegesem tárgyak viszonyai, mint a feltalálásban. Ezek rendszeren pszihikai viszonyok és csak ritkán fizikaiak. A maradiság, mely a negatív belátást jellemzi, nem tűr újítást, nem termel javításokat. De minden javítás feltalálásból fakad, tehát a feltalálást se ingerli. Ennek a hajlammak szélső formáit látjuk a vallási maradiság bizonyos eseteiben, mely minden újabb találmányt ördögösnek tekint és tiltja vagy pusztítja őket, ha lehet.¹ Ez a magatartás az elmebeli alkatra is visszahat, a maradi emberek sohse találékonyak. Ezt nehéz bizonyítani az embereken, de ha kutatók, sikerülne. Van azonban a társadalomnak egy nagy maradi osztálya, a női nem, s a férfiak és nők szellemi átlagának összehasonlítása nem nehéz. Bár természetesen sok a kivétel, vannak maradi férfiak és a haladást szerető asszonyok, nem találékony férfiak és találékony asszonyok, mégis minden megfigyelőnek szembeszökő tény, hogy a női nem maradi, a férfi nem a haladó, s hogy az asszonyok átlag maradiak és nem találékonyak. Az eddigi meggondolások mutatják, hogy ezek a tulajdonságok az ok és hatás viszonyában állnak, hogy a belátó ítézés szokott gyakorlása nem kedvez a feltalálóképesség ki-fejlődésének.

Ezzel kimerítettük az összehasonlítás forrásait s a kérdés a feltalálás pszichológiájára, a feltalálás tényének lényeges a feltalálás pszichológiájára, a feltalálás tényének lényeges azaz a pszihikai tevékenységet alkotó idegáramok minden formájukban a megfelelő szervek vagy a teljes szervezet moz-

¹ A szigorú barbár logika szerint minden tevékeny emberi beavatkozás, mely hasznára akarja fordítani a természetet, vétkes merényletnek egy neme az isteni gondviselés ellen. Kétségtelen, hogy a vallásos szellem túlságos uralma hajlandó az emberiség ipari föllendülését elnyomni egy ostoba optimizmus érzésével, mint azt annyi döntő példa igazolja. – Auguste Comte: *Philosophie positive*, IV. 517.

gásaival járnak. Ezek a mozgások alkalmasak arra, hogy az észrevett viszonyokat kihasználják. A belátás szubjektív formáiban ezek a tettek rendszeren olyanok, hogy más érző lényt rászédnek s olyasmit tételnek vele, mit másképp nem tenne, vagy megakadályozzák abban, hogy tegye azt, amit különben tenne. Más szóval ez valami csábítás, félrevezetés, ingerlés, hogy ama lény bizonyos cselekedeteket végrehajtsion. Észrevevsszük, hogy bizonyos erők rendszeresen hatnak az élő lényekben s az ügyesség, ravaszság, éles elme, diplomácia vagy stratégia ezeket az erőket o]y irányba kényszeríti, melyben a belátó hatónak hasznára válnak. A mehanikai találékonyság nagyon hasonlít ehhez. Észreveszik, hogy vannak az anyagi testeknek bizonyos tulajdonságai és bizonyos erők (mi végelemzésben egy és ugyanaz). Azt is észreveszik, hogy ha ezek az erők más irányba terelődnek, vagy ha fokozatuk más lesz, mint lenne zavartalanul, vagy ha nem külön, hanem egyszerre hatnak, vagy együttesen s nem egymás ellen hatnak, stb stb., akkor maguktól hasznos eredményeket érnek el, melyek első sorban az egyénnek kedveznek. Később észreveszik, hogy bár az egyén a maga izomerejével nem tudja elérni a kívánt eredményt, tud oly elrendezést létesíteni a környezet tárgyain, pl. irány, intenzitás és erőviszonyok megváltoztatásával, hogy ezek hasznos eredménnyel hassanak. Vagy ha az anyagok tulajdonságairól van szó, képes alakjukat hasznavehetetlen formátlanságból hártározottá és hasznossá tenni, pl. agyagból fazekakat, fából csónakot készíteni. Az ily bonyolult módosítások, magas értelmi fejlettséget kívánnak és csak végtelen sok botlás és fokozatosan emelkedő sikerű erő kifejtések árán érhetők el.

XXIX. FEJEZET.

FELTALÁLÓ LÁNGÉSZ.

A fogások és cselek, melyek az embert képessé tették arra, hogy kifogjon a nálánál alsóbbrendű élőkon s a számítás és előrelátás, mely megtanította arra, hogy a tápláló növényeket hogyan szaporítsa, nem járt volna egy bizonyos fokon túl semmi haszonnal, ha magasabbrendű szellemi tevékenység nem támogatta volna; a fizika és mechanika törvényeinek gyakorlati belátása s az anyagi tárgyaknak a segítségül alkalmas formákká alakítása siettette, erősítette és összpontosította azokat a természeti erőket, melyek életföntartásának eszközeit termelték. A szellemi gyakorlat formái, a ravaszság fajtái, melyek a termelés elsődrendű módjaiban megnyilatkoztak, felületesek és általánosak voltak. Hogy állandóan biztos legyen a siker, a pszihikai erőnek s az értelmi energiának mélyebb és sajátosabb formáira volt szükség. – *Dynamic Sociology* I., 549.

detőinek a kérdés vitatásában gondot kellene fordítaniok, - hogy a feltalálásnak ez a túlhajtott képessége mind szellemi, mind fizikai oldaláról nézve, mind az elme és test, mind az agy és izomzat szempontjából ugyanoly módon és ugyanoly mértékben művelhető, mint a többi emberi képességek. Megfelelő gyakorlattal az elme feltaláló gondolatokra szoktatható. Megszokhatja, hogy minden tárgynak és jelenségnek, melyeket érzékeivel felfog, lehetséges hasznait keresse, és

belegyakorlódhatik abba, hogy ezeket a gondolatokat konkrét formákban, gépekben valósítsa meg. Ez a feltalálás. A folyamat abból áll, hogy egy adott hasznosságról fogalmat alkotunk és azután előállítjuk azokat a módosításokat, melyek e fogalom megvalósítására szükségesek. A nagy tévedés abban áll, hogy a dolgok ez állapotán nem lehet és nem kell javítani. Lehet neveléssel javítani bármely fokig, s oly fokát is képzelhetjük, mely az emberiséget majdnem mindama fáradtságos munkától megszabadítaná, amit most el kell végeznie. – *The forum*, V. köt. New-York, 1888. július, 578.

* * *

Először is úgy látom, hogy az emberi cselekedet legnagyobbjai közül valók a kiváló fölfedezések. így gondolták ezt már régen. A fölfedezőket Istenként tisztelték, ellenben azokat, kik állami ügyekben tüntették ki magukat, (például a városok, uralkodóházak alapítói, a törvényhozók, kik szesz-szenvedéstől mentették meg hazájukat, a zsarnokok elkergetői stb.) csak félistenek, hősök gyanánt tisztelték. S ha jól megfontoljuk a dolgot, az elmúlt századok e fölfogását igazságosnak fogjuk találni. Mert a fölfedezők az emberiség jóltevői, a politikusok pedig csak egyes országoké; ezek jótékony hatása rövid életű, azoké örökös. Az államok politikai jólétének erőszak és rendbontás az ara, a fölfedezések ellenben boldogságot adnak s jót tesznek anélkül, hogy másutt jogtalanságot gyakorolnának és szomorúságot okoznának. – Bacon: *Novum Organum*. Aph. GXXIX.

* * *

Az értelemnek magasabb termékei ma már oly távol esnek a gyakorlati élettől, hogy rendesen elfelejtjük azokat a viszonyokat, melyek hozzáfűzik. De ha arra gondolunk, hogy a kő felemelésére alkalmazott bot használatában, vagy a csónak hajtására szolgáló evezőben az emelő használatának „eseteit látjuk, a nyíl kihegyezésében bizonyos dinamikai alapelvek hallgatólagos ismerete rejtőzik és hogy ezekből a homályos régi ismeretekből kiindulva, lépésről-lépésre követhetjük a haladást a matematikai és csillagászati általánosí-

tásokig, akkor látjuk, hogy a tudomány fokozatosan emelkedett ki a vadak nyers tudásából. És ha meggondoljuk, hogy a vadaknak ez a nyers tudása, mely az életfentartó cselekedetek egyszerű vezetésére szolgált, ép úgy, mint ma szolgálnak a matematika és asztronómia fejlett tudományai a műhelyek, gyárak, hajóépítések vezetésére s amint ma a kifejlett fizika és kémia uralkodik gyáripárunkon, látjuk, hogy az értelmi működéseknek a két szélső eset mindenképpen az a célja, hogy az embert képesebbé tegye a környezeti világon gyakorolt hatások sikeres előidézésére; ez minden értelmi haladásnak első és legfontosabb célja. – Herbert Spencer: *Principles of Ethics. I.*, 516-517.

Az értelemnek az az élessége, mely a közvetve felismert tárgyak okviszonyainak felfogásában nyilvánul, nemcsak a természettudományokban lel alkalmazásra, melyek összes felfedezéseiket nekik köszönhetik; alkalmazzuk a gyakorlati életben is, és ilyenkor okosság a neve. Az előbbi alkalmazásában inkább éles észnek, beható gondolkodásnak nevezzük. Szigorúan véve, az okosság névvel kizárólag az akarat szolgálatában álló értelmet jelöljük. Azonban nem kell e fogalmak között szigorú határvonalat vonni, mert mindig egy és ugyanannak, a már minden állatban tevékeny értelemnek a működését jelentik, mely legmagasabb fokán a természet jelenségeiben a megadott hatásból sikerrel keresi fel az okot s így anyagot ad az észnek arra, hogy a természettörvényekről, mint általános szabályokról gondolkozzék. Máskor ismeretes okokat használ fel s bonyolult szellemes gépezeteket eszel ki a célul kitűzött hatások elérésére. Ismét máskor indokolásra szolgál, finom cselszövényeken lát keresztül és hiusít meg, sőt magukat az embereket is, kik amaz indító okokra fogékonyak, mint a gépeket az emelőkkal és kezekkel, tetszés szerinti mozgásba hozza és céljaira kihatározza. – Schopenhauer: *Welt als Wille. I.*, 25-26.

* * *

Mindeddig szándékosan kikerültük a *lángész* szó hasz-

nálatát, mert ennek a szónak az értelme rendszeren valamely ihletett gondolatnak érdektelen alkalmazása s ez az értelmezés egyenesen ellentétes az eddig meggondolt elsődrendű értelmi tényeknek mélyen önző természetével. De a feltalálóképesség magában foglalja azt a lehetőséget, hogy túlfejlődjék önmagán és elmerüljön a természetben. Tiszta önzésből, az akarat ösztönzésére ered, mint a többi. De már kezdetben megvan az a különös sajátsága, hogy a külső dolgok viszonyainak megkülönböztetésére irányul és csak másodsorban fűződik az akaró egyénhez, mint ezt az előbbi fejezetben kimutattuk. Eleinte a képességnek e szabadsága nem okozott semmi hajlandóságot arra, hogy az akarattól függetlenül válják s ezeket a viszonyokat az egyén csak azért vette észre, hogy ezzel fölfedezzen egy akármilyen szabálytalan vonalat, melyen haladva, a legkisebb ellenállás legyőzésével elérheti vágyának célját. De végül az a megszokás, hogy ezeket az eszközöket pillanatnyilag célokul tekintették, a kielégítés egy részét az eszközök sikeres fölfedezésére vitte át. Ama ritka és különleges elméleti képesség használata, amire e célból szükség volt, különös kellemességgel járt, és élvezetté vált eddig meg nem sejtett eszközöket fedezni fel még az életnek legkezdetlegesebb céljaira is. Eddig a pontig az értelmet egyszerűen az akarat eszközének tekinthetjük, de ettől a pillanattól fogva az a sorsa, hogy mind nagyobb és nagyobb kiterjedésben részévé válják az akaratnak, vagyis a léleknek, központja legyen az indulatoknak, s legyenek saját szükségletei és vágyai, melyek kielégítésre várnak. Ezt a pillanatot kell az értelem gyakorlásában való gyönyörködésünk igazi eredetének tekintenünk, mely végeredményképen nagy, pszichikai és társas erővé fejlődött.

Ez a körülmény a feltalálóképességet hamar magababbarra emelte a belátás többi formáinál. A hasznos viszonyok keresése és fölfedezése nagy élvezetté vált és végre bizonyos egyénekben szenvedéllyé fejlődött. A hasznosságok megkülönböztetésére és a kívánatos elrendezések véghezvitelére irányuló képességet akkor is, mint ma, a lángész egyik for-

májának tekintették; ez a feltaláló emberi lángelme. A népességnek csekély, de mindinkább növekedő csoportja szánta magát több-kevesebb kizárólagossággal erre a munkára. A munka eleinte főleg szerkesztő volt és valamely hasznos tárgy elképzeléséből állott az alak, a nagyság, az alkalmazás és a cél részleteivel, s ezt követte annak a legalkalmasabb és legelfogadhatóbb anyagból való előállítás. Minél egyszerűbb a törvény, annál nagyobb a szerkesztés munkája, úgy, hogy a régibb találmányok közül igen sokat ma ügyetlenek tekintenénk. De a fajták gyermekkorában minden munka ügyes volt. A munka, mely eredménnyel jár, ügyességet foglal magában. A régi időkben a munka és az ügyesség elválaszthatatlanok voltak, a feltalálás és szerkesztés egy és ugyanaz.

A részletekre ki nem térve, a fontos igazság az, hogy az ember feltaláló lángelméjének fejlődése a mesterségeket teremtette meg. Ez okozta azt, hogy a természet nyers anyagait, melyek eddig egyedüli segédforrások voltak, elkülönítette, más helyekre vitte s végül majdnem kizárólag mesterséges termékekkel helyettesítette. Ez az átalakulás az újabb civilizált országokban oly közel áll a teljességhez, hogy eredetéről még a közgazdászok is megfeledkeznek. Oly általánosnak találják, hogy lassankint természetes feltételnek tekintik. Ez a legnagyobb képtelenségekbe viszi őket. A biológiai iskola, mit még most is uralkodónak mondhatunk, szereti a civilizációt természeti erők eredményének tekinteni és szeretet gyalázni mindent, ami kísérletet tesz ezen természeti erők módosítására vagy akadályozására, teljesen elfeledve, hogy a civilizáció minden lényeges jellemvonásában kizárólag mesterséges termék, az ember feltaláló lángeszének terméke, mely módosítja és változtatja a természet futását. A feltaláló lángész parancsára végzett minden igazítás beavatkozás a természet jelenségeinek lefolyásába. A mesterségnek minden tárgya olyan, hogy azt a természet sohasem alkotta volna meg. Ha körülnézünk és elgondoljuk, hogy az ember mily rendkívül ritkán használ a mesterségektől

érintetlen természeti tárgyat, akkor némi fogalmat alkotunk a civilizációnak nagy mértékben mesterséges jellegéről. De ennek így kell lenni, mert a mesterséges mindenütt fölötte áll a természetesnek és az, amit haladásnak nevezünk, tulajdonképpen abban áll, hogy mindent mindinkább mesterségesse teszünk, mindinkább változtatjuk a természet önként adta termékeit, újabb és újabb hasznosságokat fedezünk fel s ezzel a feltaláló lángésznek magasabb fokozatait juttatjuk szerephez.

A XIV. fejezetben kimutattuk, hogy az elme nagy szubjektív tényezője a lélek, vagy a természet akarata, átalakító szerepet visz és ez átalakításai közül néhányat megemlítettünk. Az ott felsoroltak közül a legtöbb a fejlődésnek emberelőtti korába esik, az emberi fokozatot szándékosan hagytuk ki, mert abba egy új és ott még meg nem magyarázott tényező lép be. Ezt a tényezőt most tárgyaljuk. A nagy pszichikai vagy most már társas erő nem fogyatkozott meg és ez szolgáltatta a hajtó tényezőt, de keveset vihett keresztül a feltaláló képesség formáiban nyilvánuló értelemnek, mint irányító tényezőnek segítségével nélkül. Mikor azonban mindkét tényező hatni kezdett, az átalakulás gyorsult és állandósult. Semmi ehhez fogható nem történt azelőtt. Nem kellett többé a természet lassú módszereire várni, melyeknek a nemzedékek millióira volt szüksége, hogy a kívánatos anatómiai változtatásokat keresztülvigye. Az értelem közvetlenül a környezetre hat, azt gyökeresen átalakítja és a szervezeti alkalmazkodásokat fölöslegessé teszi. Ez lehet az oka annak, hogy az ember szervezetenleg alig változott. A szervezeti változások csak valamely környezeti kényszer befolyása alatt, adott irányban mehetnek végbe. De ha abban a pillanatban, mikor az egyén ezt a kényszert megérzi, valamely mesterséges fogással rögtön eleget tesz neki, akkor a változás oka és ezzel a hajlam az átalakulásra megszűnik. Ez az emberrel tényleg megtörtént, amennyiben a feltalálás állandóan a környezet kényszereinek megszüntetésére és a szabad cselekvés irányában a vágy kielégítésére fordítódott.

Ez okokból állítottam a dinamikai szociológiában, hogy az anyagi civilizáció igazi emberi haladás volt, a haladásnak abban a szigorú értelmében, mely szerint az a boldogság növekedése. Mert a boldogság a keletkező vágyak folytonos kielégítésében áll és növekedése a kielégíthető vágyak szaporodásából ered. Ez az anyagi civilizáció azzal, hogy mindenben javít, amit az ember napi életében használ, a kielégítésnek új eszközeit s új és magasabb szükségleteket teremt. Igaz, hogy a mesterségeknek, a feltaláló lángész termékeinek keletkezése az emberiségre kényszerítővé tette a munkát s a legtöbb korban és országban kemény feladatot rótt a tömegre, de vannak ezzel szemben enyhítő körülmények is. Az első az, hogy oly sok ember csak munka árán élhet meg a földön, ez létüknek feltétele. Választaniok kell a munka vagy kipusztulás között, A mesterségek nélkül, melyek a munkát szükségessé teszik, a föld nem tudna ekkora népeiséget eltartani. A kérdés tehát végeredményben az, hogy vajjon jobb-e a munkás-élet, mint a nem-élet. Ha az élet, úgy amint van, nyereség, akkor az alkalom a munkára, vagyis a civilizáció, a haladásnak eszköze. De ha azt mondják, hogy az életnek e keménysége a munka termékeinek helytelen szétosztásaiból származik, akkor erre azt kell válaszolnunk, hogy azért nem a feltaláló lángész a felelős, hanem az a telhetetlen kapzsiság, mi az önzésnek egyik formája s ez a szociológusnak szolgáltat problémát. Végül az élet bajait gyakran ama gyors átalakulások okozzák, melyek az értelmi hatókat a természet többi hatóival szemben jellemzik, melyek nem hagynak elég időt az új feltételekhez való kellő alkalmazkodásra. A legújabb ily átalakulások egyike a termelés módjának hirtelen megváltozása a gépek használata következtében és hosszú idő fog letelni, addig, míg a munkásnak ismét kijut munkájának az a jutalmazása, melyet e korszak kezdete előtt kapott. Rendesen különbséget tesznek a mechanikai feltalálás és a tudományos fölfödözés között, az elektromosság törvényeit fölfödöző *Henryk* és a telegráf abc-t feltaláló *Morsek* között. Az ily szélső esetekben

bizonyára megdöbbenő a különbség, de a szélső eseteket finom fokozatok kötik egybe. Mindenik esetben a fizikai jelenségek, az anyagok tulajdonságai, a mozgások természete között fennálló viszonyok észrevétele megy végbe. De, hogy mily mértékben fordul a figyelem a megvalósítandó hasznosságokra szükséges berendezések felé, az változik. Ha első sorban e berendezésekre irányul, akkor a folyamat tiszta feltalálás. Ha ezek csak másodrendűen szerepelnek s a figyelem középpontjául a törvények és folyamatok szolgálnak, akkor főleg felfedezés. A megkülönböztetés majdnem ugyanaz, mint a mit teszünk a tudomány és tapasztalás között, alig más, mint az a megkülönböztetés, amit teszünk tudomány és mesterség között. Sikeres tapasztalás, igazi mesterség lehetetlen a viszonyok pontos észrevétele nélkül. A tiszta fölfedezés azonban lehetséges a természeti elvek alkalmazása nélkül. Más szóval lehet tudomány mesterség nélkül, de mesterség a szó teljes értelmében nem lehet tudomány nélkül. A tiszta, vagyis nem alkalmazott tudományban mindig érezhető, hogy célja még nem telt be, hogy alkalmazását még keresztül kell vinni s hogy addig a tudománynak nincs értéke. Ez még azokban az esetekben is igaz, melyekben lehetetlen elgondolnunk, milyen gyakorlati hasznunk lehet egy most tett tudományos felfedezésből. Azok, akik a tudományos képességek szabad gyakorlását vitatják, melyet nem háborít a hasznosságok meggondolása, szintén elismerik, hogy az így napfényre hozott igazság is bizonyára arra való, hogy valamikor hasznossá váljék és hivatkoznak Volta és Galvani munkáira, melyre őket tisztán a fölfedezés szeretete ösztönözte a nélkül, hogy az elektromosság végtelen sokoldalú hasznosításáról a legcsekélyebb fogalmuk is lett volna. A tudományos igazságot akkor fogjuk fel helyesen, ha úgy tekintjük, hogy mindig van legalább potenciális hasznossága, tehát mindég érdemes a kutatásra. Azonban erre magasabb okot is találunk. Ha még tudnók is, hogy egy bizonyos fölfedezésből semmiféle mechanikai találmány, semmiféle gyakorlati mesterség nem fog keletkezni soha, akkor is fõntartjuk, hogy az így meg-

ismertetett igazságot érdemes volt keresni önmagáért. Ebben az a gondolat rejtőzik, hogy a tisztán anyagiakon kívül más hasznosságok is vannak. Nem csupán abban az értelemben, hogy az ily igazságok tudásának értelmi ösztöne magában véve a legmagasabb rendű hasznosság, de abban az értelemben is, hogy az ily tudásnak föltétlenül van gyakorlati haszna is arra nézve, aki megszerezte, mert viselkedésében vezetőjéül szolgál. Segít a környezetéről szóló tudásának kiegészítésében, mely cselekvéseihez szabályokat és a sikerhez kulcsot ad kezébe. Bebizonyult, hogy a bűnt meg lehet előzni azzal, ha a bűnös szellemi látókörét oly tudással tágitjuk, melynek soha semmi közvetlen hasznát nem veszi; magam is állítottam és most is hiszem, hogy a bűnösöknek sokkal hasznosabb volna asztronómiát, mint etikát tanítani.

A feltaláló lángész magyarázatához tehát a tudományos kutatás szellemének és az eredeti nyomozás szenvedélyének elemzését kell fűznünk, mi annyira jellemzi korunkat, s mi oly óriási változást okozott a civilizációban és a társadalom állapotaiban. Ez a tény nagyon is közönséges ahhoz, hogy példákkal bizonyítsuk, vagy bővebben magyarázzuk és mostani szándékunkra elegendő volt kijelölni helyzetét a pszihikai események általános folyamában, melyek a fejlődő fajok haladásával követték egymást.

Még egy kérdés van hátra. Vajjon művelhető-e, fejleszthető-e a feltaláló emberi lángész? Tekintettel ennek kétségbevonhatatlan értékére s az értelmi képességnek alacsonyabb, tisztán önzőbb formáiban nyilatkozó káros elemektől való teljes szabadságára, azt kell hinnünk, hogy minél több van belőle, annál jobb. De vajjon elérte-e azt a magaslatot, melyen túl már nem emelkedhetik? És ha nem, vajjon emelhető-e mesterséges eszközökkel? Ezekre a kérdésekre külön kell válaszolnunk.

Az a magaslat, amelyre a feltaláló szellem máig emelkedett, amaz egyének száma, kik a föltalálásra szentelik életüket, s a kísérletek halmaza, melyet évenként végeznek azért, hogy valami új elvet kihasználjanak, vagy más fölfedezett

gépezeten javítsanak, mint ezt a felvilágosult nemzetekben a szabadalmat kérő folyamodványokhoz mellékelt minták mutatják, mindez azt az általános benyomást teszi, hogy a feltaláló szellem oly tevékeny, amennyire csak lennie kell a mechanikai mesterségek egészséges fejlődése érdekében. Az a tény, hogy a feltalálás szeretete sokaknál uralkodó szenvedéllyé válik és hogy sok hasznos szellemi képességgel együtt néha szélsőségekbe téved, mint ezt Keely motorainál és fogásainál látjuk az örök mozgás megvalósítására – mindez hajlandó megerősíteni azt a közönséges hitet, hogy *ez a képesség a társadalom minden támogatása nélkül legalább is fentarthatja magát*. Kevés gondolkodás azonban be fogja láttatni velünk, hogy ezek a tények megannyi okul szolgálnak a feltaláló képesség rendszeres nevelésére. Nagy intenzitása akadályozás, szabályozás, szélesítés és mélyítés mellett szól. A szabadalmat kérő munkátlan gépek és elfogult elvek mutatják annak szükségét, hogy az ily dolgokra vonatkozólag a közönségnek jobban kellene értesülve lennie. A képzelt elvek alkalmazására irányuló kísérletek mutatják, hogy a tudás ép oly szükséges a sikeres feltalálásra, mint a buzgalom a kivitelre.

Föltéve, hogy a föltaláló szellem oly erős mint amilyennek lennie keli, föltéve, hogy semmiféle nevelésforma közvetlenül nem növelhetné az egyénnel veleszületett feltaláló szellemet s hogy ez tisztán öröklés dolga, még akkor is fenmarad a lehetőség, hogy ez a tehetség is, mint akármelyik, örökre szunnyadóban maradhat, ha a külső körülmények valami szövevénye munkára nem serkenti. A nevelés, helyes értelemben véve, még a legjobb esetben is alig több, mint oly mesterséges környezet teremtése, mely arra számít, hogy gyakoroltassa azoknak szunnyadó képességeit, kik belé kerülnek. A lángelmének ezt a nemét mutató jelenségek száma tehát nagyban növelhető volna egy előhívására valóban alkalmas nevelési forma segítségével. Erre azt lehetne mondani, hogy mindezzel nem érnénk el egyebet, mint egyszerűen azt, hogy a szabadalmat kérő modellek számát szaporítanók s a vilá-

got használhatatlan gépekkel árasztanók el. Ez az ellenvetés szolgáltatja a feltaláló képesség nevelése mellett a legfőbb argumentumot. A civilizáció pontosan oly mértékben haladt előre, melyben a társadalom képes volt néhány tag feltaláló lángelméjének termékeit hasznára fordítani. Ez nem szolgáltatja mértékét annak a fokozatnak, melyet el lehetett volna érni. Más szavakkal a haladás a társadalomnak ama kívánalmaival volt arányos, melyek a lehetséges szolgáltatásnak egyáltalán nem adják mértékét. Az utóbbi mindig eleget tesz az előbbinek, bármekkora legyen is az. Az a tény, hogy a mai civilizáció sok ezerszer annyi mesterséget használ, mint a régi társadalom és mind többet és többet vesz használatába, mutatja, hogy nincs szükségszerű határa annak, hogy mily mértékben válhatik a feltaláló szellem az emberiségre hasznossá. Az erő, mely ezt megteremti, növelni fogja ezeket a követelményeket, azaz a társadalom képességét e jótétemények befogadására és értékelésére. Nem a feltalálónak van szüksége nevelésre, hanem azoknak, akik találmányát használják, a nagyközönségnek. Igaz ugyan, hogy a feltalálók ritkák, de azok is ritkák, akik igazán képesek a találmányokat használni. Bámulatós, mily kevés embernek van fogalma még az épen nem bonyolult gépek szerkezetéről is. Mikor a töltőtollakat feltalálták, sok barátom vásárolt és próbálta használni, de egyet se ismerek, ki hamarosan félre ne tette volna, mert a rendbentartására szükséges egy-két utasítás követését nagyon is bonyolultnak és fáradtságosnak tartotta. Egy percig sem gondoltak a szerkezetében felhasznált elvre és nem látták be, hogy mért ne lehetne egyik végét ép olyan jól felfelé tartani, mint a másikat.¹

Mindenki tudja, hogy mily nehéz a szolgálókat csak a legegyszerűbb eszközök használatára is betanítani és a háziasszonyok az ilyen dolgokban rendesen teljesen tudatlanok.

¹ Én ugyanazzal a régidivatú töltő-tollal írok most is, a mit 15 éve naponta használok.

Ha a házba valami modernebb fűtőkészülék kerül, rendszeren szakavatottabb és értelmesebb férfira van szükség, ki működésbe hozza. A női nem, mint előbb kimutattuk, különösen tökéletlen az éleselméjűség ezen formájában. Nemrég láttam egy hölgyet, ki levéllel a kezében egy levélszekrényhez lépett, melynek a tetejére kidomborodó betűkkel világosan oda volt nyomtatva, hogy „lehúzni.” És miután többször megkerülte és mindent megtett, csak azt nem, a mit kell, végre tovább ment és megbízott valakit, hogy adja postára a levelét.

Nemcsak azért lehetséges olyan csekély mértékben a haladás a civilizált mesterségekben, mert az emberiség nagy tömege oly kevéssé képes megbecsülni vagy használni őket, hanem azért is, mert a mostani haladás visszás és természetellenes. A közönség állandóan használ olyat, a mit nem ért. Ezzel nagyon sok rongálás és pazarlás jár, s a társadalmat egy-két jártasabb egyéntől teszi függővé. Nem használhatjuk helyesen azt, a mit nem értünk. E miatt szidjuk és panaszkodunk rá, azután elvetjük s ezzel igényeink alábbszálltak. Régi divatú és fáradságos módszerek ma is előnyben részesülnek az újabb gyors és munkamegtakarítással járó fogásokkal szemben. Így és ezer más módon akadályozza a társadalom haladását a közönség tudatlansága a mesterségek alapvető elveiben. Valamennyi között talán a legkárosabb magának a mehanikának nem tudása. A munkások is csak azt tudják pontosan a mire megtanították őket, mikor mesterségüket tanulták s a, legkisebb dolog a mi nem *H* járt útról való, teljesen megzavarja őket. Ha például valaki saját gondolatai szerint akar építeni egy házat, az majdnem lehetetlen. A munkások azt fogják mondani, hogy ők még sohase hallottak ilyesmiről, ellentmondanak, kibúvót keresnek és végtelen sok zavart okoznak inkább, mintsem hogy egy házszálynira is eltérjenek azoktól a bizonyos meghatározott szabályoktól, amelyek következtében minden új ház a többinek szószerinti másolata. De sohase érnénk véget, ha fel akarnók sorolni mindazokat a példákat, melyeket ez a tárgy eszünkbe

hoz.¹ Ha még azt mondják is, hogy az elmét nem lehet a feltalálásra nevelni, az. legalább tagadhatatlan, hogy ama mechanikai elveket, amelyen a legtöbb eszköz, gép és mesterséges tárgy alapul, melyek mindennapi használatban vannak, mindkét nembéli ifjúságnak megmagyarázhatnák és valóban taníthatnók. Lehet, hogy sokan elfelejtenék a mit tanultak. De ez minden dologról egyformán igaz. Azonban az ismeret sokakban megmaradna és a későbbi években gyümölcsözőné. Mert az ilyen tárgyú szemléleti órák sokkal kevésbé mennek feledésbe, mint akármi „más. A kézügyesség gyakorlására irányuló újabb mozgalom annak tudható be, hogy mindinkább elismerik, miszerint ép oly szükséges tudni a *hogyan*, mint amennyire szükséges tudni a *puszta mit*. A városban nevelkedett emberek siralmas gyámoltalansága a természettel szemben már régóta ismeretes, ép úgy, mint az a tény, hogy minden tartománynak legjobb elméi azok közül kerültek ki, akik valamely korábbi falusi életben a természet némi tudását szívták magukba, mi sikerre segíti őket. Könnyű és természetes volna hozzáadni a kézügyesség gyakorlásához a legnagyobb és a tanuló előtt legismertebb találmányokban rejlő mechanikai elvek teljes és alapos ismeretét. De mindezekon felül azt is fenn kell tartanunk, miszerint lehet az elmét a hasznosságok keresésére nevelni, és arra hogy gyakorlati elveket és a természeti erők, tulajdonságok felhasználására számító célszerű berendezéseket találjon, hogy így a feltalálóképességet munkába állítsuk, s növeljük, fejlesszük és ösztönözzük az ember feltaláló szellemét.

¹ Herbert Spencer sok jó példát sorol fel. *Study of Sociology*. 304-305.

XXX. FEJEZET.

TEREMTŐ LÁNGÉSZ.

A szépnek szeretete színekben és hangokban mindig megbízható társas erő volt és marad, mely minden alkalommal azonnal kész, erejének megnyilvánítására, mihelyt az életkérdések nem nyelik el teljesen a társadalom energiáját. Amily mértékben az ember fizikai szükségleteinek eleget tesz, társadalmi és nemi ügyeit természetes és kielégítő alapokra helyezi, abban az arányban enyhíti, mérsékli és szépíti a gyakorlati mesterségeket, az emberi élet ipari jellegét és hideg üzleti vonásait a művészet termékeinek szelídítő és kellemes jelenléte s a zenének és költészetnek örök bájossága.

Dynamic Sociology I. 674.

* * *

Az első részben megtárgyaltuk a nagy elsőrendű pszihikai törzset, az érzéseket eredetők és keletkezésök szempontjából, melyeknek gyökerei messze visszanyúlnak a szerves élet kezdeteibe. A második részben eddig a legfőbb másodrendű törzsszel vagyis uralkodó ággal, a belátó értelemmel foglalkoztunk, mely a magasabb-rendű rovarok és a legrégibb madarak és emlősök megjelenésével kezdett a főtörzsből kiágazni a cenozoa vagy harmadkor kezdete körül. Ez az erős hajtás, amint láttuk, kettős volt, bár nem szétágazó, vagy eltérő, és képletesen két érintkező, egymást kiegészítő törzsszel ábrázolhatjuk, melyeknek egyike a pozitív és haladó hím-törzs, a biológiai változatok és alkalmazkodás képviselője

másik a passzív, negatív és konzervatív nőörzs, az öröklés képviselője. Az aktív törzs több formát vett fel, melyeket belátó észrevétel, belátó ész és feltaláló képesség névvel jelöltünk. A passzív törzs a belátó Ítéletből áll, melynek típusa a nőnemű belátás. Az értelmi megnyilatkozás e formái az elsőrendű pszihikai törzsből, mint esetlegességek, az akarat szolgálatára, az érző élet céljának, a vágy kielégítésének jobb keresztülvitelére fejlődtek. Mindehhez a filozófiának alig van valami köze.

Ezen a ponton azonban elérkeztünk a filozófia tartományához, amint azt mindenkor értelmezték s a mi, látjuk, hogy az értelemnek csak oly képességeivel vagy ágaival foglalkozik, melyek rangjukban másodrendűek, jellemükben leszármazottak, úgy nőttek ki a főtörzsből és többé-kevésbé eltértek az értelmi folyamatok eredeti természetétől. Jogunk van azt mondani, hogy ezek egyike sem fejlődhetett volna semmiképen közvetlenül a természetből. Nincsen semmi, melyet az elsőrendű biológiai törvények megragadhatnának, hogy ily képességek kezdődésére lökést adjanak. Erre valami hatalmas indító szükséges s a biológiában az indító mindig a haszon. Vannak azonban bizonyos szellemi képességek, melyekről megengedhetjük, hogy kivételek a biológiai haszontörvény alól, mert az, aki gyakorolja őket, semmiképp sem válik alkalmasabbá arra, hogy fönmaradjon a létért folyó küzdelemben. Minden képesség, melyről ez elmondható, a leszármazottság bélyegét hordja magán. Mikor Schopenhauer annyi erővel és igazsággal mondotta ki, hogy az értelem föllépése pusztán véletlen volt, késői oltás a pszihikai törzsen, az akaraton, akkor csak a kanti értelemre gondolt és azon más filozófusok értelmezésére, kik nem tudtak ama nagy belátó irányzatról, melyből ezek az új, érdekmentes, tehát függő ágak kifejlődtek. Ebben a megszorításban állítása kétszeresen igaz. Eléggé igaz minden értelemről, mint bőven kimutattuk, de az igazi értelem voltaképeni természetében, mint az akaratnak szolgálója és újabb eszköz az érző élet céljainak biztosítására, annyival öregebb a filozófusok

leszármazott értelménél, mint amennyivel fiatalabb az akaratnál, melyből származik.

Az eredeti értelemnek mindemez újabb leszármazott kinövései közül az egyetlen, mely a legmélyebben kapcsolatosnak látszik vele, az elme birtokában levő anyagnak új formákba, szövevényekbe és viszonyokba való rendezése. A régi gondolkodók ezt a képességet főleg passzív és kevésbé fontos formájában *képzelet* néven tárgyalták. De fontosabb formája az az aktív forma, melyben teremtőképességnek nevezük. Valamint a képzeletre nézve mindenki elismeri, hogy az elme nem alkothat semmi olyast, melynek anyaga nem áll készen számára, ép úgy a *teremtő* szót is egyértelműleg a már meglevő gondolatok kidolgozására alkalmazzuk, melyben nincs más új, mint e gondolatok formája, szövevénye és elrendezése. De a teremtés ebben az értelemben más, mint a képzelet, mert eredő gondolata elég erős arra, hogy a megfelelő izmokat mozgásra kényszerítse s így megteremtse azokat a testi tevékenységeket, melyek a gondolat megvalósítására szükségesek. Más szóval a képzelet aktív formája *alkot* valamit. Ebben, valamint a már előbb említett esetekben, a nyelv szolgáltatja a láncot a szem elől tévesztett elsőrendű folyamathoz, mert a teremtőképesség alkotta első dolgok között voltak szóbeli termékek, s ezeknek legrégebbi formája a költői forma. A költemény (*poem*) a szó tulajdonképeni értelmében egyszerűen *alkotás*.

E képességnek azonban sokkal régebbi az eredete. Tény, hogy egyszerűen a feltaláló képesség fejleménye volt s ebből származtathatjuk. Láttuk, hogy mihelyt ez a képesség elszakadt az önző belátás alacsonyabb formáitól és függetlenné kezdett válni a testi vágyaktól, a feltaláló lángész jellegét vette fel, melynek első munkája hasznos tárgyak alakítása volt. Ezzel az értelmi lépéssel párhuzamosan egy durva esztétikai érzés fejlődött ki, mely új vonzóerőt gyakorolt és újabb kielégítendő céllá vált. Legrégibb formája valószínűleg a díszítés szeretete, és a feltaláló szellem most oly tárgyak alkotása felé fordult, melyek e kezdődő szépér-

zéknek szolgáltak. A hasznosságnak ezt a formáját eredetileg különbözőnek érezték az elsőrendű formától, mely csupán a valódi szükségletek kielégítésére irányul. Eddig az és csak az volt a hasznos, ami a létet lehetségessé vagy kevésbé nehezzé tette, s főleg az élet első szükségleteinek, a tápláléknak, ruhának, hajléknak és védekezésnek szolgáltatására és mindezek javítására szorítkozott. Korán kiterjedt e szükségletek minőségének és mennyiségének növelésére és végre mindazokra az eszközökre, melyek az egyént a jólétnak vagy vagyonnak bármi formájához juttatták. Ami ezekhez a célokhoz járult, azt hasznosnak ismerték el s a mint már mondtuk, a feltaláló szellem szolgáltatta a hasznos mesterségeket. A teremtő szellem azonban nem törődik a haszonnal, csak a szépet keresi. Eredménye az, mit közönségesen szépművészetnek neveznek. De a megkülönböztetés nem mindig határozott. Vannak a hasznos tárgyakkal ezrei, melyek egyszermind díszesek is és mindezekben az esetekben a feltaláló és a teremtő szellem egyszerre volt munkában. A hasznos részt amaz, a szépet az alkotta. A szépművészetnek egy nagy tartománya, az építészet, a kettő között foglal helyet. A történelem azt mutatja, hogy a házépítés eleinte kizárólag hasznos mesterség volt, a vallásos építkezés pedig főleg szépművészet. A világnak igen sok részén most is így áll a dolog. Mexikó nagy városaiban kétemeletesnél csak a templomok magasabbak és egyáltalán csak ezek vannak építve. Az ilyen országokban, úgy látszik, úgy vélekednek, hogy csak az Isten méltó arra, hogy szép házban lakják.

Ezekből kitűnik, hogy a teremtő szellem rokon a feltaláló szellemmel s ez a szoros rokonsága teszi szükségessé, hogy az értelmi képességek fejlődésének kutatása alkalmával a másodrendű vagy leszármazott sorozatba tegyünk. A feltaláló szellem maga leszármazott, mert saját működéseit és termékeit céljá teszi eszköz helyett, a létnek nagy céljává, de működés módjának szembeszökő azonossága a feltaláló képesség elsőrendű formájával, hol nem ez volt az eset, lehetetlenné teszi azt, hogy az értelmi képességek logikai rendezésében

szétválasszuk őket. Itt a belátás ezen formájának élettörténetében esett meg először, hogy az ősi önző típusból kiágazás történt. A teremtő szellem, mely nemcsak önmagától, hanem minden hasznostól elszakad és egyedül a szépet követi, az értelemnek külön ága, mely az eredeti belátás-törzstől messze vezet.

A teremtés eltérése a feltalálástól a következőképpen magyarázható. Mikor az elme, a természet tényleges anyagaival és erőivel foglalkozik, állandóan akadályokba ütközik. Csak eddig mehet, pedig szeretne tovább menni. Az agy a megfigyelésekből és tapasztalatokból származó észrevételek ezreit raktározta el, melyeket a feltalálás nem tud megvalósítani. Szándékaiból csak annyi válhat testté, amely nyit a tényleges környezettel összeegyeztetni képes. A feltalálás tehát egyezkedés a feltaláló gondolata s a természetnek makacs tényei között. A feltaláló csak akkor válhat hasznossá, ha ezeket tiszteletben tartja. A mesterségek csak ennyire emelkedhetnek. Ezen a határon túl hasznosságuk megszűnt és puszta díszítéssé válnak. De maga az elme, amelyet nem gátolnak anyagi föltételek, rendelkezik azzal a képességgel, hogy szellemi anyagából kiválassza azt, amit leg többre becsül, ez a kívánt formákká szője, s így ideálját szellemileg megvalósítsa. És mikor egy ilyen szellemi képét megalkotott, a szépségnek szenvedélyes szeretete gyakran elég arra, hogy a természetet ezen ideálnak több-kevesebb hűséggel való keresztülvitelére, látható vagy hallható formákban való megjelenítésére kényszerítse bizonyos anyagi berendezések segítségével. Ez az utóbbi mindég az ügyesség eredménye, melyet rendesen élénk képzelő erő és hosszas munka támogat. Egy szobornak vagy képnek kivitelében, egy költeménynek, regénynek megalkotásában az elmét nem kötik többé a világ szigorú valóságai, nem kötik többé az anyagi testek tulajdonságai, vagy a fizikai erők természete, csak a képzelet és keresztülvitel szellemi és testi erői s a munkában használt anyagok és erők korlátozzák. De az így terem-

tett tárgyakkal közönséges értelemben nem lehet gyakorlati értéke, csak az esztétikai kielégítéshez járulhatnak.

Schopenhauer azt állította, hogy a tiszta ideálnak ez a keresése, a természetnek e hasznosságtól független szemlélése annyira vihető, hogy megtagadja az élethez való akaratot s az egyént a tárggyal teljesen azonossá teszi. Ez ama ritka esetek egyike, melyekben kedvelt elméletére fordított buzgalma leterítette őt az egészséges logika útjáról. Azt helyesen állította, hogy az élvezet a vágy kielégítése s az akarat az élvezetnek vak keresője. Azt is helyesen állította, hogy az akarat megtagadása vonakodás az élvezetektől és ha teljessé válik, akkor az életet semmivé teszi. De mikor a művészeteket felmagasztalja, mégis oly nyelvezetet használ, mely magában foglalja oly élvezet elismerését, mi az akarat megtagadásából származik. Az ily kifejezések, mint „esztétikai élvezet” (*Aesthetischer Genuss*) „a szépnek öröme” (*Freude am Schönen*) „boldogság és lelki nyugalom” (*Seligkeit und Geistesruhe*), valamint az erősebb állítások is, hogy a természet szépségeinek tiszta és akarattalan megismerése az egyetlen tiszta boldogság és hogy azokban a pillanatokban, melyekben az akarat kényszerétől szabadulunk, vagyunk a legboldogabbak, – mindezek jelentékeny zavart árulnak el az élvezetről és az akaratról alkotott gondolataiban.

Az itt feltüntetett felfogás mutatja azt a fontos tény, hogy a termelő képességgel és a feltaláló szellemmel a Schopenhauer értelmezésében vett akarat jelentékeny kiterjesztést nyert, hogy most az agy az örömnél érzelmi középpontjává és székhelyévé vált s hogy ezentúl az elmének is lesznek kielégítésre váró vágyai s ennyiben maga is dinamikai tényezővé és pszichikai erővé válik.

XXXI FEJEZET.

ELMÉLKEDŐ LÁNGÉSZ.

A fejlődő értelem kezdetben két jelenségsztálylyal került szembe, melyek ugyan eredetileg nem voltak elütők, de melyeknek szélsőségei sok tekintetben igen nagy különbségeket mutatnak. Az egyik osztály az egyszerű mehanikai jelenségeket ölelte föl, melyek a természet felszínén mutatkoztak s melyek gyakorlatilag legnagyobb fontosságúvá váltak a fajnak fizikai életében. A másik osztály mindama mélyebb kozmikus jelenségeket foglalta magában, melyeknek a fejlett fajtára van nagy fontossága, de melyekkel a kezdetleges embernek kevés dolga volt. Az alsóbb állatok, úgy látszik, egyáltalán nem gondolnak semmit a természeti jelenségek ezen osztályáról, bár az előbbi osztályt eléggé ismerik, mely sokat javít föntartásukra szolgáló képességeiken. De az ősemebernek neveletlen értelme semmiféle különbséget sem látott e két jelenségsztály fontossága között és gyorsan szőtte hiteit mindkettőre vonatkozólag. Ama mélyebb és rejtettebb jelenségsztály megértésének lehetetlensége fogadtatta el vele mindazokat a tévedéseket, melyek az alapjukban hibás természetfölötti magyarázatokat kísérik és szülte a vallást, mely a faj jövő kultúrájának és haladásának elválaszthatatlan eleme. – *Dynamic Sociology*. II. 273-274.

* * *

Ami az agy tömegének és az ágybéli képességeknek fejlődését illeti, meg kell engednünk, hogy valószínűleg egyetlen vonás sem lehet közvetlenebbül a természetes kivá-

lasztás tárgya, ha az agynak ősi képessége a ravaszság és ez fontosabb a teremtmény fenmaradására, mint bármely más tulajdonság. Tehát csak bizonyos leszármazott képességek esetére, melyeknek semmi közük sincs a fennmaradásra való alkalmassághoz, melyek közül sok alkalmatlanná és majdnem gyámoltalanná tesz a létért folyó küzdelemben, csak ezeknek az eseteire vonatkoznak azoknak hangos szavai, kik a szerzett szellemi képességek elméletét vagy a már meglévő képességek posztnatális növekedésének elméletét hangoztatják. Melyek ezek a tulajdonságok? Dr. Wallace azt hiszi, hogy főleg a matematikai, az esztétikai (festészet, szobrászat) és a zenei képességek. De ugyanő nagyon helyesen fölemlíti az elvont gondolkodás képességét, a metafizikai képességet, vagyis a tehetséget a bonyolult elmélkedésekre, melyek a szellemnek, a humornak, az erkölcsi vagy etikai tulajdonságoknak adnak létet. Másokat is fel lehet sorolnunk, minő például a tehetség a tudományos megfigyelésre, a laboratóriumi kísérletekre, a mechanikai feltalálásra és az irodalmi kutatásokra. Ide számítjuk általában mindazon képességeket, melyek a szellemiek alkalmazására, abstrakciókra, figyelemre, tanulásra és kutatásra, szóval mindarra szolgálnak, mi gazdagítja a tudást. — *The Forum* XI. Newyork 1891. május 315-316.

* * *

A gondolat hatalma az elme mágiája. — Byron: *The Corsair*. 1. ének 8 vers.

* * *

A földön nincs más nagy, mint az ember. Az emberben nincs más nagy, mint az elme. — Sir William Hamilton.

* * *

Az emberi elme fejlődésében a mindenség vallatásának ösztöne azonnal az önfentartás ösztöne után következik. — J. W. Powell

* * *

Az elmélkedő lángész cím alá foglalom mindazokat az érdekmentes, vagy nem önző képességeket vagy tulajdonságokat, melyeket a főntebb meghatározott föltaláló lángész és teremtő lángész nem foglalt magában. Az előbbi főleg a tudományos fölfedezés képességét foglalta magában, melyek bizonyos értelemben szintén elméletieknek nevezhetők, itt azonban főleg arra szorítkozunk, a mit közönségesen a filozófia szó alatt értünk, mikor azt a tudományoktól megkülönböztetjük és most azt kell kutatnunk, hogy melyek azon tulajdonságok, mik a legtágabb értelemben vett elméleti filozófia gyakorlására késztetnek. Foglalkozni fogunk azzal a határozott móddal, melyen és ama különösen önző képességgel, melyből ezek a tulajdonságok kialakultak. A genetikus módszerrel követve, mit kezdettől fogva használtunk, először a legutóbbi kérdésre kell választ keresnünk abban a reményben, hogy ez a többieknek is megoldásához fog vezetni.

Mikor a feltaláló képesség elszakadt az akarat kötelékéből, vagy helyesebben szólva, miután az agyban új törekvő középpontot teremtett, a természet megfigyelt tényeinek tágabb viszonyaival kezdett foglalkozni, melyek következtében képessé vált az igazságok felfedezésére és a tudományak útját előkészítette. Elsőrendű célja még mindig hasznosságok felfedezése volt, melyek előbb neki, azután a többi embereknek szolgáljanak, de mindazonáltal korán talált oly viszonyokat és kezdett felfedezni oly igazságokat, melyeknek hasznossága mind magára, mind az emberiségre nézve kétes vagy észrevehetetlen volt; igazságokat, melyek hatalmi körén kívül maradtak s melyeket semmiféle találékonysággal nem tudott emberi használatra fordítani. Észrevette, hogy a nap, a hold, a csillagok egymáshoz képest határozott iránybeli, mozgásbeli és távolságbeli viszonyokat mutatnak, de az elmének nincs hatalma e viszonyok módosítására. A távoli hegyek az égboltra rajzolták körvonalaikat, de sem akaraterő, sem izomtevékenység nem volt képes őket emelni, lenyomni, vagy formájukon változtatni. A tenger szakadatlan hullámzással ostromolta a partot, de az ember tehetetlen volt, ha az ár-

apályt növelni vagy csökkenteni akarta. A folyamatok sohasem szűnő zúgással és csobogással súrolták medreiket, de ellenállhatlanok maradtak az ember apró fegyvereivel szemben. Felhők úsztak az égen át örökké változó formákban, elérhetlenül a földhöz láncolt halandók számára. És minden oldalról ugyanezt kellett látnia. A merre az ember nézett, mindenfelé oly jelenségek vették körül, melyeken nem uralkodott, melyek érthetetlenek, megfejthetetlenek és változhatlanok voltak számára.

Ama viszonyok között, melyeket az értelem legszorgalmasabban kutatótt, az oksági viszony volt a legmegkapóbb. Az elégséges ok elve egyike volt azoknak, melyek a legnagyobb erővel nyilatkoztak, mert az értelem csak ennek révén volt képes a hatáskörén belül eső egyszerűbb és érthetőbb viszonyokat alakítani. És lehetséges, hogy a még önző értelem, mikor ezeket a tágabb viszonyokat hatalmába keríteni igyekezett, legalább eleinte erős befolyása alatt lehetett annak a homályos érzésnek, hogy bárcsak valamikor megérthetné őket, hogy ezeket is önző céljaira fordítaná. Mikor viharok, áradások zúgtak, villámcsapások dörögtek el az ember lakóhelyei fölött és pusztulás, halál járt a nyomukban, legalább is lehetséges, hogy az embernek vakmerő agyában, mely már a természet oly nagy részének tette őt urává, ott leselkedett az a gögös hit, hogy valamikor ezeknek is hatalmába kell kerülniük és akaratát szolgálniuk.

Így kezdődött az a nagy és hosszú keresés, melyben az ember fejlődő értelme a természet megmagyarázatlan és ellenállhatlan jelenségeinek okait fürkészte. Saját erejét és saját módszereit jól ismerte. A természet erejét és módszereit nem ismerte, de mi lehetett volna természetesebb, mint az hogy önmagát képzelje a természet jelenségei mögé s hogy ugyanolyan, vagy hasonló okokat és módszereket lásson bele, mint a minőket maga használt. Az első magyarázat, melyet az ember a világegyetem jelenségeire adott, antropomorf magyarázat volt és túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ma is ugyanily magyarázatot adnak, mindama jelenségeknek, me-

lyeknek természetes magyarázatát nem ismerik. Nagyon messze vezetne, ha arra vállalkoznám, hogy részletesen felsoroljam miként vált a világegyetem antropomorf elmélete egyszersmint teológiaivá, de úgy látszik mindenütt ez volt az eset. A természet mögött rejlő emberi hatalmat akár egynek tekintették s a teológia monoteisztikus lett, akár, mint a legtöbb esetben, sokszorosnak s a teológia politeisztikus lett, mindenik esetben azt hitték a természet megfejthetetlen és változhatlan jelenségeiről, hogy azokon az emberéhez minden lényeges tulajdonságban hasonló értelem és akarat uralkodik.

Így keletkeztek a világ mitológiái s a mitológia sem több, sem kevesebb, mint teológiai kozmológia. De a teológiai hajlamok mellett mindig nyilatkozott a hajlandóság egy racionális kozmológiára is. Az előbbit minden fajnak legjobb elméi az *ignava ratio* egy nemének tekintették, kíséreltek arra, hogy a jelenségek szigorúbb magyarázatának értelmi erő kifejtéséitől meneküljünk és így ezekhez gyakran fűződik számos, részben teológiai és részben racionális kozmológia, így volt a régi görögöknél, valamint az első civilizációk legtöbbszörében és a tudományos korszakot megelőző két-három században. Ezen korszak kezdete óta a kozmológia e két fajtájának feltűnő és gyors elválása ment végbe, úgy, hogy ma minden felvilágosult országban egy tisztán teológiai és egy tisztán racionális kozmológia áll párhuzamban.

A tudásnak a nyomtatás feltalálásával történt elterjedése, a föld körülhajózása, a világkereskedelem kiterjedése Kepler, Galileo és Newton nagy tudományos fölfedezései következtében, melyek a XVI. és XVII. században áradtak a világra, az ember elmélkedő lángesze hozzájutott a szükséges anyaghoz, mellyel a világegyetem racionális filozófiáját megalkothatja, mely a XVIII. és XIX. század tudományos kutatásaival gazdagodva, a tömegvonzás, a fejlődés és az energia-megmaradás vezető elveinek befolyása alatt oly teljessé vált, hogy egészen megszabadította a legtöbbek elméjét

a teológiai hipotézistől, kivéve ennek legmagasabban általánosított formáját.

De az elmélkedő képesség korán más irányt vett és befelé, – önmaga felé fordult. Nem elégedett meg azzal, hogy a világegyetem jelenségeinek magyarázatát keresse, hanem magyarázatot kellett keresnie az elméleti jelenségek számára is. Ebben a feladatban, mint már a bevezetésben is mondtuk, s a jelen mi különböző fejezeteiben gyakran ismételtük, – sokkal kevésbé volt szerencsés, amennyiben ama jelenségek legmagasabbjaira és legbonyolultabbjaira szorítkozott. Azonban kétségtelen, hogy ezekre a nehéz és bonyolult problémákra fordította az emberi elme értelmi erejének legmagasabb megnyilatkozásait, melyekre képes volt. Az elméletek, melyeket Plató és követői kezdeményeztek az ideák természetére és a külvilághoz való viszonyukra vonatkozólag, nagy lendületet adtak a legtitokzatosabb problémák tanulmányozásának és okozták, hogy a viták főleg annak a kérdésnek megoldására irányultak, hogy vajjon van-e valami igazán a gondolkodó egyénen kívül. A gondolkodás így elszakadt reális alapjától, hosszú korszakon át lebegett a levegőben és árnyakkal harcolt. Locke, Descartes és Kant részben visszahozták a földre és egyik lábával a szilárd alapon folytatta a harcot, míg végre a pszichológia megérintette a metafizikai szappanbuborékát s az szétpattant. Azonban azt találjuk, hogy még nagyon keveset tudunk a szellemi jelenségek rejtett okairól ahhoz, hogy teljesen szakítsunk a múltnak nagy gondolataival s épen most figyelhetünk meg egy bizonyos visszahatást. Ha ez nem is igazi *Flucht zurück zu Kant*, de legalább is hajlandóság arra, hogy a metafizikai elmélkedések lomtárából kikeressük az arany magvakat, melyek ott eltemetve vannak, ezeket elültessük s a tudomány felfedezte tényekkel szembeállítsuk. Ma mindenki látja, hogy a tiszta észnek és tiszta értelemnek magas trónjáról az érzés és akarat alsóbb rétegeibe s az abstrakciók és elmélkedések világából a belátó értelmiség egyszerűbb mezőire esünk alá, mert egyedül itt lehet reményünk arra, hogy

az elme filozófiájának igazi tudományos alapját megtaláljuk.

Az elmélkedő lángeész működésének még két mezejét kell említenünk, a logikát és a matematikát. A képességnek ezt a formáját úgy kell tekintenünk, mint amely legtávolabb áll az elmének önző talapzatától. Láttuk, hogy az értelem átengedi magát az egytetemes hasznosságok kereséséből származó élvezetnek. Feladja a hasznosságot, hogy saját teremtményeinek fantomjaival mulasson. Láttuk, hogy elmerülten szemléli a makrokozmoszt kívül és a mikrokozmoszt belül. Látjuk, hogy minden anyagitól elszakad s a tisztán hipotetikusnak és tisztán elvontnak adja át magát. Mert ilyen a logika és ilyen a geometria, mit a matematikai gondolkodás típusának vehetünk. A kettő közül a logika tisztábban elvont, mert a geometriát egyszerűen úgy tekinthetjük, mint a logika alkalmazását a mennyiségekre. A logika csak a gondolkodás formáival foglalkozik s így teljes értelmi abstrakcióra van szüksége. Valamint a matematika minden tudásnak kritériuma, úgy a logika minden okoskodásnak kritériuma. A matematika tényektől vagy konkrét föltételektől nem zavarthatva eléri az abszolút pontosat és a hierarkiaának minden tudománya őt igyekszik megközelíteni a lehetőségig. Hasonlóan szolgáltatja a logika mindama törvényeket és szabályokat, melyek szerint minden értelmi működésnek végbemenni kell. De bennünket nem érdekel különösen ez értelmi tartományok természete, csupán annyiban, hogy látnunk engedi, miként kell az elmének ily körülmények közt működni. A matematika mindent megfoszt összes tulajdonságaitól csak a mennyiséget vagy számot tartja meg. A logika minden fizikai tulajdonságuktól fosztja meg a dolgokat és tisztán értelmi viszonyaikra szorítkozik. Természetes azonban, hogy ezek a mennyiségi és értelmi viszonyok aztán fölöltöztethetők anyagi tulajdonságokba s alkalmazhatók konkrét tényekre és reális dolgokra. Ez a haszna és célja mind a logikaának, mind a matematikaának. De mindezek előtt törvényeket kell fölfedezniük, melyek minden lehető esetben alkalmazhatók

és ebből a célból föltétlenül absztraktoknak kell lenniök, anélkül, hogy a természetben bármitől is függenének. Az elvont okoskodás tehát az emberi elme számára elérhető legmagasabb fokozatnak tekinthető, melynek emelkedését kizárólag a belátó észnek konkrét, érdekelt, önző alapjától való távolsága méri. A fejlődésnek ez a formája azonban éppen nem szükség-szerű haladás a gyakorlati fontosság irányában. Az absztrakt okoskodásnak semmiféle mennyisége nem menthetné meg a fajtát a kipusztulástól a verseny törvénye alatt s az e fejezetben tárgyalt leszármazott képességek egyike sem, az utolsó, legkevésebbé, járulhatna ahhoz, hogy birtokosa a létért folyó általános küzdelemben jobban fenmaradjon. Ezért kell őket kivennünk a természetes kiválasztás törvénye alól s az a tény, hogy kifejlődtek, a legerősebb bizonyíték arra, hogy a használatban megerősödött képesség átadja az ivadéknak az életben szerzett növekedését. A fejlődést nem lehet más-kép megmagyarázni. A kedvező csirák véletlen keveredései, melyet Weissmann és tanítványai magyarázatul ajánlanak, érthetetlen s éppen nem megfelelő és mi kénytelenek vagyunk azt következtetni, hogy ezek a biológiaiilag hasznavethetetlen szerzett tulajdonságok tényleg öröklődtek.¹

Az azonban nem kell kevésre becsülnünk az elmélkedő lángész értékét a civilizációban. A feltalálás és a tudományos fölfedezés szolgáltatta a civilizáció anyagi tényezőit, azonban az általánosítás és elmélkedés a filozófiai és tudományos gondolkodással értelmi civilizációt adott a világnak, mely nélkül az anyagi haladásnak kevés értéke volna.²

¹ Itt nincs hely arra, hogy ezt a kérdést megvitassuk. Másutt megkíséreltem. Lásd, *Neo-Darwinism and Neo-Lamarckism: Proc. Biol. Soc. Washington VI. köt. 1891. 11-71; The Transmission of Culture: The Forum XL köt. New York 1891. máj. 312-319. Weissmann's New Essays: Public Opinion XIII. köt. Washington and New York, 1892. sept. 10. 559.*

² A tudományos módszerek ugyanoly viszonyban állanak az értelmi haladáshoz, mint az eszközök, műszerek, gépek, mindenemű mehanikai találmányok az anyagi haladáshoz. Vannak értelmi találmányok, közvetett módok oly eredmények elérésére, melyek a pusztá, magára hagyott értelmi erőnek nagyon nehezek volnának. A mint a civilizált ember kevésbé áll fölötte a vadnak

XXXII. FEJEZET.

AZ ÉRTELEM.

Az elme ereje, amint közönségesen értik, nem erő, csak *föltétel*. Nem hajt, csak irányít. Nem az elme viszi keresztül ama nagy eredményeket, melyeket a civilizáció felmutat s melyek nem volnának elvégezhetőek nélküle. Mindezt a nagytársas erők végzik el, melyekről már beszéltünk. Az elme egyszerűen vezeti őket pályájukon. Az elme tisztje az, hogy a társadalmat akadálytalan mederbe terelje, hogy ezen erőknek szabad játékteret adjon, s megakadályozza azt, hogy ezen erők útjába valami gátakat emeljen. Egy szóval az elme működése a civilizációban a társas erők dinamikai föltételeinek megőrzése s a statikai föltételek megakadályozása, továbbá a társas erők és a rajtuk kívül működő természeti erők egyensúlyának meggátlása. Valamint nem pszihikai erő hajtja a malomkereket és a dugókat, melyek ama pszichológiai erő nélkül nem működhetnének, hanem csupán a nehézségi erő és a gázkiterjedés, mint az értelem irányította mechanikai erő, ép úgy nem az elme mozgatja a világ civilizációját, hanem a nagy és soha meg nem szűnő társadalmi erők, melyek az elme vezetése nélkül vakon rohannának az ellenséges erőkkel ezer bonyodalomba vagy fölvennék a statikai egyensúlynak azt az állapotát, mit a társadalmi stagnálás tüntet fel. – *Dynamic Sociology* I. 698-699.

* * *

puszta izomerőben, ha egyáltalán fölötte áll, s óriási felsőbbsege az anyagi eredmények elérésében teljesen a mechanikai találmányok használatának tulajdonítható, – épen úgy az értelem magasabb rétegeiben a tudományos ember nem áll a kulturátlan fölött pusztán értelmi erőben. Az újabb tudomány megdöbbenő értelmi eredményei teljesen az értelmi találmányok vagy tudományos módszerek használatának köszönhetőek. Valamint az anyagi haladás alsóbb rétegeiben a fajta legnagyobb jötevői az újabb mechanikai eszközök feltalálói vagy tökéletesítői, ép úgy az értelmi haladás magasabb köreiben fajunknak legnagyobb jötevői az új értelmi találmányoknak, vagy tudományos módszereknek felfedezői vagy tökéletesítői. Joseph Le Conte: *Relation of Biology to Sociology* The Berkeleyan. 1887, május. XXIII. köt. 123.

Minden fizikoteológia egy, az igazsággal élesen szemben álló, tévedésnek tárgyalása, mely szerint a dolgok keletkezésének legtökéletesebb módja az, melynek értelem a közvetítője. Ez azonban minden mélyebb természeti megokolás előtt bezárja az ajtót. – Schopenhauer: *Welt als Wille* IL 305.

A civilizáció történetét hat szóban foglalhatjuk össze. Minél többet tudunk, annál többet tehetünk – Edm. About *ABC du Travailleur*. 39.

* * *

A hosszú, homályos és kanyargós út, melyet a második fejezettől kezdve a harmincadikig megtettünk, csak oda juttatott el bennünket, ahonnan a szellemi filozófia kiindult, tudniillik, az értelemhez. Látták, hogy van, de senki sem próbálta meg kutatni, hogyan keletkezett. Ez volt a mi feladatunk és ha utat nyitottunk az értelem eredetének és fejlődésének igaz magyarázatához, akkor e feladatot elvégeztük. De Bacon kijelenti, hogy *vere scire esse per causas scire* és ha ezen művemnek a logikája helyes, akkor állíthatjuk, hogy tudunk valamit az értelemről. Sokat beszéltek már a pszihogenezisről és dicséretes kísérleteket tettek az elme keletkezésének magyarázatára, de legtöbb esetben csak az autogenezis, tudniillik az egyénen belül végbemenő fejlődés története kötötte le a figyelmet. Ennél sokkal fontosabb a filogenezis, az elme fejlődéstörténete. Ennek rövid vázlatát adtam a *Dynamic Sociology* V. fejezetében. Tisztán éreztem a pontosság-hiányát s egyetlen célom csak az volt vele, hogy az elme jelenségeit egyrészt az élet jelenségeivel, másrészt a társadalmi jelenségekkel helyes viszonyba állítsam. A jelen munkát ama fejezet kiterjesztésének kell tekintenünk, mindez azonban nem lehetett ott megírva, mert a tárgyat akkor még teljesen nem gondoltam át s mert akkor még több nagy tudásmező nem volt ismeretes előttem. Hiányossága hasonló okokból nyilvánvaló és mások, jobb világossággal, kétségtelenül nemsokára javítanak rajta. De azt remélem, hogy

nem léptem hátrafelé és hogy az elme igazi eredetét és természetét mégis megmutattam az embereknek. Volt idő és nem is régen, mikor az életet egyszerű megfigyelt ténynek tekintették. Most, hála Darwinnak, előzőinek és követőinek, fejlődésnek tekintjük és nincs ok arra, hogy mért gondoljuk az elmét, mint egészet s az értelmet, mint ennek legkésőbbi hajtását történeti ok és eredet nélkül. Az észet nem elégíti ki semmi tény, míg forrását sem ismeri. Az egész ókor arra volt kárhozható, hogy a Nílus folyót egyszerű ténynek tekintse, de a *Nui caput quaerere* közmondássá vált, mely kifejezte a dolgok ily állásának nyugtalanító kielégíthetlenségét és kifejezi ama szüntelen erő kifejtéseket is, melyeket ma véghezviszünk, hogy a tudás minden folyamának ismeretlen forrását felkutassuk. A teológus nevezheti ezt tiszteletlenségnek, a pozitívista mondhatja haszontalannak, de a dolgok kezdetének keresése tovább fog folyni s a természetnek rejtett titkait az ember fel fogja kutatni. Ha az értelmet ebben a perspektívában nézzük, akkor eddig ismeretlen világosság tárul elénk. Az elmének minden eddigi filozófiája, melynek központja ez az egyetlen képesség volt, bármily terjedelmes, fényes vagy mély legyen is, képtelen arra, hogy határozottan kidomborítsa azt előttünk. Most azonban úgy látjuk, mint születő gyermeket, mint a valóság termékét. Ez kiküszöböli a nihilizmust, az idealizmust és az iskolák minden más izmusát s a pszichológia, mint igazi természettudomány, követi a metafizikát, mint az asztronómia követte az asztrológiát, a kémia az alkímiát s a biológia a régi varázslók fogásait.

Ha így folytatjuk a biológiával való hasonlatot, akkor a kezdetleges belátást, mit a XXI. és XXII. fejezetben irtunk le, a protoplazmákhoz vagy a legegyszerűbb protozoákhoz hasonlíthatjuk, minő az amőba, míg a kifejlődött értelem az állatok legmagasabb típusait képviseli. A belátás, amint itt értjük, maga az értelem s ezen képességet egészében magában foglalja, miként a protoplazma magában foglal mindent, ami csak az élőkben van. De mint a protoplazma, a belátás is egészen egyszerű és diferenciálatlan. Egészen homogén

tulajdonság, mely magában foglalja mindazon értelmi képességek csiráit vagy lehetőségeit, melyek későbbben kifejlődnek belőle. Benne kell megtalálnunk fejletlen állapotban a belátó észrevételt, észet és ítéletet, a feltalálóképességet és a feltaláló, teremtő és elmélkedő lángészt, melyek egymást követő fejezeteinknek tárgyai voltak. Bár az értelem, ez alkotánál fogva, egészen felöleli az elme gondolkodó részét, mindent, ami nem érzés, mindazonáltal fontos, hogy óvatosan megkülönböztessük sok más dologtól, melyekkel néha összezavarják, legalább is azok, kik nem szokták elemezni szellemi működéseiket.

Először alig szükséges mondanunk, hogy az értelem tisztán pszihikai és éppen nem fiziológiai természetű. Mint minden pszihikai tünemény, ezek a működések is tényleges mozgásokkal vannak kapcsolatban, melyek az agyban és a magasabb gangliónokban mennek végbe, kétségtelenül az ok és hatás szigorú viszonyában, de ezek a működések tisztán lelkiek és nem kell összezavarnunk őket az idegfolyamatokkal, melyek fizikai alapjukat szolgáltatják. Helyénvaló itt megjegyezni, bár e megjegyzés az első részben tárgyalt szubjektív jelenségekre ép úgy alkalmazható, hogy az elmének e viszonya a maga fizikai alapjához nem olyan mélységes titok aminőnek a legtöbb író tartani szereti. Én azt hiszem, hogy az a szokás, mely áthághatatlan örvényt képez a test és elme közé, az elme ontológiai természetébe vetett régi hitből keletkezett. Ha valamikor lehetséges volna ettől az előítélettől és felfogástól menekülnünk, s az elmét egyszerűen tulajdonságnak fognánk föl, a titokzatosság azonnal eltűnék. Mondhatjuk ugyan, hogy minden tulajdonság titokzatos, s az hogy a glicerint sajátságos molekuláris alkata és elrendezése miért teszi édessé, vagy a kinint mért teszi keserűvé, ép oly titokzatos, mint az, hogy a protoplazma molekuláris alkata és elrendezése ennek az élet tulajdonságait adja, vagy az, hogy az agynak a szerkezete a tudás képességével jár. Még sem értekeznek senki sem a csodálatos stabilitás harmóniáról, mely a sót sóssá és a hamuzsirt

lúgossá teszi. Ezek egyszerűen amaz anyagok ismeretes tulajdonságai, melyekről a kémikusok elhiszik, hogy azok kémiai alkatából következnek, bár sohasem következtették vagy jósolták volna őket ez anyagok alkotásának ismeretéből. Ebben a világitásban nézve, az elme általában és a gondolat különösen megmenekül a varázslatok országából, melyben még a legújabb munkák is tartani akarják őket, – és ugyanabba a tudományos légkörbe kerülnek, mely minden más tudományos kutatás alatt álló jelenségnek kijut. Ha most megkérdeznék tőlem, hogy mi a legkomolyabb akadály, mi a pszichológia haladásának útjában áll, habozás nélkül mutatnék rá erre a még most is rajtunk élősködő fogalomra, mely az elme szükségszerű entitását állítja.

Másodsorban az értelmet nem kell az eszmélettel összevetészenünk. Igaz ugyan, hogy kevesen hajlandók erre, de sokan mégis szeretik az eszméletet úgy tekinteni, mint a mi az ismerő képesség egészével egyenlő. Ezen cím alá sorolta Sir William Hamilton a metafizikai előadásában tárgyalt összes jelenségeket. Ez nem volt egészen helytelen, mert helyesen szólva az eszmélet nem a szellemi működések képessége, hanem inkább föltétele. Az eszmélettel az elme is megszűnik, a kivételek csak látszólagosak. Mert minden ganglion-középpontnak saját eszmélettel kell bírnia s a magasabb rendű állatok és emberek esetében különbséget kell tennünk a felső eszmélet és az alárendelt eszméletek között. Az eszmélet ép úgy magában foglalja az érzést, mint a gondolkodást és tudást s az „eszméletlen érzés” ellentmondást foglal magában. A lazaság, mellyel Hartmann az „eszméletlen” szót használja, legalább is tudománytalan, ha az Eszméletlen maga, amit ő megszemélyesít, tulajdonképen eszmél. Még az a hasznos kifejezés is, hogy „eszméletlen agyfolyamatok” rászorul arra a magyarázatra, miszerint jelentése egyszerűen az, hogy a legfelsőbb ego egyszerűen nem vesz tudomást az ily működésekről. De kell lenni alárendelt központoknak, melyek ezekről határozottan eszmélnek s melyek

őket észszerű utakon vezetik, gyakran a legfényesebb eredményekhez.

Itt lesz a legalkalmasabb szembeszállni azzal az ellenvetéssel, melyet a szellemi jelenségek e munkában használt alapvető osztályozásával szemben lehet felhozni, mely e jelenségeket szubjektívekre és objektívekre osztja a IV. és V. fejezetben használt meghatározások szerint. Sokan azt tartják, hogy minden agyfolyamatot és gondolkodást érzések kísérnek, s ahhoz, hogy a gondolkodásról, a tudatfolyamról eszméljünk, annak az agyban bizonyos érzéssel kell járnia. Bizonyos írók kijelentik, hogy mikor valami szellemi működést hajtanak végre, akkor fejükben valami határozott érzetet fődöznek föl, mely az idegfolyamatok futásának tulajdonítható. Ez valószínűleg több, mint amit akár a látásról, akár a hallásról mondhatnak, melyeknek, mint kimutattuk, érzésekkel kell járniok, bár ezeket senki sem képes a legfelsőbb tudatba hívni. És nincs okunk kételkedni abban, hogy az ágybéli idegfolyamatokat mindég szükségképen érzések kísérik mind azon formákban, melyek gondolkodásban jelentkeznek, mind azokban, melyeknek érzélem a kimenetele. Különben a mozgás, legalább is a molekuláris, lehetséges volna érzet nélkül, vagyis hatás volna ok nélkül. Ez azonban egészen más, mint azt mondani, hogy minden gondolat érzés és hogy az elme jelenségeiben nincs különbség a szubjektív és objektív között. Az értelmi folyamatok, az észrebevés, megismerés, fölfogás, ítézés, okoskodás, általánosítás tényei objektív tények, szövevényes pszihikai folyamatok, melyeket a molekuláris változásoktól és a kísérő érzetektől függetlenül vizsgálhatunk. Mondhatja valaki, hogy önmagában véve az ész semmi, azonban hatásaiból ismerjük, melyek izomtevékenységben nyilatkoznak, – abban, hogy az alany tesz valamit, amit nem akarna tenni és nem tehetne ezen képesség nélkül. A legnagyobb értelem a világon, sem talál elismerésre, ha sohasem tesz semmit. Csak tetteivel, beszédével, Írásával, alkotásaival stb. adhatja hírül létét az értelem, s ezt csak testi szervek segítségével teheti.

A *következő* megkülönböztetést az értelem és tudás között kell tennünk. Azonban előre kell bocsátanunk, hogy a tudás szónak két különböző értelme van, melyek mindenkét aktív és passzív értelemben használják. A megismerés vagy tudomásulvétel értelmében a tudás tényleg az értelemnek része, de ebben a formában ritkán használatos. A passzív vagy objektív értelemben azonban egészen másként áll a dolog. Ebben a felfogásban az értelem és a tudás teljesen különálló dolgok, de egyik sem lehetséges a másik nélkül. Felfoghatjuk és tárgyalhatjuk őket külön, de tényleg szét nem választhatjuk. Lehetetlen, hogy egy érző lény megmozduljon vagy szerveinek csak legjelentéktelenebbjét a legkezdetlegesebb módon eszmélet kíséretében működésbe hozza, a nélkül, hogy ennek eredménye tudás ne lenne. Mert minden mozgás valamely érzet visszahatása és észrevétel foglал magában, legalább is saját tevékenységének észrevételét. Igaz ugyan, hogy az V. fejezetben meghatározott intenzív érzetek oly erősek, hogy az észrevétel elvész és az eszmélet központjává az okozott fájdalom vagy élvezet válik s ez alig, vagy épen nem szolgáltatja a tárgy tulajdonságainak ismeretét, de mindazonáltal *tapasztalatot* szolgáltat s ez a tudásnak fontos neme. A viszonyok észrevételének képessége, mi a belátás összes formáinak lényege, számtalan tapasztalatnak eredménye s elsősorban a környezet felkutatására irányuló próbálkozásokból származik, melyeknek legtöbbje felsüléssel végződik, de egyik-másik sikerül s az agy és ganglion központok ezen ismételt erő kifejtések révén összehasonlítással tanulnak különbséget tenni a sikeres és a gyümölcstelen mozgások között.

Ezen törekvő tapasztalatok osztályához járul a tudás szerzésének rendes módszere a közömbös érzetektől kísért észrevételek révén, melyek fogalmakat és képzeteket szolgáltatnak és képzetfolyamatot vagy gondolkodást eredményeznek, így az értelem minden rendszeres vagy szándékos erő kifejtés nélkül állandóan és szükségképen szerzi a tudást, a szervezet és környezet érintése és kölcsönhatása révén. Az

alkalmasság a környezet ellenséges elemeivel való szembezállásra attól függ, mily mértékben képes az egyén ezt a lényeges tudást befogadni és a természetes kiválasztás törvénye szerint csak azok képesek fönmaradni, kikben ez a kívánt fokozat megvan. Ennek eredménye az értelmi képeseknek igazi biológiai fejlődése.

Azonban jól tudjuk, hogy a kifejlődött ember tudásának nagy részét nem ily módon szerzi. A feltaláló, teremtő és elmélkedő lángész nagyrészt független a haszontörvénytől és mégis ez követeli a tudásnak legszélesebb alapjait és legmagasabb nemeit. Hogyan jut ennek birtokába? Kimutattuk, hogy ezen leszármazott értelmi erők használatára az igazi ösztönzést a gyakorlatokkal járó élvezet szolgáltatja. De az ily gyakorlat, mint a belátásos erőké is, szükségképen eredményezte az állandó tudás-szerzést, bár ez a tudás az egyénre nem volt gyakorlati hasznosságú másként, mint úgy, hogy megszerzése élvezet volt, mely a tudásszerzés új és emelkedett vágyának kielégítéséből származott. Ismeretes tény, hogy ez a vágy az emberiség nagy részében megvan és kétségtelen, hogy az itt felsorolt képességek gyakorlása árán fejlődött. Ez az új, kielégítést kereső vágy újabb és hatalmas ösztökélést adott az ez osztályba tartozó értelmi tevékenységeknek és ezen két ösztön kapcsolatos hatásának, tudniillik az értelmi gyakorlat és a tudásszerzés élvezetének kell tulajdonítanunk azt a megdöbentő magaslatot, melyre az emberi lángész emelkedett.

Az értelem, bár néha a lángésszszel, néha az éleselmével, ügyességgel, szellemességgel zavarják össze, ezek egyikével sem azonos, csak egyszerűen az értelmi képességnek elég nagy fokát jelenti megfelelő tudás kíséretében. A benne rejlő értelmi mennyiség magasrendű, de nem oly ragyogó, mint a lángész. A tudás, mit jelöl gyakorlati ismerete azon dolgoknak, melyeket mindenkinek kellene tudni, és nem pusztá díszítési tényeket foglal magában. A gyakorlati különbségeknek és gyakorlati szerzeményeknek ez a keveréke, mi az intelligenciát alkotja, a legjobb egyensúlya azon tulajdonságok-

nak, melyek az életben a sikert biztosítják. Eleget foglal magában az önző elvekből, hogy ne válhasson mások önző elveinek áldozatává, eleget a belátó ítéletből, hogy fentartsa a jelenlevő jókat és eleget a föltaláló képességből, hogy alkura lépjen a természettel, ha szükséges. Ugyanekkor nem zárja ki a hasznos tudás bármily mennyiségét sem, és elismeri annak minden finomító emelő és szélesítő befolyását. Sem a képesség, sem a szerzemények, melyek az intelligenciát alkotják, nem emelkednek az átlagos egyén fölé, ez oly állapot, melyet minden épelméjű felnőtt ember elérhet. Az intelligens ember és asszony az ideális polgár és De Tockveille mondanása, mely szerint a kormányzás képviseleti formái a nép általános intelligenciájának bizonyos fokát tételezik föl, bő igazolásra lel a történelemben.

Vége elsőrangú fontossága van annak, hogy az értelmet az elme dinamikus hatójától megkülönböztessük. Ezen ható szerepét az első részben teljességében feltüntettük és alig látszik szükségesnek, hogy azon az alapvető különbségen vesztegeljünk, mely az értelem és a gondolkodó képesség között fennáll, s melynek leírtuk a keletkezését. De minthogy ezen munka fő céljainak egyike kimutatni azt, hogy az elme szubjektív tényezői az igazi társas erők s az objektív tényezők ezen erők vezetői, ez lesz a legalkalmasabb hely arra, hogy az utóbbi célt kifejtsük és igazoljuk, mielőtt a tényezők összetételére mennénk át. Ez fontos, mert nagyon gyakran fejezték ki azt a gondolatot, hogy az elme, amelyen csak az értelmet szokták érteni, igazi erő. Azok, akik a természetet teisztikusan vagy panteisztikusan fogják föl, majdnem egyértelműleg elme vagy értelem hatásának mondják a mindenséget, – ez elmét mindenható erőnek gondolva, és ezen osztály filozófusai, ha elismerik a fejlődést, akkor ezt is egy értelmes ok hatásának tartják. Bármily bőségesek legyenek az ilyenmő kijelentések, alig válaszolt rájuk valaki azon az egyetlen módon, mely eldönti őket. Herbert Spencer, mikor James Martineau felfogására felelt, mely hasonló a most említettekhez, s melyben „szellemi erő” és „teremtő elme” kife-

jezések fordulnak elő, igen helyesen ezeket mondja: „A metafizikai vitákban az egészen hihetőnek elfogadott állítások teljesen fölfoghatatlanok. A tényleges gondolatok folyton összezavarodnak az álgondolatokkal. Semmi különbséget sem tesznek a valódi gondolatokat tartalmazó és a pusztá gondolatformákat tartalmazó állítások között. Elgondolható állításnak azt nevezzük, melynek két elemét eszméletünkben a mondott viszony szerint összehozhatjuk. De igen gyakran, mikor az ítélet alanyát ismertnek gondoljuk, és az állítmányt is ismertnek gondoljuk és mikor a viszonyt, melybe állítódnak, szintén ismertnek gondoljuk, akkor azt hisszük, hogy magát az ítéletet gondoltuk el. Az ítélet elemeire külön gondolunk s azt hisszük, hogy az ítéletben foglalt viszonyukat gondoltuk el. És így történik folytonosan, hogy Ítéleteket, melyek egyáltalán el nem gondolhatók, nemcsak elgondolt-nak tartunk, hanem hiszünk is. Az az állítás, hogy a fejlődést elme okozta, ilyen természetű. A két tag külön érthető, de csak addig tekinthetjük őket ok és hatás viszonyában, míg meg nem kíséreltük őket ebbe a viszonyba beállítani”¹.

Amaz elterjedt hiteken kívül, hogy a világegyetem jelenségeit vagy elme okozta, vagy azok egy egyetemes elmeerőt alkotnak, nem ritkán találkozunk azzal a kijelentéssel is, hogy az ember művei bizonyítják, miszerint az értelem erő. Világos, hogy az értelem nélkül e művek lehetetlenek, tehát az értelem bizonyos módon okuk, de a megkülönböztetés a *causa sine qua non* és a *causa efficiens* között nem történt meg. Az utóbbi a tulajdonképeni erő, *vis a tergo*, mely mindent hajt, ami előtte van. Ebben az értelemben az akarat igazi erő, az értelem azonban csak irányító tényező. A lökés és irányítás különbségének egy-két megszokott példáját már használtuk, minő a szél ereje, mely a hajó vitorláját kifeszíti, a kormányos forgatta kormánykerékkel szemben, de nem hangsúlyoztuk eléggé az okokat, miért képes az akarathoz fűződő értelein oly óriási hatásokra. Azonban a XVII. és

¹ Popular Science Monthly I. New York 1872. jul. S19-320.

XIX. fejezetben előkészítettük az okok magyarázatát. Ezt a magyarázatot egy általános kijelentéssel kezdhetjük, mely az értelmi cselekvések hatásosságának igazi titka és az, hogy az értelem a *természetet foglalkoztatja*. Ez az alapvető elve minden fölhalálásnak.

Az emberben lakik egy erő, az akarat, de ez nagyon korlátolt. Vágyaiból nagyon keveset vihet keresztül, ha csak ezt az erőt gyakorolja. Azonban maga körül találja a természet láthatatlan erőit, melyekre nincs befolyása, de melyek közül egyiket-másikat értelme segítségével többé-kevésbé irányíthatja. Megtanulta, hogy mihelyt teljesen megérti az erők természetét, oly mederbe terelheti őket, hogy számára a kívánt hatásokat előidézzék. A természet jelenségei szabályszerűek és változatlan törvények szerint mennek végbe. Ha ismerjük e törvényeket, rendesen már egyszerű berendezések árán hasznosíthatjuk őket. Bármily nagyok és ellenállhatatlannak lássék is a természet, azt találjuk, hogy könnyen kezelhető. Csak arra van szükség, hogy teljesen ismerjük és hogy tudjuk, miként irányítható. Az előbbi a tudomány, a második a mesterség vagy feltalálás. Ez egyformán igaz a legegyszerűbb eszközök és a legösszetettebb gépek esetében. Ha alagutat kell vájni egy hegyen át, az ehhez szükséges legalsóbbrendű munka is ezt az elvet foglalja magában. Az ásatásra használt munkások serege csákányaik és lapátjaik nélkül nem tehetne semmit. Ezek mesterségek termékei. Munkára alkalmazásuk, mire szükség van, gondolkodás eredménye. Minden munka valamivel több, mint puszta izomgyakorlás. A munkások *mesteremberek* a szó legszorosabb értelmében.

A közgazdászok termelésről beszélnek. De mi a termelés, ha nem a természeti erők értelem irányította munkája?¹ Bár a természet végzi az igazi munkát, de a termék egészen

¹ „Az emberi nem szerszámai nem egyebek, mint gondolatgyűjtemények. Minden emelő elhasználódik, még a targoncák is; a gőzgépek sem örökkévalók, de a gondolat megmarad s akárhányszor újra megvalósíthatjuk az anyagból, mely elkopik”. – Edmond About. ABC. du Travailleurs II. Ed. Paris 1869. 39-40,

mesterséges. Az ember alig tesz mást, mint irányít. A gép egyszerűen mindég használt elvek kiterjesztése. Kisebbíti az izomerő szerepét és növeli a fizikai erők szerepét. Az emberben lakó erő aránylag gyenge, sőt a cél biztosítására irányuló hatása nagyban megfogy a súrlódás következtében. Ezen azt értem, hogy vezetés híján folyton botlik az útjába kerülő akadályok miatt.

Ha semmi mást nem tudna, mint azt, hogy hogyan kell közvetlenül véghezvinnie a munkát, ez az esetek legnagyobb részében gátolná, vagy teljesen megakadályozná céljának elérésében. Az egyetlen igazi pszichikai erő, a vágy, magában véve értelmetlen és vak. A költők szerencsésen nevezték a szerelmet, mi a tiszta váagnak típusa, vaknak és minden nyelv elismeri ez igazságot azzal a kifejezéssel, hogy „vak ösztön”. (*Blinder Drang.*) Az élő lények környezete oly bonyolult, hogy csak a természetes kiválasztás folytán kifejlődött, és az állatokat az észszerű cselekményekhez hasonló tettek végrehajtására képesítő ösztönök sokasága teszi lehetségessé, hogy akármelyik fajta megmeneküljön a pusztulástól, mely a legegyszerűbb létföltételek közt is jelentkező akadályok folytán utolérné. Ezek az ösztönök határozottak és csak bizonyos adott környezetben alkalmasak, s e környezetnek legkisebb változása, ha az még oly kevésé gyors és hirtelen is, kiveszést eredményez. Az embernek is vannak ösztönei, de az ő környezete végtelen sokkal összetettebb, mint bármely más állatfajé s ezzel a környezettel szemben az ösztönön kívül más is szükséges. Az értelem legfőbb feladatainak egyike tehát a környezet súrlódásának csökkentése vagy teljes eltüntetése, hogy így teljes mértékben hasznosíthatók legyenek a benne rejlő igazi erők. Ez a nagyobb képesség a cselekvések kiszámítására, az ellenállások és akadályok értelmes kikerülésével és a természeti erők kihasználásával különbözteti meg leginkább az embert az alatta álló állatoktól és e két tulajdonsága kizárólag az értelemről fakad. Hátra van még, hogy pontosabban kijelöljük annak természetét, mit az értelmi irányítás pszichológiájának nevezhetünk, azon folyamatnak pon-

tos természetét, mely szerint az értelem az igazi pszihikai és így a társas erőkön uralkodik. Ezt a XXI. és XXII. fejezetben már megtettük az egyszerű belátásra vonatkozólag, és a XXVIII. fejezetben a feltalálás külön folyamatára vonatkozólag; a teljesen kifejlett értelem esetében ugyanez az elvünk, de most általánosságban fejezhetjük ki. Láttuk, hogy ennek az elvnek a lényege az, hogy a kívánt célok eszközei a vágy igazi céljaivá emelkednek s az értelem nem tesz egyebet, mint tudomására hozza eszméletünknek azt a tényt, hogy egy bizonyos cselekvés ily eszköz. Ennek következtében a vágy azonnal reá irányul és ezt az új vágyat cselekvés követi. Az értelmi tény maga egyszerű észrevétele annak, hogy egy ily közvetett cselekvés eszközül szolgál s ez az észrevétel maga nem foglal magában sem izommozgást, sem vágyat. Tehát tulajdonképen nem erő. Azt lehetne mondani, hogy maga az észrevétel az agy anyagának bizonyos változását foglalja magában, tehát idegfolyamatot, és így az értelmi tény cselekvést tartalmaz. Ezt nem tagadhatjuk. Az, hogy eszméletünknek tudomására jut oly eszköz felfedezése, mellyel egy kívánt, de különben elérhetetlen vagy távoli célt könnyen keresztülvihetünk, bizonyára lelkifolyamat, és mint ilyen, bizonyos agytevékenységet vagy idegbeli alakulást jelent, de ez nem az a mozgás, melynek hatása a megfelelő izmok összehúzódása s a szükséges cselekvés véghezvitele, és nem is az, mely az eszközök biztosítására lényeges. Ez a cselekvés nem mehet végbe addig, míg a vágy föl nem ébredt ezen eszközök biztosítására, melyeket az értelmi észrevétel helyettesített be a vágy helyére, hogy a végcél biztosítsa.

Az is igaz, hogy a célokra vezető összes eszközök, melyeket az értelem észrevesz, bizonyos erőt kívánó izommozgásokkal járnak és úgy látszik, az az elterjedt vélemény, hogy legalább ezt az erőt az értelem fejti ki. Egy támaszponttal és egy elég hosszú emelővel Archimedes kétségtelenül megmozdíthatná a földet és a legtöbb mechanikai mesterségben a szükséges izomerő rendkívül cse-

kély ahhoz az összes erőhöz képest, mely a megmozdítható tárgyra irányul.

Az így kifejlődött értelem nem valami ritka képesség, mely az idő legnagyobb részében lappang és csak alkalmilag kerül működésbe. Állandó használatban és szüntelen tevékenységben van s tulajdonosa mozgásainak legnagyobb részét irányítja. Legalább is az emberi lények legfontosabb cselekedetei az ő vezetése alatt mennek végbe és a civilizált élet jelenségei a legfőbbekben azoknak a tényezőknek eredményei, melyeket a *Dynamic Sociology* VIII. fejezetében a törekvés közvetett módszereinek neveztünk. Az embereknek értelem irányította cselekvései három főcsoportba sorozhatók. Elsők a testnek és a végtagoknak mozgásai az értelem vezetése alatt a vágy kielégítésének biztosítására. Ebbe az osztályba nemcsak az ily sajátos és egyes cselekedetek tartoznak, hanem a nagy, rendszeres cselekvésfolyamatok is. Ama számtalan erő kifejtés a többinek behálózására, rászédésére és kijátszására, hogy így meg nem érdemelt kielégítésekhez jussanak, s azon eszközök és műszerek kitalálása, melyek a természetnek ugyanily módon és ugyanily célból való rászédésére és kijátszására szolgálnak, mind ide tartoznak s ezen kívül még minden emberi munka, amely, mint mondtuk, mindég az értelmi erőnek több-kevesebb gyakorlásával jár. Az értelmi tevékenységeknek második nagy osztálya a szóbeli közlekedés vagy beszéd.

Ezzel az értelem teljesebb kifejezést talál, mint a pusztá cselekvésben. Az az óriási befolyás, amit a társadalom tagjai így egymásra és azáltal közvetve általános helyzetükre gyakorolnak, feltűnőbb, semhogy példákkal kellene igazolnunk. A harmadik osztályba tartoznak az írásbeli közlekedések, melyek révén a gondolat legfinomabb árnyalatai s a legmélyebb igazságok fölfedezései birtokába jutnak nemcsak azoknak, akik olvasnak, hanem a későbbi koroknak is, hogy alapot szolgáltatassanak az értelmi eredmények még magasabb szárnyalásának.

Ezekben a tekintetekben különbözik az ember a legma-

gasabbrendű állatoktól és ez a különbség teszi őt *eszese lényé*. Mert az ész közönséges értelemben véve semmi más, mint az értelem gyakorlása a közvetett módszer szerint és bár ez a képesség az emberiség alsóbb típusaiban gyenge, sokszor félrevezet és a magasabbaknál sem túlságos erős vagy megbízható, mégis nemcsak hogy minden embernek bizonyos fokban birtokában van, hanem gyakorolják is naponként, sőt óránként mindenben, amit csak tesznek. Ezt a tényt el kellene ismerni a társas tudományok minden rendszerében, nemcsak mint puszta tényt, hanem mint az ily tudományok tárgyalásának elsőrendű tényezőjét.

III. RÉSZ.
A TÉNYEZŐK TÁRSAS ÖSSZETÉTELE.

A törvényhozásnak ez az összehasonlítása a feltalálással nem csupán véletlen, vagy kényelmes analógia. Mihelyt az elme odáig emelkedik, hogy a társas erő fogalmát megérti, mely a pszihikai erők minden lényeges tulajdonságát magában foglalja és csak annyiban különbözik tőlük, amennyiben azok egymástól, akkor a törvényhozásnak, mely szerint viselkedni kell s a mechanikai föltalálásnak, mely szerint viselkedni sikeres, azonnal szembeszökővé válik az azonosága. A sikeres feltaláló, kinek először az erők és tárgyak természetét kell ismernie, melyekkel foglalkozik, úgy igazítja a tárgyakat, hogy az erők, bár lényegükben sem nem nőttek, sem nem fogytak vagy változtak, természetes működésük révén az emberi érdekekre jótékony eredményeket nyújtsanak. Az igazi törvényhozónak szórói-szóra ezt kell tennie és semmi mást. Az egyetlen különbség az, hogy ő társas erőkkal és tárgyakkal foglalkozik, a fizikaiak helyett. – *Dynamic Sociology* I., 38.

* * *

Az állatvilágban nem találunk jobb példákat a kifejlet kultúrára, mint azokat, melyekben a tevékenységek inkább önzetlen, mint önző célokra szolgálnak. És így kétségbevonhatatlanul bebizonyul, hogy teljesen lehetséges az organizmusoknak oly alkalmassá válni életük föltételeihez, hogy az egyetemes jólétre szükséges energia nemcsak alkalmas lesz arra, hogy az egyéni jólétre szánt energiának gátat vessen, hanem az egyéni energia az egyetemesnek anny-

nyira alárendeltté válhatik, hogy az egyéni jólétet nem engedni nagyobbra nőni, mint amennyi az egyéni élet föntartására szükséges. Ezek a példák azt mutatják, hogy a szervezet képes oly természetet termelni, mely ép oly erős, sőt erősebb lesz az önzetlen célok keresésében, mint ez más esetekben az önző célokkal szemben mutatkozott. Arra is utalnak, hogy az ily esetekben ezen önzetlen célok más oldalról önzők is. Mert a kielégítés keresése, mit a szervezet kivan, maga után vonja ama tevékenységek végbevitelét, melyeket a közösség jóléte követel. – Herbert Spencer. *Principles of Ethics*. I., 301-302.

* * *

Hol van az az állam az ég alatt, mely a kormányzásban túl tesz a méheken?

Du Bartas *Diuine Weekes and Workes*. 184.

XXXII. FEJEZET.

A TERMÉSZET GAZDASÁGA ÉS AZ ELME GAZDASÁGA.

A természet pazarlása ma ismeretes igazság a biológiában és jó volna, ha minden szociológus és államférfi nemcsak értené, hanem alkalmazni is tudná a társadalomra, mely még mindig ugyanazon tékozló törvények teljes uralma alatt áll. Igazi gazdaságunk nem lesz addig, míg az értelmi előrelátás nem uralkodik a társas jelenségeken. A teleológiai alkalmazkodás az egyetlen gazdaságos alkalmazkodás. *Dynamic Sociology* I., 74-75.

* * *

A monopóliumnak egyetlen *természetes* ellenmérge (ahol ugyanis nem tesznek kísérletet társas szabályozására) az ellenmonopólium és a verseny. De ez a kettő lényegében ugyanaz, mert az ellenmonopólium csak verseny a monopóliumokkal. A versengés és együttműködés állandó ellentétben áll, melyet a nem termelő ép úgy érez, mint a termelő. Az együttműködés mindig csökkenteni akarja a versenyt s a verseny az együttműködés hiányára mutat. Hogy a verseny megakadályozhatja-e a monopóliumot, az az együttműködés fokától függ s a különböző ipari viszonyok megfelelő elrendezése lehetetlen addig, míg a különböző iparágak együttműködési képességének különböző fokait tüntetik fel. A társadalom mostani alkatában a nem termelők osztálya működik leginkább együtt és versenyez legkevésbé, ellenben a termelő osztályok nagyon kevésbé működnek együtt és erősen versenyeznek. Az együttműködés mestersé-

ges elv, magasabb értelmiség eredménye. A verseny természettörvény és nem jár gondolkodással. Ezért azok, akik együtt működnek, boldogulnak azok rovására, akik versenyeznek. – *Dynamic Sociology* I. 594.

* * *

A természet rendkívül gyakorlati. Bár épen nem az, amit az ember gazdaságosnak nevez. A természet gazdasága abban különbözik az emberétől, hogy genetikus s a termékek nagy pazarlásával jár. Bár a genetikus gazdaságban semmi árt sem sokainak a legkisebb eredmény elérésére, de nem is történik semmi eredmény nélkül, legyen ez az eredmény bármily kicsiny. Másrészt az emberi, vagyis a teleológiai gazdaságban igen nagy takarékosság mutatkozik, de gyakran sok munka megy végbe eredménytelenül, mi a jelenségek téves értelmezéséből származik. A természet sohasem téved, de pazarol. Az ember takarékoskodik, de gyakran vészit, mert téved. A természet gyakorlati, de nem takarékos. Az ember takarékos, de nem mindig gyakorlati. – *Dynamic Sociology* II. 494.

* * *

Az ember sem angyal, sem állat. S a balsors úgy akarja, hogy aki angyallá akar lenni, állattá váljék. – Pascal. *Pensées*. I. 185.

* * *

Így történt, hogy végre legalább egyelőre, amennyire a modern társadalom általános hajlandóságai megengedik, megvalósították a politikának ama különös typusát, mely a negatív filozófia sajátja; ez elég régen sürgetett oly rendszert, mely a hatalmat egyszerű megtorló működésedre szorítja, minden irányító, pozitív elemet megtagad tőle s az egész értelmi és erkölcsi haladást az egyének tevékenységeinek szabad összejátszására bizza. – Auguste Comte: *Philosophie Positive*, VII., 334.

* * *

Első segélyforrásaink, vagy helyesebben szólva, az emberiség összes javai, a munka hódításai. Az ember az anyag-

nak egy atomját *sem* tudja *sem* teremteni, *sem* megsemmisíteni. De közelítheti személyéhez és összeolvadhat mindazzal, mi fenyegeti. Főleg használatára alkalmazhat és céljaira fordíthat mindent, ami eddig közömbös vagy káros volt. A munka révén mindent, amit érint, hasznossá tesz és így lassankint teljesen a földhöz köti magát. – Edmond About.

ABC du travailleur. 29

* * *

Többször kimutattam, hogy a biológia elméletei és módszerei a szociológiában bizonyos határon túl nem alkalmazhatók, és hogy a határok minden esetben valami új elvnek az eredményei, melyek jellemzők az *emberiességre az állatissággal* szemben, az észre az ösztönnel szemben, a szellemre az anyaggal szemben. Ez pontosan az, a mit még tisztán tudományos szempontból is várunk kellett és valóban szükségszerű. Mert a tudományok rangsorozatában minden tudomány az alatta álló tudományok erőihez és jelenségeihez új erővel és új jelenségsoporttal, tehát új elméletekkel és új módszerekkel járul. – Joseph Le Conte. *Popular Science. Monthly.* XIV. kötet. 1879. február, 430.

* * *

Aki az embert géppé teszi, az tehette akármivé, csak produktívvá nem. Önként világos azonban, hogy ily eredményt sohasem lehet elérni. Hogy csak gondolatban is megvalósították, az bizonyítja, mily keveset törődtek még a legnagyobb közgazdasági írók is ama lények valódi természetével, kiknek cselekedeteivel foglalkoznak. Ha a munkás ember gép, akkor mozgató ereje a fűtőanyag. Ha ember, akkor mozgató ereje a remény. Az embert inkább pszichológiai, mint fiziológiai erő tartja mozgásban. Akarata, és nem csupán izomzata, a gazdasági ható, csalogatni és nem lökni kell a termelő erő kifejtések irányában. – J. B. Clark: *Philosophy of Wealth*, 53-54.

* * *

Ebben a fejezetben a *természet* szót mindama jelenségszótályok jelzésére fogom használni, legyenek azok fizikai-,

élet- vagy pszichikai jelenségek, melyekbe az értelmi vagy észbeli elem nem lép be, ellenben az elme szót a rövidség kedvéért a némileg népszerű, szokásos értelemben az észszerűnek, az értelminek jelölésére fogom használni; így a két szó kölcsönösen kizárja egymást és együtt az összes lehetséges jelenségeket fődik. Ez a tág osztályozás hasznosnak és valóban célszerűnek fog mutatkozni, bár tulajdonképeni tárgyunk valamivel szűkebb, tudniillik az, hogy megállapítsuk a különbséget, mely az emberi állat cselekvésein alapuló gazdaság és az eszes ember cselekedetein alapuló gazdasági rendszer között fönnáll. Az előbbi a fiziokraták,¹ Adam Smith,² Ricardo,³ Malthus,⁴ Herbert Spencer⁵ és a modern

¹ Ne kormányozzunk túlságosan. Le Marquis D'Argenson. „Laisser faire et laisser passer”. – De Gournay. Fenn kell tartani a kereskedelem teljes szabadságát, mert a külső és belső kereskedelemnek a nemzet és állam érdekében legbiztosabb, leghigorúbb és leghasznosabb politikája a verseny teljes szabadsága. – Quesnay. Maxime. XXV.

Az emberek minden munkája bizonyos módon produktívá válhatik a felhasználásnak oly módjával, mely megfelel a szükségletek természetes rendjének. Ez a rend önmagától kialakul. Nem kell beleavatkozni. Ha érintjük és megzavarjuk, rendtelenné válhatik s ez minden munkát terméketlenné tehet. – Dupont de Nemours. Abrégé des principes de l'économie politique. 1772.

² Adam Smithnek a versenyre és a vásár természetörvényeire vonatkozó felfogását talán legjobban a „Wealth of Nations” első kötetének VII. fejezetében találjuk meg, ezen a címen: Of the Natural and Market Price of Commodities. A VIII. fejezetben ezeket a munkabérekre alkalmazza. Ő azonban főleg a vásár szabadságával foglalkozik és munkájának majdnem minden részében helyteleníti az összes kísérleteket, melyek a kormány részéről a vásár szabályozására irányulnak. Lásd különösen a II. kötet I. és V. fejezetét. Ezek a gáncsolások természetesen nagyrészt a szállításra és különösen a különböző pénzsegélyekre, behozatali vámokra és a szubvenciókra vonatkoznak. A következő sorok azonban a kicserélésre vonatkoznak és legjobban kifejezik az ő magatartását az állam és az ipari tények viszonyával szemben:

„Mikor a kormány az inség bajainak orvoslására elrendeli, hogy minden eladó adja el gabonáját bármily elfogadható áron, ezzel vagy megakadályozza őket abban, hogy azt vásárra vigyék, a mi már néha az évszak kezdetén éhséget okoz, vagy ha odaviszik,

akkor a nép oly gyorsan elfogyasztja, hogy szükségképen éhség

individualisták rendszere. Az utóbbinak hírnöke Auguste Comte, de rendszeres formában nem nyilatkozott a Dynamic Sociology előtt, melyhez a jelen kötet természetesen fűződik. Bár eltorzított képe sokféle és többé-kevésbé visszataszító formában verődik vissza a mai közvélemény tükrében, igazi jellege még a legjobban értesültek legnagyobb része előtt is teljesen ismeretlen.

Comte elismerte az elme szerepét a társadalomban és a pszichológiának megadta az őt megillető helyet a tudományok rangsorában, de nem tekintette külön tudománynak, hanem „transcendentalis biológia” néven tárgyalta. Mindazonáltal tárgyalásaiban kellő fontosságot biztosított neki és gondot fordított a társas jelenségek előrelátásának és irányításának lehetőségére. Spencer éppen ellenkezőleg, bár a megszorítatlan szabadsága az éhség nyomorának leghatásosabb megelőzése és a legjobb palástolása az inség bajainak. Mert az igazi szükség bajait nem lehet orvosolni, ezek csakis palástolhatók”. *Wealth of Nations* II. 103.

³ A munka természetes ára az az ár, mi képessé teszi a munkást, hogy megéljen és fáját fenntartsa, szaporodás vagy fogyás nélkül. – David Ricardo. *Principles of Political Economy and Taxation*. 70.

Mint minden szerződésnek, a bérenek is szabad versenyt kell engednünk a vásáron és sohasem kell a törvényhozással irányítanunk. – David Ricardo. *Ugyanott* 82.

⁴ A ma oly híres malthusi törvényt, vagy elméletet az *Essay on the Principle of Population* első fejezetében (4-6 oldal) így olvassuk:

A népesség minden 25 évben megkétszerezi magát, vagyis geometriai sor szerint nő, ha nincs akadály. . . .

A földnek mostani átlagos állapotát meggondolva az életföntartás eszközei az iparra legkedvezőbb föltételek közt sem nőhetnek gyorsabban, mint aritmetikai sor szerint. Minthogy a népesség annyival gyorsabban nő, tehát az emberi faj szaporodását a fönmaradás eszközeinek színvonalán csak a szükség szigorú törvénye tarthatja, mely szüntelenül gátat vet neki.

⁵ *Social Statics* abridged and revised; *The Man versus the State*; Justice; p a s s i m .

A malthusi elmélet egész tisztán jelenik meg újból a *Principles of Ethics* lapjain (I. 298.). Adam Smith megjegyzése a buzaspekulációkra vonatkozólag majdnem szóróí-szóra ismétlődik a *Social Statics* 104-ik oldalán (Abridged) és a *Sins of Legislators* (N. A. kötet 339.) a spekulátort így jellemzi „egyszerűen az, a kinek feladata, hogy kiegyenlítse bizonyos javak szolgáltatótásával, hogy a fölöslegesen gyors fogyasztást megakadályozza”.

pszichológiát részletesen tárgyalta s ugyanúgy a biológia és pszichologia közé helyezte, mint Comte, nem tette sem szociológiájának, sem etikájának alapjává, mindkettőt a biológiára építette. Pszichológiája tehát, mit tényleg előbb irt meg, mint a biológiát s nagyrészt a metafizika szempontjából, elszigetelten és használatlanul áll szintetikus filozófiájának rendszerében.

Régen észrevették, hogy az asztronómiai és fizikai jelenségek egységesek és változatlanok s azt is belátták, hogy az állatok cselekvései, bár sokkal bonyolultabbak, szintén határozott törvényeket követnek, melyeket az ember megérthet és hasznára fordíthat. Az, hogy a legegyszerűbb emberi cselekvések, a gyermekekéi, ép oly egységesek és meghatározhatók, alig volt több, mint megfigyelés eredménye. Semmi sem volt természetesebb, mint az az általánosítás, hogy a felnőttek nem különböznek a gyermekektől. Az a még tágabb általánosítás, hogy így az összes embereknek cselekvései, tehát minden társas jelenség, ép oly szigorú törvényeknek van alávetve, mint a gyermekek és állatok cselekvései s a földi és égi testek mozgásai, csak egy kis lépést jelenthet előre. A régi közgazdászok rátették kezüket az okoskodásnak ezen tetszetős láncszemére s tudományuk sarkkövévé tették, belőle formulázva a vásárra, iparra, népességre és vagonra vonatkozó törvényeiket.

Érdekes, hogy ez a teljesen egészséges absztrakt elv, mely minden társas és gazdasági tudománynak nélkülözhetetlen alapja, a legnagyobb és legalaposabb tévedéshez vezethetett, amely elhatott a modern tudományos filozófia gerincéig, nagyban befolyásolta a közvéleményt és konok ellenállást fejtett ki minden kiküszöbölési kísérlettel szemben. Ez a tévedés abban áll, hogy nem vesznek tudomást az embernek észbeli képességéről, mely bár cselekvéseit nem vonja ki a természettörvények hatásköréből, de oly bonyolulttá teszi őket, hogy többé nem sorolhatók amaz egyszerű formulák alá, melyek puszta állati indítók esetében elegendők. Ez az elem alattomosan csúszik be a gyermek és a felnőtt közé s

észrevétlenül ingatja meg a közgazdászok és a filozófusok legjobban megalapozott rendszereit. Egy nagy politikai tényezőt hagytak ki a számításból, az értelmi vagy észbeli tényezőt, melynek okát, eredetét és természetét a II. részben tárgyalták. Azokból, miket itt elmondottunk, ki kell tűnnie annak, hogy ez a tényező oly óriási, hogy nem kell csudálkoznunk a kihagyásából származó tévedés nagyságán.

Bár a kérdés első sorban pszichológiai, azonban, mint most látjuk, gazdasági is, és hasznunkra fog válni, ha ebből a szempontból is meggondoljuk

Van a gazdaság tudományának két különböző fajtája, melyek egyike biológiai, másika pszichológiai nevezhető, amaz az élet gazdasága, ez az elme gazdasága. A gazdaság szót itt első és szűk értelmében használjuk. Elsőrangú a fontossága annak, hogy a gazdaság e két nemét élesen szétválasztjuk, azt, amely az állatvilágban, az élet birodalmában, a szerves természetben általában uralkodik, attól, mely az ember-világban, az elme országában, az észnek birodalmában uralkodik.

Darwin óta mindenki ismeri az állati gazdaságnak általános természetét. Ez az alkalmasnak fönmaradása a létért folyó küzdelemben. Az életnek pusztá fizikája ez, a tiszta, változatlan, irányítatlan fizikai erők munkája, melyeket a XV. fejezetben határoztunk meg. Valamint a fizikai világban s a mechanikai erők nagy összeütközéseiben az erosebb uralkodik, s ez okozza a megfigyelt eredményeket, ép úgy az állati fizikában is a nagyobb erő számít és a hatalom marad felül. Az állati erők az ösztönök, kívánságok, szükségletek, szóval a vágyak. Ezek folyton kielégítést keresnek és csak az erő hiánya akadályozhatja őket azok elérésében.

Már előbb föltettük, hogy a szerves természet gazdaságosan bánik energiáival. Az alkalmazkodás ténye, mely a külön teremtés teológiai tévedésre adott alapot, ugyanakkor a természet takarékos voltába vetett téves hit magvát is elvetette. Először is azt hitték, hogy az alkalmazkodás mindég tökéletes. Ezt ismételtén kimondották és sokat foglalkoztak vele a

fejlődés-elméletet megelőző időkben. Ma is sokan hiszik azzal a módosítással, hogy bár a változó környezet állandóan zavarja az egyensúlyt, a természetes kiválasztás folytonosan vissza akarja állítani. Weismann elismeri azt, hogy „minden meglévő faj azt a hajlandóságot mutatja, hogy alkátának minden részletében tökéletesen alkalmazkodjék ama föltételekhez, melyek között él. Azonban csak annyira alkalmazkodik, amennyire tényleg szükséges, csak annyira, amennyi a fönmaradásra őt alkalmasabbá teszi és egy lépéssel sem megy tovább.”¹ Azonban ma még ezt sem ismerhetjük el, mert a létért folyó küzdelem, mint később magyarázni fogjuk, felemésztí a szerves energiát s minden lényt megvisel, aki csak részt vesz benne. A_e tökéletes gazdaságosság párhuzamos a tökéletes alkalmazkodással. Azelőtt a természetet teldntették ama nagy gazdálkodónak, aki utánzásra érdemes. A biológusok ma tudják, hogy van ennél jobb is, de bizonyos népszerű írók még mindig ismételten állítják, hogy nincs. Még Spencer sem törölte ki Social Statics-jának újabb kiadásából (1892.) az eredeti kiadásban (1850.) foglalt megjegyzést: „a természet tökéletes gazdaságossággal fordít hasznára minden erőt”.²

Az valóban igaz, hogy a természet semmit sem teremt, ami szükségképen haszontalan volna, s hogy minden, amit termel, legalább is válhatik hasznossá. Ez a fejlődés genetikus módszeréből következik. Mindent, ami van, egy *vis a tergo* taszít a létbe. Ilyen az igazi ható ok s a természet csakis ható okokkal dolgozik. Az egyetemes élet folytonosan új formákat teremt, ezeknek alkalmazkodniuk kell környezetükhöz, különben meg sem szülehetnek. De ennek az alkalmazkodásnak elég a minimumot elérnie. Ha a folytonosságot biztosítja, célját már elérte, bár egyszersmind folyton magasabb célokra is tör. Az eszközök azonban, melyeknek segítségével ez az alkalmazkodás történik, nem a gondolható leg-

¹ Essays II. Oxford 1892. 29.

² American Edition 1892.. 178.

gazdaságosabb eszközök. Gyakran a lehető legkevesébbé gazdaságosaknak látszanak. Mindég épen azok, melyeknek előállítására a kérdéses esetnek Összes körülményei egyesülnek. Feltéve, hogy a célt eléri, az eszközök a tisztán biológiai szempontból egészen lényegtelenek.

Ezen eszközöknek túlhajtottsága elterjedt vitatárggyá vált s a tények, melyeket összegyűjtöttek, meglepők. Néhányat felsorol a *Dynamic Sociology* (II. 87.), de akárhány más eset adható meg hozzá. így Prof Huxley a heringről tartott felolvasásában, miután nagyon szerényen 10.000-re becsülte az érett tojások számát, melyeket egy mérsékelt nagyságú nőstény iváskor lerak, megjegyzi: „Tegyük fel, hogy minden kifejlődött hering 10,000 petét rak, hogy a halat az ember nem háborgatja és számuk évről-évre közelítőleg ugyanaz marad, ebből az következik, hogy minden nőstény ivadékai közül 9998 elpusztul, mielőtt kifejlődött volna. Mert, ha a 10,000 közül kettőnél több megmenekül, akkor a heringek számának növekedni kell.”¹

Darwint, mint tudjuk, annyira meglepte a szerves világ bő termékenysége s az ezzel járó szükségzerű pusztulás, hogy ezt kutatásainak kiindulópontjává tette. Legrégibb megfigyeléseinek egyikét a *Journal of Researches* egyik jegyzetében említi: „Meg voltam lépetve, mikor megszámláltam egy nagy fehér *Boris* (egy tengeri csiga) petéit azon, hogy mily rendkívül nagy mennyiségben voltak. Kettő-öt tojás (mindenik átmérője az arasz háromezredrésze körül) volt egy gömbalakú kis tokba zárva. Ezek kettesével voltak elrendezve egymást keresztező vonalakban és szalagot alkottak. A szalag a végén egy ovális tekervénnyel a sziklákhoz volt erősítve. Egyik, a melyekre ráakadtam, vagy húsz arasznyi hosszú és vagy fél arasznyi széles volt. Megszámláltam, hogy hány gömböcske volt egy tizedarasznyi vonalban, hány vonal egy ugyanekkora szalagrészben, s így a legmérsékeltébb számítással is azt kaptam, hogy ott legalább is hatszázezer pete volt. Pedig ez a *Doris* nem is volt valami gyakori; bár gyakran kerestéltem a kövek alatt.

csak két példányt láttam. *Nincs a természettudósoknak elterjedtebb tévedése, mint az, hogy a faj egyéneinek száma szaporodó képességétől függ.*”

Ezek persze sokkal mérsékeltőbb esetek, mint az idézettek legnagyobb része. Quatrefages szerint egyetlen levéltetűnek két egymásutáni nemzedéke befödne nyolc holdat. A növényország ugyanígy tele van példákkal. Egy nagy gesztenyefán júniusban valószínűleg van egy tonnányi virágorpor. Ha e porszemek nagyságát tekintetbe vesszük, akkor az ily fán található virágporszemek száma majdnem elgondolhatatlan. Bizonyos fenyők majdnem ugyanily pazarul termelik a hím-spórákat s ezek a szemek oly könnyűek, hogy a szél óriási távolságba elviszi őket. A „kénzapor”, a mi néha a nagy tavak körüli államokban esik, ily virágorporból áll, melyet a folytonos déli szél hozott a mexikói öböl partján tenyésző fenyőfákról. Sok növény, pl. az orchideák, óriási mennyiségű apró magvakat termel, s ezek között is sok a ritka növény. Tépünk szét egy pöfeteget s kis felleg képződik körülötte, mely megtölti a levegőt bizonyos távolságban. Ez a felleg végtelen sok apró spórából áll, melyek mindenike képes kedvező körülmények között újraalkotni azt a növényfajt, melyhez tartozik.

A természet takarékoságának védői az ilyen tényeket szükségességükkel mentik ki. Azt mondják, hogy ez a szerves élet haladásának egyetlen módja. Így Prof. Grant Allen, mikor a gyümölcsök eredetével foglalkozik, megjegyzi: „Ama növényeknek, melyek meztelen embrióikat egyszerűen szét-szórták a világban, a merész és kemény vetélytársakkal való erőszakos harcban sok energiát kellett pazarolniuk arra, hogy óriási mennyiségű magvat termeljenek. Számításokat végeztek arra, hogy vannak mákfajok, melyek egy év alatt 50,000 embriót termelnek és más fajok még ezt az óriási számot is meghaladják”.¹ Prof. E. L. Youmans, Herbert Spencer amerikai tanítványa és megalkuvást nem ismerő individua-

¹ Cornhill Magazine for August. 1878. XXXVIII, kötet 180.

lista, egyszer ezeket mondotta. Úgy látszik, a természet nem takarékosabb szellemi, mint anyagi készletével. Oly mértékben pazarol, hogy azt szűk látkörű filozófia fel sem foghatja. Böven hoz virágot, de kevésből lesz gyümölcs; miriádszámra termel tojásokat, de keveset költ ki; a messze múlt számtalan törzsei közül tömegek pusztultak el; és az értelem nagy alkotásaiból rengeteg merül feledésbe. De látszólag tékozol bár, mégis takarékos. Tág lehetőségeket nyújt s rendszere kedvez a legjobbnak; a botlás eltűnik s a siker megmarad.”¹ Spencer maga is ez állapotnak magyarázatára utal, mikor ezeket mondja: „Azok a szövevényes befolyások, melyeken a magasabbrendű természeti jelenségek alapulnak, különösen azok, melyeken a szerves világ épül, a valószínűségek törvénye szerint működnek. A növény például ezernyi magot termel. Ezeknek legnagyobb része elpusztul, mert élő teremtmények élnek belőlük, vagy olyan helyre kerül, ahol nem tud kicsirázni. A kicsirázottakból keletkezett növények közül fiatal állapotban sokat elnyomnak szomszédaik, másokat rovarok emésztenek föl, vagy állatok pusztítanak el; s *az esetek átlagában* csak egyikből fejlődik fajának tökéletes példánya, mely minden veszélyt kikerülve elég magvat érlel arra, hogy a fajt folytassa. így van ez minden teremtménnyel.”² Ezek után kimutatja, hogy a civilizáció lényegében ugyanígy fejlődött, de nem veszi tekintetbe a pszichológiai tényezőt.

Vannak írók, akiknek kevésbé optimisztikus a felfogásuk. Dr. Asa Gray megjegyzi: „Óriási a lét pazarlása, messze meghaladja közönséges fogalmainkat. Magvak, tojások, peték és más csírák arra alakultak, hogy növényekké és állatokká váljanak, de az ezredik, a milliomodik sem tölti be e hivatását. Azok, melyek alkalmas helyre kerülnek és alkalmas mennyiségben találnak hasznos táplálékot, ha tudatra kellene ébredniök, szándékot találhatnának abban, hogy környezetük oly alkalmas jólétük előmozdítására. De

¹ Popular Science Monthly. V. 1874. aug. 494.

² Social Statics abridged and revised. New York. 1892. 237-238.

ott a nagy többség, ami elvész! Valamint a napfényből, mely minden irányban szerteárad, a föld és más bolygók csak egy parányit fognak fel s használnak a jelen vagy jövő életre, ép úgy a lehetséges vagy kezdődő szervezetekből sem éri el nagyobb arány teremtése célját.” S azonnal idézi a Westminster Review egy cikkéből a következőket: „Ha azt találjuk, mint főntebb láttuk, hogy a szaporodást a magvak tetszés szerinti elszórása okozza és hogy míg egyről gondoskodva van s megél, tízezer vesz el gondozatlanul, el kell ismernünk, hogy a fönnálló rend nagyobb felfordulás, mint bármi, amit emberi cselekvésekben találunk”.¹

Az utolsó idézett mondat épen azt a gondolatot tartalmazza, amivel most foglalkozunk. Senki sem tagadja, hogy ez a pazarlás a szerves világból szükségszerű, mert sem az ember, sem az elme nem felel érte. Senki sem vitatja, hogy végre is ez a módszer eredményezte azt, amit általános szerves haladásnak ismerünk el, bár jól tudjuk, hogy a visszafejlődés ép oly könnyen megeshetik, mint a haladás és bizonyára nagy mértékben szerepelt is. De mindennek algebrai összege az, ami előttünk áll s ha a kezdet valami alsórendű egyszerű forma volt, mint a hogyan a biológus föltenni kénytelen, akkor ez az összeg határozottan pozitív. Senki sem fog ellenvetést tenni azzal szemben, hogy a természet módszerét megmutassuk, megmagyarázzuk s alaposan tanítsuk, mint nagy tudományos igazságot. Csak akkor kell tiltakoznunk, ha követésre méltó például állítják az ember elé és megtiltják, hogy működéseibe beleavatkozzunk. Megpróbálom azt is kimutatni, hogy a természet működése teljesen ellentétes mindazzal, mit eszes lény kigondolhat s ha egy eszes lény így cselekednék, azt okvetlenül örültnek tartanák.

Abban az egész irodalomban, melynek csak kis részét idézhetem itt, amennyire én tudom, egyetlen kísérlet sem történt a biológiai gazdálkodás igazi törvényének formulázására. Sokat beszéltek a takarékoság törvényéről, mely

¹ Danyiniana, by Asa Gray, New-York 1877. 372-373,

néha igen alárendelt mértékben kerül működésbe. De a parzlás általános törvényéről, mi valóban egyetemes, egyetlen hű meghatározást sem olvastam. Láttuk, hogy a szerves erő, genetikus jellegéből folyólag, képtelen valami szükségkép haszontalan forma termelésére. Termékeinek, ha ritkán mutatnak is tényleges értéket, – föltétlenül mutatniok kell potenciális értéket. A törvénynek ezt a részét így fogalmazhatjuk: *a szerves természet minden teremtménye magában hordja a siker lehetőségét.* Ennyiben a biológiai törvény takarékos. De amint láttuk, mindennek csak parányi töredéke arat *tényleges* sikert. A meghatározásnak tehát ennek megfelelően egy másik része is van. Spencer azt gondolta, hogy a valószínűség törvényei szerepelnek. De ez nem fejezi ki pontosan a dolgot. Helyesebben a kísérlet és tévedés folyamatának nevezhetnők. Az alapvető elvet így fejezhetjük ki, hogy *a bizonyosság szükségessége vagy a bizonyosság döntő fontossága, a folyamat pedig az eshetőségek sokszorozásában áll.* Úgy látszik, a természetben nincs határa az energiának, melyet a bizonyosság érdekében föl lehet emészteni. A fenmaradás eshetőségeit, bár bőségesnek látszanak, ezerszeresen kell növelni, hogy a bizonyosság ezerszeresre nőjön. A biológiai gazdaságnak teljes törvénye a következőképpen mondható ki:

1. Minden szerves energia eredménye lehetséges hasznosság.

2. A tényleges hasznosságot az erő kifejtésnek végtelen sokszorozása biztosítja.

Így szembetűnik, hogy a biológiában bár semmi sem történik, a mi nem biztosít némi sikert, bármily csekély legyen is az, az ezen haszon elérésére fölemészített energiamentiség az eredménynyel nincs arányban.

A természet azon az alapon cselekszik, hogy segítőforrásai kimeríthetetlenek s bár teljesen haszontalan árucikket sohasem vásárol, rendesen túlságos nagy árakat fizet. A „*természetes kiválasztás és az alkalmasnak fönmaradása*” kifejezések egyképen tartalmazzák azt a jelentős igazságot,

hogy a dolgok tömege nincs megválogatva, s csak a belőlük kiválasztott kevesek, melyek a fenmaradásra alkalmasnak bizonyulnak maradnak fenn, a többi elvész. A biológiai gazdaságtörvény első tagja a *gyakorlati*, a második tagja a *pazarló*. A természet tehát a leggyakorlatibb s egyszerűs mind a legpazarlóbb minden gazdák között; gyakorlati, mert sohasem tesz olyat, amiben nincs hasznossági elem és pazarló, mert semmi költséget sem sajnál a legkisebb eredmény elérésére sem.

A természetről azt mondhatjuk, hogy vállalkozik a teremtésre minden gondolható formában. Mindenki ismeri a növényi és állati élet tényleges formáinak bámulatos változatosságát. Közbeesőleg végtelen sok kudarcot képzelhetünk, elgondolható formákat, melyeknek termelésére a szerves energia hasztalan emésztődött, s a mi sokkal nagyobb energia-fogyasztással járt, mint az összes meglevőknek teremtése. A sikeres formák közt is vannak a sikernek fokozatai. Vannak erősek és hatalmasok, az életerő teljességében, melyek a föld birtoklása felé haladnak; vannak gyengék és bágyadtak, melyeket az előbbi osztályból valók folytonosan irtanak. Köztük van a többi fokozat. De a sikeresek is csak ideiglenesen azok. Mint az emberek birodalmi, emelkednek és buknak s a természet történetének útja, mint az embereké, elbukott dinasztiák maradványaival és kipusztult fajok romjaival van tele.

Ezt a törvényt mind a fizika, mind a biotika példázza. Ha a bizonyos eredmény elérésére szükséges energia-költséget amaz eredmény *árának* nevezzük, akkor általában kimondhatjuk, hogy a *természet túlozni akarja mindennek árát, amit termel.* így pl. azt gondolhatnók, hogy a leggazdaságosabb az lenne, ha a folyó forrásától a torkolatáig egyenes vonalban haladna. De ha így is kezdené, gyorsan válnék rendetlenné, öblössé, kanyargóssá, még inkább kanyargóssá s végre minden egyes vízcsepp útja legalább is megkétszereződne. Ez a fizikai törvény, mit „a mozgás ritmusának”

neveznek és mi „a homogénnek instabilitásán” alapul, a szerves világban is uralkodik. A hajlandóság mindég az, hogy a rendes fejlődés szabálytalanságai túlságba menjenek. Némely fajta néha odáig jut a rendellenességek termelésében, hogy a saját kiirtását vonja maga után. Kétségtelenül ilyenek voltak a mesozoa-kor különös sárkányai, a harmadkornak tán még különösebb emlősei, s a még újabb mastodon és mammut, a moa és az apterix és más szárnyatlan madarak; a még élő elefánt más túlfejlődött teremtményekkel együtt kétségtelenül rövidesen kivész. A növényvilágban a kőszén-flóra tele van példákkal, ugyanígy a triász- és jurakornak kevésbé ismert flórái, s ma is van egy-két kiveszőben levő növényünk, mint a mammutfa, melynek paleontológiai maradványai mutatják, hogy épen most jutott a kivészés korába. Sok más élő növény vagy az élősdiek miatt, mint a *Raftlesiák*, vagy különös specializálódás folytán, mint az *orchisok* és a *yucca* ugyanerre a törvényre szolgáltatnak példát. Az ilyen óriások elkerülhetetlenül kivésznek, mihelyt anyagi környezetük a legkevésbé is megváltozik. A szerves fejlődés haladása így nagyrészt a típusok sikeres teremtése volt egymás után, melyek saját pusztulásuk elemeit hordozták magukban, s úgyszólván saját súlyuk alatt törtek össze. Természetesen újak követték őket, melyek környezetükhöz alkalmasabbak voltak, de végzetük szintén az volt, hogy túlfejlődjenek föltételeiken s ugyanily okból kivészzenek. A szerves haladásnak ez a ritmikus jellege tehát folyton önmagát győzi le s az egyetlen haladás, ha van – a pluszoknak a mínuszokkal szemben elért fölöslegéből áll. Ez minden genetikai folyamat jellemzője. A teleológiai haladás egészen más törvény szerint megy végbe, és az energiával igazán takarékosan bánik.

A természet vagy biológia gazdaságának e vázlatával nem bocsátkoztam ama különbség fizikai magyarázatába, mely ezen gazdaság s az emberi vagy észszerű gazdaság (*Dynamic Sociology* I. 73; II. 99.) között fönnáll, mi t. i. ab-

ban áll, hogy az előbbiben a hatások pontosan azonosak az okokkal. A szerves erő közvetlenül az átalakítandó tárgyra irányul és a teremtendő formákat apró lökések végtelen sokasága hozza a kívánt alakra, Ez a folyamat semmiféle mechanikai elveknek hasznát nem veszi, melyek következtében a hatás a fölemésztett energiát meghaladja, s ami, mint az előbbi fejezetben kimutattuk, az értelmes cselekvés rendes jellemvonása. Igaz, hogy van a tényeknek egy bizonyos osztálya, melyben a természetes kiválasztás végső termékeiben annyira utánozza az eszes szándékot, hogy azelőtt föl-tették, sőt sokan ma is fölteszik, hogy mindez értelmi irányítás eredménye. Az éles fogak és karmok például hasonlítanak kihegyezett és élesített szerszámokhoz és fegyverekhez, a ferde síkok elvét használják, mint az ék, sőt némely esetekben a csavar elve is használatba kerül, mint pl. bizonyos spirálisan elrendezett magházakban, melyek a talajba fúródnak, hogy a magvak elvetődjenek. A XXVII. fejezetben más eseteket is hoztunk fel. Az is tény, hogy az izmok elrendezésében és az inaknak a porcogós rétegeken való áthaladásában a támaszték és emelő elve többé-kevésbé ki van használva. Mindezek az esetek azonban kivételek a biológiai gazdaság törvénye alól s csak annál jobban feltűntetik, hogy milyen ösztönszerűleg elismeri minden ember ezt a különbséget; mert az ember igazi meglepetéssel és érdeklődéssel fogadja a természet ama tetteit, mikben észszerű gazdaságot vél fölismerni. A megkülönböztetés, mit el kell fogadnunk az, hogy az ész teleologikus és végső okokkal, a természet genetikus és ható okokkal dolgozik. Ez azt jelenti, hogy bár a szerves formákat pusztán az atomok hátulról való rájukzúdulása taszítja a létbe és véletlenek, vagyis szószerint esetleges termékek, az ember teremtményeit az elme előre meg-gondolja, határozott célokra szánja, egy csomó mechanikai elv segítségével kidolgozza úgy, amint főntebb elmondottuk, mely munka folyamán elhasznált energia rendesen csekély, s az elért eredményhez képest semmiség. Az ember feltaláló képessége az észnek első alkalmazása. Egyetlen állatban

sincs meg, még csak annyira sem, hogy oly fegyvert használjon, mi nem része a szervezetnek.¹

A hódok valóban építenek kunyhót- faágakból, de szerzőik a fogak és semmi mást kihasználni nem tudnak, mint azt az előnyös berendezést, mellyel izmaik álkapcsaikhoz vannak növe. Az állatok harcai fogakkal, körmökkel, agancscsal, szarvakkal, karmokkal és agyarakkal, tehát mindig szerves és sohasem mehanikai fegyverekkel játszódnak le. S az állat bármilyen munkát végez, mindig oly eszközökkel végzi, melyekkel a természet látta el a fejlődés hosszú folyamán, s melyeknek egyike sem használ ki semmiféle fizikai elvet jobban, mint ahogyan mondtuk.

Tehát az eszes emberben jelenik meg az első alkalmazása olyas valaminek, mi a gazdaság névre érdemes. A természet nem gazdaságos. Csak előrelátás és szándék révén lehet gazdaságosan cselekedni. Az ember készítette folyók

¹ Lásd alább. Ezt az állítást mint a *Section of Economic Science and Statistics of the American Association* alelnöke tettem 1892. aug. hóban, (Proceedings XLL köt. 307.) mely alkalommal tartott beszédemnek kiterjesztése ez a fejezet. Bizonyos afrikai utazók, különösen Du Chaillu és Buttikofer leírásai a gorilláról és csimpánzról ennek ellentmondani látszottak. Én fáradtságot vettem az utánjárásra azzal az eredménnyel, hogy a szövegen nem kell változtatnom. Valóban uralkodik az a vélemény, hogy ezek az állatok, legalább is a csimpánzok, néha önvédelemből köveket dobálnak; de egy író sem állítja, hogy ezt látta volna, vagy maga hinné, hogy igaz, bár van Nyugatafrikáról egy népszerű leírás ily tartalommal s a benszülöttek fantasztikus fogalmakat alkotnak ez állatok értelmességéről. Rendesen összezavarják ezt a két állatot, s az emberhez való nagy hasonlatosságuk miatt bizonyos emberi cselekedeteket tulajdonítanak nekik. Buttikofer *Reisebilder aus Liberia* művéből (I., 229-230.) vett következő sorok valószínűleg mindent magukban foglalnak, mi ezekben a tudósításokban van:

„A baboont – így nevezik a csimpánzt egész Libériában – általában az összes többi állatok fölött álló lénynek tartják. . . Többek közt azt mesélik a baboon-ról, hogy két lábon jár, mint az ember, hogy az öregebb példányok nem kúsznak, hanem botal a kezükben védelmi állást foglalnak, ökölbe szorított kezükkel dobolnak széles mellükön és úgy bömbölnek, hogy a messze távolba, mértföldnyire is elhallatszik, (tehát egészen ugyanaz, a mit a gorilláról mondanak).”

Sokaknak az a hite, hogy a csimpánz tüzet tud csinálni, még gyöngébb bizonyítékokon alapul. Ugyanez a szerző (Ugyanott

(csatornák) egyenesek, vagy majdnem azok, mint az igazi gazdaság megkívánja és Prof. Schiaparelli következtetését, mely szerint a Marson látható egyenes vonalakban haladó vízmedencékről ottlakó értelmes lényekre lehet következtetni, általában jogosnak érezzük, ha a felhasznált tények igazak. Minden, mi az értelem irányítása alatt történik, oly gazdaságos, amennyire csak az értelem foka megengedi. Minden botlás e maximális takarékosággal szemben tudatlanságból, a probléma feltételeinek hiányos ismeretéből származik. Tehát ugyanazon értelmi belátás esetében a gazdaságosság foka arányos a rendelkezésre álló tudással.

A természet úgy veti el a magot, hogy a szélre, a vízre, a madárra, az állatokra bízva. A legnagyobb rész egy tömegben, a növény mellé esik és saját bősége ítéli halálra. Csak az az egy-két mag, melyet véletlenül valamely ható kedvezőbb helyre visz s véletlenül betakar, tud kifejlődni. A kicsirázott magvak közül a legtöbb nem fejlődik növényvé az el-

230.) a következőket mondja, miket egy vén afrikai vadásztól tud, ki legszebb éveit ezeknek és más vadaknak üldözésével töltötte azon a vidéken, mely e hitnek kétségtelenül alapja volt.

„Bizonyára láttad vadászat közben azokat a feltűnő szabad tisztásokat az erdőben, melyekről rendszeren nem tudjuk, hogyan keletkeztek. Ezek a baboonok tűzhelyei. A baboonok tudniillik az embernek minden lehetséges tettet utánozni szoktak. Ezek a helyeken szárazfát hordanak össze és magas halmot készítenek belőle. Erre a bandából egyik úgy tesz, mintha a fát meggyújtaná s azután valamennyien előbb vigyázva, majd mind erősebben fújják a képzelt tüzet, míg végre kilóg belé a nyelvük. Erre leguggolnak a farkas körül, térdeikre támasztják könyöküket s olykor kiterjesztik a kezeiket, mintha melednének. Így láthatók nedves időben sokszor félnapig is türelmesen ülve a képzelt tűz előtt”.

Kétségtelen, hogy ezek az állatok, mint a többi majmok is, nagy utánzóképeséggel bírnak s ez a benszülötteket könnyen vezethette az okosságukról táplált túlzott feltevésekhez. Hogy semmiben sem lehet bízni, mi nem tudományos emberek igazolt (Ugyanott II. 350.) „A benszülöttek kijelentései szerint egy felnőtt megfigyelése, az Büttikofer következő megjegyzéséből is világos, csimpánz nagyságban és erőben olyan volna, mint a gorilla és meséikben jelentékeny szerepet játszik, mint az erő és okosság jelképe. Néhány öregebb példány mindkét nemből, melyek kezünkbe kerültek, mégis ahhoz a kétségtelen bizonyossághoz juttattak bennünket, hogy a benszülöttek meséi, legalább is ez állatok nagyságára vonatkozólag, igen nagy mértékben túlzottak.”

lenséges környezet miatt és csak ritka véletlen szerencse árán érhet a növény oly kort, hogy fajtát folytathassa. Ennek az óriási pazarlásnak fedezésére óriási mennyiségű mag terem. Így gazdálkodik a természet. Milyen más az eszes lény gazdálkódása! Előkészíti a talajt, kipusztítja a növényi vetélytársakat, gondosan elszórja a magot megfelelő távolságokban úgy, hogy ne nyomják el egymást, s mikor kihajtottak, távoltage az állati és növényi ellenségeket, vizet hoz, ha kell, odaviszi a talaj hiányzó kémiai alkotórészeit, ha tudja, hogy melyek azok s így amennyire csak lehet, biztosítja az elvetett magvak növést és gyümölcsözését. Így gazdálkodik az elme.

Szigorúbb elemzés rámutat arra, hogy az állati és emberi módszer alapvető különbsége az, hogy az *állatot a környezet változtatja, ellenben az ember átalakítja a környezetei*. Ez az állítás szösz szerint igaz, akármilyen szempontból vegyük is tekintetbe. Ez ama ténynek teljes kifejezése, mit fentebb említettünk, hogy az állatok szerszámai szervesek és az emberé mehanikaiak. De ha a mostani szempontból állítjuk e két módszert ellentétbe, akkor egyszerre látjuk az emberének, vagyis a pszichológiaiának óriási fölényét az állattal vagy biológiaiával szemben. A gazdálkodás kétféle, egyik az idővel, másik az energiával gazdálkodik. Hosszabb időt vett igénybe az állat egyetlen szervének kialakulása, akár szükségleteinek kiegészítésére, akár ellenségeivel való küzdelemre, mint az egész kor, mióta az ember, a legegyszerűbbektől kezdve, mesterségeket űz. És bár ezek a szervek teljesek és hatásosak voltak, mégsem voltak elegendők arra, hogy képessé tegyenek valamely fajt arra, hogy területét nagyon kiterjessze, vagy eredeti lakóhelyétől messze költözzék. Az ember azonban minden új szervezeti alkalmazkodás nélkül, szerszámok, fegyverek, ruhák, lakások stb. készítésével, a növény és állatvilágnak leigázásával, az előre és visszapillantás képességével – röviden az észnek segítségével – birtokába kerítette a földet, s ő az egyetlen állat, melynek lakóhelye nem határolt. Mindezt, mint mondtuk, aránylag rő-

vid idő alatt vitte keresztül, a harmadkor s főleg a jégkor-
szak óta.

Az energia-megtakarítás ép oly nagy, mint az időbeli és az emennek okául tekinthető. Ez a *mesterség* eredménye. Láttuk, hogy az eszes szándék mechanikai termékei szükségképpen bizonyos gazdasági elvet használnak ki, melyeknek következtében a bizonyos adott célra gyakorlandó izomerő kevesebb, mint különben volna. Az esetek legnagyobb részében az eredmény egyáltalán el nem érhető az előállítására szükséges eszköz vagy *gép* segítsége nélkül s ez mindinkább terjed abban az arányban, amint a gépek terjednek a kézimunkával szemben. Az ily fogások a mechanikai mesterségek alapjai. Kevesen gondolnak arra, hogy ebben az értelemben mily teljesen függ a civilizáció a mesterségektől. Az ember teljes gyámoltalanságát a mesterségek híján jól példázza De Foe *Robinson*-ja, de a szerző jól látta miszerint ahhoz, hogy hőstét a trópusi égövön való fönmaradásra egyáltalán képessé tegye, bár a természet ott pazarul termel, mégis el kell látnia magát egy megrongált hordóból mindenféle szerszámokkal és mesterséges eszközökkel. Ami ily körülmények közt igaz volt Robinsonról, az még inkább igaz az emberiség ama nagy többségéről, mely a mérsékelt klíma alatt lakik, azaz oly klíma alatt, hol a hőfok néha tiz-husz fokkal a zérus alá süllyed s hol a növényi élet minden évben pár hónapra megszűnik. Egyetlen tél a mesterségek nélkül, elegendő volna arra, hogy az összes népeiséget a harmincadik északi és déli szélességi fok közé terelje.

Annyira megszoktuk a *munka* és *termelés* szókat, hogy ritkán gondoljuk meg, mit jelentenek. Ezen szók egyikének sincs helye az állati gazdaságban. Minden munka abban áll, hogy az ember környezetén mesterséges módosításokat végez. A természet semmit sem *termel* a szónak közgazdasági értelmében. A termelés a természeti tárgyak alakjának mesterséges megváltoztatása. A ruházat, mit viselünk, főleg a juhoktól, az ökörtől, a selyemhernyótól s néhány más állattól, a gyapotnövényből, lenből, kenderből s egy-két más nő-

vényből származik; de a végső állapot, melyben a természet hagyja ezeket, s ama forma közt, melyben ezek a használatra készek, sok átalakulás foly le, mi sok munkát vesz igénybe. A házak, melyekben az ember lakik, főleg fából, agyagból és szilárd kövekből állanak. Ezeket is munka alakította át szerszámok és gépek segítségével. így végig lehet menni a végzett emberi munkák teljes körén, s mindenütt ugyanezt találunk.

A mesterségek együttvéve alkotják az anyagi civilizációt s főleg ez különbözteti meg az embert a természet többi részétől. Ezt főleg elméjének, azaz eszének köszönheti.

A civilizáció, vagyis az emberi fejlődés, az állati fokon túl az elme gazdaságával halad előre, az állati fejlődés pedig az életgazdaság szerint halad. A gazdaság e két fájának különbsége alapvető. Nemcsak különbözök, de egyenesen ellentétek. A pszichológiai törvény fel akarja fordítani a biológiaiit. Ez utóbbit röviden így határozhatjuk meg: a legalkalmasabb szervezetek fönmaradása. Azok a szervezetek, melyek a környezet változásainak engedni leginkább készek, fenmaradnak. Helyesen nevezték tehát e törvényt „az időmíthatok fenmaradásának”.¹ Bár a környezet folyton változik, nem alkalmazkodik a szervezetekhez, hanem ellenkezőleg, a részben alkalmas szervezetet kevésbé alkalmassá teszi s az egyetlen lehetséges szerves haladás az, mely a szervezet változásainak árán keletkezik s mindég képesebbé teszi a szerves lényeket arra, hogy kömény ebb föltételekkel is megküzdjenek. Minden esetben a környezet okozza a változásokat s a szervezet van azoknak alávetve.

De a fajok környezetében legfontosabb a szerves környezet. A legerősebb nyomás, mit az állatnak el kell viselni, amaz élő lényektől származik, melyek közt él, s bár paradoxul hangzik, a hozzá legjobban hasonló lények nyomják legsúlyosabban. A legkisebb előny, melyet a faj, szerveze-

¹ *Address of Mr. Clarence King on Catastrophism in Geology, delivered at the Yale Scientific School 1877.* Az elv nem különbözik oly nagy mértékben a természetes kiválasztástól s az alkalmas fenmaradásától, mint M. King gondolja.

tének kedvező átalakulása folytán megszerez, elterjeszti őt mások rovására és gyorsan jut a fentartására szükséges összes dolgok birtokába, hacsak *nem* talál igen serény ellentállásra. Minden más faj, mely ugyanazon táplálékkal él, hacsak nem ép oly erős, kipusztul mellette. Ez a legalkalmasabbak fenmaradásának igazi értelme. Lényegében *versenjfolyamat*, de a versenynek legtisztább formája, melybe nem keveredik sem erkölcsi, sem értelmi elem, mint az emberi társadalomban folyó versengésekbe mindég.

Az az uralkodó gondolat, hogy a lehető legalkalmasabb marad fenn ebben a harcban, teljesen hamis. A versengés hatása az, hogy minden formát megakadályoz a fejlődés maximumának elérésében s a fenmaradó összes fajtákat bizonyos aránylag alacsony fejlődési színvonalon tartja. Ez a tisztán természetes, azaz nem észszerű vagy céltudatos jelenségek ritmikus jellegének rendes eredménye. Amit az áradással nyertünk, annak legnagyobb része elvész az apályal. Ahol a verseny teljesen megszűnik, mint amikor az ember bizonyos formákat védelembe fogad (termel, tenyészt), ott az így védelt forma nagy lépésekben halad előre s gyorsan kiszorítja azokat, melyek csak a verseny árán haladhatnak. Ez volt a gabonafélék, a gyümölcsfák és a házi állatok esete, szóval mindama formáké, melyeket az ember kivett a biológiai törvény uralma alól s az elme törvényének vetette alá. E formáknak ama föltételezett sajátossága, hogy hajlandók visszatérni eredeti vad állapotukba, miről annyit beszéltek és írtak, egyszerűen abban áll, hogy visszakerülve a régi verseny föltételei közé, képtelenek megtartani azt a magas fejlettség-fokot, mit akkor szereztek, mikor e harcból az ember kivonta őket.¹ A verseny tehát nemcsak szük-

¹ Ezt mindég a biológia legfontosabb igazságai közé számítottam és hajlandó vagyok még jobban hangsúlyozni, mert úgy veszem észre, hogy egészen megfélekednek róla s az első biológusok is egészen téves felfogásban élnek. Ennek először egy értekezésben adtam kifejezést, mi a növények helyi eloszlásáról szólt (Popular Science Monthly 1876. okt. IX. 676-684.) és sok más alkalommal is foglalkoztam vele. (Lásd különösen The Forum 1886. dec. II., 247-349.)

sógessé teszi azt az óriási pazarlást, a mit leírtunk, hanem megakadályozza a maximális fejlődést, ha a legjobb, mit e befolyás elérni képes, messze alatta áll annak, amit mesterségesen, vagyis e befolyás észszerű és értelmes elhárításával elérhetünk.

Bármily nehezen is törődnek bele ebbe a mai filozófusok, ez volt az első igazságok egyike, melyek az emberi értelemben derengeni kezdtek. Tudatosan vagy nem, már kezdettől fogva érezték, hogy az ember feladata küzdeni a verseny ellen s amennyire lehet, hatástalanná tenni azt. A természetnek ez a vastörvénye (melynek csak egyik alkalmazása a ricardoi vastörvény) mindenütt keresztezi az emberi haladás útját s az eszes ember egész felfelé törekvő harca fizikai, társas, vagy lelki fegyverekkel, a természet e zsarnokával, a verseny törvényével szemben folyt le. S a mivel meghaladta lassan-lassan a tisztán állati fokozatot, azt ezen harcban, ezzel az ellenséggel szemben nyert győzedelmeinek köszönheti. A fizikai világban ezt annyira vitte, amennyire a feltalálás segítségével vihette, ebből eredtek a mesterségek s az anyagi civilizáció. Minden eszköz és szerszám, minden mechanikai fogás, minden munka eredménye, minden mesterséges dolog, mi emberi célokra szolgál, az elme diadala a természet fizikai erői fölött, melyek folytonos és céltalan versengésben állanak. A gazdasági növények művelése és javítása, a hasznos háziállatok szelidítése a biológiai erők közvetlen irányításával jár s az élet e formáinak kiemelése a nagy szerves törvény alól, mi velük született erőiket és fejlődéskéességüket csökkenti. Minden emberi intézmény, vallás, kormányzás, jog, házasság, szokások, a társas, ipari és kereskedelmi életet szabályozó számtalan más módokkal együtt tágabb értelemben véve, a társadalomban nyilvánuló versenytörvény megannyi megakasztásai. Végre a felvilágosult ember etikai törvénykönyve semmi más, mint ész értelem és finomodott érzékenység szülte eszközök az ember állati természetének elnyomására és kiküszöbölésére, a ver-

senyző önzés leláncolására, mit minden ember örökségül kapott állati őseitől.

Eddig egy fontos tényre nem voltunk tekintettel. Igaz, hogy az ember eszes lény, de egyszersmind még állat is. Férfiasan küzdött a természet vastörvénye ellen, de épen nem győzte le. Bámulatatos sikert aratott rajta a fizikai világban, erős kezét rátette a szerves élet birodalmára; jól rendezett intézmények segélyével súlyos csapásokat mért reá és a végzetes hajlammal, mit e vastörvény mutat, mikor a nép sűrű tömegein működik, az etika viszont-törvényét állította szembe; De mindez nem volt képes teljesen kiirtani azt a mélyen gyökerező elvet, mi az állati gazdaság alapja. Eltekintve attól az egy-két iránytól, melyben sikert aratott azzal, hogy az élet versengő gazdaságát részben az' elme együttműködő gazdaságává alakította, most is ép oly teljesen az előbbinek uralma alatt áll, mint bármely más szerves lény.

A jelen fejezetben eddig nem említett tényező az a legfontosabb, amelyet a II. rész első fejezeteiben próbáltunk kifejteni s mely szerint az értelem tisztán önző törvények szerint fejlődött. A rendkívüli agyfejlődés, mi az embert oly kizárólagosan jellemzi, a haszon irányító elve értelmében ment végbe. Az agy ebben a tekintetben nem különbözik a fogaktól és körmöktől. A nagy harcban, melylyel az emberi állat meghódította a felsőséget, az agy biztosította a sikert véglegesen, mely a kiválasztásnak biológiai törvénye szerint, melyben a nagyobb ügyesség jelenti az alkalmasságot a fennmaradásra, fokozatosan épült fel sejtről-sejtre, míg a teljesen kifejlődött agyféltekék a kiszélesedett első ganglion fölé kerültek. Az emberi agy tehát eredetileg versenyző gép volt. Az értelem az akarat pusztja szolgája. Azonban meg volt az a sajátsága, hogy észrevette, miszerint a közvetlen állati módszer nem a legsikeresebb a létért folyó küzdelemben, s így a tiszta önzés érdekében korán helyezkedett vele ellentétbe s fogadta el a szándék, számítás és együttműködés közvetett módszerét;

Az a verseny, mit a társas és az ipari világban látunk, az észszel és értelemmel támogatott verseny, bár elvileg vagy a cél szempontjából nem különbözik az állatok és növények versenyétől, de módszereiben és hatásaiban egészen más. Ugyanazt a lelketlen harcot, ugyanazt a mélységes önzést, ugyanazt az egyenlőtlenségeket növelő ritmust, a gyöngének ugyanazt a föláldozását az erősebbel szemben s az erőseknek a föld monopolizálására irányuló ugyanazon törekvéseit látjuk. De ezek mellett az ellentétes elv is működésben áll. Ez az energia-gazdálkodás törvénye. Csupán az elme veszi észre, hogy a verseny energiát pazarol s hogy a verseny céljának, a sikernek érdekében az elme akadályozza a versenyt s helyébe mesterséget, tudományt és együttműködést tesz. Ezek segítségével a siker sok százszorosára emelkedik. A társadalomban tehát a versengés önmagát győzi le azzal, hogy a gondolat hatalmát szegzi ellene. Lehetetlen fönmaradnia. Legjobb esetben is csak ideiglenes, átmeneti állapot lehet. Egyrészt az emberek versengése gépek versengésébe megy át s a legalkalmasabb szervezet helyett fennmarad a legalkalmasabb gép. Másrészt az egyének versengése, egyének társulatainak versengésévé alakul. Ily társulások az együttműködés eredményei, mi a versengésnek ellentéte. A közzgazdászok szabad versenyről beszélnek, de a társadalomban ez alig lehetséges. Csak a legegyszerűbb és értelemmel alig járó működésekben lehet egy ideig versenyezni. A munka legkezdtelegesebb formái közelítik meg ez állapotot leginkább, de a szabadságot itt is korlátozzák a munka és tőke viszonyai. A munkaadó és munkás között a legújabb időkig az volt a különbség, hogy amaz az észszerű, ez a természetes módszert használta. A tőke mindig egyesült és özzszemüködött, a munka pedig versenyzett. De az előbbi módszer oly hatalmas az utóbbival szemben, hogy a versenyző munkának az egyesült tőkével szemben lehetetlen volt sikert aratnia. Legújabban azonban a munka is kezdi némileg igénybe venni az együttműködés pszichológiai gazdálkodását. Ez oly különösnek és váratlannak tűnt fel, hogy eleinte vé-

teknek tartották a társadalom ellen és még ma is sokaknak ez a véleménye. A modern nemzetek összes törvényei azon alapon vannak megalkotva, hogy a tőke természet szerint egyesül s a munka természet szerint versenyez s a munkának a tőkével szemben való szervezkedésére irányuló kísérleteit rendszeresen az állam fegyveres erejével nyomják el, ellenben a tőkéseket az állam polgári és katonai hatalma védelmezi az ilyen törvénytelennek tartott kísérletekkel szemben. Ez az óriási fel többség, mely ellen a munka küzd, mikor elfogadni és alkalmazni igyekszik az elme gazdálkodását, nagyban hátráltatja az ipari újítások haladását, melyeknek az a célja, hogy a munkát e tekintetben a tőkével egyenlő rangúvá tegye.

Az ipari egyesületek vagy testületek versengése az eszes lények versengésének törvényét követi és csak rövid átmeneti állapot, melyet a további összetételek gyorsan követnek. Valamint az egyének versenye korán eredményezte ama szervezkedést, melyek az egyesületeket okozták, ép úgy az egyesületek versenye hamar megérleli azt, hogy valamennyien egyetlen nagy összetett testületté olvadnak össze, amit ma „tröszt”-nek nevezünk. Az összetett együttműködés folyamata addig meg nem áll, míg minden egyes iparág termékeit egyetlen testület nem kormányozza. Az ily testület a termelt javak árát korlátlan hatalmában tartja, egyetlen határ a maximális haszon, mely általa elérhető. Így például minden petróleum, mit termelnek, egyetlen tröszt tulajdona s hogy a tőkések e társasága a maximális jövedelmet biztosítsa, a petróleum árát a legmagasabbra szabja, mit a fogyasztók megfizetnek inkább, mintsem hogy egészben vagy részben visszatérjenek a gyertyához, vagy áttérjenek a gázra, vagy villamosságra. A termelés költségeivel ez az ár semmiféle szükségzerű viszonyban nem áll. Lehet ennek a költségnek húszszorososa vagy százszorososa s a tröszthöz befolyó jövedelem megfelelő lesz. Ugyanez állhat a kőszénről, vasról, cukorról, gyapotról s még a kenyérgélekekkel is megeshetik valami hasonló. Minden monopólium ugyanezen elven alapul s ez

ép oly közönséges a szállítás és kicserélés, mint a termelés iparágaiban. Nemcsak a vasúti¹ és távírórendszerek szolgálhatnak példát, hanem minden ország kereskedelmi ügyei, melyekben a versengés heves és szeszélyes s kimenetele állandóan az, hogy a kisipart a nagyipar mindinkább kiszorítja.

Bármily rossznak tűnik is ez fel, mégsem csupán rossz. Az elme törvényének az üzleti érdekekre történő tisztán önző alkalmazása még magán hordja a gazdálkodás felsőbbségének jeleit a versengés természetes és szükségszerű pazarlása val szemben. Bár ez az óriási nyereség majdnem teljesen azoknak a szerencsés keveseknek tárcájába vándorol, kik a nagy vagyónáramlatokon uralkodnak, az így monopolizált javak legmagasabb ára mégis rendesen kevesebb, mint az, melyet a fogyasztóknak fizetniök kellene, ha az üzlet teljesen a verseny alapján állana. Ez különösnek tűnhetik fel azon. gazdászok előtt, kik a versenyt tartják a monopólium egyet len ellenmégének s kik azt tanulták, hogy ez az árak leszorításának rendes eszköze. De a tények rácsafolnak erre a fel-fogásra s érdemes lesz egy-kettőt szemügyre vennünk. Ezt legjobban egy-két idézettel intézhetjük el egyik fő közgazdászunk fontos írásából.²

„En a „pazarlás” szót tág értelemben használom mind-

¹ Korán feltűnt az is, hogy a versengés, mire a közönség oly biztosan számított vasúti rendszerének szabályozásában, egyáltalán nem kielégítő eszköz a visszaélések megszüntetésére s a menetárok leszállítására. . . Itt-ott lesz valami harc a versenyző vonalak között, de az egész nem lesz tartós s az a vége, hogy a dolgok visszazökkennek régi állapotukba. Vagy alakul valami megegyezés, mely szerint a két társaság megosztozik a nyereségei?, vagy valami más fogással szüntetik meg a versenyt és a szervekedést teszik a helyébe. Végre egyik utat megveszi a másik s a versenynek még látszata is eltűnik. . . Az eredmény óriási vesztés, mely nemcsak azokat éri, kik az ügybe pénzt fektettek, hanem az egész országot. Megtörtént az is, hogy azért építettek vasutat, hogy egy másik versenyző megvegye, minek végül majdnem bizonyosan meg kell történnie. *The Railway Question*. Report of the Committee on Transportation of the American Economic Association. Publications of the Association, II., No. 3. 1887. Jul. 28-29.

² *The Principles of Rational Taxation* Prof. Simon Patten. Közzétette a *Philadelphia Social Science Association*, mely előtt 1889. nov. 21-ikén olvastattott fel.

azon okok jelölésére, melyek a javak árát magasabban tartják, mint volna, ha az eladók nem akarnák vonzani a fogyasztókat. Régen a javak eladói nyugodtan várták a vásárlók érkezését. Ha valaki a ruhát olcsóbban adta, mint versenytársai, a vevők maguktól kikeresték őt és ott vásároltak. De ezek a jó idők elmúltak. Az eladónak most folyton résen kell állania a vevők odacsalogatására, mert különben versenytársai hamar kiszorítják. Raktárának jó uccában kell lennie. Nagy összegeket kell fizetnie a hirdetésekért. Utazókat kell szétküldenie, kik a fogyasztókat vásárlásra bírják. Mindezeket és még más költségeket is el kell bírnia annak, aki ma sikerrel akar kereskedni. De mi az eredménye mindezeknek az árakra nézve? Nem sokkal magasabbak-e az árak üzleteinkben, mint lennének, ha a vevők keresnék fel az eladókat a helyett, hogy az eladók keresik föl a vevőket? Nem volnának-e a vetőgépek olcsóbbak, ha azok akik vásárolni akarják őket, elmennének a készítőhöz a helyett, hogy ezek keressék fel őket városról-városra? Bármely árucikk eladói elenyésző kevesen vannak a vevőkhöz képest s az üzlethelyiséget ezek könnyebben találják meg, mint őket az eladók. Ha a kereskedő nem használja az összes ismeretes eszközöket érdekeinek előmozdítására, akkor valamelyik tolakodó vetélytárs kiszorítja; de mégis növeli-e a város kereskedelmét a vetélytársak e kölcsönös kiszorítása? Eladnak-e a városban több szappant, szenet, vagy cipőt, ha ezeket utcai kocsikon hirdetik? Növelik-e az ajtónk előtt hagyott köröz vények a városban elfogyasztott kávé és cukor mennyiségét? A jó helyiségekért fizetett magas bérek növelik-e a helyi kereskedelmet vagy ez a bér pusztán azt az előnyt fejezi ki, amivel ugyanazon kereskedelmi ág vetélkedői egymás fölött rendelkeznek?

Azt hiszem, egy kis gondolkodás beláttatja, hogy ezeknek a kiadásoknak legnagyobb része nem járul hozzá a város általános jólétéhez. Ha egy csomó vetélytárs közül csak egyik él velük, akkor az nyer a többi rovására. De ha az összes eladók egyenlően használják őket, akkor egyik sem fog többet

eladni, mint különben. A kereskedőknek mind magasabb áron kell adniok árucikkeiket, hogy ezeket a kiadásokat fedezzék s a közönséget megterhelik a nélkül, hogy vizsontszolgálatást adnának érte.

A pazarlásnak másik formája származik a kiskereskedők felszaporodásából. Minden új üzletnek vannak vonzóerői, melyek bizonyos vevőkört biztosítanak neki. Vegyük például valamely város cipész-üzleteit. Gondoljunk arra, mily sűrűen vannak, sokszor egy házban több is. A raktáron levő javakat meg kell kétszerezniök, külön munkásokat kell alkalmazniök, bért fizetniök sok felesleges helyiségért, csoda-e hát, hogy a cipők ára oly magas? Gondoljuk meg azt, hogy mennyire emelkedik a tej és a kenyér ára. A tejeskocsik dübörgése reggelente utcáinkon, eleget mond a haszontalan mértföldekről, melyeket meg kell tenniök. Az okok a kiskereskedelemnek majdnem minden ágában működnek. Egy újabb kutatás azt mutatja, hogy a kiskereskedők ez országban négyszer oly gyorsan szaporodtak, mint a népesség.

Ha ezeket a tényeket szem előtt tartjuk, akkor könnyű belátni, hogy a termelő erő növekedésének mily nagy része kárbavész. Termékeikhez képest gyáraink kevés embert használnak, s az elküldötteket a kiskereskedelem nagyrészt elnyeli. Ugyanezek a hajlamok mutatkoznak a nagykereskedelemben. Minden gyárosnak sok költséget kell fordítani a forgalom fentartásának eszközeire, s ez a végső fogyasztóra nézve épen nem előnyös. Mindenkinek azt kell tenni, amit vetélytársa tesz, hogy magát a felszínen tartsa, de a számlát a közönség fizeti. Vajjon a farmereknek van valami haszna a cégeknek amaz erős vetélkedéséből, mely oly sok költséget okoz azoknak, hogy gépeiket eladhassák? Mennyivel növeli az utazók fizetése – a mi 200 millió fontra megy évenként – a javak mennyiségét, amit évenként eladnak Amerikában?

Az óriási pazarlás főoka annak a hajlamnak, mely a trösztök és hasonló összetételek alakulásában nyilvánul. Mihelyt a forgalmat valami módon szervezik, azonnal megszűnik e haszontalan kiadásodnak egész tömege s az így

származó gazdaság a főoka az osztalék növekedésének. A törvényes tröszt oly szervezet, mely e pazarlást megszünteti és nem fog soká fenmaradni, ha az árakat magasabbra emeli, mint a mennyire a megszorítatlan versenyben emelkedtek volna. Természetes, hogy a megtakarítás eredményei nagyrészt a tröszt birtokába kerülnek, de a megtakarítás mégis jobb, mint a pazarlás, akárhová megy is a haszon.

A verseny pazarlásra készítő mai rendszereinek hatása az árakra ugyanaz, mint a monopóliumé vagy szervezkedésé. Az árak a felső határig mennek, melyen túl a forgalom alábbhagyása nélkül nem mehetnek. Ha valamely üzlet feltételei olyanok, hogy a fogyasztók vonzására kiadott költségek előnyt adnak a kereskedőnek, (hacsak vetélytársai nem követik példáját) akkor a sok hirdetés, utazó-ügynökök, költséges üzlethelyiségek divatos helyeken, az árakat magasan a termelési költségek fölé helyezik. A kiskereskedő, akinek nincs tőkéje, hogy a forgalmat ily költséges módokon növelje, az raktárát közel viszi a fogyasztók házához úgy, hogy a helyiség előnye némileg szembeszállhasson a gazdagabb versenytársak előnyeivel. Kis üzletek nagy mennyiségben keletkeznek, hogy a hely előnyeiket kihasználják s az árak még jobban meghaladják a termelési költségeket, hogy az eladó fizethesse a bért és megélhessen azon kevés árunak eladásából, melyre a városnak szüksége van. Mikor mindezek az okok teljes működésbe jutnak, minden versengő költséges kísérleteket tesz a vevők odavonzására, akkor nincs az áraknak más határa, mint az a pont, melyen túl a közönség nem vásárolja az árut nagy mennyiségben. Így az árak felső határa a pazarló versenyben ugyanaz, mint a monopóliumok esetében. Ha saját érdeküket tartják szem előtt, akkor a monopóliumok az árakat nem verhetik magasabbra, mint az ily pazarló rendszerek. A vevő közönségre a kiskereskedelem árai mindkét rendszerben azonosak. Annyit csikarnak ki a vevőtől, amennyit csak lehet a vásárlás megakadályozása nélkül.

A főbb hivatalokban ugyanezek a befolyások vannak

működésben, melyek a szolgálat árait a felső határ felé kényserítik. Az ügyvédi tiszteletdíjak nem az ügyvéd idő- és energia-fogyasztásának egyenértéke felé, hanem ama pont felé tartanak, melyen túl a közönség nem használná őket. S az orvosok esetében ugyanez a hajlandóság mutatkozik. Egy fiatal orvos nem bízhatik abban, hogy az olcsóság hozzácsalja a közönséget. Bizonyos módon a közönség kegyeibe kell kerülnie, tevékeny szerepet vinnie valamely egyházban, vagy társaságban s egyéb módokon észrevétnie magát. De a forgalom biztosítására irányuló mindemez eszközök pénzbe kerülnek és díjazásait elég magasra kell emelnie ahhoz, hogy mindezt fedezze s ezenfelül jó életet biztosítson magának.

A régi formula, mely a versenynek az árak leszorítására irányuló hatását állítja, annyira él a közönségben, hogy nem becsülik meg az üzleti módszereknek ma használatban levő változtatásait. Azt hiszik, hogy a sok versenyző az alacsony árak biztosítója. Ezek a versengők azonban azt találják, hogy a passzív olcsóság nem csinál forgalmat. Költséges kínálgatás tízszerannyi fogyasztót hoz, mint az olcsó passzivitás. Kétségtelen, hogy a közönség az olcsóságot kívánja, de kész drágán megfizetni azt, ki a keresésben segít neki. Ha az eladó ezt a tényt elismeri és üzleteit agresszív alapon szervezi, akkor az olcsóság a múlt emlékévé foszlik s az árak az ilyen üzletben megközelítik azt, amilyenek lennének, ha tröszt vagy monopólium volna.

Vannak tehát okaink arra, hogy azt higgyük, miszerint a pazarló verseny magas árak felé tart s az árakra ugyanoly hatású s ugyanoly törvények szerint alakul, mint a monopóliumok. Ha meg akarunk győződni a mostani gazdasági föltételek hatásáról, sokkal jobban megközelíthetjük az igazságot, ha iparunk és kereskedelmünk sokféleségét monopóliumoknak gondoljuk, mint akkor, ha ama régi hipotézist tartjuk fönn, mely szerint az erős versengés olcsóságot okoz. A monopóliumok törvénye ép úgy uralkodik a gyógyszerek árán, mint a cukorén. A kiskereskedelmi árak nem hajlan-

dóbbak termelésük legalsóbb költségeihez alkalmazkodni, mint a cukor ára a mostani trösztök alatt. A különbség csupán az, hogy az utóbbi esetben a megnőtt ár a finomítók kezébe kerül, ellenben az előbbi esetben megoszlik egy nagy csapat személy között, akik abból élnek, hogy az árukat szerteviszik és tovább adják.

A közönség azt hiszi, hogy az agresszív verseny olcsó árukat hoz neki, mert fölteszi, hogy az árleszállítás az eladók saját érdeke. De az önérdek az eladót ép úgy, vagy jobban viheti arra, hogy költséges eszközökkel vonzza oda a vevőket, mint arra, hogy pusztán olcsósággal hasson. Hogy érdeke mely irányban fogja vezetni, azt nem csupán saját maga, hanem egyszersmind vevőinek társas állapota dönti el. Ha azokat könnyű félrevezetni, és értékmérőjük nem követeli összes termelő erejüket, akkor a kereskedő részéről agresszív hatásra van szükség, ez többet fog érni, mint a pusztán olcsóság. Az árak emelkedésének valódi határát a vevők s nem az eladók tettei döntik el. Az árak nem emelkednek azon a ponton felül, melyen túl a közönség fogyasztás-igénye gyorsan esik. Ebből az okból az árak felső határa az agresszív versenyben ugyanaz, mint a monopóliumban. A tiszta jövedelem mind a versengő eladónak, mind a monopóliumoknak kormányzója. Az árat a vevő határozza meg, ki mihelyt nem vesz, csökkenti az eladó tiszta jövedelmét.”

Ebből a ritka szép gondolatmenetből egész terjedelmében közöltem e sorokat, mert a meggyőző tények egész sorát világosan foglalják magukban. Bár az állítások megbízhatósága a legjobb, amit kívánni lehet, egyszersmind olyannyira a közönséges megfigyelés tényei, hogy semmiféle támasztékra nem szorulnak. És mégis szükség van megállapításukra, mert mint láttuk, a tévedés, mit eloszlatni akarnak, minden világosságuk dacára nagyon elterjedt és mélyen gyökerező. A szerző célja azonban egészen más, mint az, a miért itt felhoztuk, s amit nem kell tovább részleteznünk. Értéke a mostani kapcsolatban elsőrendű és alapvető és teljesen igazolja

azt a nagyobb terjedelmet, amelyben tárgyaltuk. Minden tényosztálynál jobban mutatja az alapvető különbséget az észbeli képesség befolyása alatti versengés és a pusztán állati vagy biológiai versengés között. És ha végbement az a változás, amit Prof. Patten állít a múlt és jelen üzleti módszereiről, ezt a változást az okozta, hogy elméleti elemek keveredtek az üzleti ügyekbe. A népesség növekvő sűrűsége, mint tudjuk, az elmék sűrűsödése következtében magától élesíti a szellemet és növeli az értelem gyakorlati formáját, ami döntő a létért folyó küzdelemben. De ezzel párhuzamosan egy másik folyamat ment végbe, a városokban óriási mértékben könnyebbé vált a nevelés. A megjavult nyilvános iskolákat s a tanulásidő meghosszabbodását, mihez a magasabb iskolák járulnak, nem is említve, van egy egész sereg üzleti és kereskedelmi iskola, melyek az ifjúságot arra tanítják, hogyan kell üzleteket kötni, vállalatokat vezetni és általában „pénzt csinálni.”

A „munka méltóságáról” szóló üres himnuszok dacára a termelésre fordított munkát általában lealacsonyítónak tartják, az ily foglalkozású emberektől megtagadják a társadalmi elismerést. Ennek a legrosszabb életpályának kikerülésére minden „intelligens” ember az eszéből akar élni. Az eredmény az, hogy az „értelmi pályákra” tördülnek az emberek, szaporodnak az ügyvédek, jogászok, bírák, jegyzők, „tisztviselők”, vannak állami ügynökök, biztosítási ügynökök, bankárok, alkuszok, közvetítők, túlhalmozzák az újságokat és irodalmi vállalatokat, terem a riporterek, gyorsírók, gépírók, másolók óriási serege; mindenki legalább is akar lenni valami azonkívül, hogy munkás, gépész vagy kézműves. Bármily mértékben túltömöttek is ezek a hivatások, mégis virágoznak s ez abból származik, hogy felverik az árakat a maximális határig, melyen a közönség még használja az árut. Hogy ily befolyások alatt hogyan lehet fentartani egy ily osztály versengését, azt mutatják az „első osztályú éttermek” minden nagy városban, melyekben csak egy-kettő az igazán

jómódú ember, s hol majdnem kizárólag a drága ezüsttárgyakat s a tétlen pincéreket fizetik meg.

Ez az „agresszív versengés” világosan elárulja eredetét, mit a XXIII. és a XXIV. fejezetben irtunk le. Mint az üzleti élesemének megtestesülése, nagy mértékben tartalmazza a csalás elvét. Minden serkentést, biztatást a fogyasztónak rászédése irányít. A hirdetések lényege mindig a hamisság. Azt a céltudatos igyekezetet foglalják magukban, hogy a közönséggel elhitessék, miszerint a hirdetett árucikk vagy jobb, vagy olcsóbb, mint az, mit a vetélytársak adnak el, bár a hirdető tudja, hogy ez nem igaz. Minden nyereség tehát, mihez így jut, pénzszerzés csalással, mi szószerint büntetendő cselekmény, de amely alól kivételt tesznek a legfeltűnőbb esetekben is. Való, hogy a társadalom a hazugság e formájának rendes előfordulásaira van alapítva és törvényes elismerése a közjog *caveat emptor* elvében testesül meg.

Ez a verseny hatása az eszes lényekre. A természettörvény hamar megadja magát az elme törvényének s akár folytatódik még egy darabig, akár – mint előbb-utóbb be kell következnie – lerombolja önmagát és monopóliumba megy át, általános hatása a társadalomra ugyanaz. Báí; eszes lények működésétől származó eredménynek tartjuk azt, hogy nincs menekülés ama kényszer elől, melynek következtében, tekintet nélkül a termelés költségeire, mindenért meg kell fizetnünk a legmagasabb árat, amit csak” fizethetünk inkább, mintsem hogy azt nélkülözzük, meg kell gondolnunk azt, hogy tulajdonképeni értelemben véve csakis az egyén eszes. Ha a társadalom maga is eszes lény volna, akkor ez tényleg képtelenségnek látszanék s ha egyszer majd azzá lesz, akkor egy pillanatig sem fognak tűrni ily képtelenséget. Azok, akik a társadalmat állati szervezethez hasonlítják, nem veszik észre, hogy ebben a tekintetben csak a legalsóbb metazoákhoz lehet hasonlítani, aminő például a hidra, melynek nincs uralkodó és rendező idegganglionja, vagy még inkább azokhoz a még alsóbbrendű sejtcsoportokhoz, melyek mindenike, mint a társadalomban élő egyén,

független az egész tömegtől, kivéve, hogy az együttlét egyszerű ténye a védelem bizonyos fokát biztosítja, mind az egyéni sejtek, mind az egész tömeg számára. És mégis sokan még nagyobb függetlenséget követelnek az egyén számára és gátolnak minden lépést az integrálódás irányában, miről pedig tudják, hogy egyetlen módja annak, hogy a szerves lények a szervezetségben haladást tegyenek. Ily kevésbé hatották át a biológia elvei még azokat a szociológusokat is, akik e két tudománynak összeolvadását sürgetik.

Az olvasó mulhatatlanul észrevette már, hogy a fentebb vizsgált társas jelenségek mennyire különböznek azoktól, melyek a természetben az emberi ész színvonalán alul fordulnak elő, s így még a versengés egyetemes törvényének tárgyalásában is egészen más elvet kell alkalmaznunk az ember s a nem eszes lények esetében. A verseny itt szabad, vagy inkább tiszta. Addig tart, míg a gyöngye birja s mikor ez elpusztul s az alkalmasabb szervezetek győznek, akkor az igazi felsőbbség győzött s az erők és hatalmasak egyedül maradnak a földön. De mikor az elme a harctérre lép, akkor a verseny jellege először egészen megváltozik s később a verseny egészen kiküszöbölődik és bár most is az erősebb marad fenn, az erő, mely működik közvetett, rászédésből, ügyességből, ravaszságból, éleselmjűségéből fakad, mellyel szükségképen kezdetleges morális tulajdonságok párosulnak s melyet a helyzet esetlegességei nagyban fokoznak. Most már tulajdonképen nem a legalkalmasabb marad fenn. Ha ez volna az agy egyedüli működése, akkor bizonyos, hogy az agy pozitív hátrány volna a társadalomra. A tiszta állati versengés sokkal többet érne. Valószínű, hogy a dolgok e reménytelen állapotának meggondolása adta a keleti filozófiának azt a mélabús színezetet s nem csoda, ha azok a modern írók, akik a mostani rendet változhatatlannak tekintették, szintén azt tartották, hogy a lehető legrosszabb világ-egyetemben élünk. Azokat pedig, akik a dolgokban, úgy a mint azok vannak, valami jó többletet látnak, vagy a társas értelemről nem segített fejlődés törvénye értelmében ja-

vulást várhatnak, az élet nagy optimista ábrándjai reménytelenül elvakították.

Bár a versengést nem tekintjük társadalmilag kívánatosnak még tiszta állati formájában sem, annál kevésbé az agresszív emberi formában, a természetes indítók teljes hatása alatti szabad egyéni tevékenység a legnagyobb fontosságú. Ezen indítók között a baráti vetélkedés s a becsületese verseny jogos, bajt nem hozó és hatásos. Ezeket a versengés elnyomja; az egyéni szabadság gátlására irányul s a társas haladásnak kerékkötője. Hogyan biztosíthatjuk ezt az igazi individualizmust s hogyan adhatjuk meg az egyéni cselekedetek teljes szabadságát? Ez az igazi társadalmi paradoxon. Azokból, miket mondtunk, világos, hogy ez magától sohasem fog bekövetkezni. Az erők erősen ellentétes iránynak. A versengés mindinkább agresszívvé, hevesse és ideiglenessé válik. A szervezkedés mind egyetemesebb, határozottabb és állandóbb. Ez a legteljesebb *laissez faire* politika eredménye. A paradox tehát az, hogy *az egyéni szabadsághoz csak társas szabályok révén juthatunk*. Az elme együttműködésre készítető hatása, mely a versenyt megsemmisíti, csak az együttműködés valami magasabb formájával érhető el, mi megdönti a régi formát és felszabadítja az ember természetes képességeit. A szabad verseny ártatlan és jótékony nemét korlátolt mértékben így kell biztosítani.

Mint ennek egyetlen példáját, képzeljük el, hogy vonat vezetnek egy meglevő csatorna mellett. A vasúti társaság meg akarja venni a csatornát, nem mintha szüksége volna rá, hanem mert versenytársa. Ez sikerül s a vasúti társaság a helyzet ura lesz. A verseny megszűnik, a szállítás szaporodik s mellőznek egy értékes víziutat. De képzeljük a társadalmat egész kollektív képességével, akárhogy legyen is alkotva, mely látja a helyzetet és a veszélyt, maga megveszi a csatornát s a vasút érdekeinek ellenére is folytatja használatát a forgalom érdekében; ez oly eset volna, melyben az elme törvénye a verseny megtartására irányul a helyett, hogy megakadályozná.

A közgazdaságnak egy új és javított tudománya kétségtelenül hangoztatni fogja nem annyira a verseny dicsőségét, a miben a társadalom nem gyönyörködik, hanem azt, hogy hogyan kell a társadalomnak viselkednie, hogy biztosítsa mindamaz előnyöket, melyek a versenyből származhatnak és hogy a versenyt a mi meg nem akadályozható, hogyan lehet pazarló és agresszív vonásaitól megszabadítani. Az észnek és értelemnek magasabb tulajdonságait nem kell megszorítani, ezek a civilizáció és haladás igazi elemei. De ezeket is meg kell szabadítani karmaiktól. Az egyénben működő elmének rossz hatásai úgy ellensúlyozhatók, hogy ugyanazon elmebeli elemnek nagy szerepet juttatunk a társadalom kormányzásában. Az oly hatalmas fegyver, mint az ész, veszedelmes az egyén kezében, ha azt másik egyén ellen fordítja. Még veszedelmesebb a testületek kezében, melyeknek nincs lelke.¹ Legveszedelmesebb az összetett testületek kezében, melyek a világ vagyonán akarnak uralkodni. Csak akkor üdvös, ha a társas ego használja, mely a társadalom kollektív agyából ered és a társas szervezet közös érdekeinek biztosítására irányul.

De e fejezet tárgya nem az, hogy társas bajok orvoslásait hangsúlyozza. Célunk, mint kezdetben mondtuk, annak kimutatása volt, hogy minden gazdasági rendszer, mely az eszes emberrel foglalkozik, szükségképen a pszichológián és nem a biológián alapul. Ha az előadott tényeket teljesen átgondoljuk, még a legalkalmatlanabb tényeket is, melyek bármire kihasználhatók voltak, bizonyára szembeszökő, hogy a figyelmet fel kell hívni erre az igazságra. Az egyetlen társas gazdasági rendszer, melynek birtokában vagyunk s az egyetlen társas filozófia, mely nem azonos azzal, mit e fejezetben tárgyaltunk, egyáltalán nem vesz tudomást róla s az emberi állatot, csupán mint állatot tárgyalja. Nem csupán a gazdasági írók, hanem a nagy filozófusok is állandóan

¹ „Nem követhetnek el hitszegést, nem lehet őket száműzni, sem jogvesztéssel sújtani, mert nincs lelkük”. – Sir Edward Coke. Reports V. köt. X. rész 32. b. London 1826. 303. (case of Sutton's Hospital.)

a természet törvényét hangoztatják s az elme törvényét félre- ismerik. Egy úgynevezett „*Political Economy*”, melyből a politikai szempont vagyis az államnak a társadalomhoz való viszonya legnagyobbbrészt kimarad, fejlődött ki és alakult dogmatikus szabályok sorozatává, mit mostanig úgy tekin- tettek, hogy kritizálni vagy kérdésessé tenni szentségtörés.

De részben az általános értelem fejlődésével, melynek következtében az elmebeli tényezők az ipari- és társadalmi jelenségekben világosan mutatkoznak és részben a gazdaság- tudósok kritikai függetlenségének fejlődésével, végül kezdett kibontakozni az az igazság, hogy ezen feltételezett gazda- sági axiómák legnagyobb része nemcsak hogy kritizálható, hanem teljesen hamis. A legtöbb oly elterjedté *vált*, hogy minden tény, mely ellentmondásban volt velük, paradoxon- nak tűnt föl, mint az olyan jelenségek, melyek látszólag ellent- mondanak a tömegvonzás törvényének. Ezen az alapon igaz- oolható egy értekezésnek a címe, mit én az „*American Eco- nomie Association*”-hez Filadelfiában 1888-ban adtam be,¹ melyben e gazdasági maximák közül sokat elemeztem és ki- mutattam, hogy csak akkor igazak, ha minden szavukat fordított értelemben vesszük. Ezen elvek további vizsgálata, melyben nagy *segítségemre volt* dr. E. A. Ross, a Cornell egye- tem tanára közgazdaságtanban s a fentebb említett társaság- nak titkára, kimutatta, hogy e romboló kritikát még mesz- szebb vihetjük és alig állíthatjuk meg addig, míg az épület- fák mind szét nem zúzódtak és halomra nem dültek. Ezen állítások igazolására itt a legfontosabb esetekből egy soro- zatot idézek, mely megtartja az eddig elfogadott formát és feltünteti azokat az állításokat, melyekre a világ ipari története eddig vezetett, bár legnagyobbbrészt egyenes ellen- tétben állnak a közgazdaság eddig elfogadott tételeivel. Te- hát tovább is nevezhetjük őket gazdasági paradoxonoknak.

1. Az életfentartás eszközei a népességgel nőnek és nem fogynak. (A malthusi formula fordítottja.)

¹ Some Social and Economic paradoxes. The American Antropoló- giát. II. kötet. Washington, 1889. ápr. 119-132.

2. Az egyén érdeke ritkán ugyanaz, mint a társadalomé.

3. Minthogy az emberek nem ismerik a cselekedetek távoli kihatásait, nem teszik mindég azt, ami érdekükben áll.

4. Az olcsóság jobban csábít, mint a minőség és a fogyasztók nem pártolják azt, aki jobbat termel.

5. A verseny emeli az árakat és a kamatlábat.

6. A szervezkedés gyakran leszállítja az árakat és a kamatlábat.

7. Szabad verseny csak társas szabályozás alapján lehetséges.

8. A magán monopóliumokat, csak kö[^]monopoliumok akadályozhatják meg.

9. A nyereség reménye nem mindég a legjobb indító az iparra.

10. A közvállalat ugyanazzal a költséggel többet hoz, mint a magánvállalat.

11. A vásári értékek és a társasértékek nem azonosak.

12. Egy közösség jóléte ép annyira függ a fogyasztás módjától, mint a termelt mennyiségtől.

13. A magánvállalatok jobban megadóztatják a népet, mint a kormány.

14. Az adózás társas hatásai fontosabbak, mint a kincstári hatások.

15. A termelő nem háríthatja mindég az adózás terheit a fogyasztóra, például a monopóliumban és az agresszív versenyben.

16. A védő vám leszállíthatja a védelmezett árunak árait, nemcsak a védekező, hanem a behozatalt képviselő országban is.

17. A gépekbe fektetett tőke többel hozzájárul a jólét gyarapításához, mint a munka.

18. A bérek termékekből és nem tőkéből származnak, a „bér-alap” csak mese.

19. A bérek növekedésével a haszon növekedése jár.

20. Az árak leszállanak, mikor a bérek emelkednek.

21. A munkaidő csökkentése, nagyobb termeléssel jár.
22. A munkaidő csökkentésével felszöknek a bérek.
23. Az az ember, aki egyedül dolgozik, ugyanannyit szerez, mintha felesége és gyermekei is dolgoznak.
24. A kamatláb leszállítása növeli a megtakarítást. Ezek épen nem merítik ki a sorozatot, de jelen szándékunkra meg kell elégednünk velük. Képzeljünk egy modern közgazdászt azok közül, kik a ricardói, malthuszi és manchesteri iskolában nevelkedtek s akik ma is túlsúlyban vannak még az amerikai egyetemeken is, amint elfogulatlan elmével néz ily ténysorozatra és meggyőződik róla, hogy alapszabályában véve helyes. Helyzete természetesen kétségbeesítő volna és első pillanatban magyarázatot keresne. Ha ezt a kutatást gondolkodva és félelem nélkül, csakis az igazságot keresve vinné keresztül, végre is azt találná, hogy az egész egyveleg, amit oly sokáig elfogadtak a közgazdaságban, csakis az esztelen állatokra igaz és egyáltalán nem alkalmazható az eszes emberre.

Darwin szerényen bevallja, hogy a természetes kiválasztásra vonatkozó eredeti fogalmát Malthus népességéről szóló könyvének olvasásából szerezte.¹ De talán maga sem vette észre, hogy Malthus törvényét az állatvilágra alkalmazva azon az egyetlen téren alkalmazta azt, amelyen igaz. Ugyanis a már mondott okokból úgy áll a dolog, hogy a gondolkodó ismerő, előrelátó, számító, céltkereső, feltaláló és szerkesztő képességnek eljövételével, mely az alsóbb teremtményekben hiányzik, a biológiai törvény vagy a természetnek törvénye visszaszorult és helyére került a pszichológiai törvény vagy az elme törvénye.

¹ Autobiography. Life and Letters. I., 68.

XXXIV. FEJEZET.

MELIORIZMUS.

A puszta impulzustól az igazi érzelemig s az érzelem-től az észig vezető pszihikai lépések megfelelnek a jótékony-sági cselekedetek ama sorának, mely a rendszertelen alamizsnaosztogatástól a kiterjedt jótékony-sági rendszerekig, az emberszeretet legtágabb körű megnyilatkozásáig vezet. De az emberbaráti magatartástól csak egy lépésnyire van a *meliorizmus*, melyet az emberbarátság érzelmektől mentes formájának nevezhetünk. A meliorizmus nem etikai, hanem dinamikai elv. A társas föltételek javítását foglalja magában, de hideg számításból követett eszközök segítségével. Nem elégszik meg a jelen szenvedések enyhítésével, hanem oly föltételeket akar teremteni, melyek között szenvedés nem lehetséges. – *Dynamic Sociology*, II, 468.

* * *

Nem tudok róla, hogy rajtam kívül használná valaki a *meliorista* szót. De kezdem azt hinni, hogy lehetetlen olyan sikeres találmány vagy fölfedezés, melyben egynél több ember szerepelt.

A „forrásra” utalásnak egyetlen elfogadható oka az volna, hogy hasznosnak találjuk a meliorizmus elméletére egy nem divatos hívét idézni a divatos szélsőségekkel szemben. – George Eliot.

* * *

George Eliotnak magatartása az élettel szemben nem volt sem optimista, sem pesszimista. A középúton maradt,

s egy magaalkotta szóval *melioristának* nevezte magát. Remélte és hitte a tömegek fokozatos javulását; mert szerinte minden egyén boldogságának jobbik fele az, hogy máson segítsen. – J. W. Gross: *George Eliot's Life*, III. 377.

* * *

Okoskodásunk egy gyakorlati fogalom birtokába jutat bennünket, mi az optimizmus és pesszimizmus szélsőségei közé esik s melyet legnagyobb élő asszonyíróknak és gondolkodóknak George Eliotnak szaváéval meliorizmusnak nevezek. Ezen értem ama hitünket, mely nemcsak azt állítja, hogy a bajt korlátozni képesek vagyunk – ezt senki sem vonja kétségbe – de azt is, hogy növelhetjük a pozitív jót az életben. Ez az utóbbi gondolat az egyetlen, mely az emberi törekvéseket igazán ösztönözheti és föntarthatja. – James Sully: *Pessimism. A History and a Criticism*. London 1877. 399.

* * *

Priestley volt az első (hacsak nem Beccaria), ki ajkaimat e szent igazság kimondására tanította: A legtöbbnek legnagyobb boldogsága minden erkölcs és törvényhozás alapja. – Jeremy Bentham. *Works* X. 142.

* * *

Ha több cselekvésből ugyanoly boldogság származik, az erény amaz egyének számával arányos, kikre a boldogság kiterjed, úgy hogy az a cselekvés a legjobb, mely a legtöbb embernek legnagyobb boldogságot szerez. – Francis Hutcheson: *An Inquiry concerning Moral Good and Evil*, II, 184, 185.

* * *

A legnagyobb boldogság osztassék el a legnagyobb számú egyének között. – Cesare Beccaria. *Opere* I, 10.

* * *

Sohsem fogja elhinni, hogy a Gondviselés egy pár embert felsarkantyuzva és csizmásan küldött a földre, hogy lovagoljon s milliókat azért, hogy megnyergeljék őket és zabo-

lát tegyenek a szájukba. – Macaulay (Richard Rumboldról mikor ki akarják végezni) *History of England. Works*, I. 441.

* * *

Az I. és II. részben megkísérleltem felsorolni a civilizációnak legfőbb pszichikai tényezőit. Bár részleteikben vizsgálva elég számosaknak találjuk őket, mégis ha általában végigtekintjük a sorozatot, azt látjuk, hogy két különálló osztályba, a szubjektív és objektív tényezők osztályába sorozhatók. Az emberi haladáshoz járuló pszichikai képességeket még két általános osztályba sorozhatjuk, a *törekvő* és *belátó* képességek osztályába. Ha az *akarat* szót Schopenhauer értelmezésében használjuk, akkor mondhatjuk, hogy az emberi elme progresszív elemei az akarat és az értelem. A szubjektív törekvő-képesség vagy akarat szolgáltatja a hajtó tényezőt, ellenben az objektív, belátó-képesség vagy értelem az irányító tényező. Az akarat erő, az értelem a vezető s e két tényező együttműködése folytán halad a civilizáció. Az ember haladása a biológiai haladáshoz képest gyors és ragyogó s föltehetjük, hogy ha volna valaki, aki illetékes erre az összehasonlításra és aki fáradságot vett mindama lépések kidolgozására, melyekkel az átmenetet közvetítették, az nem csak megelégedetten pillantana végig ezen a jelentékeny eredményen, hanem valósággal ujjonghatna is rajta. Tényleg ez a legtöbb író magatartása általában. Látják, hogy a természet minderre képesnek bizonyult és számukra ez egyszerűen egyik lépés a fejlődés hosszú történetében. Kellett lennie és megtörtént, mint a ködöknek világokká sűrűsödése, mint a tölgyfa fejlődése a tengeri hínárból, vagy az emlősöké a férgekéből. Bár senki sem mutatta ki, amit itt megkísérlettünk, hogy az emberi értelem hogyan keletkezett a fejlődés törvényei szerint, fölítették, hogy keletkezett, s bár senki sem hangsúlyozta, mint én ebben a munkában, hogy miként járt el az emberi értelem a civilizáció megteremtésében, fölítették, hogy megteremtette azt a fejlődésnek rendes törvényei szerint. Az ember tetteit s a társadalom törvényeit oly értelem-

ben vették természetesnek, mint a naprendszer mozgásait s az állatok ösztöneit.

Bizonyos körök elégedetlenségét a dolgok amaz állapotával, melyet a természet létrehozott, úgy tekintik, mint a mi főleg e nagy igazságok nemtudásából származik s a világ szűkkörű felfogásának, tudománytalan gondolkodásmódnak s az emberi hatalom túlzásának tulajdonítható, mi ez óriási eseményeket befolyásolni akarja. Nem tagadják, hogy már történtek ily természetű kísérletek, de állítják, hogy ezek elhibázottak voltak s rendesen csak még rosszabbá tették a dolgot. Ha végignézzük azokat az eseteket, melyek ez állítás támogatására szolgálnak, azt találjuk, hogy mind egy osztályba tartoznak: kísérletek a kormányzás újítására. Nem látunk más kísérletet sehol. Ha egy *laissez faire* filozófust megkérdeznénk, hogy vajjon a kormányzat maga úgy, amint volt és amint ma van, hibás-e, valószínűleg nemmel válaszolna, legalább is nem ismerné el, hogy az a kormány, mely alatt él, rosszabb, mint a kormány teljes hiánya lenne, bár ezt is rendkívül rossznak tartja és bár más országok kormányát, melyekről kevesebbet tud talán rosszabbnak gondolja a merő anarkiánál. Valószínűleg azt mondaná, hogy a kormány a civilizációnak része, fejlődött, mint a többi intézmények, az elme terméke s általában az emberi haladáshoz tartozik.

Ezen a helyen haszonnal tehetünk fel egy-két kérdést. Vajjon a mi képzelt filozófusunk kormányformája jobb-e, mint bármely másik"? Erre ő valószínűleg igent mondana. Nem jobb-e, mint az előbbi volt? Erre sem habozna az igenlő válasszal. Tehát nem lehetetlen a kormányt reformálni. A világ meglevő kormányai nem a legjobbak, melyek lehetségesek, vagy amelyek valaha megalakulhatnak. Legalább is meg van az eshetőség, hogy más kormányok lesznek a mi filozófusunk mostani kormányának megfelelő értékűvé s ha ezt nagyon rossznak ismeri el, lehetséges, hogy, legalább is ha tanítását figyelembe veszik, valami javítást eszközölnek rajta. De miben különbözik egy meglevő kormány javítása

egy eddig nem volt új kormányforma kezdeményezésétől? A haladásnak, mely pontján vált oly fonákká, hogy reformálni próbálják? Ha ez a pont épen abba az időbe esik, melyben filozófusunk él és ír, mért ne eshetett volna más időbe? Valószínűleg azt fogják mondani, hogy a kormányzás minden reformálása hatáskörének megszorításában áll. Ez logikailag végül az anarkiához vezet és azt föltehetjük, hogy ez nem ajánlatos. Tehát a kormány teljes megszűnése előtt valami kormányzási reformnak kell történnie. Hogy miben áll az ily reform, azzal most nem törődünk; csak azt vitatjuk, hogy lehetséges.

Senki sem fogja tagadni, hogy a kormányzás a fejlődésnek egy része, a rendes módon működő emberi értelem terméke, de az ugyanígy fejlődött intézményeknek ez csak egyike. A reformálására vagy bármi módon való megváltoztatására irányuló kísérletek ugyanazon osztályba tartoznak, mint a megalakítására irányuló kísérletek s így normálisak. Az értelem a kormányon ép úgy működött, mint bármi más. Mért kell a kormányzást kiemelni, mint az értelemnek egyetlen termékét, mely például szolgál a fejlődés-törvény ellen irányuló minden kísérletek kudarcára? A civilizáció a kormányzáson kívül még más is. Ez az intézmény valóban fontos szerepet játszott, de e szerep főleg csak abban állott, hogy a közvetlenebb civilizáló befolyásokat hozta működésbe. Működése főleg a védelem s a többi normális folyamatok biztonságban tartása volt. Ezt a hatásosság bizonyos fokával vitte végbe, lehet, hogy igen változó és tökéletlen mértékben, de megtette. Valószínűleg kevesen fogják azt állítani, hogy egészen kudarcot vallott s majdnem mindenki hiszi, hogy nélküle alig, vagy épen nem lett volna társas haladás. Gondolkozzunk csak azon, hogy mily féltékenyen átruházott jogokat őriz a törvény, mily akadálytalanul folyhat az ipar és kereskedés, mennyire biztosítva van a személyes szabadság s mennyire büntetik az egyén és tulajdon ellen elkövetett vétkeket és képzeljük el mindezen dolgok állapotát a kormányzó ellenőrzés teljes hiányában. A bor-

zalomnak és réműletnek uralma, mi oly ismeretes azok előtt, akik megpróbálták kilépni a civilizáció határai s a törvény hatalma alól, segítenek e kép kiegészítésében.¹

Ha a kormányzás és minden más emberi intézmény javítása, valamint az emberiség különböző civilizáló tényezőinek működése a fejlődés termékei és természettörvények szerint alakultak ki, melyeket csak az emberi értelem tett lehetségessé, mint azt valószínűleg mindenki elismeri, mi van akkor a világon, a mi mesterségesnek nevezhető? Vagy ha mindezekből valamit annak nevezünk, akkor a többit miért nem? Azt mondják, hogy hagyjuk magukra a dolgokat s engedjük haladni a természetet a saját útján. De vajjon az értelmes ember ezt tette-e? Vajjon a civilizáció mindenestül nem annak az eredménye-e, hogy az ember nem hagyta a dolgokat magukra s nem engedte a természetet haladni a maga útján? Ha igen, akkor még az újabb társadalmi újtóknak a föltételezen javíthatatlan állapotok lehetetlen változtatására irányuló esztelen kísérletei is mind a természettörvények jogos hatásai s azok, akik ellenük dolgoznak a *bruta fulminának* hódolnak, ők is természetesen ugyanazon természettörvények alatt állnak, de a *laissez faire* parancsa ép oly jogosan alkalmazható rájuk, mint azokra, kikre ők alkalmazzzák.

Az egyszerű igazság az, hogy minden, ami az értelmi képeség parancsára történik, önmagában véve és szükség-

¹ Herbert Spencer, kit bizonyára nem fognak gyanúsítani azzal, hogy a kormányzás iránt részrehajló, az itt kimondott igazságról így tanúskodik:

„Bármily tökéletlen is a közigazgatásunk, mégis az embernek mind élete, mind vagyona sokkal biztosabb, mint a régi időkben; ez amaz érzelmek növekedését hozza magával, melyek a helyes törvényekben nyilatkoznak meg. Ha viszont a kormányformák fejlődését nézzük, melyek korról-korra keletkeztek és csökkentették az uralkodó osztályok háborítatlan hatalmát s a politikai hatalommal mind alsóbb és alsóbb rétegekre terjesztették ki, látjuk, hogy az így alakult intézmények önzetlenebbek oly értelemben, hogy mindjobban elismerik mindenkinek igényeit s abban az értelemben, hogy az egyenlőség alapján állanak és az ember igazságérzekére, vagyis az önzetlen érzelmek legelvontabb és legkésőbbben kifejlődött formájára hivatkozva védik és érvényesítik őket. Principles of Ethics I., 294.

képen mesterséges abban az egyetlen értelemben, amelyet β szóhoz fűzni lehet. A civilizáció és a természetes haladás között az a különbség, hogy a civilizáció a mesterségek terméke. A XXVII. és a XXIX. fejezetben kimutattuk, hogy a mesterség a feltaláló képesség természetes műve, mely képesség a belátó észrevételnek vagy belátó észnek csak egyik formája s az értelem főtörzséhez tartozik. Ez minden megkülönböztetően emberinek, haladónak elsőrendű és kezdő tényezője, minden társas haladásnak és a civilizációnak egyetlen igazi oka. A mesterséges végtelenül fölötte áll a természetesnek és a civilizált embert nem elégti ki semmi, a mi a kézműves vagy művész kezében meg nem fordult. Állandó a hajlam, hogy mindent, mind jobban és jobban mesterségesse, vagyis mind jobban és jobban tökéletessé tegyenek. Az emberi intézmények sem kivételek a javításnak e mindent átható ösztöne alól. Ezek is mesterségesek, elmében fogantattak s a feltaláló lángész szellemi ereje dolgozta ki őket. A javításukra irányuló szenvedély amaz ösztönnek része, mely javítja az ekét és a gözgépet. A kormányzás az emberi ész fogásainak egyik mesterséges terméke s változtatására ugyanannyi joga van, mint volt a megteremtésére. Hogy sokat javított rajta, kétségtelen; hogy tovább fogja tökéletesíteni, bizonyos.

A civilizáció és társas haladás nem szigorúan azonos értelmet takar. Lehet a civilizációnak magas foka, mely kevés vagy semmi haladással sem jár. Az oly laza kifejezés, mint a haladás, szigorú meghatározást követel. Minthogy az embernek egyetlen végcélja a boldogság, tehát igazi haladás csak ezen cél irányában lehetséges. A haladás tehát az emberi boldogság növelése, vagy negatív fogalmazásban az emberi szenvedések csökkentése. A civilizáció lényegében nem biztosítja ezt a célt. Ha igen, ez csak esetleges hatása. Hogy egészben véve biztosítja, abban nem kételkedhetünk, de lehetnek s bizonyára vannak is példák, melyek ennek elmentmondanak. A civilizáció sok ember feltaláló agyának összeműködéséből származik, melyek mind valami természeti

erőt kényszerítenek munkára maguk helyett. De azok száma, kik igazán hozzájárulnak, nagyon csekély a népesség egész halmazához képest s bár a mi egyik embernek szükséges, az rendesen kell a többinek is, mindazáltal ez az individualizmus szükségképen a termékek igen egyenlőtlen eloszlását eredményezi. Vannak olyanok, akik ezt az egyenlőtleniséget elfogadják s azt tartják, hogy az egyenlő szétosztás igazságtalan volna, mert nem jutalmazná az értelmességet és szorgalmat. Ezt készek vagyunk elismerni. De mint a XXVIII. fejezetben kimutattuk, ritkán esik meg, hogy valamely termékeny elvnek fölfedezője igazságos osztalékot kap annak jövedelméből. Ez nem a lángésznek, hanem az aránylag alsóbbrendű ügyességnek, az üzleti éleselmjűségnek jut ki. Majdnem minden lehetséges eloszlás igazságosabb volna, mint a tényleges. De az is igazságtalan volna, hogy minden jövedelem a feltalálóé maradjon. Rövid idő alatt sok ezer-szer annyinak jutna birtokába, mint a mennyinek hasznát tudja venni. S így bármely oldalról nézzük is a tárgyat, problémával állunk szemben. Ez a probléma egész általánosságban a civilizációnak a haladással való azonosítása, annyi, mint a társadalmat tenni a mesterség, ipar és munka haszonélvezőjévé. Világos, hogy a probléma megoldása érdekében az anyagi civilizációt nem lehet teljesen az egyéni értékelésekre bízni. Az ipar és gondolat termékeinek egyenlőtlen és alkalmatlan szétosztása mindég óriási pazarlással fog jární. Az egyén sohse fogja tettei céljául kitűzni a társas haladást. Mindég szűkkörű és pusztító politikát fog alkalmazni, kimeríti a földnek ajándékait, nem törődve sem a most élő többiek javával, sem az utódokkal, hanem kapzsiságával mindent be akar söpörni, tekintet nélkül valódi szükségleteire. Ha ezt valaha meg lehet akadályozni, ez csak áltál történhetik, hogy a társadalom áll az egyén helyére s a maga érdekeit fogja keresni, mint ahogyan az egyén keresi, s gondoskodni fog tagjainak jólétéről és kényelméről, mint ahogyan az egyén gondoskodik testi szerveinek egészségéről és épességéről.

A társas rendszer főhibái, mint tudjuk a társas súrlódás következményei, mit a XVII. fejezetben határoztunk meg. A probléma tehát a társas súrlódás csökkentésére redukálódik. A társas súrlódás főleg a természetes kiválasztás biológiai törvényének s a létért folyó küzdelemnek eredménye, mit gazdasági kifejezéssel versenynek nevezünk. Ezt az ember a belátó észnek befolyása alatt folytatja és különböző formáit a XXII. és XXIV. fejezetben írtuk le. A biológiai szociológus, ki látja, hogy ez azonos azzal, mi az állatvilágban végbemegy, fölteszi, hogy ez a dolgok egészséges állapota s a lehető legjobb helyzet. Azt képzelem, hogy e folyamat eredménye igazi társas haladás. Persze elfelejti, hogy az értelmi képesség eljövételével egészen új korszak kezdődött, s hogy a szerves fejlődésnek régi és lassú biológiai módszerét egy újabb és gyorsabb emberi módszer követte a környezet átalakítására s az emberhez való alkalmazására, úgy hogy az állati kapzsiság elvének fentartása anakronizmussá válik, elveszti minden előbbi értékét s mint egyetlen nagy akadály áll az emberi haladás útjában. Sok egyéni erő kifejtés történt letörésére. A kölcsönös függés és együttműködés társas állapota súlyos csapást mért reá. A munkamegosztás az iparban, melyben mindenki másnak dolgozik, még jobban kiszorította. Az értelmességnek, a nevelésnek és tudásnak széteszlása folytán történő terjedése általános rosszalásnak tette ki. Kereskedés, utazás s a népek, fajok általános érintkezése, mi felszabadította a gondolatot mindinkább népszerűtlenné tette. A rokonérzésnek az értelemmel együtt mutatkozó fejlődése hatalmas ellensúlyozója lett haladásának s lehetetlen észre nem vennünk rossz hatásának enyhítésére irányuló erő kifejtéseket. De még mindig él s valószínűleg mindezen erőket meghaladó feladat ennek teljes kiküszöbölése. Ha valamikor teljesen legyőzik, ez csak tudatos társas erő kifejtés árán fog megtörténni, mely az önző kapzsiság megtűrésére irányuló hajlandóságokat bölcsen megszünteti és melyeknek bölcs vagy sikeres voltára fölösleges kiterjeszkednünk. Csak az

a fontos, hogy tagadjuk, miszerint lehetetlen volna a társadalmat a béke és haladás e legveszélyesebb ellenségétől megszabadítani.

Azt fogják mondani, hogy ez az emberi természet megváltoztatását tételezi fel. A válasz az, hogy a belátó ész nem akarja mások veszedelmét. Ha önző céljait e nélkül is eléri, akkor nem fogja ezt akarni. Közte és a feltaláló belátás között csak az a különbség, hogy az utóbbi nem-érző lényekre irányul s elveszti erkölcsi vagy inkább erkölcstelen vonását. Az elv, mely valami fizikai erőt az emberi haszon medrébe kényszerít, semmiben sem különbözik attól, amely szerint az állatot társa kelepchébe csalja vagy az embert a másik kifosztogatja. Az alany célja csak a személyes haszon. Nem tudja, hogy ennek másokra mi a következménye. A feltaláló ép oly csaló, mint a szélhámos, csupán az a különbség, hogy akit megcsal, az nem érzi a sérelmet. Mindezeknek az az értelme és alkalmazása, hogy ha az egyén mások kárára történő kielégítésének minden hajlama eltűnnék, a kapzsiság elve élet vesztene. Erkölcstelen vonása megszűnnék. Ép oly hatásosan érvényesülne, mint bármikor és nem okozna bajt, sőt a jónak eszközévé válnék. A társas súrlódás főokának megszüntetése *a priori* nem lehetetlen s egyszerűen gyakorlati kérdés. Reá kell irányítani az értelemnek s különösen a feltaláló lángésznek fényét erre a nagy és égető kérdésre, s még csak nem is sejtethetjük, mi lesz az eredmény.

Ezeknek a problémáknak semmi köze az etikához. Ezek nem erkölcsi kérdések, bár megoldásukon múlik elsősorban a világ erkölcsi haladása. Ezek tisztán társas problémák és helyes vizsgálatuk csak a tudomány hideg világításában lehetséges. Ennek a tudománynak leghelyesebb neve a *meliorizmus*, az emberi vagy társas állapot javításának vagy jobbitásának tudománya.

XXXV. FEJEZET.

A TÁRSAS ESZMÉLET.

A társas differenciálódás értelmileg mindég sokkal előbbre volt, mint a társas integrálódás. Valamint a naprendszerben a külső tagok, a bolygók, nagyban felülmúlják a központi tömeget, a napot, abban a haladásban, melyen a bennük rejlő mozgás szétszórását s alkotó anyaguk integrálódását tekintve, keresztülmentek, ép úgy a társadalomban is, bár az egyének különböző időben és különböző fokon jutottak teljes eszméletére mind maguknak, mind a világegyetemnek, a társas tömeg, a társas szervezet legfőbb pszichikai középpontja még most is differenciálatlan, s nyers, homogén állapotban levő elemek káoszából áll. A társas eszmélet integrálódásának oly teljes a hiánya, hogy a társadalom, mint egész, még mindig sok többé-kevésbé távoli és független kisebb társaságokra oszlik, melyeket többé-kevésbé gyenge kötelékek fűznek egymáshoz, a politikailag függő államokat a nyelv és nemzeti jellemvonások, a különböző nyelveket beszélő s messze elválasztott népeket pedig a kereskedés. –

Dynamic Sociology, II, 397.

* * *

A társadalomnak kezdetben teljesen integrálódott eszmélete volt; úgy haladt tovább, hogy érdekeinek rendszeres megvalósítására független működési teret szemelt ki, mint ahogyan az értelmes, éleslátású egyén keresi életcéljainak elérését. – *Dynamic Sociology*, II, 249.

* * *

A társas fejlődés haladásában eljön az az idő, mikor az emberek társadalmi egyesült létükről eszmélni kezdenek s mikor e lét föltételeinek javítása tudatos vagy elhatározott erő kifejtés tárgyává lesz. Hogy az emberi történet melyik szakaszában kezd szerepelni ez a társas erő, azt itt nem kell kutatunk. Annyit kell kiemelni, hogy *van egy új társas erő*, mely egészen különböző jellegű azoktól, melyek az ember sorsát eddig irányították – tehát egészen más, mint azok a befolyások, melyek az egyéni állapot vagy faj kibontakozását kormányozták. Gondolkodásunkkal nem adhatunk egy arsznyt sem a testalkatunkhoz. A fajok, melyek a javulás folyamatát élik át, egyáltalán nem eszmélnék ama befolyásokról, melyek pályafutásukat meghatározzák. Az emberi fejlődéssel nem így áll a dolog. A civilizált emberiség tudja a társas föltételeken végbemenő változásokat s tudatosan és határozottan méri javulását. – Prof. J. E. Gairnes: *Fortnightly Review* XXIII. kötet. 1875. január 71.

* * *

De mindezeket nem érintem, csupán egy dologra, az *emberi haladás* társas elméletére akarom felhívni a figyelmet. Azonban nem a pusztán természeti fejlődést, vagy a szükség szerű törvények értelmében végbemenő eszméletlen haladást értem, hanem az *önmagáról eszmélő tudatos haladást* szabad törvény szerint, tudatos törekvést az egyén és a faj magasabb célja felé. – Joseph Le Conte: *Relation of Biology to Sociology*, 7.

* * *

Ha a fiziológiai és politikai test hasonlósága nemcsak azt jelenti, hogy ez az utóbbi micsoda és hogyan lett azzá, a mi, hanem azt is, hogy minek kellene lennie és mivé akar válni, akkor nem gondolhatok egyebet, mint azt, hogy az analógia valódi értelme teljesen ellentétes az állam működésének negatív felfogásával. Tegyük fel, hogy e felfogással meg egyezőleg minden izom azt tartaná, hogy az idegrendszernek nincs joga beleavatkozni az ő összehúzódásaiba, kivéve a mennyiben megakadályozhatja őket abban, hogy más izmok

összehúzóását gátolják; vagy minden mirigynek joga volna kiválasztásait korlátlanul végezni mindaddig, míg e kiválasztások más mirigyek érdekeibe nem ütköznének; gondoljuk el, hogy minden különálló sejt szabadon követné saját „érdekeit”, *a laissez faire*, mindenek ura szerint, mi lenne a fiziológiai testből?

Tény, hogy a test legfelsőbb hatalma gondoskodik a fiziológiai szervezetről, tesz érte s az egyéni alkotókat vaspálcával kormányozza. Még a vértestecskék sem tarthatnak népgyűlést a nélkül, hogy a vértódulás vádja alá ne, kerülnének, s az agy, mint más ismeretes despoták, azonnal éles töltéssel kel harcra ellenünk Ha tehát a politikai test és a fiziológiai test analógiája számít valamit, én úgy látom, hogy sokkal nagyobb kormányzási beavatkozásnak kedvez, mint a mai és mint én bármikor is látni szeretném. – Prof. T. H. Huxley: *Administrative Nihilism*.

* * *

Az eszmélet (*consciousness*) szót három különböző értelemben használták, először bármily érzésre alkalmazva, másodsor csak oly érzésekre, melyek az agyra vonatkoznak s melyekről az integrálódott szervezetnek tudomása van és harmadszor csak oly érzésekre, melyek az értelem jóváhagyásával és uralma alatt folynak le. Ez az utóbbi Schopenhauer és Hartmann értelmezése, mit pontosan nehéz meghatározni, de tisztán látható az akarat esetében, a mint ők értik ezt a funkciót, melyet mindig eszméletlennek tekintenek. Hartmann filozófiája az eszméletlenről alig több, mint az ily értelemben vett akarat filozófiája. De az eszméletnek pontosabb meghatározása szerint, mît a fiziológusok s a legtöbb filozófus elfogadtak, ez az érzésnek vagy érzőségnek leglényegesebb része annyira, hogy az eszméletlen érzés ellentmond önmagának. De minthogy az állati mozgással érzés jár, tehát fel kell tételeznünk az alsóbb ganglion-középpontokban is valamelyes eszméletet, bár az ego nem tud róla ép úgy, mint a hogyan az állatokról is föltesszük, hogy eszmélnek, bár szel-

lemi állapotairól nekünk nem beszélhetnek. Ugyanígy ki kell terjesztenünk az eszmélet szót a lények sorozatán lefelé addig, amíg érzést látunk bennük. Hogy ez egyértelmű-e az étellel, az vitás kérdés, mert a növényeknek közönségesen nem tulajdonítanak érzést. Azonban lehetséges, hogy az érzés már a növényi sejtek protoplazmájának mozgékonyosságával jár s minden protoplazmának tulajdonsága. De mert az érzés célja a szervezet védelme, ha azt más nem védi, lehetséges, hogy csak az ily szervezetek alakulásával fejlődött ki. Schopenhauer sokkal messzebből származtatja az akaratot s beleérti azt a kémiai affinitásba és minden fizikai erőbe. De minthogy az eszméletet az emberi akarattól is megtagadta, nem volt kénytelen keresni, hogy mely ponton tűnik az el végképen.

A fő ellenvetés, melyet felhoztak azzal a tanítással szemben, hogy a társadalom szervezet, az, hogy nincs eszméletének külön szerve. De minthogy az egész elmélet pusztán analógia, talán nem lesz nehezebb az agynak analogónját is megtalálni ép úgy, mint a többiét, melyeket oly gondosan kerestek. Ha megnézzük a társadalom alkatát, azt találjuk, hogy az egyéneknek nevezett külön egységeken kívül vannak bizonyos mértékben magasabb rendű egységei is, melyek mindenike egy-egy csoport egyénből áll. Ezek ugyan” különböző neműek és nagyon különböző a céljuk, nagyságuk, alkattuk és összetételük. Ezek az egyéncsoportok két általános osztályba sorozhatók, melyek alapjukban véve különböznek egymástól. Az egyik osztályba különbözően elnevezett szervezetek, társaságok, egyesületek, testületek, szekták, egyházak, felekezetek stb. stb. tartoznak. Mindezek egy sajátságban megegyeznek, bármennyire különbözők legyenek is egyébként. Egyik sem foglalja magában az egyetlen területen belül élő összes népességet. Sok közülök egyáltalán nem szorítkozik valamely területre vagy országra. Lehetnek tagjaik amaz ország különböző részeiben, melyben rendszeresen találkoznak, sőt más országokban is, vagyis lehetnek nemzetköziek. Viszont ha „helyi” társulatok, azaz nincsenek tag-

jaik bizonyos városon kívül, sohasem foglalják magukba ezen városnak összes lakosságát. Az ily társaságoknak tagjai közül sokan egyszersmind más társaságoknak is tagjai s a tagságok így kereszteződnek s néha össze is ütközhetnek. Ezen osztályba tartozó csoportokat együttvéve *részleges*, vagy *nem teljes* társas halmazoknak nevezhetjük.

A második osztálya e társas halmazoknak vagy egységeknek megkülönböztetés kedvéért *egyetemesnek* vagy *teljesnek* mondható. A különbség tényleg az, hogy ezek mindég egy területen belül élő összes lakosságot foglalnak magukban. Továbbá ha két ily szervezet egymásmellérendelt, akkor nem foglalhatják el ketten ugyanazt a területet és senki sem lehet két ily társulatnak tagja. De ez osztályba tartozó alárendelt szervezetek állhatnak egyetlen felsőbb szervezet alatt, melynek területe azonos az alárendelt területek összegével s az alárendelt szervezetek tagjai ama felsőbb szervezetnek is tagjai egyszersmind, mely ezek fölött áll. Minden részleges vagy nem teljes szervezetnek tagjai egyszersmind egy és csak egy egyetemes vagy teljes szervezetnek tagjai s ugyanily szervezetnek tagjai azok az egyének is, akik semmi részleges szervezetnek nem tagjai. Minden szervezet, legyen az részleges vagy egyetemes, bizonyos szabályok szerint kormányozza tagjait s az első osztályok szabályai többé-kevésbé különböző célra alakultak. Az utóbbi osztályba tartozó szervezetek azonban egyetlen célra vagy célcsoportra alakultak úgy, hogy míg a részleges társulások igen változó célúak, az egyetemesek ebben a tekintetben teljesen egyformák az egész világon. Ez az egyetlen cél vagy célcsoport, mely minden egyetemes szervezetnek egyetlen feladata, *a tagok általános jóléte*. A részleges társulások is gyakran alakulnak a tagok javára, de ez mindég valami speciális, megszorított jó; de alakulhatnak a tagok érdekeitől egészen független célra, mint a jótékonyági társulatok, melyek csak azoknak a javát akarják, akik nem tartoznak tagjaik sorába.

Az egyetemes szervezeteknek másik sajátossága, hogy a tagjaikon uralkodó szabályok nemcsak számosabbak és szí-

gorúbbak, hanem kierőszakolhatok. Ezt a részleges szervezettekben csak korlátolt mértékben találjuk. Az egyházak régebben büntettek, s a katolikus egyház ma is osztogat büntetéseket, de más egyházak büntetései gyengék s a kívül állók szemében aprólékosak. Azonban a területek *teljes* szervezétének hatalma van a tagok felett, még életüktől is megfoszthatja őket, ha vétkeik ezt a kormányzás szabályai szerint igazolják.

Az olvasó bizonyára észrevette, hogy az egyetemes vagy teljes szervezetek neve alatt a világ meglevő kormányformáit irtuk le s én gyakran gondoltam arra, hogy ha teljesen megszabadulhatnánk a kormány szótól, a társas kérdések vitatásában jobb eredményeket érnénk el. Semmi haszna sincs annak, ha kutatjuk, hogyan eredt a kormány s mily jogon működik. Hacsak nem akarjuk a bevallott anarkisták szerepét játszani s a kormányok ellen háborút indítani, legjobb elfogadni, hogy vannak s felhasználni őket, ahogyan lehet. Tény, hogy a társadalom a világnak majdnem minden részében oly szervezeti forma uralma alatt áll, mely magában foglalja az összes tagokat s korlátlan hatalmat gyakorol feletük, legalább külsőleg azoknak saját érdekében.

Valaki ellenvetheti azt, hogy a kormányzó szervezet igazi tagjai csak a kormányzásban résztvevő tisztviselők. Ez a *misarchisták* iskolájának álláspontja, kik rendesen azzal vádolják a kormányt, hogy az néhány politikus csapatja, a kik az idő szerint tisztséget viselnek. Valószínűleg tagadnák azt is, hogy maguk is tagjai azon ország kormányának, melyben élnek. De bizonyára tagjai azon társadalomnak, mely a kérdéses kormányzás alatt álló nemzetet alkotja. Továbbá a képviseleten alapuló országokban a szavazókat a kormányzás részének tekintik, mert szavazataik teremtik a kormányt. De különösnek látszik megvonni a határvonalat úgy, hogy a tisztviselők és szavazók a kormányhoz tartozzanak s a többi ne. A nem-szavazók közül is sokan támogatják a kormányt. Mért ne foglaljuk bele ezeket is? De ha a kormány tisztviselőkből, szavazókból, adófizetőkből áll, ez a

népnek igen nagy részét foglalja már magában. Továbbá néha igen nehéz megmondani, ki az adófizető. A puszta rangsor, mely szerint a tulajdont felbecsülik, ezt épen nem mutatja. De ha megpróbáljuk kikeresni az igazi adófizetőket, nemcsak a birtokosoknál nem lehet megállanunk, hanem ép úgy nem lehet kizárnunk a fogyasztókat sem. Mert az állami jövedelmeknek a fele azokból az összegekből áll, melyeket a nem-birtokosok fogyasztanak el, melyekért tehát meg is adóznak. Ugyanez áll az úgynevezett belső jövedelmekről. Ezeken a módokon kívül még igen sokfélekép járulnak a társadalom tagjai ama kormány támogatásához, mely alatt élnek. Vannak tehát a tisztségek viselésén s a szavazáson kívül más módok is, melyek szerint az egyének a kormányzásban részt vesznek. Mindenki, aki befolyást gyakorol politikai dolgokban, a kormány részének tekinthető s jól tudjuk, hogy sok asszony, aki maga nem szavaz, mások szavazatát meghatározza. Ezt a tényt mindég hangsúlyozták annak okául, hogy mért nem terjesztik ki a szavazatjogot az asszonyokra, t. i. azt mondják, hogy befolyásuk erősebb e nélkül, mint volna vele. Én nem hagyom jóvá ezt az állítást. Csak például említem arra, hogy mily világosan elismerik a kormányzásra gyakorolt befolyását azoknak is, akik nem szavaznak, sem nem tisztviselők.

Úgy látszik tehát, hogy nem lehet oly határt vonni, mely bárkit is kizárjon a kormány-szervezet tagjai közül, a kormányt tehát az igazságszolgáltatása alatt álló tagok összegének kell tekintenünk. Ha azonban valaki a kormány szó-
nak e használata ellen szólana, semmi ok sincs rá, mért ne tegyük helyébe a *nemzet* vagy az *állam* kifejezést. A név nem lényeges, csak az a tény, hogy van oly egyetemes szervezet, a minőt leirtunk.

A kérdés, melynek bevezetésére mindezek szolgáltak, a következő: mért ne tekinthetnők bármely adott országnak ez egyetemes vagy teljes szervezetét az állati eszmélet szervének analogonjául, hogy így az állati és a társas szervezet analogiáját teljessé tegyük? Az eszméleten mostani értelemben az

érző és az ismerő képességek együttesét értjük, mint az agy-idegrendszer tulajdonságait. Az analógia tehát teljessé van téve, ha a kifejtett állatok agyát a teljes és független nemzeti önkormányzatnak tesszük megfelelőjévé s az alárendelt ganglion-középpontok rangrendszerét a megfelelő alárendelt kormányoknak, mint város, község, megye stb. feleltetjük meg, melyek mindenikének oly feladatokat kell elvégeznie, melyek nem elég fontosak arra, hogy a középponti tekintély elé kerüljenek, mint ezt az állati szervezetben is láttuk. Ebből a szempontból a világ független politikai önkormányzatai vagy *nemzeted* egy-egy társas *egot* alkotnak, míg az alárendelt kormányok a társadalom különböző ganglion-középpontjai, melyek kisebb tevékenységeit szabályozzák.

Bármily szimmetrikusnak látszik is ez a rendszer, nem volna érdemes felhoznunk, ha nem járulna hozzá a társadalom mivoltának megértéséhez. Vajjon megteszi-e ezt? Talán a lehető legjobb meghatározása az eszméletnek ez volna: *az érzésnek tudása*. Ha a társas szervezetet alkotó egyéneket az állati szervezet *részeihez* hasonlítjuk, (azon részeket értve, melyek érző idegekkel vannak ellátva), akkor mindkettő nagy mennyiségű érzékeny pontokból, helyekből áll. Az állatban e különböző belső és külső helyekről jövő értesítések határozzák meg és szabályozzák a cselekedeteket, biztosítják a táplálkozást és őrzik meg a szervezetet a veszélyektől. Ez csak az egyénekre igaz. Nem terjed ki a fajra, vagy magasabb csoportokra. Tehát csak teljesen integrálódott s független politikai önkormányzatot lehet szervezethez hasonlítani. A nemzeti eszmélet oly módon vesz tudomást az egyének érzéseiről, mint az állati eszmélet az állati szervezet részeinek érzéseiről. A hasonlóság főleg mindennek céljában nyilvánul. Az állati eszmélet mindég az állat javáért dolgozik s láttuk, hogy a kormányzás egyetlen célja szintén az egyének jóléte. Vannak más tényezők is, mint újságok, híresztelések stb., melyek az egyéneket más egyének érzéseivel megismertetik, de ezek a tudásnak céltalan forrásai. A politikai eszmélet székhelyén elraktározott tudósítások-

kai ott csak azért törődnek, hogy történjék valami azoknak érdekében, akik a hírül hozott érzést tapasztalták. Ez szorosán analóg az érzés és mozgás tényeivel, melyek az idegrendszerben hasonló körülmények között mennek végbe. Az állatban az érzések mind a törekvő osztályból valók s kielégítendő vágyakat okoznak s a mozgásfolyamat azon izmokat huzza össze, melyek ama vágyakat kielégítik. A társadalomban az érzések ugyanebbe az osztályba tartoznak s a kormány felelős tettei ugyanezen irányban mennek végbe. Szükségleteket kell kielégíteni, jogokat kieroszakolni, bajokat orvosolni. A kormány tehát mind törvényhozó, mind igazságszolgáltató vagy ítélő cselekvéseiben, amennyiben egyáltalán cselekszik, a tagok akaratának szolgája ugyanúgy, mint ahogyan az agy az állati akarat szolgája. A következő két fejezetben az analógiát egy lépéssel tovább visszük, de itt elég lesz megjegyeznünk, hogy az csakis fiziológiai szempontokból alkalmazható. Valamint a társadalom biológiai felfogása mindenütt egészségtelennek mutatkozott a miatt, hogy a pszichológia közbeeső tudományát nem veszi tekintetbe, ép úgy az állati szervezet elmélete még analógiaképen is csak annyiban állhat meg, amennyiben az összehasonlítást a pszichikai szempontokra korlátozzuk.

XXXVI. FEJEZET.

A TÁRSAS AKARAT.

Bármik legyenek is a kormány céljai, világos, hogy eredete nem lehet más, mint a társadalom *akarata* (nem a „beleegyezés”, mely pusztán negatív, megengedő, hanem a pozitív, kifejezett akarat.) – *Dynamic Sociology* II. 230.

Csakis a kormány végrehajtó hatalma tudja, hogy melyek az állam igazi szükségletei. Folytonosan különböző irányokból érkező nyomásoknak van kitéve, melyek a kereskedelem, a gyárak s általában az ipar rendes működéseiből származnak. Ezeket a lüktetéseket azonnal meg kell éreznie, és törvényhozó hatalmát mindég a végletekig kihasználja, hogy e követelményeknek eleget tegyen. – *Dynamic Sociology* II 575.

* * *

Az egyéni akarat a szónak tulajdonképeni értelmében a törekvő képesség, az a képesség, mellyel az egyén vágyait kielégíteni igyekszik. Ennek segítségével marad fenn, ez vezeti szükségleteinek kielégítésében és épségének biztosításában. Minden külső és belső érzés, mely eléri az eszmélet küszöbét, mozgásban érvényesül s a megfelelő cselekvést okozza. A társadalomban az egyének szükségletei küzdenek azért, hogy a társas eszmélet küszöbét átléphessék, s hasonló visszahatásokat okozzanak enyhítésükre. A magas fejlettségű kormányokban ez az analógia nagyon világos s valami felelősség is járul hozzá, ami eléggé megfelel az egyéni akarat felelőségének. Azonban még az alsóbb és nyersebb formákban is

megtaláljuk a felelősségnek bizonyos fokát. Minden kormány, még a legeslegzsarnokiabb is, bizonyos mértékben felel az államnak, melyen uralkodik s minden kormány sokkal jobban megközelíti a dolgok illető állapotában lehetséges legjobb kormányformát, mint általában azt föltételezik. Például Oroszország mai kormányát közönségesen úgy tekintik, mint amely épen nincs összehangzásban a birodalom népével, ez azonban valószínűleg tévedés. E tévedés két forrásból ered. Egyik az, hogy akik szabadabb kormányforrna alatt élnek, hajlandók más társadalmakat saját társadalmuk mintájára ítélni meg. Elfelejtik azt az igazi okot, hogy kormányuk azért oly sokkal szabadabb, mert társadalmuk sokkal értelmesebb és mert a társadalom határozza meg a kormány jellegét. A második tévedés ez esetben az, hogy Oroszország népe ebben a tekintetben oly heterogén. Van egy nagy értelmes osztály, melyhez a kormányforma tényleg nem alkalmas és mely szükségképen szenved alatta. De ez az osztály számbelileg aránylag csekély s a kormány nem ezt képviseli. Inkább azt a nagy tömeget képviseli, melynek jobb kormány nem volna alkalmas. A kormánynak mindég a legrosszabb osztályhoz kell alkalmazkodnia s az értelmetlen polgároknak még kisebb osztálya is leszorítja aránytalan mértékben ez osztály fontosságához képest. Ez teszi az értelmes osztályt veszedelmessé és zavaróvá s vezet némelyeket arra, hogy ezt az osztályt inkább átoknak tekintsék, mint áldásnak. A társadalom minden követelményei közt a legnagyobb az, hogy az értelmiség egységes legyen, vagyis a szellemi és erkölcsi egyenműség.

A társas akarat megnyilatkozásaival kapcsolatban megjegyzendő fontos tény, hogy e megnyilatkozások a meglevő kormányokban oly gyakran időelőttiek és sikertelenek. A kormány folytonosan próbálja az egyének kívánságait kielégíteni, de erő kifejtéseinek nagy részével kudarcot vall. A főb-ekben azonban sikert arat, különben maga a társadalom is elbukik; azonban a sikereket nem veszik észre, ellenben a kudarcokat megragadják bizonyítékaul annak, hogy minden

kormányzó ténykedés hiábavaló. A kormány törvényeket alkot, mik nem érik el céljukat, egyik-másik épen az ellenkező hatást váltja ki, mint amit elérni akart. Sokat megszüntetnek közülük, mert sérelmesnek találják stb., stb. Itt nincs helyünk ama felületes érvek megválaszolására, melyek ily tényeken alapulnak. Bennünket most e kudarcoknak okai érdekelnek. Elsősorban ez az ok nem egyéb, mint ami az egyének akarattényeiben fordul elő. Ha az értelem az akaratot nem kormányozza, akkor ez szüntelenül oly cselekvésekre sarkal, melyek a kívánt célokat nem érik el, melyek épen ellenkező hatásokat okoznak, mint a minőket elérni akartunk s melyek sokszor sérelmesek arra, aki végrehajtja őket.

Világos, hogy ezek a kudarcok mindkét esetben főleg annak tulajdoníthatók, amit közönségeden tudatlanságnak mondanak. Ez azonban a tudatlanságnak egy sajátos fajta, t. i. az elvek ismeretének hiánya. Az egyéneken ez gyakran a fizikai törvényeknek, de legközönségesebben az emberi természetnek nem-ismerése. Ezen az emberi cselekvések indítóit értjük. A társas vagy kormányzásbeli kudarcok majdnem kizárólagosan a társas törvények nem-ismeréséből fakadnak. Ezen ismét az emberi cselekvések elveit értjük, de együttesükben. Más szóval azok, akik sikertelen vagy sérelmes törvényt hoznak, nem ismerik a társas erők természetét. Rendesen valami cél biztosítására irányuló vak buzgalom vezeti őket s az akarotnak az a természete, hogy a legegyszerűbb utón törekszik célja felé. A társas akarat ép úgy hat, mint az egyéni akarat, közvetlenül a vágnak tárgya felé. Ez csak a legegyszerűbb esetekben juttathat sikerhez. Ezt a dolgot elég részletesen tárgyaltam a *Dynamic Sociology* VIII. fejezetében a „*Direct Method of Conation*” cím alatt, tehát itt nem kell foglalkoznom vele. Csak azt hangsúlyozom, hogy eddig minden kormány főleg ezt a módszert használta, vagy ha alkalmazták is a közvetett módszert, ezt a társas jelenségek törvényeinek oly halvány ismeretével tették, hogy majdnem ugyanaz maradt az egész. így a kormányzásnak csak legegyszerűbb tényeit lehet sikerrel elin-

tézni és ezeket kielégítőleg vitték végbe. Az ezeket meghaladó kísérletek különböző sikerrel végződtek s a kormányoknak nagyon sok kudarcon és újabb próbálgatásokon kellett keresztülmenniök, míg megteremtették ezt a kis haladást, amit az állam magasabb kötelességeinek teljesítésében ma tapasztalunk.

Tehát a legnagyobb mértékben logikátlan dolog azt bizonyítani, hogy az állam nem fogja kiterjeszthetni hatalmát. Amit a társadalom kivan, annak teljesítését mindég meg kell kísérelnie és fogja is. Ha először kudarcot vall, akkor addig fog újabb próbákat tenni, míg végre erő kifejtéseit siker nem koronázza. Ha tudatlan, tanulni fog, ha másként nem, a kísérletek és tévedések módszerével. Az államférfiaknak mind magasabb és magasabb típusai fogják jelezni az emberiség haladó értelmiségét, míg végre megoldják a nehéz társadalmi problémákat. Teljesen értelmetlen dolog azt tartani, hogy a kormányzás tényei szükségképen arra a kevésre szorítkoznak, amit eddig gyakorolnak. Az egyetlen határ a társadalom java s ha még van valami új lehetséges mód, mely ezt a célt valami kormányzási tény segélyével keresztülviszi, akkor ez a tény be fog következni.

Alig látszik érdemesnek fölemlíteni az emberek bizonyos osztályának rendkívül szűkkörű felfogását, akik úgy beszélnek a kormányról, mintha az a néptől idegen s a társadalom igazi érdekeinek ellensége volna. Ha voltak is esetek, melyekben az uralkodó osztályok visszaéltek a társadalomhoz való viszonyokkal s ez bizonyos rövid korszakold) m és bizonyos országokban az ily felfogást igazolni látszott, az események hamar észretérítették őket; s ha volt király, aki azt képzelte, hogy ő az állam, abban a pillanatban is a társas akarat szolgája volt, melynek mihelyt nem engedelmeskedik, mind maga, mind utódai címüket, sőt életüket veszthetik. De az ilyen felfogásnak különösen nincs értelme a modern időkben, mikor a kormányok annyira érzékenyek a társas akarat hatásaira, hogy egyetlen ellentmondó szavazat leteszi az egész kabinetet és minden évben hivatkoznak a nép

szavazatára. A tény az, hogy a modern kormányok oly kevésbé mernek elnyomási terveket kezdeményezni, s annyira tekintettel vannak a közakaratra, hogy minden új lépést habozva s csak akkor lesznek, ha már bizonyosak a jó fogadtatásról és az általános helyeslésről. Ez az ország ma teljesen érett a fontos nemzeti újítások egész sorára, melyeket csak azért nem lehet végbevinni, mert a befolyásos polgároknak egy kis csoportja ellenszegül. A maradiság, a helytelenítéstől való félelem, az általános félenkség a néppel szemben, melyet az igazi kormánynak ismernek el, jellemzi az összes modern nemzetek törvényhozását. Minden újítás bevezetésére és elfogadására szükséges, hogy a népakarat pozitíve és hangsúlyozottan kifejezésre jutott legyen. De ha ez félreérthetetlen módon megtörtént, akkor az ilyen változtatásokat olykor túlságos hevesen viszik keresztül. A kormány mindinkább a társas elmélet szervévé s mindinkább a társas akarat szolgálatába szegődik. Az a kijelentésünk, hogy függetlenek vagyunk s hogy a kormány a hatalmat a kormányzottak „beleegyezésével” nyerte, már elavult. Ma már nem a kormányzottak beleegyezéséből, hanem pozitív módon nyilvánított akaratából származtatja a kormány a maga hatalmát.

XXXVII. FEJEZET.

A TÁRSAS ÉRTELEM.

A társas erőket csak azért kell kutatnunk, hogy felfedezzük, mily módon lehet hasznosságukat bebizonyítani. Ez az igazi tudományos ásatásoknak érintetlen mezeje, melyről nem tudnak korunk törvényhozói... Ha a társas jelenségek mezeje ugyanoly törvények alatt áll, mint a fizikai jelenségek, – akkor logikailag ugyanazt a sikert várhatjuk e törvények ismeretének arányában, mint amely az anyagi világban az ember felsőbbségét jelöli. – *Dynamic Sociology* I. 43.

* * *

Az ember ne higgye, hogy olyan, mint az állatok, sem azt, hogy olyan, mint az angyalok; az sem kell, hogy ne legyen tudomást sem azokról, sem ezekről; hanem az, hogy tudjon azokról is, ezekről is. – Pascal: *Pensées* II. 85.

* * *

Az I. részben előadott ama fontos igazság, hogy az érzés, mint az élet megőrzésének eszköze, fejlődött ki ott, ahol más eszközök hiányoztak, alig fontosabb, mint a II. részben kimondott nagy igazság, hogy az értelem a lények oly céljainak biztosítására alakult, melyeket a vezetés nélkül maradt akarat nem biztosított volna. Leírtuk ama különböző formákat, melyeket ez a képesség e feladatának véghezvitelében fölvelt s vázoltuk haladásukat és sikerüket. Láttuk, hogy a létnek tisztán biológiai célját sikeresen vitték keresztül az értelmi működések önző formáival, de az a forma, mely a

társas baladásához és a civilizációhoz vezetett, a feltaláló lángésszé fejlődött feltaláló képesség volt, mi a természet minden anyagi és dinamikus eszközét az ember kezébe adta. A XXVIII. fejezetben leírtuk ennek a képességnek pontos természetét és hangsúlyoztuk sikerének titkát.

Az állatvilágban az akarat közvetlen erő kifejtéseit, melyek a lények magasabb céljainak biztosítására irányultak s a szerves fejlődést akadályozták, míg az értelmi képesség meg nem született s új és csodálatraméltó lökést nem adott neki, örökös kudarc kísérte. Ez a kudarc a társas akarat erő kifejtéseit is jellemezte s jellemezni is fogja mindaddig, míg a társas értelem ki nem fejlődik s el nem kezdi szervezni és a társadalom szolgálatába nem állítja az emberi természet erőit.

Igaz, hogy tekintélyes haladás történt már ebben az irányban, de mint az állatvilágban, itt is az önző formák kerültek először használatba. Ezek foglalják el ma is a legnagyobb tért a törzseknek törzsekhez s a nemzeteknek nemzetekhez való viszonyában. Valamint az egyén számára az önfentartás az első természettörvény, ugyanúgy áll a dolog a törzsekkel és nemzetekkel is, és ezen elsőrendű törvénynek engedelmessé a kollektív ember a legnagyobb erő kifejtéseket gyakorolta, hogy az akarat parancsait sikeressé tegye. Itt tehát az értelmi segítség legnyilvánvalóbban mutatkozik. A két főirányt, melyben ez érezhető volt, a XXIII. fejezetben tárgyaltuk s láttuk, hogy a háborúban a stratégia s békében a diplomácia formájában jutott érvényre. Mindezekhez azonban megtorló törvények járulnak, köteleességek kijelölése s más erő kifejtések sokasága, hogy a vetélytárs nemzeteknek gátat vessenek s a nemzeti épséget és ipari jólétet biztosítsák. De a feltaláló képességnek, gyakorlása nemzetek részéről más nemzetekkel szemben ritka. Még ritkább saját polgáraival szemben. Itt nyílik meg a nagy alkalom s ezt kell röviden megfontolnunk.

A dinamikai szociológiában tisztán megfogalmaztuk az elvet s adtuk néhány példáját azon alkalmazásoknak, me-

lyek eddig történtek. Valószínű, hogy a legfontosabb példák azok, melyek a különböző pénzsegélyekre vonatkoznak. A postai és okmány bélyegek bevezetése igazi szellemes fogás volt a törvényhozó részéről s van ilyen több is. Azonban itt az elvnek még óriási kiterjesztése lehetséges. Kétségtelen, hogy egykor a törvényhozás minden részében érvényesülni fog. Semmi sincs ami annyira megszüntethetné az ódiumot, a mi a kormánynak tetteit kíséri, legyenek azok még oly szükségesek is. Nemcsak, hogy az összes bevételeket a mostaninál sokkal kevésbé bosszantó és sokkal helyesebb módon fogják beszédni, hanem a kormánynak majd minden ténye kellő találékony ságu államférfiak munkája árán oly enyhén és könnyen lesz elintézhető, hogy a társadalom alig fogja megérezni a törvény ránehezedő súlyát.

Az elv maga teljesen azonos a mechanikai feltalálás elvével, az egyetlen különbség az, hogy fizikai erők helyett társas erőkkel, dolgok helyett emberekkel foglalkozik. Az a szellemesség, a mit az ember a vadállatokkal való bánásmódban mutatott, mikor azokat megszelidítette s leghasznosabb szolgálíává tette, s melynek révén a természet alsóbb birodalmainak föltétlen urává tette magát, mutatja, hogy a feltaláló képesség sikerrel vetekedhetik az életerőkkel s a pszichikai erőkkel. Ugyanezen elméleti képességnek csak valamivel magasabb fokát kívánja az emberi állat megszelidítése s a társadalomnak ép oly kevéssé veszedelmes és hasznos szolgálíává tétele, mint a milyen szolgálíái a háziállatok az embernek. Mindenekelőtt attól a gondolattól kell megszabadulnunk, hogy lehetségesek lényegükben rossz hajlamok. A mikkel az ember el van látva, azok mind hasznos célra alakultak. Természeteseknek kell elismernünk őket s az erőkifejtést, mi hasznos mederbe tereli ezeket is, mint a tüzet, szelet, vizet, elektromosságot stb. – a mechanikai feltalálás irányítja. A nyers parancs helyett: ezt ne tedd, oly módszereket kell kitalálni, melyek szerint a természet-törvények értelmében cselekvő ember legalább is veszélytelené s ha lehet hasznossá válik. A helyett, hogy várnánk, míg a cselekvés természetes

eredménye a legtöbb esetben bajt okoz másoknak, a környezet találékony változtatásával ezt teljesen meg kell akadályoznunk. A moralisták arra a lehetetlen feladatra vállalkoztak, hogy az ember úgynevezett rossz hajlamait megszüntessék. A meliorizmus azt tanítja, hogy ilyenek nincsenek, azonban a természeti ösztönök folytán végbevitt cselekedetek rossz következményei megakadályozhatók. Vágyak mindég lesznek, mert így van alkotva az ember, de ezek csak a maguk kielégítését követelik. A másoknak megbántása csak véletlen s a probléma az, hogy e másokat félretegyük az útból.

Igaz, hogy az emberi vágyak természete megváltoztatható. Ugyanazon egyéni akaratnak egészen más vágyai lesznek, ha egy bizonyos környezetben nevelkedik, mint akkor, ha egy egészen más környezetbe került volna. És ez az uralkodó érv a helyes társas környezet megteremtésére. A vágyak s az embereknek ezekből folyó viselkedései gondolataiktól azaz véleményüktől és hiteiktől függenek, ezek pedig a nevelés eredményei a szó legtagabb értelmében. Tehát elsősorban a neveléssel kell törődnünk s mint a *Dynamic Sociology*-ban kimutattam, a társadalom legelső kötelessége arról gondoskodni, hogy minden tagja egészséges nevelésben részesüljön. Ez nem hasonlítana ahhoz a neveléshez, mit elfogult egyének adnak bizonyos megokolatlan hitek beoltásával, hanem kizárólag abban állna, hogy a legfontosabb tudásnak legnagyobb mennyiségét adjuk át, a hitek pedig hadd gondoskodjanak magukról. Ez volna az egyedüli, a mi az összes emberi hajlamoknak kivonná a karmait. Ha azonban ez a kezdőlépés meg is történt s a világnak minden gyakorlati tudása a társadalom minden tagjának birtokába került, még hátra van, különösen az átmeneti korszakban, mielőtt az ilyen újítás gyümölcsözőné, a kollektív találékonyságnak táj mezőn való gyakorlása. Minthogy a boldogság az ember nagy célja, a társas értelem problémája nem kevesebb, mint a boldogság szervezése. A társadalom meglévő bajai oly nagyok s oly egyetemesek, hogy az első lépések inkább ezek enyhítésére és megszüntetésére, mint a pozitív életörö-

mök növelésére és terjesztésére fognak irányulni. A míg van enyhíteni való fájdalom, addig az öröm fokozása szentségtörésnek látszik. A társas értelemnek tehát először és mindenekelőtt a társas súrlódás csökkentésének nagy problémájával kell megküzdenie. A társas gépezet minden kerekét gondosan ki kell kémlelnie az ügyes gépésznek gyakorlott szemével, hogy a súrlódás igazi természetét felfedezze s mindent eltávolítson, a mi a rendszer tökéletességéhez nem szükséges.

A módszerre való tekintettel, mellyel mindez keresztülvihető, egy végsőt kell mondanunk. Mielőtt az ily társas felujulás megkezdődhetnék, a törvényhozás egész elméletében nagy változásnak kell végbemennie. El kell ismerni, hogy a törvényhozó igazi feltaláló és tudományos felfedező. Kötelessége, hogy a társas fizika elméletében és gyakorlatában teljesen jártas legyen. Módokat és eszközöket kell kitalálnia ama nép érdekeinek előmozdítására, melynek törvényt alkot.

Világos, hogy ez a mai módszerekkel lehetetlen. Parlamenti szabályokkal kormányzott összejövétel a leghelytelebbs módszer a milyet csak képzelni lehet. Képzeljük el az ország összes feltalálóit egy teremben összegyűlni elnök vezetése alatt a célból, hogy a jövő gépeit kitalálják, s képzeljük el, hogy legjobbnak ismerik el a többség szavazatát. Vagy gondoljuk el, hogy gyűlésen próbálnak tudományos felfedezést csinálni. Vannak tudományos társulatok rendesen felolvasások, felfedezések bemutatása céljából, mik a laboratóriumban születtek, s az ilyenforma törvényhozó összejövetelek ellen nem is lehetne gáncsot emelni. De mindkét esetben az igazi munka a gondolkodás, kutatás, megfigyelés, kísérlet s a törvények és elvek felfedezése s ennek másutt kell történni megfelelő feltételek között, vagy a nyílt mezőn, vagy a dolgozószobában.

Első tekintetre képtelenségnek tűnhetik fel az az állítás, hogy a törvényhozás ily módon mehet végbe, de kevés gondolkodás meg fogja mutatni, miszerint ez nemcsak hogy

nem képtelenség, hanem a felvilágosult országokban már ma is erős hajlandóságot látunk a törvényhozás ezen módja felé. Ismeretes tény, hogy ma az igazi törvényhozás nagy részét bizottságok végzik. A törvényhozó bizottságok tagjait nagy gonddal választják, tekintettel a különböző tárgyakban való jártasságukra. Ezek a bizottságok valóban *tanácskoznak*. Kutatják az előttük álló kérdéseket, meghallgatják a tanúságokat és kéréseket, és minden ajánlott módszert mérlegelnek. Ez igazán tudományos s mélyenfekvő elvek fölfedezéséhez vezethet. Hacsak párhajlamok félre nem vezetik őket, akkor nagyon közel jutnak az igazsághoz s gyakorlati és hasznos rendeleteket hoznak. A testület, melyhez ezek a bizottságok tartoznak, tiszteli elhatározásaikat és rendesen elfogadja ajánlataikat. A többi tagok rendesen nagyon keveset tudnak a kérdések érdeméről vagy legalább is nem tanulmányozták azokat, s így bíznak azoknak ítéletében, a kik értenek a dologhoz. A bizottságok munkája tehát eddig legjobban megközelíti a társas kérdések tudományos vizsgálatát. Fejlődőben vannak, s rendeltetésük, hogy a nemzetek törvényhozásában mind nagyobb szerepet játsszanak.

Van még egy fontos módszer, mellyel a társas értelem az emberi ügyekben alkalmazást találhat. Az elmélet az, hogy a kormány végrehajtó elemei csak igazgatják a nemzeti ügyekbt. Ez nagy tévedés. Az ország igazi törvényhozásának nagy részét a végrehajtó hatalom végzi. A különböző hivatalok helyzetüknél fogva érzékenyebben érzik a nép érverését, mint a törvényhozás. A tisztviselők, kikre a közigazgatás van bízva, bizonyos ágakkal azonosakká válnak s a közönség őket szólítja fel, hogy szükséges újításokat hozzanak be. Minthogy az ily követelmények kielégítése érdekében törvényes hatáskörüik határára lépnek, ezzel már bizonyos mértékben törvényt hoztak, a mire nem gondoltak azok, kik alkották ama törvényeket, melyek alapján e hivatalok megalakultak, végül pedig ajánlatokat tesznek a törvényalkotó hatalomnak. Ez rendesen elismeri az ily ajánlatok bölcseségét, a törvénybe igtatja őket s így szélesíti a kormány

közigazgatását, igazságszolgáltatását. Az ilyen törvényhozás a szó valódi értelmében tudományos. A közönség szükségleteinek ismeretén alapul. Meggondolásnak s érett ítéletnek volt alávetve. Oly módszer, mit évenként jobban és jobban használnak és eredményei rendszeresen sikeresek és állandóak.

A történet az államférfiúnak a törvényhozásra újabb alapot ad. Ma meg lehet szerezni a nemzetek ipari történetének ismeretét, igaz, hogy nem teljesen, mert sok elveszett belőle korábban, mikor a történetet úgy fogják fel, hogy csak az államnak s azoknak működéséről kell beszámolnia, kik az állam fejei, azonban ez is elég arra, hogy a törvényhozónak értékes vezetője legyen. Senki se tartsa magát képesnek a törvényhozásra, a ki nem ismeri legalább a modern nemzetek történetét, különböző pénz, adó, közmunka, nevelési stb. rendszereiket, katonai és hajózási eszközeiket, általános jogtudományukat, alkotmányos és megíratlan törvényeiket. Persze azt fogják mondani, hogy kevés törvényhozó van ennyire tájékozva s ez igaz, azonban ezek a kevesek fognak legtöbbször járulni az állam tetteinek irányításához s fognak például szolgálni azoknak, a kik valami politikai drámában vezető szerepet akarnak játszani.

Van továbbá egy statisztikai módszer is. Senki sem tagadja, hogy ez a törvényhozásnak gyorsan válik vezető tényezőjévé. A statisztika egyszerűen a kormányzás tudományának alapjául szolgáló tények összesége. Tényleg magában foglalja a politikai tudomány indukcióit s az induktív módszernek ebben a tudományban ugyanaz az értéke, mint más tudományokban, ez az egyetlen igazi alapvetés. Ma nincs nagy állam, mely ne igyekeznék statisztikát gyűjteni. A világ első nemzeteinek legnagyobb része ezt igen nagy mértékben űzi. A *census*, a mi nemrég csak az állam népességének pusztá felsorolása, felszámlálása volt, most kimerítő bepillantást jelent az összes ipari, kereskedelmi és életfeltételekbe. Ezen és sok más módon szolgáltatják a kormányok törvényhozóinak a legfontosabb tényeket, melyek vezessék őket

azon újítások elfogadásában, melyek a nép jólétére szükségesek.

Még sokféle mód lehetséges a tudományos törvényhozás állandó fejlesztésére s a nélkül, hogy nagyon optimisztikusan fognók fel a dolgot, azt a tényt állapíthatjuk meg, hogy forradalom nem szükséges a kívánt fokozatos átalakítások létrehozására s mindannak megvalósítására, amit ebben a fejezetben jövendöltünk. A szükséges újításokra szolgáló gépezet már megvan s csupán az kell, hogy a fejlett társas értelem uralma alá kerüljön. Az államférfiúi tulajdonságok fejlődnek. Több gondot fordítanak az állam és társadalom kérdéseire, mint azelőtt s az egészséges haladás jelei félreismerhetlenek. Egy modern Solon az államférfiút így definiálta: „sikeres politikus, aki halott”. Kétségtelenül az volt a szándéka, hogy ostorozza minden koroknak azon hajlamát, hogy a közélet alakjait életükben ócsárolják s haláluk után felmagasztalják. És nagyon jó volna, ha nemcsak azokat néznék a távoli jövő fényében s becsülnék a bennük alakuló történet világitásában, akik valamely adott korszakban az állam hajójának kormányánál állanak, hanem azon irányító társas értelemnek műveit is, mely a hajót szelídebb vizekre kormányozza.

XXXVIII. FEJEZET.

SZOCIOKRÁCIA.

Hogy ezt a társas jelenségek szabályozására irányuló általános mozgalmat az emberi történet minden más tényétől megkülönböztessük, s egyszersmind elkerüljünk minden ellenezhető kifejezést s a fogalmat a legtágabb értelemben juttassuk kifejezésre, leghelyesebb lesz azt *szociokráciának* neveznünk. Ma már késő azt hozni fel ezen kifejezés ellen, hogy görög-latin-hibrid képződmény, mert tudjuk, hogy a görög nyelvben nincs a szó első felének megfelelő gyökérszó és a legelső tekintélyek is sok hasonló szót használnak. Egészen mást jelent, mint a demokrácia, mi határozott szervezetformára mutat, a mi szavunk pedig nem. A szocializmus szó is rokonnak látszik vele, de ez már nagyon is határozott értelmű s nagyon is arra szorítkozik, hogy a politikai intézmények meglévő állapotán változtasson. A társas szervezet e formái a meglévőkkel ellentétben állanak, a szociokrácia pedig csak a kormányzó rendszer hiányával áll ellentétben, és a pozitív társas cselekvések szimbóluma szemben a közgazdászok *laissez faire* iskolának pusztá negatívizmusával. A kormánynak minden formáját jogosnak ismeri el s a forma helyett a lényegre tekint és kijelenti, hogy bármiként legyen is szervezve a társadalom, kötelessége tudatosan és értelmesen cselekedni saját érdekeinek megőrzésében és sorsának megalkotásában, mi egy felvilágosult korban be is fog következni. – *Fenn Monthly* XII. Philadelphia 1881. máj. 336,

Azonban a társas dinamikának másik ága, mely az eddig leirt aktív és pozitív erők befolyásait írja le, ez erők tanulmányozását szükségképen alkalmazásuk művészetével kapcsolja össze, mi tisztán emberi folyamat és teljesen magának az embernek cselekedetein múlik. Ezt a művészetet nagyon alkalmasan nevezhetjük *szociokráciának*, bár ugyanaz, amit néha *politikának* neveztek, ennek a szónak sokkal tágabb értelmet adva, mint szoktak rendesen. Van tehát eddig társas statikánk, negatív és pozitív társas dinamikánk, mely három osztályra föltétlen szükségünk van, hogy a szociológia igazi tudomány lehessen. – *Dynamic Sociology* II. 60.

* * *

Tudjuk, hogy épen ugyanezek a mesterséges eszközök módosították a törvények működését minden más tudományban le a biológiáig s többé nem kételkedhetünk, hogy ugyanez az erő a társas jelenségekre is hat. Ez az aktív társas dinamikának tartománya, vagyis a szociokrácia, mit Comte már homályosan látott, de amit felismerni követői eddig elmulasztottak. – *Dynamic Sociology* I. 137.

* * *

Legyen szabad felhívnom a figyelmet arra a fontos irányzatra, melyből Spencer nagy művei legerősebben megragadják az elmét, egy lehetőség közlésével, mit Spencer maga sem ismert és becsült meg teljes mivoltában s befolyásában. Emerson, egyike azoknak, kiknek bölcs mondásait Spencer saját megjegyzéseiben sokszor ismételte, azt mondta a világ legnagyobb művészeről, hogy „jobbat alkotott, mint gondolta.”. Nem lehetséges-e, hogy a világ legnagyobb filozófusai is jobbat alkottak, mint gondolták. Nem lehetséges-e, hogy mikor megmondták nekünk, mi a társadalom s hogyan lett ilyenné, tudatlanul megmutatták az utat, hogyan tehető jobbá? Mikor lerakták az elveket, melyek szerint a társas jelenségek a természetben végbemennek, nem tehették-e lehetőségessé, hogy amaz elveket a közel jövőben

magasabb társas szükségletekre alkalmazzuk? Merem jövendölni, hogy mikor Spencer így fölépítette a *szociológia* rendszerét, utat készített e tudománnyal a *szociokrácia művészetének* megalakulására, – *Herbert Spencer on the Americans and the Americans on Herbert Spencer*, 79.

* * *

Így tehát ez a legmagasabb művészet, a kormányzás és társas szervezkedés művészete, a tudomány támogatása nélkül a tökéletesség magas fokát érheti el; de ha egyszerűen mesterség, akkor gyorsan tetőzik és hanyatlik, vagy megkövesül és változhatatlanná lesz, mint Kínában és Japánban láttuk ... De ha egyszer megértik a szociológia tudományos elveit, ha tudomány, vagy öntudatos ész fogja vezetni a társas fejlődést, akkor haladásának nem lehet határa. Azonban jegyezzük meg, hogy a végtelen haladás teljesen más elvek bevezetésének köszönhető, mint amelyek a tisztán állati természetből származtak; ez a haladás megsérti az anyagi szervezeteknek tökéletes analógiáját – *Joseph Le Conte: Popular Science Monthly* 1879. febr. XIV. 429.

* * *

Miféle igazság az olyan, hogy egy gazdag aranykovácsnak vagy uzsorásnak, vagy röviden akármelyiknek azok közül, akik nem csinálnak egyáltalán semmit, vagy ha csinálnak valamit, az olyan, hogy az államnak nem nagyon szükséges, hogy ezeknek mulatságos és kellemes életük legyen akár lustaságuk, akár haszontalan üzleteik folytán! Ha ezalatt szegény munkások, vasművesek, ácsok, szántóvetők oly nagy és folytonos fáradozásban vannak, minőt az igavonó barmok is alig volnának képesek kiállni és fáradozásuk oly szükséges, hogy nélkülök az állam nem maradhatna fenn és nem élhetne egy évig, – és ezek oly kemény és szegény sorsban éljenek, oly nyomorult és keserves legyen az életük, hogy a dolgozó állatok sokkal jobb és kedvezőbb állapotban vannak? És még ezenfelül a gazdag emberek nemcsak egyéni csalfaságból, hanem

törvény szerint is mindennap elvesznek valamit ezeknek napi kenyeréből. És bár igazságtalannak kell tartanunk, hogy ily rossz bánásmóddal fizetik vissza nekik azokat a fáradalmat, melyekkel a közjóléten dolgoznak, épen ellenkezőleg az ő rossz és igazságtalan eljárásaiknak (ami még rosszabb), az igazság nevet adták és mindezt a törvény erejével támogatják, így ha én igazán elmémbé veszem a ma virágzó állatok bármelyikét, nem látok bennük egyebet, mint gazdag emberek bizonyos szövetségét, kik a saját jólétüket a közjó neve alatt szerzik meg. Mindenféle eszközöket és fogásokat találnak ki először arra, hogyan tartsák épségben azt, amit igazságtalannul összegyűjtöttek s azután arra, hogyan béreljék és zsákmányolják ki a szegény munkások erejét oly kevés pénzért, amennyiért csak lehet. Mikor ezeket a fogásokat a gazdag emberek a közösség színezetével látták el, tehát a szegény emberekre is érvényesítették, akkor törvény lett belőlük. – Thomas More: *Utópia*. 158-160.

* * *

Mindeddig főleg a társadalom tudományára és pedig annak pszichológiai szempontjaira fordítottuk figyelmünket. De minden alkalmazott tudományhoz tartozik egy megfelelő mesterség, művészet. És bár a társas művészet nem más, mint ugyanaz a kormányzás, melyről már oly sokat kellett beszelnünk, mégis e társas összetétel nem volna teljes, ha mélyebben nem bocsátkoznánk e művészetnek mint a társas eszmélet, akarat és értelem termékének vizsgálatába. Be kell vallanunk, hogy a mai kormányok, mindazok mellett, mi kedvezőt róluk mondtunk, ezt csak igen kis mértékben valósítják meg. A társas eszmélet még rendkívül halvány, sokkal jobban megfelel valami *coenobium*, pl. a *Flagellata* és *Ciliata*, mint a fejlettebb állatok eszméletének. A társas akarat tehát összeütköző vágyak halmaza, melyek egymást nagyrészt közömbösítik s a mondott irányban igen csekély haladást eredményeznek. A társas értelem szerény vezetőnek bizonyul, nem mintha nem volna elég erős, hanem azért, mert a társa-

dalomra döntő fontosságú dolgok tudása korlátolt, s ami van, az főleg azoknak birtokában van, akiknek az állam ügyeibe semmi beleszólásuk sincsen.

A *Dynamic Sociology*-ban kijelöltem, hogy mit tartok én a dolgok ez állapotának javítására szolgáló egyetlen lehetséges módszernek s ezt logikailag rendezett bizonyítással igyekeztem támogatni. „A fontos tudás maximális mennyiségének általános elterjedése” volt a végső formula, miben az eredmény kifejezésre jutott, s kimutattam, hogy elérése nemcsak hogy megvalósítható, hanem könnyű és egyszerű is, mihelyt a társas értelem eléri azt a fokozatot, melyen fontosságát tisztán elismerik. Csak miután a társadalom elméje, vagyis eszmélete, akarata és értelme elég hosszú ideig alkalmazta ezt a formulát a kívánt eredmények elérésére s mikor ezek oly viszonyban fognak állani a társas szervezethez, a minőben az egyéni elme áll az egyéni szervezethez, akkor várható a kormányzás teljesen kifejlett művészetének megjelenése. Ez a művészet olyan természetű lesz, mint a többi, melyekről a II. részben volt szó. A feltaláló képességnek terméke lesz, mit a feltaláló lángész tökéletesít és a tudományos felfedezésnek tudományos módszerrel és szellemben való érvényesítése fog rendszerezni.

Ezekkel szemben a múlt és jelen kormányait tapasztalatiaknak nevezhetjük. Hasznosak, mint minden tapasztalati mesterség, szükségesek és korukhoz, országukhoz alkalmazkodnak, a társas fejlődésnek és civilizációnak céljait szolgálták és szolgálják. Sok különböző formában jelentek meg, melyek közül a legfőbbeket monarkiának és demokraciának nevezik. Ezek a szók azonban sohasem egészen pontosak s ma sok esetben félrevezetőek. Európa monarkiái, talán két kivétellel, ma mind demokraciák, ha egyáltalán van ilyen, s egyik-másik, amely még jobb szereti monarkiának nevezni magát, demokratább, mint azok, melyek köztársaságoknak mondják magukat. És Amerikában, ahol egyetlen kormány sem monarchikus forma, némelyik határozottan autokrata és a választások vagy forradalmi jelek, vagy pusztá csalások. A kormá-

nyok elnevezései tehát épen nem utalnak igazi jellegükre. Pontosabb osztályozás volna ez: *autokráciák*, *arisztokráciák* és *demokráciák*. Az arisztokrácián uralkodó osztályt értenénk, mely nem szükségképen legfelső, de annak tartják. A legtöbb monarchia ebbe az osztályba tartozik. Az arisztokrácia nem csupán a királyi család vagy a dinasztia, hanem ezzel együtt a nemesek, a papok és más kiváltságos személyek is, mert ezek mind valósággal az uralkodó osztályba tartoznak. A legtöbb európai ország a két első fokozaton át már a harmadikba jutott. Némelyiket még a másodikba sorozhatjuk, ellenben a legtöbb félig civilizált, barbár vagy vad nemzet még nem emelkedett ki a legelsőből.

A II. részben kimutattuk, hogy az értelem, mint az akaratnak az egyén céljainak előmozdításában segítője, fejlődött ki és a *Dynamic Sociology* VII. fejezetében kiemeltük, hogy szerzésének sokféle módjai között a kormányzás vezető szerepet játszott. Ez még feltűnőbbben áll az autokráciában és az arisztokráciában. Kevésbé a demokráciában s végül a hivatásos politikus kezébe kerül. A kormány ellen intézett, ma oly divatos támadások nagy része azon alapul, hogy a történelem nagyon élénken festi az uralkodó osztályok tetteit az autokrácia és arisztokrácia korából s ezek a támadók feledik, hogy a teljesen felvilágosult nemzetek meghaladták ezt a fokozatot s a demokrácia fokán vannak. De a kormánytól való félelem és rettegés él, kísértete újra meg újra visszajár és nem akar megpihenni. Bár a modern kormányok, főleg a rájuk irányuló ismeretes gyűlölködés folytán, alig merik keresztülvinni azoknak nyomatékos akaratát, akik teremtették őket s haboznak minden előre tett lépésben attól való félelmükben, hogy valami népszavazás elsöpri őket, mégis a legféltékenyebb örökösnek és heves vádaknak célpontjai. Így mindez nagyban gyöngíti a hasznosságukat s a társas haladás és reformok lassúvá válnak.

Azonban nem kell azt következtetnünk, hogy az emberi természetet megváltoztatta az autokráciáról a demokráciára történt áttérése. A terjeszkedés szelleme nem fogyott meg,

csak módszert változtatott. Valamint a társadalom a kormány intézményének megteremtésével véget vetett a gyilkos viszályoknak, melyek létét fenyegették, ép úgy mikor az arisztokráciát s az autokráciát megdöntötte, az autokratától s az arisztokratától elvette azt a hatalmat, hogy a tömegeből éljen. De az agyafúrt egyének élesszemű önzése azonnal más eszközöket keresett a föltételek javítására s ez azoknak rovására történt, akik ezzel az elnyomhatlan értelmi képességgel kevésbé voltak ellátva, vagy gyakorlására kevésbé kedvező körülmények között éltek. Amit az államférfiúi ügyesség nem tudott biztosítani, azt másfajta ügyességgel kellett elérni. És a kormányok gyengeségében hamar megtalálták azokat az eszközöket, melyekkel sokkal többet el lehet érni, mint a leg-erősebb kormányforma segítségével. Amit többé nem lehetett keresztülvinni az egyetemes vagy teljes társas szervezetek segélyével, azt könnyen elérték a részleges vagy nem teljes társas szervezeteknek egyik-másik nemével, melyekről a XXXIV. fejezetben beszéltünk. Ama merev rendszer mellett, mely az egyén törvényes jogainak védelmére kifejlődött, semmi sincs az ilyen irányú haladásnak útjában.

A demokrácia irányában történő visszahatás a társas haladás ritmusának törvényét követve, célul tűzte ki s nagyrészt el is érte egy negyedik fokozatnak megteremtését, mit helyesen nevezhetünk *fiziokráciának*. Alig foglal magában egyebet, mint azt, amit azok a francia közigazdászok akartak, akik fiziokratáknak nevezték magukat. Mellőzve sajátos terveiket, melyek Franciaország sajátos viszonyaiból származtak, ez a mozgalom egészen más volt, mint az, mi nemsokára ezután Angliába ment át s oly gyors haladást tett, hogy a közvéleményt teljesen birtokába kerítette, s alapját szolgáltatva ez ország politikai filozófiájának s annak a társas és gazdasági tudománynak, mit a tanszékekből mindenütt hirdetnek, ahol angolul beszélnek. A fiziokrácia inkább gondolkodásmód, mint kormányforma, napjainkban individualizmus néven szerepel és oly messzire viszik, hogy valóságos anarkizmussá nő, mely minden kormányzást az úgynevezett természettörvények működésére szorít vissza.

Az általános eredmény az, hogy a világ, mely az autokrácia és arisztokrácia fokozatain át a demokráciáig jutott, a személyes hatalommal szemben kifejtett visszahatásával annyira leszállította a kormány befolyását, hogy ugyanaz a szellem, amely ezelőtt a kormányt az egyén előhaladására használta, most egy ötödik fokozatba viszi át, a *plutokráciába*, mi egy gyöngé demokráciával vagy fiziokráciával kapcsolatban jól boldogul s azt majdnem teljesen el akarja nyomni. Legerősebb támasztéka a kormányokkal szemben elterjedt bizalmatlanság és nem hagy követ kövön, hogy a *misarchiának* lángját fellobbantsa. A helyett, hogy mind erősebb kormányokat követelne, mindég gyöngébbeket kíván. Ügyesen sürgeti az egyéni szabadságot, folyton számon tartja a kormányok szégyenfoltjait, miket autokrata és arisztokrata korokban szereztek és hamisan állítja, hogy megújításuk veszélyt rejt magában. A *laissez faire* elveit és a legszélsőbb individualizmust, mi gyakorlatilag az anarkiával határos mindenben, kivéve a tulajdonjogok kikényszerítését, hangosan hirdetik s így a közvéleményt elvakítják a dolgok igazi állásával szemben. Azt a közgazdaságtant, mi Francia- és Angolországban ez országok arisztokratikus korszakának lezárultakor keletkezett, ma is tanítják a magasabb iskolákban. Ez ugyan kedvez a plutokrácia terjedésének s azok hirdetik, a kiknek ebből a kormányformából hasznuk lehet. Sok becsületes közgazdászt még mindig törbe csálnak e rendszer tetszetős tulajdonságai, kik fogva maradnak, s egy fontos értekezés, Herbert Spenceré a legszélsőségesebb formában védelmezi, így a társadalomnak titáni erőlködésre lesz szüksége ez alaptalan előítéletek megszüntetésére, hogy még egyszer megszabaduljon az emberi önzés kapzsi fogai közül a fejlett és nevelt észbeli képesség egyes vezetése alatt.

A ma fennálló rendszer alatt a világ vagyona, alakulására és termelő igényeire való tekintet nélkül, bizonyos gyűjtőhelyek felé áramlik, hogy azok élvezzék, a kik az ilyen helyzetek kulcsát kezükbe tartják. Úgy látszik, a világ oly foko-

zathoz közeledik, melyen a munkások bármily ügyesek, és akár szorgalmasok, akár tétlenek, Ricardo vastörvénye szerint csak annyit fognak kapni szolgálataikért, amennyi arra képesíti őket, hogy „fönmaradjanak és fajukat fentartsák.” A többi vagyon aránylag kevés, rendesen nem termelő egyén kezébe fog kerülni, kiknek minden országnak szokásai és törvényei megengedik, hogy kisajátítsák minden jólét forrását s jogot adnak nekik, hogy a vagyon termelését megengedjék vagy megtiltsák.

Ezek azok a nagy és komoly bajok, melyekkel szemben az összes bűnök, melyeket ilyeneknek ismernek el s melyeket a kormányok hiányában elkövetnének, jelentéktelen semmiségek. A rosszul díjazott munka, a hosszú és kínos fáradás, az elpazarolt erő, a nyomor és az ínség, a származó betegségek s a korai halál mind meg volna akadályozható a munka termékeinek igazságosabb elosztásával s egy év alatt kitörölné egy századnak úgynevezett bűneit, melyeknek megakadályozása, mondják, a kormányok egyetlen célja. A keservek e nagy színjátékát teljesen a kormány igazságszolgáltató hatalmán kívül esőnek tekintik, ellenben a legszorgosabb igyekezetet fejtik ki arra, hogy a kisebb és közönségesen elismert bűnök elkövetőit felkutassák és megbüntessék. Az oly nagy bajoknak ez a nemtudása s a kisebbeknek oly heves ostorozása, a civilizáció erőtlenségére mutat, s óva int bennünket a faj második gyermekkorának elkövetkezésétől.

A kormánynak e legsúlyosabb bajokkal szemben alkalmazandó törvényes tettei ellen erősen harcol a kormány iránti ösztönszerű ellenségeskedés, vagy a föntebb leirt *misarchia*. Ezzel szemben a kormány habozik a cselekvésben, bármily tiszta legyen is joga vagy eljárás-módja. De mint mondtuk, ez önmagában véve nem volna elég arra, hogy a kormányt ily kézzelfogható bajok enyhítésében akadályozza. Ezt az ellenségeskedést a fejlődés egy egész sajátos célra termelte és tartja fön. Ez szolgáltatta a főfegyvert azoknak, akiknek érdekei a mostani társadalmi rendnek fönntartását kívánják a vagyoneelosztás tekintetében. Való-

ban kétséges, vajjon ezen osztály szakadatlan megújuló igazgatásai nélkül ez az érzés fenmaradt volna-e a mai napig. Ez az igazságtalan gazdasági rendszer maga a legravaszabb elmék százados munkája, azzal a céllal, hogy törvényes fogásokkal biztosítsák maguknak a világ termékeinek azt az osztalékát, mely azelőtt a nagyobb fizikai erőnek jutalma volt. Ez az osztály tisztán látja, hogy érdekei oly politikát kívannak, mely a kormány részéről semmi beavatkozást nem enged abba, mit ők a közgazdaságtan természettörvényeinek neveznek s ügyesen belátják, hogy az a régi gyűlölet, mely a népben még mindig él a kormányok ellen, helyzetük védőbástyájává tehető. Sohsem mulasztják tehát el, ha alkalom kínálkozik, hogy a leghatásosabb módon hangoztassák. Ez *argumentum ad populum* állandó használatával a kormányellenes érzést, mi természetesen enyhülne és kihalna, ha okai megszűntek, folyton ébren tartja.

A nagy bajok, melyekben ma a társadalom szenved, az értelem uralmának haladása közben fejlődtek ki. Lopva csúsztak be a szervezett ravaszság fokozatos beavatkozásával a nyers erő birodalmába. Ezen eltűnő birodalom fölött gyakorolja hatalmát a kormány, de még tehetetlen a pszihikai befolyásnak terjedő s ma mindent magába foglaló mezején. Senki sem akarja, hogy a fizikai erő mérkőzéseiben a jutalom azé legyen, aki a legerősebb. Mindezen esetekben a kormány beavatkozik és kierőszakolja az igazságot. Be ama változatos és sokkal egyenlőtlenebb harcokban, miket elme folytat elmével vagy inkább az egyén ama szervezett rendszerrel, mely korok gondolkodásának terméke, azt szokás mondani, hogy az ily dolgoknak önmagukat kell szabályozniuk s az alkalmasabbnak kell fenmaradnia. Mégis akárki őszintén meggondolja a dolgot, világosan be kell látnia, hogy a kormányzásnak első és főtényei nyíltan és bevallottan erőszakos beavatkozással akadályozták meg a fizikai erőnek próbálkozásait. A természetnek sokat emlegetett törvényeit sértik meg ma is mindannyiszor, mikor az útonálló rablót letartóztatják és börtönbe viszik.

A kezdetleges kormányforma a nyers erő korában elég erős volt arra, hogy a vagyoni igazságos és alkalmas eloszlását biztosítsa. Ma, mikor a szellemi erő minden és a fizikai erő semmi, tehetetlen ennek keresztülvitelében. Ez egymagában bizonyítja, hogy a kormánynak elsőrendű tulajdonságát kell erősíteni, melynek célja a társadalom védelmezése. Nincs okoskodás, mely a védelem egyik nemére alkalmazható volna a nélkül, hogy ép úgy alkalmazható ne volna a többire is. Teljesen logikátlan dolog azt mondani, hogy a fizikai erő terjeszkedését meg kell tiltani s a szellemi erőnek terjeszkedését meg kell engedni. Képtelenség azt mondani, hogy az izmok elkövette igazságtalanságokat szabályozni kell, de az agy-elkövette igazságtalanságok korlátlanul folyhatnak.

Bár a mai plutokrácia nem kormányforma olyan értelemben, mint a többi felsoroltak, mégis könnyű belátni, hogy hatalma oly nagy, mint bármelyik kormányformáé volt. A kormányzó hatalom mértéke rendszeresen az, hogy menyire adóztatja meg a népet s a legerősebb tiltakozások, miket a zsarnokság legrosszabb formái ellen felhoztak, mindég az adóbehajtás kényszerítő módjaira vonatkoztak. De a tizedeket rendszeresen zsarnokságnak tekintik s ha bármely ipari szolgáltatásnak negyedrészt kívánnák adóul, az már lázadást okozna. Mégis vannak még javak, melyekért a nép kétszer-háromszor annyit fizet, mint a mennyibe kerülne a termelés, szállítás és kicserélés tisztességes bérek és tisztességes haszon mellett. A monopóliumok 25-75 százalékkal adóztatják meg a fogyasztókat. Képzeljük el, hogy e számoknak megfelelő adót vetnének ki. A XXXIII. fejezetben kimutattuk, hogy a monopólium vagy az agresszív verseny hatása alatt mindennek ára a maximális határ felé tart, mit még kellő mennyiségben megfizetnek a javakért s ez a termelés költségeitől egészen független. Nem volt és nincs a világon olyan kormány, mely ehhez hasonló kizsákmányolást képes lett volna megvalósítani. Ez oly kormányzó hatalom, mely a kiválasztott egének érdekében felülmúlja a leghatalmasabb

uralkodót vagy zsarnokot, kinek valaha kormánypálca volt a kezében.

Mi hát az orvosság? Hogyan menekülhet a társadalom az önző értelemnek ez utolsó fogásaitól? A nyers erő uralmát legyőzte a kormány megalakításával. Az autokrácia helyébe tette az arisztokráciát, azután megalkotta a demokráciát s most a plutokrácia küszöbén áll. Egyetlen autokratának sem volt ekkora dézsmája. Engedje-e a társadalom, hogy összezúzzák? Nem. Van egy hatalom, de csak egyetlenegy, mely a társadalmon ma uralkodó hatalomnál nagyobb. Ez maga a társadalom. Van egy kormányforma, mely erősebb, mint az autokrácia, arisztokrácia vagy demokrácia, vagy akár a plutokrácia s ez a *szociokrácia*.

Az egyén elég soká uralkodott. Eljött az idő, mikor a társadalomnak saját kezébe kell venni ügyeit és intéznie sorsát. Az egyén megtette a legjobbat, amit tudott. Cselekedett amaz egyetlen módon, ahogyan tudott. Saját eszméletével, akaratával s értelmével mást nem kereshet, mint természetes céljait. Nem kell vádolnunk őt. Még csak szidalmaznunk sem kell. Dicsérnünk és *utánoznunk* kell. A társadalomnak tőle kell tanulnia, követnie az utat, melyet az egyén oly világosan megmutatott s mely sikerhez vezet. Önmagát kell egyénnek gondolnia annak összes érdekeivel, *eszmélnie* kell ezen érdekekre, s ugyanazzal a féktelen *akarattal* kell ez érdekeket kiküzdenie, mellyel az egyén harcolt érdekeiért. De nemcsak erre van szükség, hanem vezető is kell a társadalomnak, a társas értelem, – mint az egyénnek kellett az egyéni értelem, – fölfegyverkezve tudással, munkával, buzgalommal, tehetséggel, melyet az egyesült egyének juttattak birtokába.

A szociokrácia más lesz, mint a kormányzás eddig kiészelt formái, de ez a különbség még sem lesz oly gyökeres, hogy forradalmat okozzon. Valamint az abszolút monarkia észrevétlenül ment át az alkotmányos monarkiába s ez sok esetben a névnek megváltoztatása nélkül ment át a többé-kevésbé tiszta demokráciába, ép úgy képes a demokrácia

zökkenés nélkül menni át a szociokráciába a nélkül, hogy ezt a szokatlan nevet fölvenné s a megszokottat elvesztené. Mert bár paradoxként hangzik, a demokrácia, mi ma a leggyengébb kormányforma, legalább is saját belső eleiméinek kormányzásában, válhatik a legerősebbé. A kormányzás többi formáinak egyike sem volna képes közvetlenül átmenni ily társadalmi kormányformába. A demokrácia oly fokozat, melyen át kell menni minden útnak, mi a végső társas fokozathoz vezet, melyet minden kormánynak el kell érnie, ha fenmarad.

Tehát miben különbözik a demokrácia a szociokráciától? – fogják kérdezni. Miben különbözik a társadalom a néptől? Ha a „nép”, szóval igazán a népet jelöljük, akkor a különbség valóban kisebb. De a demokrata államok e jelszava, ahol egyáltalán jelent valami leírhatót vagy meghatározhatót, egyszerűen a választók többségét jelenti, tekintet nélkül arra, hogy ez a többség mekkora. Van azonban egy értelmezés, melyben a többség tetteit a társadalom tetteinek lehet tekinteni. Nem tagadjuk azt, hogy a többségnek joga van a társadalom nevében tenni, mert ez vagy egyáltalán megvonná a kormánytól a cselekvés jogát, vagy elismerné, hogy a kisebbség tehet a társadalom nevében. De a társadalom nevében cselekvő többség más, mint az önmagáért cselekvő társadalom, ha még, amint ez mindég történik, egy tagjai közül választott bizottság által cselekszik is. Minden demokrata kormány nagyrészt pártkormány. A választók bizonyos pártvonal két oldalán sorakoznak, a nyertes oldal tekinti magát államnak, akár XIV. Lajos. A vesztes párt a kormányt rendesen magától idegennek és ellenségnek tekinti és nem gondol egyébre, mint arra, hogy a következő alkalommal legyőzze. Bár különböző intézményeket hoznak elő, védnek vagy támadnak, a pártatlan szemlélő világosan látja, hogy a vitás felek ezekkel semmit sem törődnek s csupán arra használják őket, hogy előnyhöz jussanak s a választáson nyerjenek.

A társadalom szempontjából ez az egész csak gyermekjáték. A társas eszméletnek legkisebb ébredése számúzni

fogja s valami üzletfélét fog helyébe tenni. Ha a társadalom egyszer ettől a gyermekesen játszadozó szellemtől megszabadul s a figyelem valódi érdekeire irányul, látni fogjuk, hogy a legtöbb fontos kérdésben minden párt és minden polgár megegyezik és semmi szüksége a közös energiáknak a pártok erőlködéseire. Ezt világosan mutatja a kormány pártösszetételének minden változása. A győző párt, mely vádolta a kormányt csupán azért, mert az politikai ellenfeleiből állott s kérkedett azzal, hogy kész a jó kormányzás érdekében forradalmat szítani, mihelyt a hatalomra jut s érzi a nemzeti felelősség súlyát, látja, hogy alig tehet mást, mint végrehajtja a törvényeket ugyanúgy, mint elődei tették.

Nagy különbség van a párthűség e fitogtatása, az úgynevezett elvek hangoztatása s a nemzet igazi érdekeinek és szükséges ügyeinek gondozása között, mely utóbbit a kormánynak kell végbevinnie. Ez a kormány társas kötelessége. A kényszer, mely kierőszakolja ezt, a társas akarat hatalma. De a pártharcok mesterkéltségekben egyrészt a hivatásos politikusok és demagógok, másrészt a plutokrácia tényezői harsogva kiabálnak a nép fülébe, az igazi társadalmi érdekeket legalább ideiglenesen elrejtik, elhomályosítják; az emberek nem látják az igazi terveket, elfeledik még a maguk legfőbb érdekeit is, melyek bár önzők, jobb vezetők volnának, s az általános eredmény rendesen az, hogy ezeket elhanyagolják s a nemzetek a politikusok kezében maradnak, kiket a vagyon ravasz birtokosai könnyen kezelnek.

A szociokrácia ezt meg fogja változtatni. A lényegtelen terveket mellőzni fogják. A fontos célok, melyekben egy-két érdekeltnek kivételével mindenki meg fog egyezni, megkapják az őket megillető osztalékot az emberek figyelméből és az újításokat nem pártszellemmel, hanem azon egyetlen szempontból fogják megítélni, hogy ezen célokat szolgálják-e vagy sem. Vegyük például a posta-távíró kérdését. Még a távíró-társaság részvényesei sem fogják akarni, hogy huszonöt centet fizessenek a táviratért tíz helyett. Hol a helye most az ily természetű kérdések megvitatásának? A társadalom a lehető

legolcsóbb rendszert akarja. Tudnia kell bizonyosan, hogy vajjon egy nemzeti posta-távíró rendszer biztosítaná-e ezt az általában kívánt célt. A mostani távíró-társaságok bizonyítani próbálják, hogy nem. Ez a pszichológia ama ismeretes törvényei szerint történik, miket ebben a munkában leírtunk. De hogyan lehessen befolyása ily kevés ember érdekének, mikor a többi érdeke éppen az ellenkezőt kívánja? A kutatásnak érdekmentesnek és szigorúan tudományosnak kell lennie s a kérdést feltétlenül el kell döntenie. Ha igazi jótéteménynek találják, akkor elfogadják. Ma a szorosán vett társas kérdéseknek egész serege áll az amerikai nép előtt, kérdések, melyek az ország minden polgárát érdeklik s melyeknek megoldása kétségtelenül mély befolyást fog gyakorolni e kontinensen elérhető civilizációra. De nemcsak ez lehetetlen, ha v nem igazi érdemben való kutatás is képtelenség. Ugyanez áll más országokról is, s általában a világ uralkodó demokráciái egyáltalán nem illetékesek a társas jólét problémáinak megítélésében.

Néhány lappal hátrább említendő szélsőségesebb és fontosabb eset a dolgot még világosabbá fogja tenni. Kimutattuk és minden közgazdász tudja, hogy az emberiség által elfogyasztott legfontosabb javak ára nem áll szükséges kapcsolatban a termelés és fogyasztókhöz juttatás költségeivel. Az ár mindég a legmagasabb, mit a fogyasztó inkább megfizet, mintsem hogy az árut nélkülözze. Tegyük fel, hogy az ár átlag a termelés szállítás és kicserélés költségeinek kétszerese, mi lehetővé teszi, hogy az áttételek mindenike jól megfizettesse a tett szolgálatokat. Van-e oly társadalom, melyben inkább két dollárt fizetnek azért, mi egy dollárt ér? Van-e egészséges támaszték ennek a kérdésnek igenjére? Bizonyosan nincs. Az egyén nem javíthat ezen az állapoton. A demokrácia sem javíthat. De oly kormány, mely valóban a társadalom érdekeit képviseli, az nem tűrné az egyénnél jobban, hogy folytonosan pénzt zsaroljanak tőle viszontszolgáltatás nélkül.

És ez így volna mindenben. A társadalom üzleti szellemben, félelem, kegyosztogatás és elfogultság nélkül vizsgálná, mi szolgál jólétére, a talált akadályokat elhárítaná s ha találna módot, javítaná. Szóval a társadalom ugyanazon körülmények közé jutva ugyanúgy tenne, mint az intelligens egyén. Minden lehető módon saját érdekeit mozdítaná elő.

Ismerem azt az ellenvetést, hogy ez a dolognak ideális állapota s hogy egyetlen nép sem fogja elérni sohasem. Mindazonáltal egyetlen őszinte kritika sem fogja azt a szokott ellenvetést tenni, amit nem ok nélkül tesznek minden szocialista rendszer ellen, mely „az emberi természet” megváltozását tételezi föl. Mert az itt feltüntetett átalakulásban minden szellemi tulajdonságnak megmaradását tételezzük fel és nemcsak vonakodom attól, hogy a világ erkölcsi haladását elismerjem, hanem fel sem soroltam a társas erők közt a rokonérzést, mint a civilizáció tényezőjét. Én azt a tényezőt csak leszármazottnak ismerem el, mely fontos szerepre volt kiválasztva, azonban a civilizációt inkább az elsődleges és eredeti önző befolyásokra alapítottam, mert hiszem, hogy sem a meliorizmus, sem a szociokrácia nem függ érzelemtől, vagy valami támogatására szolgáló önzetlenségtől. Legalább is a bizonyítékok erősebbek, ha e segítségek egyikét sem szerepeltetjük s ha kimutatható, hogy ezeknek is volt befolyásuk, ezzel csak a bizonyítás súlyát növeltük.

A másik vádra az a válasz, hogy az ideálok szükségeseik s egy ideál sem valósul meg teljesen soha. Ha ki lehet mutatni, hogy a társadalom tényleg bizonyos ideál felé tart, akkor ezzel bebizonyult, hogy ez az ideál végeredményben teljesülni fog. A társadalom ily mozgására ma bőven van bizonyíték. Sok országban az önző individualizmus visszaéléseit nagy mértékben és fontos dolgokban akadályozzák. Nálunk félreismerhetlen jelek mutatják, hogy a népet komolyan kezdi érdekelni országának társas haladása. Először alakult a politikai pártok történetében egy ipari párt,¹ mely az állan-

¹ Az utóbbi tíz esztendőben komoly jeleit látjuk annak, hogy a közvélemény erősen kívánja egy ily politikai párt alakulását, s

dóság minden elemét tartalmazza és nemsokára uralkodó tényezővé válik az amerikai politikában. Bár ez még nem valami társas forradalom előjele, mégis ez az a mód, mely szerint a mondott irányba eső reformoknak várhatólag keletkezniük kell. De akár tartós, akár ideiglenes lesz a jelen mozgalom, az újítások magvai mindenütt el vannak vetve s előbb-több ki kell csírázniuk, felnőniük és gyümölcsözniük.

A társas cselekvés még hosszú ideig lesz főleg negatív és fog szorítkozni a meglevő bajok elhárítására, mint már mondtuk, de végül eljut a társadalom a pozitív fokozatra is, melyen a haladására szolgáló újításokat meggondolja és elfogadja. A társas cselekvés s az egyéni cselekvés megfelelő tartományainak kérdésébe nem bocsátkozhatunk részletesen, de bizonyos, hogy az előbbi bele fog avatkozni emebbe addig, míg ez a beavatkozás hasznos lesz a társadalomra. Van egy tágas mező, melyen ez többé nem kérdéses, amelyei, gazdasági nyelven „természetes monopóliumoknak” neveznek. Az érvek nagyon is ismereteseek, semhogy ismételnünk kellene őket s a mozgalom annyira a maga útján van, hogy nem szükséges további érveket hozni fel. A mi ezen túl van, arra nézve sok vita és tisztességes véleménykülönbség lehetséges. Ez azért van, mert nagyon kevés a rendelkezésünkre álló indukció. Annak a kormányformának, mit én szociokráciának neveztem, az a sajátságos jellemvonása, hogy közvetlenül

bár nem tartok igényt semmiféle prófétai adományra, ezt több évvel előreláttam, mikor még nem öltött határozott formát. Az 1887-iki júniusi F o r u m-ban, vagyis körülbelül négy évvel a Cincinnati gyűlés előtt a False Nations on Government cik kem végén a következőket mondtam, némileg jósolva a bekövetkező eseményeket:

„Korunk nagy társas problémájának igazi megoldását „népuralomban” keresem, melynek teljhatalma legyen védeni a társadalmat a bármily forrásból jövő igazságtalanság ellen, párosítva ezt az egyesek s az összességnek, a gazdagnak és szegénynek igazi érdekeire való meleg és kötelességtudó gondoskodással. Ha ezt értik a sokat emlegetett apai kormány alatt, akkor az nagyon kívánatos. De a kormány e fogalmában nincs semmi apai. Teljesen megszabadul az apai patriarkális személyes elemtől es válik a közakarat pusztá kifejezésévé, melynek tevékeny hatásával a társadalom tudatosan s értelmesen irányítja viselkedését”.

a szociológia tudományán alapul. Kutatja a tényeket, de nem azért, hogy a polgárok valamelyik osztályát megfoszsa az alkalomtól maguk jóltartására, hanem tisztán és egyedül azért, hogy megbizonyosodjék arról, mi a társadalomnak érdeke.

A szocialisták érvei oly társadalom érdekében, mely magára veszi a világ összes ipari működéseit, engem sosem győztek meg, különösen azért, mert oly nagy mértékben tiszta elméleten és *a priori* következtetéseken alapulnak. Akit csak áthatott valami tudománynak kutatása, az követeli; hogy a tudományos bizonyítás erejével jelenjék meg előtte a dolog, mielőtt bármiben is elismerné valaminek igazságát. Ily magatartást kellene tanúsítani mindenkinek a társas jelenségek e tágabb kérdéseivel szemben. Az igazi közgazdász alig mehet messzebb, mint hogy azt mondja, a dolog nyílt kérdés és kész elfogadni a tények logikáját, ha ezek bekövetkeznek. Nem azt értem, hogy ne menjünk a vízbe addig, míg nem tanultunk meg úszni. Ez a hasonlat azonban megmutatja a kérdésünk igazi megoldását. Az ember csak egy csomó próba árán tanul meg úszni és a társadalomnak is rá kell szánnia magát, hogy bizonyos irányban kísérleteket tegyen s az eredményeket följegyezze. Vannak azonban más módszerek, pl. az árak gondos felbecsülése, a hatások pontos kiszámítása a társas jelenségek törvényei alapján. A próba⁴ az így alakult tudományos elmélet végső bizonyítéka és a társas tudományban, mint a fizikában, fölállíthat vagy elvethet hipotéziseket. De a társas tudományban ép úgy, mint a tudomány más ágaiban, a sikeres kutatásnak főszekőze mindég a *working-hypothesis* lesz.

Míg ezt a tudományos fokot elérjük, addig bevezetésül a társas problémákat tisztán meg kell állapítanunk s elvégeznünk azokat az általános meggondolásokat, melyek közvetlen rájuk vonatkoznak. Nem ismerek egyetlen ily természetű kísérletet sem, amit melegebben ajánlanék, mint amelyeket John Stuart Mill tett *On Liberty*¹ című kis mun-

⁴ Még a despotizmus se okozza a legrosszabb hatásokat, míg

kájában és a szocializmusról szóló fejezeteiben, mely utóbbiak halála után jelentek meg. Ezeknek sokoldalú bölcse-sége éles ellentétben áll Herbert Spencer mélyen egyoldalú írásaival, ugyanazon tárgyra vonatkozólag s mégis a két szerző világosan egyetért a vita fő pontjaiban. A *laissez faire* iskola igazi igényeinek ez őszinte kijelentése teljesen jo-gos. Ugyanily jogosak a kérdés másik oldalának pártatlan megnyilatkozásai. Minél több világosság vethető minden irányban, annál jobb, de a társas problémák igazi megvilá-gításához a tudomány hideg fénye kell az érzésektől oly ke-véssé befolyásoltan, mintha a Jupiter holdjainak lakóit s nem a földieket vizsgálnók az értelem teleszkópján.

egyéniséget tűr meg; és minden, mi elnyomja az egyént despotiz-mus, akárhogy nevezik. J. S. Mill. *Du Liberty* 122-123.

Sem egy személy, sem akárhány személy nem mondhatja egy másik felnőtt embernek, hogy ezt vagy azt ne tegye életével a saját javáért, ha ez kiválasztotta, hogy tenni fogja. J. S. Mill. *Ugyanott* 147.

Minden ellenvetések közt, melyeket az egyéni viselkedés nyilvános irányítása ellen tenni lehet, a legerősebb az, hogy ha beavatkozik, valószínűbb, hogy rosszul vagy rossz helyen avatkozik be. J. S. Mill. *Ugyanott* 161.